

3 1761 04940986 5

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by the
INSTITUTE FOR
CHRISTIAN STUDIES

INSTITUTE FOR CHRISTIAN STUDIES
DISCARD
TORONTO, ONTARIO, CANADA

A L G E M E E N E
K E R K E L I J K E
G E S C H I E D E N I S,
D E R
C H R I S T E N E N.

A L G E M E E N E
K E R K E L I J K E
G E S C H I E D E N I S ,

D E R

C H R I S T E N E N ,

D O O R

I J S B R A N D V A N H A M E L S V E L D .

T W E E D E D E E L .

M E T P L A A T E N .

T E H A A R L E M B I J
F R A N Ç O I S B O H N ,

M D C C C .

I N H O U D

VAN HET

T W E E D E D E E L.

T W E E D E B O E K.

Bevattende het tweede tijdperk, van den dood van JOÄNES, den laatsten der Apostelen, tot de regeering van den Keizer KONSTANTYN den Grooten, in het begin der vierde eeuw.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen, onder de regeering van den Keizer TRAJANUS. . . . . Bladz. 1.

T W E E D E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer ÆLIUS ADRIÄNUS. . . . . 60.

D E R D E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer ANTONINUS PIUS. . . . . 102.

V I E R D E H O O F D S T U K.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van den Keizer MARCUS AURELIUS, den Wijsgeer. . . . . 139.

V I J F -

I N H O U D.

V I J F D E H O O F D S T U K.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van
COMMODOUS, tot aan die van SEVERUS. . . . . 203.

Z E S D E H O O F D S T U K.

Lotgevallen der Christenen onder den Keizer SE-
VERUS, en zijne opvolgers, tot ALEXANDER. . . . . 286.

Z E V E N D E H O O F D S T U K.

Gefchiedenis der Christenen, van de vervolging door
MAXIMINUS, tot de vervolging door DECIUS, en
deszelfs dood. . . . . 400.

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

TWEDE BOEK.

BEVATTENDE HET TWEEDE TYDPERK; VAN DEN
DOOD VAN JOÄNNES, DEN LAATSTEN DER APOS-
TELEN, TOT AAN DE REGEERING VAN DEN
KEIZER KONSTANTYN DEN GROOTEN,
IN HET BEGIN DER VIERDE EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

*Gefchiedenis der Christenen, onder de regering van
den Keizer Trajanus.*

Het einde van het voorgaande eerste, en het begin van het tweede Tijdperk, opende gunstige vooruitzichten voor de Christenen; zij moesten wel, met den dood van JOÄNNES, den laatsten der Apostelen, het mondeling onderwijs, en onmiddlijk bestuur, van onseilbare lecräaren ontbeeren; doch de schriften van JOÄNNES en zijne Mede-Apostelen, welke allengs meer algemeen bekend, en wier gezag weldra boven allen twijfel gesteld werd, waren voldoende, om de belijders van het Christendom, ten aanzien van hun geloof en wandel, voor te lichten, en te be-

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jear 100.
tot 117.
—
Inleiding
tot de ge-
fchiede-
nis van
het twee-
de Tijd-
perk.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

stuuren. Indien de Christenen slechts getrouw en verstandig beleefden, het geen zij, in deze schriften der Apostelen, leerden, konden zij, niet alleen op eene bestendige duurzaamheid, maar ook, op eenen goeden voortgang en uitbreiding van JESUS Godsdienst, volgens zijne beloften, en onder den invloed van zijnen Geest, staat maken. Niettegenstaande den tegenstand der Jooden, en de hevige schokken, welke de Christenen, onder de dwingelanden NERO en DOMITIËAN, hadden moeten verduuren, was de leere van JESUS reeds in alle werelddeelen, zoo ver het Romeinsche Rijk zich uitstrekte, en zelfs verder, verbreid, en had, hier meer daar min, duizenden aanhangers en belijders verkregen. Onder verscheiden goede Vorsten, die, vervolgens, het roer van regeering in handen hadden, maakte de Godsdienst der Christenen verder Oost- en Westwaards goede voortgangen, zoodat 'er geen zoo afgelegen hoek der wereld ware, waar de dienst van den waaren God niet doordrong, geen volk van zoo woeste zeden, het welk niet, door het omhelzen van dezen Godsdienst, tot deugdzame werken gelenigd werd. (*) Evenwel genoten de Christenen niet bestendig, noch overal, rust, zelfs niet onder de beste Vorsten; het gemeen, opgestookt door de Priesters der Afgoden, en verkleefd aan het Bijgeloof, was, op zeer vele plaatzen, zoodanig op de belijders van eenen Godsdienst,

(*) Deze zijn de woorden van LACTANTIUS *de Mort. Persecut.* CAP. 3. waarmede EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IV. 2, 7. en anderen overeenstemmen.

dienst, die aan het Bijgeloof, door de verlichting der
 waarheid, den ondergang dreigde, gebeten, dat de
 gelijktijdige Kerkelijke Schrijvers meermalen klagen,
 dat de Christenen voor allerhande mishandelingen,
 en plunderingen, bij nacht of dag, blootstonden (*);
 dikwijls begeerde het volk, met onstuimigheid, hun-
 nen dood, waar in de overigheid bewilligen moest,
 wilde zij geweld en oproer voorkomen; (†) dik-
 wijls werden zij openlijk aangeklaagd, als schul-
 dig aan verächtung der Goden, ontheiliging van
 den Godsdienst van den Staat, en Majesteitsfchen-
 nis tegen den Keizer. Naarmate dan de Stadhou-
 ders en andere Overheden of Richters gezind wa-
 ren, werden de Christenen, op losse beschuldig-
 gingen, hard behandeld, en willekeurig zelfs ter
 dood gebracht. (§) Wanneer voortgelijke mishan-
 delingen voor de Keizers gebracht werden, ga-
 ven deze wel somtijds gunstige antwoorden, maar
 die niet zelden, te slaauw of twijfelächtig zijnde, niet
 voldeeden, om den haat van het gemeen, of de bij-
 zondere vete van onbillijke Stadhouders, of Bijgelovi-
 ge Priesters, te beteugelen. Ook mogen wij hier bij-
 voegen, dat niet alle Christenen zich altijd voor-
 zichtig en bescheiden gedroegen. Sommigen vervie-
 len tot dweepzucht, en waren, door hunnen ver-
 keerden en kwaalijckgeplaatsten ijver, nu en dan oor-
 zaken, dat de haat der Heidenen tot daadlijke ver-
 volgingen uitberstte.

De

(*) MELITO *Sardensis* bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26

(†) TERTULLIAN. *Apologet. Cap.* 35.

(§) TERTULLIAN. *ad scap. Cap.* 3. en 4. enz.

H
BOEK
I
Hooftst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.
Gunstige
voortuit-
zichten
onder
NERVA.

De regeering van den Keizer NERVA was, gelijk wij, in het voorgaande Deel, gezien hebben, voor de Christenen gunstig geweest. Deze prijswaardige Vorst, welke twee anders strijdige zaken, de oppermagt van éénen met de vrijheid van allen, had weten te verëenigen (*), had alle de ballingen, welke DOMITIËAN in ballingschap verdreven had, vrijheid gegeven, om te rug te keeren, en alle beschuldigingen van gekwetste Majesteit verboden, bijzonder, dat niemand, voortaan, in rechten zou betrokken worden, omdat hij *op de Joodsche wijze* leefde (†), met welke uitdrukking, buiten twijfel, op de Christenen gedoeld wordt. Doch deze goede Vorst leefde te kort, dan dat de Christelijke Godsdienst van zijn zacht en billijk bestuur alle gehoopt voordeel trekken kon.

TRAJANUS volgt hem in de regering op.

Na eene regeering van slechts twee jaaren overleden zijnde, had hij tot zijnen opvolger ULPIUS TRAJANUS, dien hij tot Zoon had aangenomen. Deze bekleedde den troon van het Romeinsche Rijk, gedurende 19 jaaren, van het jaar 98 tot 117, der Christelijke Tijdrekening, zijnde van alle zijne onderdaanen geëcht en bemind, zoodat de Romeinen hem eenparig den eernaam van *den Besten* gaven. Men kan zijn karakter vrij naauwkeurig opmaken, uit verscheiden Brieven, welke de jonge PLINIUS, als Stadhouder van *Bithyniën*, aan hem geschreven heeft, en uit zijne antwoorden op dezelve. Hij ver-
schijnt

(*) TACIT. *Vit. Agricolae. Cap. 3*

(†) DIO CASSIUS *in Excerptis.*

schijnt daar in, als een liefstalg en vriendelijk Vorst, zeer gezet op recht en billijkheid. De gemelde PLINIUS heeft ook zijnen roem, in eene schoone lofreden (*), vermeld, en aan de nakomelingschap overgebracht. Merkwaardig is vooral het gezegde van dezen Keizer, het welk EUTROPIUS (†) verhaalt; wanneer zijne vrienden hem berispten, dat hij al te vriendelijk was jegens ieder eenen, gaf hij hun dit bescheid: „dat hij zulk een Keizer wilde zijn jegens de burgers, als hij, burger zijnde, gewenscht had, dat de Keizers jegens hem waren.” Hij heeft vele en zwaare oorlogen gevoerd, en ten Noorden en Oosten verscheiden landen, als wingewesten, aan het Romeinsche Rijk gevoegd, welks paalen hij uitbreidde tot aan den *Tigris* en *Indischen* Occëan, alhoewel de meesten dezer landschappen, toen hij, kort voor zijn' dood, naa *Italië* terug keerde, weder afvielen, en zich aan de Romeinsche Heerfchappij onttrokken. Jammer is het, dat wij geene uitvoerige beschrijving van zijne verrichtingen hebben, zelfs bezitten wij van DIO CASSIUS, die ze in het breede te boek gesteld had, hier niet dan korte uittreksels.

Onder eenen zoo prijswaardigen Vorst, als TRAJANUS, die tevens een voorstander was van geleerdheid en geleerden, gelijk dan ook aanzienlijke Wijsgeeren en voorname Geschiedfchrijvers, onder zijne regeering, gebloeid hebben, als PLUTARCHUS, PLINIUS de Jonge, TACITUS, SUETONIUS, enz., konden de

Geen ver-
volger
der Chris-
tenen.

Chris-

(*) *Panegyricus.*

(†) *Libr. VIII. Cap. 2.*

II Christenen, met recht, rust en veiligheid verwachten; en, in de daad, de Keizer zelve richtte geene vervolging tegen Christenen aan, voor zijn persoon was hij hun vijand niet (*), ook gaf hij geene wetten tegen hen. Het is dus, ten onrechte, wanneer men hem eene *derde* openlijke en algemeene vervolging der Christenen te last legt.

Die echter, onder zijne regeering bijzondere vervolgingen geleden hebben. Desniettemin waren de Christenen, in bijzondere gewesten en steden, door het oproerig geweld des volks, door valsche en losse beschuldigingen, en den bijzonderen haat van sommige landvoogden en overheden, onder verscheiden voorwendzelen, aan onderdrukking, mishandeling en vervolging, blootgesteld (†), waar van wij eenige merkwaardige voorbeelden moeten aanvoeren.

SIMON, In het begin reeds der regeering van TRAJANUS, werd SIMON, Zoon van KLEÖPAS, die, als tweede Bischoep van de *Jerusalemfche* Kerk, bij de Kerkelijke Schrijvers, te boek staat, ter dood gebracht. Waarömtrent EUSEBIUS (§) ons, uit HEGESIPPUS, de volgende bijzonderheden bewaard heeft. Wanneer 'er in *Palaestina* onderzoek gedaan werd, of 'er nog aflammelingen uit het Koninglijk Huis van DAVID overig waren, werd deze waardige man, die den hoogen ouderdom van 120 jaaren bereikt had, door eenige Joodschgezinde Ket-

(*) Dit zegt TERTULLIANUS uitdrukkelijk. *Apologes*, Cap. 6.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 32.

(§) *Hist. Eccles.* III. 32.

Ketters, bij den Stadhouder van *Syrië*, ATTICUS, ver-
 klaagd, als zijnde met JESUS vermaagdfchapt, en dus
 uit het Stambuis van DAVID, en een Christen. Op
 eene onwaardige wijze mishandeld en zwaar gepij-
 nigd zijnde, al het welke de grijsäart, met onbe-
 zweken moed en standvastigheid, doorstond, tot ver-
 baazing van den Stadhouder en zijne Krijgsknegten
 zelve, werd hij, ten laatsten, bij vonnis van dezen
 Stadhouder, aan het Kruis gehecht.

II
 BOEK
 I
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 100.
 tot 117.

Dit voorbeeld kan eenigzins twijfelächtig schijnen, Vervol-
 dewijl de oude SIMEÖN, niet zoo zeer, ten minsten ging in
 niet alleen, als Christen, maar als aftammende uit Bithy.
 het Huis van DAVID, beschuldigd en ter dood ver- nië.
 wezen werd; doch het geen, om dezen tijd, in
Bithynië, een landschap van *Klein-Afië*, plaats had,
 laat ons geen' twijfel over, dat de Christenen, als
 Christenen, in sommige landschappen, vervolgd, ge-
 straft, en gedood zijn geworden. Wij hebben, daar-
 omtrent, een bericht, het welk boven alle tegen-
 spraak is, in den Brief van PLINIUS den Jon-
 gen, toenmaligen Stadhouder van dat landschap,
 aan den Keizer TRAJANUS, geschreven, in het jaar
 104, of volgens anderen, in het jaar 111, terwijl
 het antwoord van den Keizer ons het gevoelen van
 denzelven omtrent de behandeling der Christenen
 leert kennen. Deze beide Brieven zijn zoo merkwaar-
 dig, en geven ons, nopens de Christenen, zoo ge-
 wigtige bijzonderheden aan de hand, dat zij hier
 verdienen geplaatst te worden. PLINIUS schrijft aan
 den Keizer dus (*):

(*) *Epistol. Libr. X. Epist. 97.*

II „ Ik ben gewoon, Heere! alles, waar omtrent ik
 ZOEK „ twijfelächtig ben, ter uwer kennis te brengen.
 I „
 Hoofdst. „ Wie toch kan mij beter beftuuren, wanneer ik
 na C. G. „ iet niet waag te beflifen, of wie beter mijne on-
 Jaar 100. „ kunde onderrichten? Bij gerichtelijke onderzoe-
 tot 117. „ kingen, omtrent de *Christenen*, nooit tegenvoor-
 Brief van „ dig geweest zijnde, weet ik dus niet, wat of in
 PLINIUS „ hoe verre men ten dezen gewoon is te ftraffen,
 aanTRA- „ of te vragen. Ook was ik niet weinig onzeker,
 JANUS. „ of 'er eenig onderscheid plaats hebbe, ten aan-
 „ zien van ouderdom? Insgelijks, of tedere perfo-
 „ nen, hoe zwak ook, niet verfchillen van fterke en
 „ forsche? of men vergiffenis fchenkt, wanneer ie-
 „ mand berouw heeft, dan of het den genen, die
 „ eenmaal Christen geweest is, niets bate, zulks
 „ thans niet meer te zijn? Of de naam zelve, al-
 „ hoewel 'er geene euveldaaden mede gepaard gaan,
 „ dan of de euveldaaden, met den naam verbon-
 „ den, te ftraffen zijn? Inmiddels heb ik mij zel-
 „ ven omtrent die genen, welke bij mij, als Chris-
 „ tenen, zijn aangebracht, op de volgende wijze,
 „ gedragen. Ik heb hen gevraagd, of zij Christe-
 „ nen waren? Indien zij dit bekenden, herhaalde ik
 „ mijne vraag, voor de tweede en derde keer, hier
 „ met lijfstraffe dreigende: die bij hunne belijdenis
 „ bleven, liet ik ter straffe wegvoeren, alzo ik
 „ in het geheel geene bedenking maakte, dat, wat
 „ 'er ook ware, van het geen zij beleden, eigen-
 „ zinnigheid zeker en onbuigzame hardnekkigheid
 „ getraft moest worden. Ook waren 'er nog an-
 „ deren, even onzuurig; doch welke ik, omdat zij
 „ „ Ro-

„ Romeinſche burgers waren , heb opgeſchreven , II
 „ ten einde hen na *Rome* op te zenden . Vervol- BOEK
 „ gends , toen deze misdaad , gelijk het gaat , ge- I
 „ duurende dit tijdsverloop , zich verder verſpreid- Hoofdst.
 „ de , zijn mij meer bijzondere omſtandigheden na C. G.
 „ voorgekomen . Dus is mij eene aanklagte ter Jaar 100
 „ hand geſteld , zonder naamſtekening , bevattende tot 117.
 „ de namen van vele lieden , doch , welke ontken-
 „ den , dat zij Christenen waren , of geweest waren ,
 „ gelijk zij dan ook de Goden aanriepen , zoo als ik
 „ hun vóórzeide , en voor uw beelden , dat ik , ten
 „ dezen einde , met de beelden der Goden , had la-
 „ ten voortbrengen , wierook en wijn offerden , ja
 „ CHRISTUS zelfs lasterden ; tot al het welk , men
 „ zegt , dat zij , die waarlijk Christenen zijn , zich
 „ niet dwingen laten . Om deze reden heb ik ge-
 „ meend , deze te moeten ontslaan . Anderen , die
 „ van eenen aanbrengrer genoemd waren , zeiden
 „ wel in 't eerst , dat zij Christenen waren , doch
 „ ontken den het terſtond weder ; ſommige beleden ,
 „ dat zij het geweest waren , maar 'er aſtand van
 „ gedaan hadden , eenigen reeds zedert drie , ande-
 „ ren zedert meer , één zelfs reeds zedert twintig
 „ jaaren . Deze allen hebben uw beelden , en de
 „ beelden der Goden , verëerd , en te gelijk ook
 „ CHRISTUS gelasterd . Doch tevens verzekerden
 „ zij , dat de hoofdzaak van hunne ſchuld of dwa-
 „ ling hier in beſtond , dat zij gewoon wa-
 „ ren , op zekeren bepaalden dag , voor zonne-op-
 „ gang , ſamen te komen , en met malkanderen een
 „ lied , ter eere van CHRISTUS , als eenen god , te

H „ zingen, en zich, ten plegtigsten, te verbinden,
 BOEK „ niet tot euveldaaden, maar, dat zij geene dieve-
 I „ rijën, roof, noch overfpel plegen, hun gegeven
 Hoofdst. „ woord niet breken, noch een aanbetrouwd pand
 na C. G. „ loochenen zouden. Dit verricht hebbende, waren
 Jaar 100 „ zij gemeenlijk gefcheiden, maar vervolgens weder
 tot 117. „ bijëengekomen, om fpijze te gebruiken, doch ge-
 „ meene en fchuldeloze fpijze: en zelfs dit hadden
 „ zij nagelaten, nadat ik, volgens uw bevel, alle
 „ genootfchappen (*Clubs*), bij plakaat, verboden had.
 „ Ik oordeelde het daarom te noodzaaklijker, van
 „ twee dienaresfen, die zij *diakonesfen* noemden,
 „ zelfs door middel van de pijnbank, te onderzoe-
 „ ken, hoe veel waarheids deze belijdenis behelsde.
 „ Doch, ik heb niets anders gevonden, dan dat het
 „ een fnoed en buitenspoorig Bijgeloof is; en om die
 „ reden, de verdere rechtshandeling uitftellende, mij
 „ aan U vervoegd, om U raad te plegen. Trou-
 „ wens, het onderwerp kwam mij alzins voor, raad-
 „ pleging te verdienen, voornaamlijk, wegens het
 „ aantal der geenen, die daar door in gevaar komen,
 „ want velen van allerhande jaaren en rang, ook van
 „ beiderlei kunne, treft dit gevaar, en zal het ver-
 „ ders treffen, dewijl de befinetting van dit Bijge-
 „ loof niet alleen in de fteden, maar ook tot de
 „ dorpen en het platte land, is doorgedrongen; al-
 „ hoewel het mij toefchijnt, dat zij gefluit en gebe-
 „ terd kan worden. Ten minften, het blijkt genoeg,
 „ dat de Tempels, die reeds bijkans ledig ftonden,
 „ weder beginnen bezocht te worden, en dat men
 „ de plegtige Godsdienstverrichtingen, die lang wa-
 „ ren

„ren verwaarloosd, weder hervat, dat ook op nieuw
 „de offerbeesten alöm verkocht worden, die nog
 „maar zeer zeldzaam kopers vonden. Waar uit men
 „ligt kan gissen, welke menigte van menschen ver-
 „beterd kan worden, indien berouw plaats mag vin-
 „den.”

II
 BOEK
 I
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 100
 tot 117.

De inhoud van dezen merkwaardigen Brief levert ons stoffe tot verscheide aanmerkingen. *Voorëerst*, zien wij dit, hoe, ten dezen tijde, in *Bithynië*, en zeker niet min in andere landschappen en gewesten, waar de Apostelen, inzonderheid PAULUS, gepredikt hadden, het aantal Christenen reeds aanzienlijk geweest zij, en wel van allerlei ouderdom, staat en kunne. *Ten tweeden*: dit getuigenis is loflijk voor de Christenen en den Christelijken Godsdienst. Een Landvoogd, een PLINIUS, een man van geleerdheid, en tevens een Wijsgeer, doet een scherp gerichtelijk onderzoek, bij afvalligen, die anders gewoon zijn, de partij, die zij verlaten, te bezwaaren, maar ook brengt hij tedere vrouwen, dienaressen der Christelijke Gemeente, op de pijbank, om haar de waarheid af te persen, doch hij vindt niets ten nadeele van de Christenen; de Christenen komen, op een' bepaalden dag, den Zondag, gelijk wij dit reeds in het I Deel gezien hebben, vroeg in den morgen, bijéén, mischien wel, om de naarspooringen van hunne vijanden te ontgaan, of ter gedachtenis van JESUS opstanding in den vroegen morgen van dezen dag. Zij zingen een lied, een Psalm, of ander loflied, ter eere van CHRISTUS, als GOD, of als eenen GOD; dit verdient onze opmerking, ten einde de leere dezer Chris-

Aanmerkingen over dezen brief.

II tenen aangaande JESUS te verstaan, en zij verbindt
 BOEK I zich ten plegtigsten, tot een deugdzaam leven — *Sacra-*
 Hoofdst. I *mento*, staat 'er, het welk men ook, *met eenen eed*,
 na C. G. zou kunnen vertalen. Misschien wordt 'er bedoeld,
 Jaar 100 op de plegtigheid van het Heilig Avondmaal, waar
 tot 117. — bij de Christenen de gedachtenis van JESUS dood vier-
 den, en hunne plegtige verbindenis tot den dienst van
 God, en een godzalig leven, die zij bij den Doop had-
 den afgelegd, staatlijk vernieuwden. — *Ten derden*, zien
 wij, uit dezen Brief van PLINIUS, dat, alhoewel hij en-
 kel spreekt van het aantal van zulken, die in gevaar
 kwamen, en niet bepaaldelijk van zulken, die gedood
 zijn, omdat zij Christenen waren, 'er evenwel velen, om
 die belijdenis, ter dood zijn gebracht, ja dat hij zelve
 'er eenigen van heeft laten ter dood brengen, welke
 aanmerking licht verspreidt, over het verschil, no-
 pens het groot of klein getal der martelaren en bloed-
 getuigen. *Ten vierden*: sommigen in onzen tijd heb-
 ben, ten einde voor de vervolgingen, die de Chris-
 tenen onder de Heidenen hebben moeten ondergaan,
 redenen te vinden, veel gesproken van de dweep-
 zucht der eerste Christenen, en van hunne halfsar-
 righeid, waar door zij de burgerlijke Overheid, als
 tegen wil en dank, genoodzaakt hebben, om hard
 met hun te werk te gaan, als met lieden, die zich,
 onbuigzaam, verzetten tegen de wetten en bevelen
 der Overheid. Doch, deze Brief van PLINIUS geeft
 ons een nauwkeurig denkbeeld, omtrent de handel-
 wijze met de Christenen gehouden. Deze Landvoogd,
 trouwens, geeft niet duister te kennen, hoe willekeu-
 rig men hen behandelde; zoo dat hij, door deze
 wil-

willekeurige handelwijze, zelve in twijfel stond, of men, ten hunnen opzichte, onderscheid moest maken, van jaaren, en kunne? of men die genen moest spaaren, die berouw hadden, en het Christendom verzaakten, dan niet? of de naam van *Christen* alleen misdaad genoeg ware, zonder dat eenige schuld aan euveldaaden, oproerigheid enz. bleek? Dit alles schijnt te verönderstellen, dat de bijzondere overheden of landvoogden de Christenen, naar hunne willekeurige gezindheden, dus behandeld hebben. Hij zelve, een bescheiden, en anders weldenkend man, liet Christenen ter dood brengen, alleen omdat zij, niettegenstaande zijne bedreiging, bij hunne belijdenis bleven, zonder dat hij eenig acht wilde slaan, op de waarheid of het gewigt van het geen zij beleden, maar omdat hij dit voor hardnekkige halfstarrigheid hield. Hoe moet men toch zodanige handelwijze noemen? Daar waren, tot hier toe, geene bepaalde wetten, omtrent de Christenen, ook kunnen gevoelens nooit, bij billijke wetgevers, de voorwerpen van wetten wezen. Het kan nooit met de menschelijkheid, ik laat staan, met de rechtvaardigheid, beflaan, dat men kinderen, en nog onmondige jonge lieden, op dezelfde wijze, als volwasfenen, zou behandelen; indien een Christen te zijn enkel als eene dwaling des verstands te beschouwen, en 'er geene misdaad tegen den Staat of de Maatschappij mede verbonden ware, wat kon men dan, naar billijkheid, meer vorderen, dan dat iemand zijne dwaling erkende, en 'er berouw van betuigde? Maar zelfs eene dwaling, als dwaling, kan voor de wet, die over de

II
BOEK
I

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100
tot 117.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

---

gevoelens niet kan heerschen, nooit misdaadig zijn. Daarēnboven blijkt, uit het geheele beloop van PLINIUS gedrag in dezen, dat hij, bij zijne onderzoekingen, zich niet heeft laten gelegen zijn, aan het geen de Christenen eigenlijk omtrent den Godsdienst geloofden. Hij hield het Christendom voor een dweeppzuchtig en rockeloos Bijgeloof, waar voor het in het gemeen van de Heidenen, die het niet kenden, gehouden werd, een Bijgeloof, het welk in zijne oogen zoo snood als spoorloos was, omdat, naamlijk, het Christendom, uit zijn' eigen aart, het verval en den ondergang van het Heidendom, of van den Godsdienst van den Staat, met zich bracht, zoodat, waar de Christenen vermenigvuldigden, de Tempels ledig stonden, de Godsdienstplegtigheden verwaarloosd werden, en de offerbeesten geene koopers vonden. En het geen hij, bij zijn onderzoek, van hunne leere en gevoelens vernam, bevestigde hem in deze zijne opgevatte mening, dewijl deze leere en gevoelens vreemd en ongehoord voor eenen Heiden waren. In dit gezichtpunt het Christendom beschouwende, geloofde hij, dat men hetzelfde moest snuiten en te keer gaan, opdat niet de Godsdienst van den Staat te grond gaan, en daar uit allerhande verwarringen geboren mogten worden. De onbillijkheid ondertusfchen van zoodanig een gedrag straalt elk in de oogen. — Verders, waar in betoonden toch deze Christenen zich als Dweeppers, die, door hunne halfstarrigheid, de overigheid noodzaakten, hen te straffen? Inimmers, PLINIUS erkent zelve, dat zij hunne *liefdemaaltijden*, want deze worden, duideljk, door hem

hem bedoeld, hebben nagelaten, zoodra hij, bij plakaat, alle genootschappen en broederſchappen (*clubs*) verboden had. Dus toonden zij hunne bereidvaardigheid, om de bevelen der overigheid te gehoorzamen. Maar, zoo veel toe te geven is toch de gewoonte van Dweepers niet — 't Is waar, de Christenen weigerden, tegen de bedreiging van den landvoogd aan, de beelden der Goden en de beelden des Keizers, te verëeren, en CHRISTUS te lasteren, terwijl echter sommigen daarömtrent toegaven, en het een en ander, naar het voorschrift van PLINIUS, verriichten! Hier op is aan te merken, dat deze laatsten, die zulks deden, of geene Christenen ooit geweest waren, of het Christendom verlaten hadden, maar zij, die *waarlijk* Christenen waren, konden tot niets van dit alles gedwongen worden; omdat, naamlijk, hun Godsdienst hen leerde, dat men alleen God, en geene beelden, geene ſchepzelen, aanbidden en verëeren moet. Zoodanig iet van hun te vergen, was hun geweten te dwingen, het welk nooit verſchoond kan worden. In zulk een geval geldt deze verklaring der Apostelen: *Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen!* Eene verklaring, welke SOKRATES zelve heeft afgelegd en beweerd. Ik zwijge nog, dat, toegestaan zijnde, dat men grond had, om dweepzucht bij deze Christenen te vermoeden, dan nog eene goede ſtaatkunde alle middelen van geweld zou afkeuren, opdat die dweepzucht niet te meer werde aangezet en aangevuurd. De ſlotſom van alle deze aanmerkingen is, dat deze Brief van PLINIUS voor de Christenen van

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

---

zij-

II   zijnen tijd, en voor het Christendom, als zooda-
 BOEK   nig, een verëerend gedenkstuk is, waar in een tegen
 I   hen voorïngenomen man, dien men als hunnen vij-
 Hoofdst.   ënd kan aanmerken, na gedaan richterlijk onderzoek,
 na C. G.   verklaren moet, geene misdaden tegen den Staat of
 Jaar 100.   tegen de goede zeden in hun te hebben kunnen op-
 tot 117.   spoooren; terwijl zijn eigen geweten hem overtuigt,
 ————— dat men te hard en onbillijk met hun handelde,
 waarom hij zijnen Oppervorst deswegens raadpleegt,
 en dien eenen zachten en menschlijken voorslag
 doet. —————

Ant-
 woord
 van TRA-
 JANUS op
 denzel-
 ven.

Het antwoord van den Keizer op dezen Brief was:
 „ Gij hebt, bij het onderzoek der zaak van die
 „ genen, die, als Christeren, bij u verklaagd waren,
 „ recht gehandeld, zoo als het behoorde. Men
 „ kan toch hier omtrent niets in het algemeen vast-
 „ stellen, het geen, als 't ware, eene bepaalde vorm
 „ van Procederen zou uitmaken. Men moet hen
 „ niet opzoeken, maar, wanneer zij aangebracht en
 „ overtuigd worden, moet men hen straffen; zoo
 „ nogthans, dat, wie ontkent, een Christen te zijn,
 „ en zulks met de daad openbaar doet blijken,
 „ door naamlijk aan onze Goden te offeren, uit
 „ hoofde van zijn berouw vergiffenis geniete, hoe
 „ zeer hij ook, ten aanzien van het voorledene,
 „ verdacht moge wezen. Doch, beschuldigingen
 „ zonder naamstekening moeten, bij geene misdada-
 „ den, hoegenaamd, in aanmerking genomen wor-
 „ den. Dit toch geeft een zeer slecht voorbeeld,
 „ en komt met den aart van onze regeering niet
 „ overëen.”

Wan-

Wanneer wij deze uitspraak van TRAJANUS in overweging nemen, kunnen wij het den Christenen van dien tijd geenszins ten kwaade duiden, dat zij zich daar over bezwaren, als een vonnis, het welk, gelijk TERTULLIANUS (*) zich 'er over uitlaat, „niet anders dan als verward en tegenstrijdig kan „geächt worden te zijn. Hij wil niet, dat men „hen zal opzoeken, als zijnde onschuldig, en hij „beveelt hen te straffen, als waren zij schuldig. „Hij verschoont, en is wreed te gelijk, hij wil niet „van hun weten, en hij straft hen. Waaröm weder spreekt gij u zelve, met deze uwe uitspraak? „Indien gij hen veröordeelt, waaröm zoekt gij hen „niet op? Indien gij hen niet opzoekt, waaröm „spreekt gij hen dan ook niet vrij?” In de daad, naardien het bleek, dat de Christenen geene deugnieten, noch ook gevaarlijke onderdanen van den Staat waren, hadden zij alle recht op het genot van verdraagzaamheid en vrijheid van gevoelen in het Godsdienstige. Doch, de Keizer beschouwde de Godsdienstgevoelens der Christenen, als gevaarlijk voor den openbaren Godsdienst van zijn Rijk, hij zag hunne standvastigheid voor hardnekkigheid aan, en was, buitendien, een zoo groot vijand van alle bijzondere genootschappen, dat hij zelfs niet wilde dulden het oprichten van een gild van timmerlieden, te *Antiöchië*, om, in geval van brand, tot het blusfchen van denzelven gebruikt te worden (†). Soortgelijke overwe-

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.
Aanmerkingen
over dit
antwoord.

(*) *Apolog. Cap. 2.*

(†) *PLIN. Epist. Lib. X. Epist. 43.*

71 gingen kunnen het anders onbefaanbaar besluit van
 BOEK I TRAJANUS begrijpelijk maken, het welk, van den
 Hoofdst. I éenen kant wel naar menschlievendheid neigde, en
 na C. G. ook, in de daad, vele Christenen het leven behield,
 Jaar 100. doch aan den anderen kant eene opene deur liet,
 tot 117. voor allen, die goedvonden, de Christenen door be-
 schuldigingen en vervolgingen te kwellen, zoo veel
 te onrechtvaardiger, omdat de Christenen, hoe zeer
 door hunnen Godsdienst het Heidendom afbreuk
 leed, echter daartoe geene andere wapenen, dan lee-
 re en bewijzen bezigden, tegen welke lijfstraffen
 een even onredelijk als onmenschlijk middel van ver-
 dediging waren.

Martel-
 dood van
 IGNATI-
 US, Bis-
 schop van
 Antiö-
 chië.

Het is een groot ongeluk voor de Kerkelijke Ge-
 schiedenis der Christenen, dat wij, in deze vroeger
 eeuwen, slechts weinige, zoo echte en duidelijke,
 gedenkstukken bezitten, terwijl van zoo velen, die
 bovendien voor handen zijn, de onëchtheid onloo-
 chenbaar blijkt, of de echtheid ten minsten zeer
 twijfelächtig gemaakt kan worden. Een voorbeeld
 hier van kunnen wezen de Geschiedenis van den
 marteldood van IGNATIUS, Bischof van *Antiöchië*,
 welke onder TRAJANUS heeft plaats gehad, en de
 Brieven, die door dezen bloedgetuigen geschreven
 zullen zijn. IGNATIUS was, volgens EUSEBIUS, de
 tweede Bischof van *Antiöchië*, gelijk wij in het
 1ste *Deel Bladz. 274.* gezien hebben; indien wij den
 fabelfchrijver NICEFORUS willen geloven, zou hij één
 der kinderen geweest zijn, die CHRISTUS op zijne
 armen nam en zegende; ook zou hij, gelijk sommi-
 gen meenen, JESUS, na zijne opstanding, gezien en

aanschouwd hebben, doch de plaats in zijnen Brief aan de Christenen van *Smirna* (*), waar uit men dit heeft afgeleid, geeft zulks niet te kennen: de woorden zijn: „Want, ik weet ook, en geloof, dat hij (JESUS) na zijne opstanding in het vleesch geweest is,” dat is, eene menschlijke natuur gehad heeft, het welk hij, te dier plaatze, tegen de genen, die eene waare menschlijke natuur in JESUS ontkenden, verder bewijst. Hoe het zij, hij wordt, als een leerling der Apostelen, bijzonder van den Apostel JOÄNNES, met recht, onder de Apostolische vaders geteld, en zijn Godsvrucht, ijver, en deugd, door de Kerkelijke Geschiedschrijvers, ten hoogsten geroemd. In de opschriften zijner Brieven draagt hij den naam *Theoforos*, als of men zeide, *Godsdrager*, omdat hij JESUS en GOD steeds in zijn hart en belijdenis omdroeg, ten ware men deze benaming eenvoudig in de betekenis van *Godsdienaar* behoorde te nemen.

Als TRAJANUS, in het jaar 106, of 116, want dit blijft onzeker, zich te *Antiöchië* bevond, werd IGNATIUS gevangen, over wien de Keizer het vonnis uitprak, dat hij, onder eene wacht foldaten, naar *Rome* gevoerd, en aldaar, ten schouwspel voor het volk, aan de wilde beesten zou worden voorgeworpen, welke dood de waardige man, in den openbaren schouwburg, moedig en standvastig, zijn geloof getrouw blijvende, ondergaan heeft.

Dit verhaal van den dood van IGNATIUS vindt men

Aanmerkingen

(*) *Cap. 3.*

II men dus hoofdzaaklijk bij EUSEBIUS (*), welke
 BOEK
 I echter zijn verhaal aanvangt, met een, *men zegt*,
 Hoofdst. en bij HIERONYMUS (†): Wij hebben zelfs eene bijzon-
 na C. G. dere uitvoerige Geschiedenis van zijnen marteldood,
 Jaar 100. die het voorkomen heeft, als ware zij van eenen
 tot 117. ooggetuigen opgesteld. (§) Doch, wanneer wij naar
 over de- eenige omstandigheden onderzoek doen, rijzen 'er
 zelve. bedenkelijkheden, die zich niet ligt uit den weg la-
 ten ruimen. Behalven de onzekerheid des tijds,
 wanneer IGNATIUS ter dood zou gebracht zijn, ont-
 moeten wij geen recht bescheid, nopens de aanlei-
 dende gelegenheid, bij welke IGNATIUS in gevan-
 genis gekomen is. Sommigen zeggen, dat, als
 TRAJANUS, ter eere van zijne Goden, wegens ze-
 kere overwinning, een dankfeest hield, IGNATIUS
 hem deswegens zelfs openlijk in den Tempel be-
 straft zou hebben. Indien dit zoo ware, zou men
 hem niet van verkeerden ijver en dweepzucht kun-
 nen vrij plijten; anderen zeggen, dat, eene zwaare
 aardbeving groote schade te *Antiöchië* aangericht
 hebbende, het volk, opgestookt door de Heiden-
 sche Priesters, de schuld van dit onheil, gelijk
 meermalen geschiedde, op de Christenen hebbe ge-
 worpen, en geroepen, dat men hen, als vijanden
 der Goden, ter dood moest overgeven. Zooda-
 nige aardbeving is, in de daad, *Antiöchië* overgeko-
 men, in het jaar 115, doch, het is niet zeker, dat
 de

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

(†) *De viris illustr.* Cap. 16.

(§) *In COTELERI Patr. Apostol.* Vol. II. pag. 157.

de dood van IGNATIUS in dat of het volgende jaar geplaatst kan worden. Even min kan men bij iemand de reden opdelven, waarom TRAJANUS den Christen-Bisfchop niet te *Antiöchië* ter dood bracht, maar hem na *Rome* deed voeren, ten einde hem daar zijne straffe te doen ondergaan? (*) De Geschiedenis van zijn martelaarfchap geeft daar van deze reden, dat TRAJANUS, door deze verre reize, en aanhoudendende kwellingen op dezelve, hem heeft willen afmatten, ook opdat hij, te *Antiöchië* gedood wordende, de gelovigen aldaar niet in het geloof versterken, en onder hen roemrijk strijden en sterven, maar te *Rome*, onbekend onder onbekenden, als een kwaaddoener, zou omkomen. Anderen gissen, dat zulks gefchied zij, opdat het omvoeren van eenen zoo ijverigen Leeräiar door verfeiden gewesten des Rijks, en zijn openlijk ter dood brengen in de Hoofdstad, des te meer tot affchrik voor de Christenen zou verftrekken. VENNEMA erkent daar in eene bijzondere befchikking van Gods Voorzienigheid, opdat zijn marteldood des te heerlijker zoude wezen, en de Christenen niet alleen te *Rome*, maar ook onder vele gemeenten, door welke hij heen gevoerd werd, in hun geloof zouden bevestigd worden. Nog verhaalt men eene zeer onwaarfchijnlijke omftandigheid, te weten, dat IGNATIUS een gefprek met den Keizer zal gehad, en hem in hetzelfde de leere van den waaren God

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

(*) JOS. SCALIGER *ad* EUSEB. *Chron.* pag. 207. heeft deze zwaarigheid reeds geöpperd.

II God en den Heiland der Wereld verklaard zal hebben.

BOEK

I

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

Dit alles, en wat hier meer zou kunnen bijgevoegd worden, stelt de geheele gebeurtenis, van IGNATIUS, op last van TRAJANUS van *Antiöchië* naa *Rome* gevoerd, en daar ter dood gebracht, op losse schroeven; waaröm 'er ook zijn, die, dezelve verwerpende, liefst denken, dat hij, in vrede, te *Antiöchië*, overleden is. (*)

De Brieven van
IGNATIUS.

Indien de Brieven, welke men zegt, dat IGNATIUS, op zijne reize naa *Rome*, geschreven zal hebben, en die nog voor handen zijn, ongetwijfeld echt waren, gelijk ook de Brief van POLYKARPUS, Bisfchop van *Smirna*, zijnen tijdgenoot, kon de zaak geen twijfel lijden. POLYKARPUS vermaant, in den gemelden Brief, de Christenen te *Filippi*, aan welke dezelve gericht is, om de standvastigheid na te volgen, „die zij met oogen gezien hadden, in den zaligen IGNATIUS, en ZOSIMUS, en RUFUS; als ook in anderen onder hen.” Doch te gelijk is het zeldzaam, dat hij, in het slot van dezen Brief, schrijft: „Wanneer gij iet zekers weet, van IGNATIUS, en die bij hem zijn, zoo schrijft het ons,” even als of hij nog in leven ware, ten zij men dit moete verstaan, van eenige nadere bijzonderheden van zijnen dood, doch, welke POLYKARPUS, in allen geval, zoo schielijk en naauwkeurig te weten kon komen, als de

(*) C. OUDINUS *Comment. de Scriptor. et script. Eccles. Tom. 1. Sect. II. Cap. 5-12.*

de *Filippiërs* zelve. Verders maakt POLYKARPUS gewag van eenen Brief, door IGNATIUS aan hem en de gemeente te *Smirna* gefchreven, met nog andere, welke hij te gelijk met zijnen Brief aan de Christenen van *Filippi* overzond.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 11.

IGNATIUS zelve meldt, in de gezegde Brieven, indien zij echt zijn, verſcheiden bijzonderheden van zijne wegvoering na *Rome*: „Ik ben Gods graan,“ ſchrijft hij in zijnen Brief aan de Christenen te *Rome* (*), „en zal, door de tanden der wilde beesten vernalen worden, opdat ik een rein brood van CHRISTUS bevonden worde. Van *Syrië* af tot *Rome* toe, heb ik met wilde beesten te kampen, zijnde aan tien luipaarden gebonden;“ daarmede de foldaten, die zijne wacht uitmaakten, aanduidende, hoewel deze zeer verzacht moeten zijn, zou hij anders, op de reize, deze en de andere Brieven aan de Christengemeenten gefchreven hebben, en gelijk hij doet, aan de gemeente te *Efeze* (†), beloven, dat hij, in eenen naderen Brief, hun breeder zou verklaren, „de Godlijke huishouding omtrent den nieuwen mensch, JESUS CHRISTUS, door het geloof en liefde in hem, ten minften, indien de Heere het hem openbaarde.“ Zijn geheele Brief aan die van *Rome* is ingericht, om hen te verzoeken, dat zij geene pogingen aanwenden, ten einde hem te bevrijden van den marteldood, tot welken hij bereid is, maar welken hij verlangt.

„Niets,

(*) *Cap.* 4. en 5.

(†) *Cap.* 20.

II „ Niets, zegt hij, van zichtbare of onzichtbare din-
 BOEK „ gen, kan mij bekooren, opdat ik JESUS CHRIS-
 I „ TUS deelächtig worde. Laat vuur, het kruis, de
 Hoofdst. „ TUS deelächtig worde. Laat vuur, het kruis, de
 na C. G. „ woede der wilde beesten, het verbrijzelen der
 Jaar 100. „ beenderen, het verbreken der leden, ja de straffen
 tot 117. „ der duivelen mij overkomen, indien ik slechts
 „ CHRISTUS deelächtig worde” — En wat ver-
 der: „ Mijne liefde is gekruist. (*) Daar is geen
 „ vuur in mij, dat de stofle (het zichtbare) be-
 „ mint; maar een levendig water, het welk in mij
 „ spreekt, en tot mij zegt: Kom tot den Vader.” enz.

Dan aan de echtheid van deze Brieven, zoo van
 POLYKARPUS, als die van IGNATIUS, wordt, om ge-
 wigtige redenen, sterk getwijfeld. Van den Brief
 van POLYKARPUS zullen wij zulks in het vervolg
 zien; van de Brieven van IGNATIUS is het hier de
 plaats, kortelijk aan te wijzen, wat 'er van derzel-
 ver echtheid of onëchtheid zij.

Zijn
 nieuw-
 liks voor
 echt te
 houden.

Onder den naam van IGNATIUS leest men 15 Brie-
 ven; drie van dezelve, zijnde een aan de Maagd
 MARIA, en twee aan den Apostel JOÄNNES, die en-
 kel in het Latijn voor handen zijn, worden alge-
 meen voor onëchte stukken erkend, en verdienen
 geene verdere aanmerking. Van de overige twaalf,
 die in de *Griekſche* taal vervat zijn, worden 'er nog
 5 ins-

(*) Deze woorden kunnen betekenen: „ Mijne gene-
 „ genheid voor de wereld en zichtbare dingen, ” of
 „ JESUS, het voorwerp mijner liefde, enz.” In den laatſten
 zin worden zij gemeenlijk opgevat; de eerſte ſchijnt eech-
 ter in het verband de natuurlijkſte.

5 insgelijks vrij algemeen verworpen, zij houden aan zekere Christin MARIÄ, aan de Christenen te *Tarusus*, *Filippi*, en *Hiërapolis*, en aan den Diakon HERO te *Antiöchië*; maar de overige zeven, die reeds bij EUSEBIUS bekend zijn (*), aan de gemeenten te *Efeze*, *Magnesië*, *Tralles*, *Rome*, *Filadelfia*, *Smirna*, en aan POLYKARPUS, Bischof te *Smirna*, welke alle door IGNATIUS zullen geschreven zijn, gedurende zijne reize, en vervoering van *Syrië* naa *Rome*, hebben aanleiding gegeven tot eenen strijd over derzelve echtheid of onëchtheid, eenen strijd, die des te heviger gevoerd is, omdat de inhoud dezer Brieven geächt werd beslissend te zijn, omtrent de oudheid en Godlijkheid der Bischoppelijke waardigheid in de Christen-Kerk, als ook in den twist over het gezag der overleveringen, en de leere omtrent het Heilig Avondmaal. Ten einde zich, bij dezen twist, een duidelijk begrip te maken, moet men weten, dat deze Brieven, in eene dubbele uitgave, tot ons gekomen zijn, eene langere en eene kortere. De laatste, of kortere uitgave werd eerst, in eene Latijnsche vertaling, door JAKOB USHER (USSERIUS) in het jaar 1644, en twee jaaren na hem, in den Griekschcn Tekst, door JS. VOSIUS, uit handschriften in het licht gebracht. Reeds hadden voorname hoofden der Kerkhervorming de eerste of langer uitgave als onëcht verworpen, maar nu de korte Tekst in het licht verscheen, nam de twist eerst recht zijnen aanvang. Het verschil loopt

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

II over twee vragen: voorëerst, over de echtheid de-
BOEK zzer Brieven, in het gemeen; tentweeden, indien men
I deze echtheid al erkenne, of men dan de wijdlopiger dan
HOOFDST. wel de korter uitgave derzelve voor echt te hou-
na C. G. den hebbe? Wat dit laatste betreft, men heeft,
Jaar 100. aan den éénen kant aangemerkt, dat de langer uit-
tot 117. gave zoo gezwollen en woordrijk opgesteld onmoog-
 lijk strooken kunne met de omstandigheden, in welke
IGNATIUS verkeerde, toen hij deze Brieven zal ge-
 schreven hebben; behalven, dat 'er verscheiden bij-
 zonderheden in voorkomen, die laater zijn, dan de
 leeftijd van dezen waardigen man, als ook dat de
Godheid van JESUS CHRISTUS, in dezelve, niet recht-
 zinnig, geleerd en voorgedragen wordt. Daartegen
 wordt, van den anderen kant, ingebracht, dat de
 kortere uitgave vele gapingen heeft, door welke het
 verband gebroken wordt, welke uit de grooter uit-
 gave licht ontvangen, zoodat de korter niet anders
 dan een overhaast gemaakt uittrekzel uit de grootere
 schijnt te wezen, mischien wel vervaardigd, omdat
 men de grootere niet rechtzinnig genoeg keurde.
 En, welk middel is 'er, om hier met grond te be-
 flissen, alſchoon de waarſchijnlijkheid ten voordee-
 le van de korter uitgave overhelle? Wat de echt-
 heid der Brieven, in 't gemeen, betreft, tegen
 dezelve dienen verscheiden sterke, zoo uit- als in-
 wendige, bewijzen. Wat de uitwendige bewijzen be-
 treft, ons ontbreken oude en zekere getuigenissen, dat
IGNATIUS deze Brieven geschreven heeft. **IRENEUS** (*)

haat

(*) *Adv. her.* V. 28.

haalt wel een gezegde aan, dat ook in deze Brieven voorkomt, maar hij meldt het, als een gezegde van éenen der onzen, gelijk hij zich uitdrukt, zonder iemand te noemen, alhoewel EUSEBIUS (*) zegt, dat hij van IGNATIUS en zijne Brieven gewaagt; waarin deze Geschiedschrijver mistast. ORIGENES is de eerste, die eene plaats uit den Brief aan de *Efeziërs* aanhaalt, doch, insgelijks, zonder den Schrijver te noemen, sprekende alleen van eenen *Martelaar* in 't gemeen. Zij schijnen aan CLEMENS van *Alexandrië*, en TERTULLIÄAN, onbekend te zijn gebleven, en EUSEBIUS zelve, gelijk wij reeds gezegd hebben, laat voor deze Geschiedenis een, *men zegt*, voorafgaan. De inhoud en stijl der Brieven is, over het geheel, gezwoilen, dweepachtig, en, wat men ook anders zegge, veel verschillende van die eenvoudigheid, welke men in eenen onmiddellijken leerling der Apostelen verwachten zou. Zij vertoonen ja eenen grooten ijver voor den Godsdienst, en warme liefde voor *JESUS*, doch de drift, om eenen *Martelaar* te wezen, in dezelve is grooter, dan met de Christelijke leere en de lesfen van *JESUS* bestaabaar is. Zij strekken, om de Christenen te bevestigen, in de leere der Apostelen, en te gelijk zekere Joodschgezinde en andere dwaalleerären te wederleggen; dus verklaren zij zich tegen de verkleefdheid aan de Joodsche gebruiken en plegtigheden; tegen het vieren van den *Sabbath*, aanspoorende, om naar des Heeren leven te leven, dus de viering

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

(*) *Hist. Eccles.* III. 36. V. 8.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

ring van den Zondag benoemende, die *des Heeren dag* genoemd werd. Merkwaardig is de volgende plaats (*): „Ik heb gehoord, dat sommigen zeggen: als ik het niet in de Archieven,” (liever, naar eene andere lezing, *in de ouden*) „vinde, geloof ik het *Euāngelie* niet; en als ik hun zeide: dat het geschreven staat, gaven zij ten antwoord: deze liggen voor ons! Mijne Archieven (*mijne Ouden*) zijn JESUS CHRISTUS, mijne onvervalschte Archieven, zijn kruis en dood, en zijne opstanding, en het geloof door hem, door welke ik, onder uw gebed, wil gerechtvaardigd worden.” In deze plaats handelt de Schrijver tegen Joodschgezinden, die het Oude Testament en de oude Godsdienstplegtigheden wilden aanhouden. Elders verzet de Schrijver dezer Brieven zich tegen die dwaalleeraars, welke beweerden, dat JESUS enkel *in schijn* een mensch geweest zij. Ondertuschen is hij tegen de dwaalleeraars al te sterk in zijne uitdrukkingen: *Zij zijn beesten in menschlijke gedaante*, schrijft hij aan die van *Smirna*. Verder is de leere des Schrijvers nopens JESUS, als God, doorgaands overeenkomstig de leere der Apostelen, alleen wordt, in den Brief aan die van *Smirna* (†), JESUS CHRISTUS de Zoon van God genoemd, *naar den wil en magt van God* (§). Van het Heilig Avondmaal schrijft

(*) *Aan die van Philadelphia Cap. 8.*

(†) *Cap. I.*

(§) *Καὶ θελημα καὶ δυναμις θεου*, ten zij 'er eene andere lezing ware, *καὶ θεστηκα καὶ δυναμις, παρ*

schrijft hij (*). „ Draagt zorg , dat gij gemeen-
 „ schaplijk ééne dankmaaltijd (*Eucharistia*) gebruikt;
 „ want het is één vleesch van onzen Heere JESUS
 „ CHRISTUS, en ééne drinkbeker tot verëeniging zijns
 „ bloeds.” Zoo schrijft hij (†) van valsche leer-
 „ ären, „ die het nachtmaal en het gebed niet ge-
 „ bruiken; dewijl zij ontkennen; dat het nachtmaal
 „ het vleesch van onzen Heiland JESUS CHRISTUS
 „ is, dat voor onze zonden geleden, en hetwelk de
 „ Vader, naar zijne goedertierenheid; opgewekt heeft.”
 Voords wijst de Schrijver telkens op het Euangelie
 en de Apostelen, wanneer hij de Christenen omtrent
 de leere wil onderrichten, waar uit men EUSEBIUS
 kan ophelderen, als hij schrijft (§), dat IGNATIUS
 de Kerken, waar hij doorreisde, vermaand hebbe,
 dat zij de overlevering der Apostelen zouden vast-
 houden, „ welke hij, zekerheids halven, als een
 „ getrouw getuigen nodig geëordeeld hebbe, schrifte-
 „ lijk te sekerzen,” waar mede EUSEBIUS duidelijk
 op deze Brieven doelt. Wanneer de Schrijver deze
 Brieven van den cerbied en onderwerping, welke de
 Christenen aan hunne Bischoppen en Oudsten ver-
 schuldigd zijn, spreekt, gaat zijne uitdrukking alle
 maar te buiten; dan wil hij, dat zij op den Bis-

DE
 BOEK
 I
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 100.
 tot 117.

schop
 de Godheid en kracht. Men zie VENEMA *Hist. Eccles.*
Tom. III. pag. 410.

(*) Aan die van *Filippi Cap. 4.*

(†) Aan die van *Smirna Cap. 7.*

(§) *Hist. Eccles. III. 36.*

II schop zien moeten, als op den Heere (*), dat zij
 BOEK I verplicht zijn, den Bisfchop zoo na te volgen, als
 Hoofdst. I JESUS CHRISTUS zijnen Vader; en de Oudsten; ge-
 na C. G. lijk de Apostelen (†); en wie iet zonder voorweten
 Jaar 100. van den Bisfchop verricht, die dient den Duivel (§).
 tot 117. Tot een voorbeeld van zijne Myfikerij, mogen de
 volgende plaatzen strekken: In den Brief aan de
Efeziërs (**). spreekt de Schrijver van „ de drie
 „ verborgenheden des geroeps, die in een Godlijk
 „ ftilzwijgen volbracht zijn, en van welke de Vorst
 „ dezer Wereld niets weet, den maagdelijken staat
 „ van MARIÄ, haar baaren, en den dood des Hee-
 „ ren.” In den Brief aan die van *Tralles* (††).
 „ Ik zou u ook wel van hemelfche dingen fchrij-
 „ ven, maar ik duchte, dat gij mij niet vatten zult.
 „ Want de rangfchikkingen der Engelen, en de in-
 „ richtingen van hunne Vorftendömmen; zichtbare
 „ en onzichtbare dingen; zijn mij niet zoo onbe-
 „ kend: maar daarom ben ik nog niet volkomen.”
 enz. Eindelijk, want allés bij te brengen, duldt
 ons bestek niet, in den Brief aan de *Magneziërs* (§§)
 noemt de Schrijver JESUS CHRISTUS, „ het eeuwig
 „ woord des Vaders, niet voortgekomen uit de Stil-
 „ te

(*) Aan die van *Efeze Cap. 6.*

(†) Aan die van *Sihirnä Cap. 8.*

(§) Aldaar *Cap. 9*

(**) *Cap. 19.*

(††) *Cap. 5.*

(§§) *Cap. 8.*

„ te of Stilzwijgendheid, (*Sigee*) en die zijnen Zender in alles behaagd heeft.” In deze plaats is de toespeling op *Sigee*, ééne der *Æonen*, of eeuw-wezens van de *Gnostieken* al te duidelijk, dan dat men de woorden in eenen anderen zin, zonder verdraijing, schijnt te kunnen opvatten, maar deze benaming (*Sigee*) wordt eerst, na den leeftijd van **IGNATIUS**, in het leerstelsel van **VALENTINUS**, gevonden.

Om nu alles, wat uit den inhoud geenszins voor **IGNATIUS** van *Antiöchië* schijnt te voegen, waaröm derhalven de echtheid dezer Brieven, niet recht, verdacht wordt gehouden, op te lossen, neemt men wel zijn' toevlucht tot de onderstelling, dat deze Brieven, met den tijd, vele veranderingen, door tusschenvoegingen en inlaschingen, geleden hebben; doch, men heeft, bij deze Brieven, geene vaste regelen, volgens welke men die onëchte bijvoegzelen van het echte werk van **IGNATIUS** onderscheiden kan; die genen, welke in oude geschriften hunne gevoelens inlaschten, of hunne eigene opstellen aan ouder Schrijvers toekenden, waren niet altijd zoo onkundig en onbekwaam, dat men dit bedrog zoo gemakkelijk ontdekken kon. Na alles, komt het mij voor, dat deze Brieven niet van **IGNATIUS**, maar van eene laater hand, waarschijnlijk uit het midden van de derde eeuw, oorspronkelijk zijn, wanneer men, opzetlijk, zijn werk maakte, om het gezag der Bisschoppen op te vijzelen. Ondertuschen, al wilde men de echtheid dezer Brieven erkennen, zou nogthans het verschil over den oorsprong der Bisschop-

II pelijke instelling, uit dezelve weinig licht ontvangt, BOEK
I alzoó men 'er niets meer uit zou leeren, dan dat
HOOFDST. I IGNATIUS voor zich de Bischoppelijke waardigheid
na C. G. voor eene instelling van CHRISTUS en de Apostelen
Jaar 100. gehouden hebbe.
tot 117.

Is het nu zoo onzeker, of de Geschiedenis van
Martel- IGNATIUS, die, met zoo vele bijzonderheden, tot
dood van ons gekomen is, waarheid zij, men zal dan geen
CLEMENS ons gewigt kunnen hechten aan laater verhalen, die van
van Ro- gewigt kunnen hechten aan laater verhalen, die van
me en an- alle gezag der Ouden ontbloot zijn, nopens ande-
deren on- ren, die, onder den Keizer TRAJANUS, ter dood
zeker. zullen gebracht zijn, onder welke, volgens sommigen,
CLEMENS, de Romein, zal behooren, die, na
Chersona, aan den *Pontus Euxinus* of zwarte zee,
gebannen zijnde, toen hij dat geheele landschap tot
het Christendom bekeerde, in het derde jaar van
TRAJANUS, in Zee geworpen en verdronken zal zijn.

Zekerer is, het geen EUSEBIUS ons verhaalt, (*)
Voort van den vernieuwden ijver en ongemeene pogingen,
planting van het door de Christenen, ten dezen tijde, aangewend,
Christen- om den Godsdienst van JESUS voort te planten. Vele
dom. van hunne leeräars, wel geene mannen van ge-
leerdheid, maar echter in de leere der Apostelen er-
vaaren, hunne bezittingen ten behoeve der armen
verkopende, verlieten hun Vaderland, en predikten
het Euangelie onder Heidensche volken, die van het
zelve nog niet gehoord hadden, met eenen voorspoedigen
uitslag. Overäl, waar zij den grond van eene
nieuwe gemeente gelegd hadden, lieten zij, naar het

VOOR-

(*) *Hist. Eccles.* III. 37.

voorbeeld der Apostelen, andere leeräars achter, om op dezen grond verder te bouwen, terwijl zij zelve zich naa verder afgelegene gewesten begaven. EUSEBIUS voegt 'er bij, dat hunne ondernemingen verzeld gingen met, en ondersteund werden door, wonderwerken, welke nog somtijds door de Christenen verricht werden, doch welke allengs verminderden, naar mate de gewoone hulpmiddelen van onderwijs, algemeener bekend geworden, genoeg toereikend waren, en het Christendom meer vastigheid bekomen had. De Geschiedschrijver meldt ons wel niet uitdrukkelijk, welke landen door deze Zendingen bezocht zijn geworden, doch, uit volgende berichten, mag men gelooven, dat zij, in het Oosten, tot buiten de Grenzen van het Romeinsche Rijk gekomen zijn; en zo het Christendom niet reeds te vooren, in eenige Steden van *Gallië*, (*Frankryk*,) en zelfs tot in *Germanië*, (*Duitschland*,) ten minsten in de volkplantingen der *Romeinen* langs den *Rhyn*, is doorgedrongen, dan is dit waarfchijnlijk thans geschied.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

Onder de Christen-Leeräars van dezen tijd, heeft zich, bijzonder, eenen naam gemaakt PAPIÄS, Bifchop van *Hierapolis*, in *Frygië*, die door IRENEUS (*), „een oud man, leerling van JOÄNNES, en vriend van POLYKARPUS,” genoemd wordt, door welchen JOÄNNES, EUSEBIUS (†) niet den Apostel,

(*) *Advers. heres.* V. 33.

(†) *Hist. Eccles.* III. 36. 39. Men zie echter VENNEMA *Hist. Eccles.* Tom. III. pag. 515, 516.

II tel, van dien naam, maar eenen anderen *Ouflten*, of *Ou-*
 BOEK *de-ling* JOÄNNES, verstaan wil hebben. Deze PAPIÄS
 I was zeer gezet, en ijverig, om bijzonderheden, zoo
 Hooftf. van gezegden als verrichtingen, van jesus en de Aposte-
 12 C. G. telen op te spooren; welke *Overleeningen* hij bijeenver-
 Jaar 100. zamelde, en uitgaf, in vijf boeken, onder den Titel:
 tot 117. *Verklaring der Godlijke redenen*. Daar hij een man
 vader der overleve- was, die, met alle zijne ervarenheid en kunde, echter,
 ringen. was, die, volgens EUSEBIUS, een zwak oordeel bezat,
 was hij niet in staat, om alrijf behoorlijk het waare
 van het valfche, het echte van het onëchte, te
 fchiften en te onderscheiden. Alles, (gelijk het
 gaat, wanneer men de natuurlijke neiging, om alle
 kleine omftandigheden van gezegden of daaden
 van merkwaardige perionen te weten, onbehoedzaam
 involgt,) was hem welkom, wat men hem daarömtrent
 mededeelde, hoe vreemd en ongelooflijk het ook ware,
 waar in hij te veel nagevolgd is van andere Christe-
 nen, nog min kundig dan hij, die weldra van deze
 nutteloze dingen meer werks maakten, dan van het
 onderzoeken en beöefenen der leere van jesus en
 de Apostelen, zoo als die in hunne echte fchrif-
 ten begrepen is. EUSEBIUS merkt ook, als eene
 blijk van 'smans zwak oordeel, aan, dat hij, naar
 de letter, geloofd heeft, dat jesus op aarde een
 Koninkrijk zal oprichten en beftauren, wanneer de
 Jooden bekeerd, *Jerufalem* herbouwd, en de Mar-
 telaars of Bloedgetuigen ten leven zullen worden op-
 gewe't, welk Rijk duizend jaaren zal duuren; zoo-
 dat PAPIÄS, volgens EUSEBIUS, de eerste zal ge-
 weest zijn, die een aardsch duizendjaarg Rijk van

JESUS zal geleerd hebben, over welk onderwerp kort daar na onder de Christenen hevige verschillen ontstaan zijn, gelijk wij vervolgens zien zullen. Alhoewel wij mogen twijfelen, of EUSEBIUS, die mede in dezen twist partij trok, het gevoel en van PAPIËS naauwkeurig begrepen hebbe.

Indien PAPIËS, al te zeer aan de letter verkleefd, zijne te verregaande geneigdheid, om uit de overlevering bijzonderheden van gezegden of daaden van JESUS en zijne Apostelen op te spooren, te veel roegaf, tot een ander uiterste verviel de waanwijsheid van zulke betweters, die op hunne uitmuntende *wetenschap* en *kennis* roemden, waar naar zij den naam van *Gnosticken* voerden, en waarmede zij zich onderstonden, een famenstet te ontwerpen van den oorsprong van het kwaad, en van de wereld der geesten, waar toe zij de Joodfche *Kabbala* en Heidenfche *Mythologie* of Fabelkunde, benevens de in het Oosten reeds van ouds bekende leere van twee beginzelen, het goede en kwaade, of geest en stoffe, misbruikten, en daar naar het Christendom misvormden. Zij waren, gelijk wij in het eerste *Deel* gezien hebben, al vroeg onder de Christenen ingesloopen, doch, onder de regeering van TRAJAAN, en voornaamlijk van zijnen opvolger ADRIËNUS of HADRIËAN, begonnen zij meer openlijk te voorfchijn te komen, hebbende eenige leerfars aan hun hoofd gekregen, welke in het Oosten, en bijzonder in *Ëgypte*, landen, waar eene verwilderde verbeeldingskracht de vruchtbare moeder was van allerhande foort van geestdrijverij en dwee-

II
BOEK
I
Hoofdf.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

Voortgang der
Gnosticken.

II perij, eenen grooten toeloop hadden; en gantsche
 BOEK
 I
 Hoofdst. Onder deze leeräars der *Gnostieden*, ten dezen tij-
 na C. G. de, wordt, in de eerste plaats, genoemd SATURNINUS
 JAFR 100. een *Syriër*, gelijk men verhaalt, een leerling van
 tot 117. MENANDER (*), die zich meest te *Antiöchië* ont-
 SATUR- hield. Zijne voornaamste leerstellingen waren: De
 NINUS. allerhoogste God, die wijs en goed is, en de Stof, zijn de twee beginselen van alles, wat bestaat. De allerhoogste God heeft vele Engelen, Aards-engelen, en Krachten voortgebracht. Zeven van deze Engelen, bestuurders der zeven dwaalstarren, hebben, buiten weten der hoogste Godheid, en, tegen den wil van het stoffijk beginsel, deze wereld en de menschen geschapen; evenwel zag de goede God dit werk met goedkeuring aan, en alzoo de Wereldscheppers aan de menschen alleen eene dierrijke ziel hadden kunnen mededeelen, schonk hij, uit ontferming, hun een vonk van het hemelsch leven, welke de redelijke ziel is. De Wereldscheppers, van God afgevalen zijnde, deelden het bestuur der wereld onder malkanderen, maar één hunner, de God der Jooden, matigde zich de heerschappij over allen aan, gelijk hij ook de menschen verleid heeft, van welke 'er twee soorten zijn, goede en kwaade, aan welke laatste de *Satan* bijstand schenkt. Om alie deze wanördens te herstellen, heeft God CHRISTUS, zijnen Zoon, gezonden, die den *schijn* van een menschlijk ligchaam aangenomen, en daar in op de wereld verkeerd heeft,

ge-

(*) Zie van dezen I. *Deel Bladz.* 365.

gelijk hij ook, alleen in schijn, gekruist is geworden. Deze CHRISTUS heeft aan de redelijke zielen den weg aangewezen, om tot God weder te keeren; deze weg is moeilijk; men moet zich, ten einde, onthouden van wijn te drinken en vleesch te eten, maar ook van het huwlijk, met één woord, van alles, wat de zinnen streelen, of het ligchaam vergenoegen kan. Langs dezen weg, keert de redelijke ziel, die vonk des hemelichen levens, weder tot God, waar in het zalig leven bestaat. Aan eene opstanding van het vleesch of ligchaam, is niet te denken. (*)

Men ziet uit deze opgave, hoe onvolledig dezelve ook zij, dewijl wij geene eigene schriften van hem overig hebben, dat SATURNINUS, met andere aanhangen der *Gnostieken*, gemeen heeft gehad, dat hij den oorsprong van het kwaad heeft willen verklaren, en schoon hij het kwaad niet, met anderen, uit het stoffijk beginzel alleen, geloofde te moeten afleiden, waarom hij den afval van de Wereldscheppers en den *Satan* leeráarde, en ook tweederlei soort van menschen ondersfelde, evenwel hield hij de stoffe voor kwaad, waarom hij beweerde, dat CHRISTUS geen waar mensch, maar alleen een mensch in schijn, geweest is, welk gevoelen onder de *Gnostieken* vrij algemeen was, van waar zij ook den

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

(*) Men vindt de opgave dezer leerstellingen bij IRENEUS *adv. haeres.* I. 24. TERTULLIAN. *de anima.* C. 23. EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7. EFIFAN. *haeres.* 23. en THEODORETUS *Fab. haeret.* I. 3. enz.

II den naam van *Doceten*, *Phantasiästen* enz. voerden, omdat zij JESUS beschouwden, als alleen een mensch in *schijn* of *verbeelding*. Zijn bewijs, na C. G. dat de zeven Engelen de wereld geschapen hebben, ontleende hij uit de woorden (GEN. I. 26.)

BOEK
I
Hooftst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

— *Laat ons menschen maken*; doch, dewijl hij tevens beweerde, dat zij den mensch naar God's beeld hadden geschapen, wierp hij, in de volgende woorden, *naar ons beeld*, het woordjen *ons* weg; gelijk hij alle de Profetische Boeken des O. Testaments verächtte, omdat zij met zijn leerstelsel streden. Schoon nu dit zijn leerstelsel, bijzonder door zijne strengheid in het verbod van vleesch en wijn, eenige aanhangers, bijzonder onder den gemeeneit man, kreeg, schijnt het zich echter niet buiten *Syrië* verbreid te hebben.

BASILID.
L. 5.

In *Egypte* leefde, omtrent dien zelfden tijd, een ander Dweeper van dezelfde soort, BASILIDES, een *Alexandriener*. Deze man vormde het leerstelsel der *Gnostieken* weder, op zijne wijze; zoodanig, dat zijn leerstelsel even min, als dat van SATURNINUS, den naam van *Christelijk* voeren kan, alhoewel hij voor een Christen wilde gehouden wezen, en voorwendde, zijn leerstelsel van eenen leerling der Apostelen geleerd te hebben. Waarschijnlijk was hij door zijne verbeelding aangaande de hooge wijsheid van zijn leerstelsel zoo ingenomen, dat hij, hoe zeer getroffen door de waardigheid van den Christen-Godsdienst, echter niet heeft kunnen besluiten, om zijne stellingen aan deszelfs eenvoudigheid op te offeren. Men heeft nog eenige weinige brokstukken van zijn werk, het

welk

welk hij eene *Uitlegging van het Euangelie* noemde, bij CLEMENS van *Alexandrië* (*), als mede eenige uittreksels uit de schriften van zijnen Zoon ISIDORUS, die zijns Vaders leerstellingen heeft voortgeplant, bij denzelfden (†); doch het één en ander verspreidt zeer weinig licht over zijn geheele leerstelsel, het welk wij uit de oude *Leerkvaders*, IRENEUS, CLEMENS van *Alexandrië*, EUSEBIUS, EPIFANIUS, en THEODORETUS moeten opmaken, welke echter niet met malkanderen overeenkomen. Wij zullen het waarschijnlijkste opgeven.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C.G.
Jaar 100.
tot 117.

Hij wendde voor, het famentiel der *Æonen*, of *Eeuw-wezens* in eene betere orde te kunnen schikken, en groote geheimen voor te dragen. Volgens zijne schikking, had de hoogste Vader zeven *Æonen* voortgebracht, welke door hem genoemd worden *Nous*, (het verstand), *Logos*, (het woord), *Phronesis*, (de voorzichtigheid), *Sophia*, (de wijsheid), *Dynamis*, (de magt), *Eirene*, (de vrede), en *Dikee*, (de gerechtigheid), welke met hem het volmaakte *Achtal* uitmaakten. De *Wijsheid* en de *Magt* teelden de eerste Engelen, welke voor zich weder eenen hemel ter woning maakten, en insgelijks andere Engelen teelden. Deze voortteeling hield stand, tot dat 'er 365 soorten van Engelen, en even zoo vele hemelen ontstaan waren, welke steeds geringer en onvolmaakter werden. De Engelen van den laatsten Hemel hebben deze aarde, en den

mensch

(*) *Stromat. Libr. IV. p. 586. ed. Colon. 1688.*

(†) *Libr. II. p. 409. Libr. III. pag. 427.*

II mensch geschapen, naar het beeld, dat zij van de
 BOEK
 I *Æonen* ontvingen: doch, als zij aan de menschen
 Hoofdst. niet meer dan eene *dierlijke* of *zinlijke* ziel konden
 na C. G. mededeelen, schonk God hun eene *redelijke* ziel,
 Jaar 100. welke altijd met malkanderen in twist zijn. De We-
 tot 117. reldscheppers verdeelden onder zich de heerschappij
 der Wereld, en nu verkreeg de voornaamste onder
 hen de heerschappij over het Joodsche volk. Doch
 als deze ook de andere Werelddeelen aan zich wilde
 onderwerpen, geraakten zij daar door in oorlog, in
 welken ook de menschen deel namen, zoodat de
 kennis van den waaren God meer en meer verlo-
 ren ging, en eene algemeene wanörde ontstond. Om
 deze wanörde te doen ophouden, zond de hoogste
 God zijnen eerstgeboren Zoon, *Nous*, (het ver-
 stand), denzelfden als CHRISTUS, in de Wereld,
 om de menschen, die in hem geloven zouden, uit
 de magt der Wereldscheppers te verlossen, en we-
 der tot de kennis van God te brengen. Deze werd
 van den God der Jooden vervolgd, tot dat hij van
 de *Jooden* is gekruist en ter dood gebracht. On-
 dertusfen is deze Godlijke gezant niet wezenlijk
 gestorven, maar alleen de mensch JESUS, met wien
 de CHRISTUS zich verëenigd had, of, gelijk sommi-
 ge Kerkvaders zeggen, de *Jooden* hebben SIMON
van Cyrene omgebracht, meenende, dat zij CHRIS-
 TUS kruisten. Wie nu de leere van CHRISTUS ge-
 hoorzaamt, diens redelijke ziel keert weder tot God;
 maar de zielen der overigen verhuizen zoo lang in
 de lichamen van andere menschen en beesten, tot zij
 van alle onreinheid gezuiverd zijn, doch de lichamen
 slaan nooit weder uit de dooden op. Om-

Omtrent de zedenleere , welke BASILIDES voor-
 sehreef , verschillen de oude Schrijvers. Sommigen
 stellen hem voor als iemand , wiens zedenleere eer-
 streng dan los was , terwijl anderen hem beschuldi-
 gen , de driften en wellusten begunstigd , en alle on-
 gebondenheden voroorloofd te hebben , gelijk dan
 ook zijne aanhangers zedenloze en spoorloze men-
 schen zullen geweest zijn. Deze strijdige berichten
 behoeven ons niet zeer te verwonderen. De leer-
 stelzels van deze en de meeste aanhangen der *Gnos-
 tieken* toch waren van die natuur , dat dweepers dezel-
 ve , ligtelijk , naarmate van hunne natuurlijke geneigd-
 heden , of tot buitensporige strengheid of tot alle ze-
 denloosheid , misbruikten. De leere , dat het ligchaam
 geen schiepzel van God is , en men het zelve , op
 alle mooglijke wijzen , moet verstooren , dat men
 God niet moet vreezen , maar alleen liefhebben , en
 voortgelijke , konden dweepachtige menschen tot het
 één of ander uitersten vervoeren. Omtrent de Mar-
 telaren of bloedgetuigen , geloofde hij , gelijk uit de
 weinige brokstukken , die van hem overig zijn ,
 blijkt , dat zij hunne folteringen en dood ondergingen ,
 wegens hunne grooter en zwaarer zonden ,
 waar aan zij schuldig waren , het zij met wil of
 met daad , het zij vóór hun bestaan in dit leven ,
 of geduurende dit leven , gepleegd , zoodat zij eene
 moeilijker en zwaarer reiniging behoefden. Hij ver-
 gunde zijne aanhangers , ten einde de vervolgingen
 der Heidenen te ontgaan , met dezelve deel te ne-
 men in hunne offermaaltijden en feesten. Deze ver-
 gunning kunnen wij alleiden , uit zijnen waan van

II
 BOEK
 I
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 100.
 tot 117.
 ———
 Zijne ze-
 denleere.

II hoogere kennis, nopens de vrijheid der Christenen.
 BOEK I Ja, hij stond zelfs zijnen aanhangeren toe, CHRIS-
 Hoofdst. TUS, of zoo als hij zich uitdrukte, den gekruisten
 na C. G. te verloochenen. Te weten, volgens zijne leere,
 Jaar 100. was CHRISTUS niet gekruist, gelijk wij gezien heb-
 tot 17. ben, maar alleen de mensch JESUS, of wel SIMON
 van Cyrene. Op dezelfde wijze, zou hij hun heb-
 ben kunnen veroorloven, te ontkennen, dat zij Chris-
 tenen waren.

Zijne Hoe dweeppächtig en bijgelovig hij ware, daar van
 dweepe- strekt de geheimzinnige naam *Abraaxas* of *Abrafax*
 rij met ten blijke, aan welke hij zekere toverkrachten toe-
 den naam schreef, en dien hij en zijne aanhangers ten dien
Abraaxas einde op zekere edelgesteenten deden graveeren; hoe-
 of *Abra-* danigen 'er nog overig zijn, doch omtrent welken
fax. de oudheidkundigen opmerken, dat zij niet allen van
 de *Basilidiänen* kunnen wezen. Men mag dan den-
 ken, dat BASILIDES dezen naam, en deszelfs geheime
 krachten, van de Heidentische Egyptenaren zal heb-
 ben overgenomen; hij verstonde door *Abraaxas* of
Abrafax de opperste Godheid, of wel den Schep-
 per des eersten hemels. Waarfehijulijk is de naam
 geheimzinnig, en de zeven letters, waar uit hij bestaat,
 zullen zien op de zeven Engelen, Scheppers der
 Hemelen; de letters van dezen naam, in het Grieksch
 geschreven, maken het getal van 365 uit, het getal
 der hemelen, volgens BASILIDES, maar ook het
 getal der dagen van het *Zonnejaar*. ABRAXAS kon
 dan de Godheid aanduiden, als den oorsprong des
 tijds, die door de Zon bepaald wordt. Even gelijk
 het woord *Mithras*, bij de oude *Perfiänen*, en bij
 de

de oude *Galliërs*, het woord *Baelenus*, welke insgelijks, naar de talletters, het getal 365 aanwijzen. Behalven dit, zal hij nog een ander geheimzinnig woord gehad hebben, *Abracadabra*, aan het welk insgelijks een groot vermogen werd toegescreven. Met zulke geheimen en den schijn van wijsheid in zijne Hemelgeschiedenis maakte hij zich vele aanhangers; doch, door de Christenen delftig tegengegaan en wederlegd, was deze gezindheid in de vierde eeuw reeds geheel te niet gelopen.

Een tijd- en landgenoot van *BASILIDES* was *CARPOCRATES*, insgelijks een *Alexandriër*, het hoofd van eenen aanhang van *Gnostieken*, welke wegens hunne snoodheden het ergst van allen berucht zijn. Het samenstel zijner leere kwam, genoegzaam, met dat van *SATURNINUS* en *BASILIDES* daar in overeen, dat 'er een hoogste God en vele van hem geteelde *Aëonen* zijn; dat de Wereld van Engelen geschapen is, die zich den Godlijken eeredienst hebben aangematigd, en dat al het kwaad zijnen oorsprong uit de stoffe heeft. Maar *JESUS* hield hij voor een bloot mensch, naar den gewonen loop der natuur, uit *JOSEF* en *MARIA* geteeld, wiens uitmuntendheid alleen daar in bestond, dat hij eene sterker en zuiverer ziel had dan andere menschen, welke zich wist te herinneren, wat zij, voor hare verëeniging met het ligchaam, in hare verkeerfing met God gezien had. Te weten, het voorbestaan der zielen had hij, uit de Wijsgeerte van *PLATO*, met meer andere stellingen, overgenomen. Daarom had God ook, dus vervolgde *CARPOCRATES*, aan *JESUS* de kracht

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

CARPO-
CRATES.

II medegedeeld, ons zich aan de magt der Wereld-
 BOEK scheppers te onttrekken, en tot God weder te kee-
 I ren. Het oogmerk van JESUS komst in de Wereld was,
 Hoofdst. de kennis en verëering van den waaren God te her-
 na C. G. stellen: ook verkrijgen die menschlijke zielen, wel-
 Jaar 100. ke, even als hij, de Wereldscheppers verächten, ge-
 tot 117. lijke kracht, en keeren tot God weder, terwijl de
 andere zielen in verscheiden lichamen moeten om-
 zwerven. *Geloof* en *liefde* was het middel tot za-
 ligheid.

Ondertuschen werd deze *liefde* op zoodanige wijze door CARPOCRATES en zijne aanhangers verklaard, dat zijne zedenleere eene mengeling van alle snoodheden en ongebondenheden uitmaakte. En dit weten wij, niet alleen uit de berichten der Kerkvaders, bij welke men onkunde of partijzucht zou mogen vermoeden, maar zelfs uit een nog overgebleven brokstuk eenes boeks van zijnen Zoon EPIFANES, over de *rechtvaardigheid*, welke hij bepaalt, te zijn *gemeenschap met gelijkheid*. Hij nam alle onderscheid van zedelijk goed en kwaad weg, als bestaande dit onderscheid, volgens hem, alleenlijk in de verbeelding der menschen. Hij gaf zijnen navolgeren volkomene vrijheid, om naar hunne begeerten en driften te leven, als welke van God onze natuur ingeplant, en dus in zich zelven onschuldig zouden wezen, zonder iet misdaadigs in zich te hebben. Hij beweerde, dat alles aan allen even gelijk gemeen behoorde te zijn, zonder daar van iet, zelfs niet de vrouwen, uit te zonderen, het waren alleen de burgerlijke wetten, die het bijzonder eigendom onder de menschen hadden

ingevoerd. Eindelijk, de menschlijke zielen konden niet gelukkig worden, voordat alle lusten, tot den laatste penning toe, voldaan waren; indien zulks in dit leven niet geschiedde, moesten zij zoo lang in andere ligchamen verhuizen, tot dit alles volbracht ware; daar toe, op eene vreemde wijze, het gezegde van JESUS (MATTH. V. 26.) misbruikende.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

Het is, in de daad, bijna ongelooflijk, dat iemand zoo onbeschaamd leerstellingen zou hebben voorgedragen, welke alle godloosheid zoo openlijk begunstigen, het is derhalven geen wonder, dat men gedacht heeft, of dat de Kerkvaders CARPOCRATES bezwaard hebben, met hem dezelve toe te schrijven, of dat men zijne voorstellen eenen verdraaglijker zin behoort te geven, dan zij, in den eersten opslag, schijnen te hebben, te meer, omdat men zich verbeeldde, dat zijne leere van God, van den oorsprong en bestemming der menschlijke zielen, en het oogmerk van JESUS zending, met eene zoodanige roekeloze ongebonden zedenleere zou strijden. (*) Doch, waar toe vervoert niet de dweeperij den mensch, die zich verbeeldt, eene hooger wijsheid, dan het gros des menschedoms, te bezitten? De leere van de Stoffe, als de oorzaak van alle kwaad, eene verkeerde verbeelding van den eigen aart der zuivering van de zielen, en van de vrijheid en gelijkheid, kon, in de daad, aan zoodanigen verwaanden dweeper aanleiding tot zulke buitensporigheden geven, die hij, waarachtiglijk, als hooge geheimen aan zijne navolgers zal hebben doen voorkomen, waar toe mis-

schien

(*) SCHROËCK *Kerkl. Gesch.* II. Th. S. 356.

II fchien behoort, dat zijne echte aanhangers, gelijk
 BOEK
 I verhaald wordt, zich, als ingewijden, door een
 Hoofdst. *brandmerk* op het oor onderscheiden hebben.
 na C. G. Hoe het zij, dit is het eenparig bericht der Kerk-
 Jaar 100. vaderen, dat de *Carpocratiänen* een lasterlijk leven
 tot 117. geleid, en zich alle foorten van ontucht en onkuisch-
 Zeden- heid veroorloofd hebben, zonder eenige de minste
 loosheid fchaamte te vertoonen. Zij worden ook befchuldigd
 van zijne van tooverkunften geöefend, en de beelden van PYTHIA-
 aanhan- GORAS, PLATO, en andere Heidenfche Wijsgeeren,
 geren. maast dat van JESUS geplaatst en verëerd te hebben,
 het welk overëenkam met een leerftuk van hun-
 nen leermeester, dat vele zielen van menfchen de ziel
 van JESUS in fterkte evenaarden, ja zelfs over-
 troffen. Tot hen zal behoort hebben de gezind-
 te, die men *Adumiten* noemde, omdat zij, ten ein-
 de ADAM in het Paradijs na te volgen, hunnen Gods-
 dienst moedernaakt zullen geöefend hebben. Doch,
 dewijl dit bericht alleen op het gezag van EPIFANIUS
 fteunt, zal men 'er geen groot gewigt aan kunnen
 hechten, ja zelfs fchijnt het, dat het gerucht de
 fpoorloosheden der *Carpocratiänen* niet zelden heeft
 vergroot, alzoö IRENEUS zelve erkent, dat de fchen-
 daaden, aan hun toegelchreven, hem ongelooflijk
 toefcheenen.

Deze aanhang wilde zich onder de Christenen ge-
 rekend hebben, CARPOCRATES zocht zelfs, gelijk wij
 daar van een voorbeeld hebben bijgebracht, zijne lee-
 re te handhaven, door het verdraajen van den zin
 der Euängeliën, maar vooral beriep hij zich op ze-
 ker geheim onderwijs, het welk JESUS aan zijne leer-
 lin-

singen zou gegeven hebben, en het welk slechts mondeling zou zijn voortgeplant. Zeker een geschikt middel, om alle ongerijmdheden aan ligtgelovige menschen op te dringen, waar van echter, in het vervolg, zelfs leerders der Christenen gebruik maakt hebben. Niettegenstaande derhalven deze ongerijmdheden openlijk streeden met de waare leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, en deze Dweepers niets min waren dan Christenen, namen echter de Heidenen uit hun gedrag en levenswijze aanleiding, om de Christenen in 't gemeen te lasteren, en hen, onder anderen, te beschuldigen, dat zij bloedschande pleegden met hunne moeders en zusters, en menschenvleesch tot spijs gebruikten. Gelijk de oude Christenschrijvers zich daar over beklaagd hebben. (*)

Deze gezindte, die te *Alexandrië* haren oorsprong had genomen, werd, door den ijver van zekere VROUW MARCELLINA, naa *Rome* overgebracht, alwaar zij, toen ANICETUS akliaar Bischof was, vele aanhangers maakte. EPIFANES, Zoon van CARPOCRATES, bij zijne VROUW ALEXANDRIA, welke uit het Eiland *Cefalonïä* geboortig was, plantte deze leerstellingen op dat Eiland voort, alwaar hij zelfs, indien wij CLEMENS van *Alexandrië* geboven, Godlijke eerbewijzingen zal verkregen hebben. Evenwel duurde deze gezindte niet langer dan tot het begin van de derde eeuw, na welken tijd wij 'er niets meer van vinden. De vermaardste leerling van CARPOCRATES was zekere PRODICUS. Of de *Borboriten*,

65

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7.

II
BOEK
I
Hooftst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

II of *Borjoriänen*, bij FILASTRIUS gemeld, die hun-
 BOEK nen naam van het woord *Bog Bogos*, *slijk*, zullen
 I hebben, omdat zij in alle lusten, als zwijnen in het
 Hoofdst. slijk, wentelden, ook tot deze of eene andere gezind-
 na C. G. slijk, wentelden, ook tot deze of eene andere gezind-
 Jaar 100. te der *Gnostieken* behoord hebben, is onzeker.
 tot 117.

Boven allen, die als *Gnostieken* (of *Betweters*,)
 VALEN- bekend zijn geworden, heeft, in vermaardheid en
 TINUS- schranderdheid uitgemunt VALENTINUS, een *Egypte-*
 ne leere. naar, geen gemeen man, gelijk ORIGENES, een ge-
 leerd man, gelijk IHËRONYMUS hem noemt. Deze
 heeft het leerstelsel der *Gnostieken* in een kunstig
 samenstel zoeken te brengen, en de geheimen der
 Geestenwereld, als ook van den oorsprong en wor-
 ding aller dingen, met scherpszinnigheid, te verklaa-
 ren. Hij had zich, te *Alexandrië*, in de Wijsgeerte
 geëfend, zoo als die daar onder de Jooden plaats
 had, zijne aanhangers hebben naderhand voorge-
 wend, dat hij zekeren THEUDADES, die een gemeen-
 zaam vriend van den Apostel PAULUS geweest zal zijn,
 tot leermeester heeft gehad. Indien wij TERTUL-
 LIANUS geloven (*), zal hij, in zijne uitzichten,
 om Bischof bij de Christenen te worden, te leur
 gesteld zijnde, door verdriet en wraakzucht gedre-
 ven, begonnen hebben, de leere der Christenen open-
 lijk te bestrijden, en zijn leerstelsel voor te dragen.
 Dit deed hij eerst te *Alexandrië*, en vervolgens te
Rome, werwaards hij, volgens IRENEUS, gekomen
 is, toen HYGINUS Bischof was, zijnde aldaar ge-
 bleven, tot dat ANICETUS die waardigheid bekleedde;

HY-

(*) *Advers. Valentin. C. 4.*

HYGINUS was Bifchop te *Rome*, van het jaar 122, tot 126. ANICETUS aanvaardde deze waardigheid in het jaar 142, onder den Keizer ANTONINUS PIUS. Te *Rome* zijne leere onder de Christenen verbreidende, werd hij van hun, tot driemaal toe, uit hunne gemeenfchap uitgefloten; waar uit wij zien, hoe de Christenen beftendig van hun recht hebben gebruik gemaakt, om die genen, welke hunne leere vervalschten, niet voor Christenen te erkennen, maar tevens, koe bereidvaardig zij zich toonden, om dwalenden, die zich fcheenen te verbeteren, weder aan te nemen. Van *Rome* begaf VALENTINUS zich naa het Eiland *Cyprus*, alwaar hij vele aanhangers kreeg, welke deze gezindte, tot het einde der vierde eeuw toe, hebben doen ftand houden.

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

VALENTINUS heeft niet alleen mondelijk, maar ook fchriftelijk, zijne gevoelens verkondigd. TERTULLIANUS maakt gewag van een gefchrift, genoemd *Sophia of Wijsheid*, van een ander, *Over het vleesch van CHRISTUS*, en van zijne *Pfalmen of Liederen*. Uit zijne Leerredenen (*Homiliën*) ftaan fomnige brokftukken bij CLEMENS van *Alexandrië*, en eene verhandeling van hem bij ORIGENES tegen MARCION. Deze brokftukken leveren blijken op, van het vernuft van dezen man, welk zijne verwilderde verbeeldingskracht niet geheel had uitgedoofd, terwijl zij tevens in ons den wensch opwekken, dat wij deze fchriften in het geheel mogten bezitten, ten einde zijn ftelzel te beter te kunnen beoordeelen, het welk ons door de Kerkvaders zoo weinig famenhangende wordt befchreven, dat het waarfchijnlijk is, dat zij het ftelzel

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
to: 117.

van VALENTINUS hebben verward met de bijvoegze-
len en vermeerderingen van zijne leerlingen, welke,
gelijk gemeenlijk, in hunne buitensporigheid veel ver-
der zullen gegaan zijn, dan hun leermeester. In één
dezer brokstukken, bij voorbeeld, handelende van
den oorsprong van het kwaad, zegt VALENTINUS, na
verscheiden godloosheden verhaald te hebben, die hij
onder de menschen gezien had, „ Nu begon ik te
„ vragen, van waar dit alles kome? Welk de grond
„ van derzelver beweging zij? Wie het dergelijks te-
„ gen de menschen beschikt hebbe? Waar de uit-
„ vinding dezer dingen te zoeken zij? En, wie ze
„ geleerd hebbe? God voor derzelver oorzaak uit
„ te geven, kon ik van mij zelven niet verkrijgen —
„ Trouwens, dewijl hij goed is, brengt hij ook
„ het beste voort, en 'er is niets kwaads in hem —
„ Ik achte derhalven, dat met hem te gelijk dat
„ gene bestaan hebbe, wat men *de Stoffe* noemt,
„ uit welke hij, het gene is, geschapen, het met
„ eene wijze kunst van één afgezonderd, en schoon
„ opgesteld heeft: ja ook schijnt het kwaade uit de-
„ zelve oorspronkelijk te zijn. Te weten, naardien
„ zij noch gemaakt noch gevormd was, en ook bo-
„ vendien, zonder eenige orde, rondgedreven werd,
„ en de kunst van God nodig had, misgunde hij
„ haar dezelve niet, ook wilde hij niet, dat zij, al-
„ tijd aan zich zelve overgelaten, dus rondgedre-
„ ven zou worden; hij besloot veel meer de Schep-
„ ping, en wilde de schoonste deelen van de slecht-
„ ste scheiden: en dus heeft hij ook werkelijk gescha-
„ pen. Doch alles, wat in dezelve, terwijl hij
schiep,

„ fchiep, flecht en vuil was, liet hij, als ongefhikt
 „ tot zijn werk, zoo als het was, nademaal het
 „ geheel niet voor hem voegde. Uit deze deelen
 „ vloeit, mijns bedunkens, het kwaad op de men-
 „ fchen voort.”

II
 BOEK
 I
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 100.
 tot 117.

Dit gevoelen, nopens den oorsprong van het kwaad uit de *Stoffe*, heeft hij, aan eene vruchtbare verbeeldingskracht den teugel vierende, volgens de Kerkvaders, op de volgende wijze uitgebreid.

Voorëerst, met betrekking tot de Godheid, en de wezens uit haar voortgevloeid, kwam zijn verhaal op het volgende neder. In het *Lichtruim* of de *Volheid* (*Pleerooma*), welke de *Gnosticken* tot de woning of het verblijf der Godheid maakten, stelde VALENTINUS dertig *Æonen*, (*Eeuwen*, of *eeuw-wezens*), of vijftien *paaren* van beiderlei geflacht, manlijke en vrouwelijke, welke van malkanderen waren voortgeteeld, en welke hij in drie foorten verdeelde. Het eerste en uitmuntendfte foort bevatte *God* zelve, dien hij ook den *eerften Vader* en de *Diepte* (*Bijthos*) noemde, en aan wien hij *Sigee* (de *Stilte*) of de *Denkingskracht*, als zijn wederpaar, toevoegde. Van dezen, ging hij voort, was *Nous* (het *Verftand*), het volmaaktfte onder alle *Æonen*, en de *Waarheid* geteeld. Dit tweede paar heeft weder (*Logos*) het *Woord* en het *Leren*, en deze den *Mensch* en de *Kerk* voortgebracht. Op dezelfde wijze zijn van deze laaftten, en verder in geduurige afstamming van malkanderen, de *Æonen* van de tweede foort ontfiaan; de *Diepte* en de *Vermenging*, de *Niet verouderende* en de *Vereniging*, de *Voor*

—
 Zijnelee-
 re.

II
BOEK
I
Hoofdt.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

zich zelf geborene, en de *Lust* of *Begerte*, de *Eengeborene*, en de *Zalige*. Eindelijk maakten twaalf andere *Æonen* de derde soort uit, onder welke de twee eerste, de *Trooster* en het *Geloof*, den *Mensch* en de *Kerk* tot ouders hebben: maar de overigen, de *Vaderlyke* en de *Hoop*, de *Moederlyke* en de *Liefde*, de *Altijdverstandige* en de *Voorzichtigheid*, de *Kerkelijke* en de *Zaligheid*, de *Vrijwillige* en de *Wijsheid*, van deze, en onderling van malkanderen, afstammen. Hier komen nog vier manlijke *Æonen* bij: *Horus* of de *Grens*, welke de Grenzen der Volheid of van het Lichtruim bewaakt; *CHRISTUS* en de *Heilige Geest*, welke de andere *Æonen* in hunne pligten onderwijzen, en *JESUS*, die door alle de overigen gemeenschappelijk geteeld en heerlijk toegerust is, die ook vele Engelen tot zijnen dienst heeft. Het *Verstand* werd van alle de *Æonen*, wegens zijre ongemeene Wetenschap, benijd, maar meest van de *Wijsheid*, en dezen zouden, door de hevigheid der driften of gemoedsbewegingen, buiten de *Volheid* in de *Stoffe* gevallen zijn, indien *Horus* hen niet terug had gehouden.

Omtrent de Schepping en oorsprong des Heel-Als, gaf VALENTINUS dit bericht — De jongste der *Æonen*, *Sophia*, of de *Wijsheid*, kon hare brandende begeerte, om het eerste Wezen te kennen, niet beteugelen; door de hevigheid dezer begeerte, bracht zij eene dochter voort, welke hij *Achamot* of *Euthijmefis* noemt, en die uit het *Pleeroma*, of de Volheid, in de duisternis der Stoffe viel, aan welke *CHRISTUS*, uit medelijden, zekere gedaante

me-

mededeelde. Als zij vergeefs weder in het verblijf der *Æonen* zocht te komen, en het licht weder te vinden, het welk haar ontbrak, wisselden, in dezen toestand, vrees, angst, en droevenis met lagchen bij haar af; en hare hevige begeerte naar het licht bracht de Ziel der Wereld, des Wereldscheppers, (*Demiurgus*), en andere Zielen voort; uit hare tranen ontstond het water, de heller stoffe uit haar lagchen, en de dichter uit hare droevenisfe. Zij wendde zich vervoigends tot CHRISTUS, die haar JESUS toezond, om door hem met wetenschap voorzien en van hare smarte bevrijd te worden. Hier op bracht zij drie *Zelfstandigheden* of Wezens voort, eene *Stoffelijke*, eene *Geestelijke*, en eene *Zielsoortige*. Door de gedaante, welke zij aan deze laatste gaf, ontstond de *Demiurgus*, of de Wereldschepper. Deze scheidde, met behulp van JESUS en zijne moeder, de *Stoffelijke Zelfstandigheid* van de *Zielsoortige* af, maakte van de laatste zeven hemelen, die verstand hebben, en van Engelen bewoond worden, of zelve Engelen zijn; maar den bovensten van deze hemelen verkoos hij tot zijn verblijf. Naardien de *Stoffelijke Zelfstandigheid* uit de drie driften of hartstochten van *Achamoth*, de vrees, droevenisfe, en angst, saangesteld was, zoo ontstonden uit de eerste de dieren, uit de andere de booze Geesten, wier Vorst, de *Wereldbeheerscher*, zijn verblijf heeft onder den hemel van den *Demiurgus*, en uit de derde de met vuur vermengde Hoofdstoffen der Wereld. Eindelijk vormde de *Demiurgus*

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jear 100.
tot 117.

II ook den Mensch: deels uit de *Stoffelijke Zelfstandig-
 BOEK digheid*, deels uit de *Zielsoortige*; ook gaf hij hem
 I een ligchaam, en *Achamot* voegde hier, buiten zijne
 Hoofdst. na C. G. weten, nog ict van de *Geestelijke Zelfstandigheid*
 Jaar 100. bij. Daar uit zijn derhalven drie deelen van den
 tot 117. mensch voortgekomen; het *Stoffelijke*, het welk ver-
 ganglijk is en verderft; het *Zielsoortige*, het welk
 Zalig en ook Rampzalig kan worden; en het *Gees-
 telijke*, het welk, wegens zijnen hemelſchen oor-
 ſprong, niet verderven kan.

Eindelijk, leerde hij, met betrekking tot den Gods-
 dienst en zedenleere, het volgende: De *Demiurgus*
 wilde voor den waaren God aangezien zijn, en be-
 reikte ook zijn oogmerk, door de Profeten, die hij
 tot de Jooden zond, waar in de Engelen der overige
 hemelen hem navolgden. Daarom vond God het
 nodig, CHRISTUS in de Wereld te zenden. Deze
 was uit de *Geestelijke en Zielsoortige Zelfstandigheid*
 faamgeſteld, had een zichtbaar ligchaam, uit eene
 fijne Stoffe, en was, gelijk water door een kanaal, door
 het ligchaam van MARIË gegaan, zonder ict van haar
 aan te nemen; toen hij nu gedoopt werd, verëenigde
 zich de *Æon* JESUS, in de gedaante eener duive, met
 hem. Hij leerde de menſchen de kennis van den
 waaren God, en werd wel eindelijk gedood, doch,
 eer dit gebeurde, ſcheidde JESUS en de Geestelijke
 Ziel zich van hem af. Die Zielen, welke aan zijne
 vooſchriften gehoor geven, zullen eens in de nabij-
 heid van Gods woning zalig zijn; maar de overigen
 hebben een geheel verderf te wachten. Wanneer, ten
 laat-

laafsten, al het hemelſche en geestelijke uit de Stoffe zal uitgetrokken zijn, zal de *Ahamot* zich in het Godlijk Lichtruim met *JESUS* verenigen; alwaar ook de Geestelijke Zielen der menſchen komen; de meer zinnelijke blijven in de verblijfplaats van den *Demurgus*, en de geheele Wereld zal door Vuur verteerd worden. Sommigen van deze leerſtukken ſcheenen zekere uiterlijke ſtrengheid van zelen te vorderen; ook heeft men aan *VALENTINUS* zelven geen ondeugend leven te laſt gelegd. Maar zijne aanhangers worden van onkuuſchheid beſchuldigd, inſgelijks, dat zij van de Afgoden-offers aten, en leerden, dat men niet verplicht zij, voor den Godsdienst te ſterven, ook zullen zij de Heidenſche ſchouwſpelen bezocht hebben. En zeker, vele leerſtellingen van *VALENTINUS* gaven meer dan te veel aanleiding tot alle zedenloosheid. Bijzonder behoort hier toe het onderscheid, het welk hij maakte tuſſchen de menſchen, naar de drie deelen, welke hij aan elk hunner toefchreef. Sommigen noemde hij *Geestelijken* (*πνευματικοί*), welke noodzaaklijk zalig moesten worden; en dezen waren de *Valentiniänen*; de overige Christenen waren alleenlijk *Zielſoortig*, (*ψυχικοί*), welke, naar mate van hun gedrag, zoo wel zalig als verdoemd konden worden; maar de Heidenen waren bloot *Sijfelijk* en *Ligchaamlijk*, (*χρῆστικοί, σωματικοί*), en moesten voltrekt verloren gaan. Men oordeele, hoe zeer zoodanige leerſtellingen, op welke wijze men ze ook zou willen verzachten, eene wijde deur openden, voor de *Valentiniänen*, om de beoefening der deugd gering te

II
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 100.
tot 117.

II achten, dewijl zij toch onmogelijk van God ver-
 BOEK doemd konden worden. (*)

HOOFDST. I. Onder de oude Kerkelijke Schrijvers, hebben IRE-
 na C. G. NEUS, in zijn werk *tegen de Ketterijën*, en TER-
 Jaar 100. TULLIÄNUS, in een opzetlijk daar toe ingericht ge-
 tot 117. schrift, behalven anderen, hun werk gemaakt, om
 ——— dit leerfelzel te wederleggen; doch beide IRENEUS
 Aanmer- en TERTULLIÄNUS hebben niet alleen het felzel
 kingen over het leerfel- van VALENTINUS en de bijvoegzelen van zijne leer-
 zelf van VALEN- lingen onder één gemengd, maar ook zich alleen-
 TINUS. lijk toegelegd, de eerste om ze op eene ernstige en
 scherpe wijze te wederleggen, en de ander, om ze
 door vernuftige flagen belagchlijk te maken, zonder
 zich te verledigen, om ten minsten het felzel van
 VALENTINUS in eene behoorlijke orde op te geven,
 waar door wij beter in staat zouden zijn, hetzeive
 te beoordeelen. Laater geleerden, VITRINGA, BEAU-
 SOBRE, BASNAGE, en meer anderen, door MOS-
 HEIM (†) aangehaald, hebben getracht, aan dit
 leerfelzel eenen famentangenden en redelijken zin
 te geven; en in de daad, alhoewel MOSHEIM alle
 deze pogingen voor *ijdel* verklaart, schijnt het dui-
 delijk genoeg, dat VALENTINUS, even gelijk andere
Gnosticken, de *Mijthologie* of Fabelleere der Grie-
 ken, nepens de huwlijken en voortteelingen der Go-
 den, waar van men bij den Griekſchen dichter
 HESIODUS een voorbeeld vindt, misſchien gepaard
 met

(*) Men vergelijke over deze gevoelens SCHROEDER, *Christl. Kirchen-Gefch.* II. Th. S. 358. enz.

(†) *Kerkl. Gefch.* I. Deel Bladz. 318.

met de *Kabbalistische* leere der Jooden, heeft nagevolgd, en als 't ware, in eene *Allegorie* of leenspreuk, de betrekking der Godlijke eigenschappen en volmaaktheden, hoe de ééne uit de andere zij af te leiden, heeft willen voordragen; zoodat zijne *Aëonen*, of Eeuw-wezens, wier namen hij ook veelal uit de Boeken des Nieuwen Testaments ontleent, de Godlijke eigenschappen, zoo als zij in God zijn, en zoo als zij zich met betrekking tot de menschen openbaren, zullen afbeelden. Terwijl men, in zijn bericht van de Schepping, niet duister zijne bedoeling ontwaar wordt, om rekenschap te geven van den oorsprong van het kwaad in de natuurlijke en zedelijke Wereld. Doch aan eene buitensporige verbeelding, en aan de zucht, om eene hooger Wijsheid te vertoonen, te veel bot vierende, vervalt hij in onverklaarbare duisternissen en ongerijmdheden, welke men nooit met redelijke begrippen, en nog min met de leerstellingen van het Christendom, zal kunnen overëenbrengen. Trouwens, VALENTINUS heeft zelve erkend, dat zijne leere geheel onderscheiden zij, van die leere, welke de Christenen, in de schriften der Euangelisten en Apostelen, bezaten, daar hij voorwendde, gelijk wij gezien hebben, zijne wijsheid van eenen leerling van PAULUS, en uit een Boek van den Apostel MARTINIËS, geleerd te hebben, tevens de Boeken des Ouden Testaments van den *Demiurgus* afleidende, en de schriften des Nieuwen Testaments, geheel naar zijnen zin, verdraajende en verwringende.

Nademaal VALENTINUS en zijn aanhang den Zijn aan-

II schijn wilden hebben van eene hooger Wijsheid en
 BOEK diepe geheimen, omtrent de hemelſche en geestelijke
 I wezens, is het niet vreemd, dat zijne leerlingen
 Hoofdſt. na C. G. zich ſpoedig verdeelden, nieuwe verbergenheden
 Jaar 110. predikten, en nieuwe aanhangen maakten. PROLE-
 tot 117. MEUS, één zijner leerlingen, verſchildde van zijnen
 hangers meester, zoo ten aanzien van het getal als van de
 in ver- ſchikking der *Actus*; SECONDUS, een ander van
 ſcheiden gezind- heden, zeldende den oorfprong van het
 verdeeld. kwaad op, uit de leer der twee beſtanden, *Licht*
en duisternis; HIRSA MION bewerde, dat een gedoopt
 Christen in geene ſchuld valle, hoe groote zonden
 hij ook mogt bedrijven. MARCUS, van wien de
Marcosſjänen hunnen naam hebben, en COLOBARSUS,
 voegden nog verſcheiden ongerijmdheden bij die van
 VALENTINUS. Dus bewerde MARCUS, dat de *vol-*
heid en *volmaaktheid* begrepen zij in het *Griekſch*
Alphabet, het welk hij als de reden aanmerkte,
 waarom JESUS, in de Openbaring van JOHANNES, de
Alpha en *Omega* genoemd wordt. Doch, het is
 niet de moeite waardig, ons met deze allen in het
 bijzonder op te houden. Wij keeren liever weder
 tot het vervolgen van onze geſchiedenis der Chris-
 tenen, na nog kortelijc eene aanmerking gemaakt te
 hebben over den invloed van deze leerſtelzels op
 het ware en echte Christendom.

Invloed Hoe zeer de door ons tot hier toe beſchreven
 dezer dwaalleeräars zich den naam van Christenen aan-
 leertel- matigden, echter is het, uit vergelijking van hunne
 zels op gevoelens met de Heilige Schriften der Christenen,
 het Christen- openbaar, dat zij eigenlijk niets met de Christenen
 dom.

gemeen hadden, maar als op zich zelven staande gezindheden moeten worden aangemerkt; gelijk dan ook de Christenen hen niet als leden van hun genootschap hebben willen erkennen, zoo als wij gezien hebben, dat zij VALENTINUS van hunne gemeenschap uitfloten, en HERACLEON, in eene Kerkvergadering in *Sicilië* in het Jaar 125 gehouden, veroordeeld is geworden. (*) Hunne gevoelens hebben dus geenen invloed gehad op de leere of den wandel der Christenen zelve, noch bij de Christenen eenigen wortel kunnen vatten; evenwel hebben zij vele lieden afgetrokken, die zich aan deze schijnwijsheid vergaapten, en dewijl zij zich toch voor Christenen uitgaven, vele twisten en verwaringen veroorzaakt, en daar door den Heidenen, die hen van de Christenen niet wisten te onderscheiden, en daarom hunne spoorloosheden en dwceperijen in 't gemeen aan de Christenen te last legden, aanleiding gegeven, om de Christenen wegens hunne twisten en verdeeldheden te belchimmen, gelijk CELSUS (†) dus schrijft: „ Toen de Christenen in „ het eerst weinigen in getal waren, waren zij eens- „ gezind; maar zoodra zij, vernemenigvaldigende, zich „ in verscheiden plaatsen verspreid hebben, zijn zij tel- „ kens gescheurd, zoodat elk zijne eigen mening wil- „ de hebben.” Hier een en ander hebben de Christenen vele onangenaamheden ja verworpen en verhoorzaakt, gelijk wij, in het volgende *Hoofdstuk*, zien zullen.

If
BOEK
I
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 110.
tot 117.

(*) Bij BALUZIIUS *in nova Coll. et. Constantin.*

(†) *Apud. GREGOR. CONTRA CELSUM LIB. III.*

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen onder de Regering van den Keizer Ælius Adriänus.

II Het bijëenvoegen van de dwaalleerären, in het
 BOEK voorgaande Hoofdstuk gemeld, omdat hunne leer-
 II stelsels zoo veel overeenkomst onderling hebben,
 Hoofdst. heeft ons geschiedverhaal reeds gebracht tot de re-
 na C. G. geering van den Romeinschen Keizer ÆLIUS ADRIÄ-
 Jaar 117. NUS, of HADRIÄNUS, welke, een bloedverwant en
 tot 138. neef van TRAJANUS, dezen Vorst, bij deszelfs over-
 ——— lijden, in het Jaar 117 na Christus geboorte, is
 Karakter opgevolgd. Deze Vorst wordt, door de Geschied-
 VAN ÆLIUS schrijvers, niet min dan TRAJANUS, geprezen, als
 ADRIÄ- een zachtzinnig Vorst, en een vriend van zijn volk,
 NUS, OP- hebbende hij ten zintpreuk: *Non mihi, sed populo;*
 volger niet voor mij, maar voor het volk! evenwel was hij min
 VAN TRA- spraakzaam en liefstalgig dan TRAJANUS, streng, en
 JANUS. zelfs geneigd tot wreedheid, welke neiging, door
 hem wel, in vele gevallen, gelukkig beteugeld, maar,
 door wantrouwen en schielijk opwellenden toorn
 opgewekt, dikwijls uitberste, bijzonder in de laat-
 ste dagen van zijn leven, en hem zelfs na zijn
 dood gehaat maakte. Niet krijgsvreemd zijnde, trok
 hij zijne troepen uit verscheiden gewesten, die TRA-
 JANUS aan het Romeinsche gebied gevoegd had, te
 rug, zoo omdat dezelve niet te behouden waren,
 zonder zich in zwaare oorlogen te wikkelen, als

omdat hij overtuigd was, dat het Keizerrijk, door al te groote uitgestrektheid, zich zelve bijna tot een last was geworden. Doch, des te zorgvuldiger betoonde hij zich, in het behartigen van de wezenlijke belangen zijns rijks, hetzelfde, ten dien einde, in persoon, voornaamlijk gedurende de 15 laatste jaaren van zijn leven, van geweest tot geweest, meest te voet, doorreizende. „Een Keizer,” zeide hij, „behoort de Zon na te volgen, welke „alle landen der wereld verlicht.” Overal, waar hij kwam, zorgde hij voor de openbare, zoo binnen- als buitenlandsche, veiligheid en rust; vervallen steden weder herstellende, en openbare gebouwen slichtende, verwierf hij zich den roem van weldaardigheid en mildheid. Zijne wetten en instellingen waren over het geheel billijk en zacht. Hij verbood volstrekt alle menschen-offers, lenigde de slavernij, verbeterde de krijgstucht, en betoonde zich een streng vijand van pracht en weelde. Hij was niet alleen een begunstiger der geleerden, en van fraaie vernuften, maar ook zelve bezat hij geene geringe geleerdheid, als ook zekere vaardigheid in de Dichtkunde, waar van de Geschiedenis ons voorbeelden oplevert.

Men beschuldigt hem van onkuischheid, ja zelfs van onnatuurlijken wellust. Zekere ANTIPOUS, het snoode voorwerp en dienaar van deze lusten, gedurende zijn verblijf in *Egypte*, overleden zijnde, werd door den Keizer onder de Goden geplaatst, en met standbeelden en Tempelen vereerd, over welke schandelijke handelwijze hij van de inwoon-

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

II ners van *Alexandrië* vele schimpredenen heeft moeten
 BOEK II
 Hoofdst. In zijnen ouderdom en laatste ziekte gedroeg zich
 na C. G. deze Keizer zeer ongeduldig; de onzekerheid, waar
 Jaar 117. in hij verkeerde omtrent een leven na dit leven,
 tot 138. en zijnen toestand na den dood, welke uit zekere
 Verzen, door hem, op zijn doodbed gemaakt, en
 menigmaal herhaald werden, blijkt (†), beängstigde
 hem zoodanig, dat hij, in wanhoop vervallen, de
 handen aan zich zelve slaan, en dus een einde
 van zijn leven wilde maken. Waaröm zijne vrienden
 zelfs eenige wonderwerken verduchten, ten einde
 hem, met de hoop van herstel uit deze ziekte,
 te freelen, tot dat hij, in deze hoopeloze gesteld-
 heid, den laatste adem uütblies. (§)

In-

(*) De Keizer klaagt hier zelve over, en eenen Brief aan den Burgermeester SEVERIANUS, bij PL. VOPISCUS *in Saturnino, Cap. 3.* ten minsten volgens de gisfing van CASAUBONUS CHSALMASHUS *Tom. II. II. A. Script. pag. 727.*

(†) Deze Verzen, die tevens eene proeve van het vermogen van dezen Vorst in de Dichtkunde zijn mogen, vindt men bij SPARTIANUS *in ejus vita Cap. 25. Tom. I. II. A. Script. pag. 210.* Hij spreekt in dezelve zijne Ziel aan, en zegt:

*Animul: vagula, blandula,
 Helpes comesque corporis,
 Que nunc abilis in leca,
 Pallidula, rigida, nuda la?
 Nec, ut soles, dabis jocos.*

(§) Men vergelijke over deze gewaande wonderen mijnen *Bijhet verdel. IV. D. I. Bladz. 363.*

Indien wij **SULPICIUS SEVERUS** (*) geloven , heeft de vierde algemeene vervolging der Christenen , onder dezen Keizer , plaats gehad , waar in **OROSIUS** hem toefteemt (†) doch **EUSEBIUS** (§) gelijk ook **HIERONYMUS** (**), verzekeren uitdrukkelijk , dat de Kerk , gedurende zijne regeering , vrede genoten heeft . Met dit alles bleef de haat des volks , in verscheiden Provinciën des rijkts , tegen de Christenen aanhouden , en nademaal door het bevel van **TRAJANUS** aan de beschuldigingen tegen hen grootendeels de kracht benomen was , nam het volk de gelegenheid der openbare schouwspelen waar , en schreeuwde , dat men de Christenen voor de leeuwen zou werpen , aan welk oproerig geschreeuw de overheden en landvoogden niet zelden , tegen wil en dank , voldoen moesten .

Dat 'er , bij zoodanige gelegenheden , Christenen ter doed gebracht zijn , blijkt onder anderen , uit **JUSTINUS den Martelaar** , in zijne verantwoording , aan den Keizer **ANTONINUS** , ook aangehaald , bij **EUSEBIUS** (††), waar hij verklaart , dat der Christenen moed en standvastigheid , in het ondergaan van den dood en al wat ijselijk is , hem achtig voor hun ingeboezemd en opgewekt hebbe , om hunne leere nader te onderzoeken , welk onderzoek hem , wervolgens , tot het omhelzen van het Christendom

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

Is geen
vervolger
der
Christe-
nen ge-
weest.

De Christe-
nen
echter op
vele
plaatsen
door het
volk en
de Sted-
houders
vervolgd.
Hun ge-
drag daar
onder.

ge-

(*) *Hist. Sacr. Libr. II. Cap. 31.*

(†) *Libr. VII. Cap. 15.*

(§) *Hist. Eccles. IV. 7.*

(**) *In Chron.*

(††) *Hist. Eccl. IV. 2.*

II gebracht heeft. Daar worden zelfs martelaars bij
 BOEK II naan genoemd, die onder ADRIANUS den dood ge-
 Hoofdst. leden hebben, bij voorbeeld, zekere MARKUS, een
 na C. G. jongeling, een krijgsbevelhebber, die zijn leven en
 Jaar 117. bloed voor CHRISTUS heeft geflort, volgens een
 tot 138. oud opfchrift; (*) in het Roomfche Martelaars-
 boek wordt ook nog genoemd zekere ALEXANDER,
 die, na banden en gevangenisfen, de pijnbank en
 vuur, te hebben doorgeftaan, eindelijk in alle zijne
 leden met priemen doorfloken zal zijn; insgelijks
 EUSTACHIUS, een vermaard krijgsman, met zijne zus-
 ter en twee zoonen, die voor de beesten geworpen,
 doch door dezelve niet befchadigd wordende, in
 een' koperen gloejenden os gefloken, en verbrand zul-
 len wezen. Dit laafte nu verdient zeker wel geen
 geloof, ondertusfchen blijft dit overig, dat niet al-
 leen vele Christenen den dood hebben ondergaan,
 maar dat zij dien met lijdzaamheid en standvastigheid
 hebben ondergaan, zelfs fchijnt hun ijver fomtijds de
 behoorlijke palen overfchreden te hebben, wanneer
 zij, naamlijk, zich zelve aan de overigheid aanbod-
 den, en als Christenen bekend maakten; waar van
 ons TERTULLIÄNUS (†) een bijzonder voorbeeld
 verhaalt, het welk, waarfchijnlijk, tot dezen tijd
 behoort. Als ARRIUS ANTONINUS, Grootvader van
 den Keizer ANTONINUS PIUS, Stadhouder van *Klein-
 Afie*, de Christenen met hevigheid vervolgde, ver-
 fchee-

(*) Men vindt dit opfchrift in ARRIG. *Roma Sub-
 terran.* III. 22.

(†) *Ad. SCAPUL. Cap. 5.*

scheenen alle de Christenen der Stad *Efeze*, in de hoofdstad zijner landvoogdij, bijeenverzameld, voor zijnen richterstool, waarschijnlijk, niet alleen ten einde hunne bereidwilligheid te toonen, om voor hun geloof te sterven, maar ook, om, door hun groot getal, den stadhouder te doen zien, dat het hem niet gemakkelijk zou vallen, hen uit te roejen. De stadhouder toen, eenige weinigen ter dood hebbende laten brengen, zeide tegen de overigen. „ Ellendigen! zo gij lust hebt, om te sterven, hebt gij „ immers steilten en sloppen genoeg!” Dit gedrag der *Efezische* Christenen is verschillend beoordeeld geworden. TERTULLIANUS roemt hetzelfde ten hoogsten; anderen hebben het gelaakt, en als een uitwerkzel van dweepzucht beschouwd. In het gemeen kan wel niemand de standvastigheid der Christenen laaken, waarmede zij liever den dood ondergingen, dan de waarheid verloochenden; doch, aan den anderen kant, moet het als een te verregaande ijver aangemerkt worden, die niet vrij is van dweepzucht, wanneer men zich zelve aanbod, en dus den marteldood zocht; dit heeft JESUS nooit geëischt, ook deed zoodanige drift den Christelijken Godsdienst nadeel bij de Heidenen, die dezelve voor eene dweepzuchtige halfarrigheid en woede aanzagen. De Christenen van deze eeuw lieten zich daartoe vervoeren, door de gedachten, die men van de martelaren, en derzelve hooger trap van gelukzaligheid na dit leven, had, en door den eerbied, welken men aan hun en hunne nagedachtenis bewees; behalven dat dit het gewoon geval is, dat vervolgingen, voornaamlijk om

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

II den Godsdienst, eene sterker wederwerking voortbrengen, bij de Christenen te krachtiger, omdat zij, volgens hunne leere, zich volkomen overtuigd hielden van een leven, een zalig leven, na den dood des ligchaams, zoodat zij het tegenwoordig leven te blijmoediger opöfferden, naarmate hunne vijanden hun hetzelfde niet meer bitterheid zochten te ontrooven. Over het gedrag der Christenen te *Efeze* kunnen wij niet in 't bijzonder oordeelen, dewijl ons alle omstandigheden niet bekend zijn — Waaröm zou men het hun ten kwaade duiden, indien zij, zonder oproerigheid, waar van in het verhaal ook de geringste spoor niet te vinden is, met bescheidenheid, den Stadhouder onder het oog brachten, welk een aantal goede en deugdzame burgers hij zou moeten ombrengen, indien hij voortvaren wilde, de Christenen, enkel om hunnen Godsdienst, te vervolgen?

Verweerschriften van QUADRATUS en ARISTIDES. — Verstandiger en meer overëenkomstig met het wesen van den Godsdienst, handelden ondertusschen twee kundige Christen-Leeräars, QUADRATUS en ARISTIDES, welke, ten einde de lasteringen, die de Heidenen tegen de Christenen inbrachten, te keer te gaan, en de vervolgingen af te weeren, hunne verantwoordingen of verweerschriften aan den Keizer ADRIANUS hebben aangeboden, welke echter voor ons verloren zijn gegaan, hoewel zij, ten tijde van EUSEBIUS, nog voor handen waren, en door hem zeer geprezen worden. (*)

QUA-

(*) *Hist. Eccl.* IV. 3.

QUADRATUS was een leerling der Apostelen, en Bischof der Christengemeente te *Atheenen*, welke gemeente, door den marteldood van hunnen voorgaanden Bischof PUBLIUS, geheel verflooid was, maar door QUADRATUS weder verzameld, en hersteld is geworden. (*) In zijn verweerschrift, schijnt hij bijzonder zijn werk gemaakt te hebben, om de waarheid van JESUS wonderwerken te bewijzen, verzekerende, bij die gelegenheid, dat 'er, ten zijnen tijde, nog lieden in leven waren, welke, door JESUS en zijne Apostelen, van ziekten genezen, en uit den dood opgewekt waren.

II
BOEK
II
Hoofdt.
na C. G.
Jaar 117.
tot 133.

ARISTIDES was een Heidensch Wijsgeer, welke het Christen geloof had aangenomen, en, na zijne bekeering te *Atheenen*, zijne oude levenswijze en kleding, als Wijsgeer, bleef behouden, ten einde aan de Heidenen te toonen, dat hij het Christengeloof, als eene hoogere en betere *Wijsgeerte*, schatte. Hij bediende zich, om de leerstukken van het Christendom voor de Heidenen smaaklijk te maken, van plaatzen uit de schriften der Heidensche Wijsgeeren. (†)

Deze waren de eerste, ons bekende, proeven van Aanmerking over verweerschriften der Christenen, welke van nu af de verweerschriften der Keizers en aanzienlijke lieden aangeboden dienden, om teneu.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 23.

(†) Men zie over deze beide mannen ook IHERONYMUS *de SS. Eccles.* C. 19. *Epist. ad MAGN. Orator.*

II om hun een beter denkbeeld te geven van het
 BOEK Christendom. De kundige opstellers derzelven leg-
 II den zich bijzonder toe, om de lasteringen der Hei-
 Hoofdft. denen te wederleggen, en de deugdzaamheid der
 na C. G. denen aan te wijzen, benevens de voortreffelijk-
 Jaar 117. heid van derzelve Godsdienst boven den Heiden-
 tot 138. schen. Die, welke onze tijden bereikt hebben, zijn
 voor ons dierbare stukken, uit welke wij de gesteldheid
 van de Christenen dier vroege tijden, in vele bijzonder-
 heden, kunnen opmaken; het is waar, dat deze verdedigers
 van het Christendom zich, doorgaands, sterker betoonen
 in hunne tegenwerpingen tegen de Heidenen, dan in
 opgeklaarde denkbeelden omtrent den inhoud der leere van
 JESUS en zijne Apostelen; ook zijn hunne uitdrukkingen
 nopens de zeden der Christenen nu en dan niet vrij van
 grootfpraak, maar nogthans niet tegen de waarheid, gelijk
 uit de overeenstemming der Geschiedenis blijkt, zoo als zij
 dan ook ongemeenen dienst aan de Christenen bewezen, en
 de waarheid van hunnen Godsdienst in het licht gesteld
 hebben.

Bevel De geschiedenis meldt ons niet, hoe de verveer-
 van ADRI- schriften van QUADRATUS en ARISTIDES bij ADRIA-
 ANUS aan ANUS zijn opgenomen. Alleen verhaalt zij, dat, als
 den land- NUS zijn opgenomen. Alleen verhaalt zij, dat, als
 voogd SERENUS GRANIVS, of GRANIANUS, wanneer hij het
 FUNDA- stadhouderfchap van *Klein-Afië* bekleedde, met te-
 NUS om- genzin, de woede des volks tegen de Christenen be-
 trent de schouwde, en, befloten hebbende, die niet langer te
 Christe- wille te zijn, daar over aan den Vorst gefchreven had,
 nen. ADRIANUS aan den volgende stadhouder MINUCIUS

FUNDANUS, het volgend bevel, ten antwoord, hebbe
 toegezonden: (*) „ Ik heb eenen brief ontvangen,
 „ aan mij, door uwen voorzaat den doorluchtigen
 „ SERENUS GRANIANUS, gefchreven. Deze zaak dan
 „ komt mij voor, een naauwkeurig onderzoek te
 „ verëifchen, opdat deze menfchen niet gemoeid wor-
 „ den, en aan de lasteraaren geene aanleiding tot
 „ lasteren gegeven worde. Indien derhalven het
 „ volk der Provintie hunnen eifch tegen de Chris-
 „ tenen zoodanig kan ftaaven, dat zij dien voor
 „ den richterftoel kunnen beplijten, laat hen daar
 „ alleen zich bij bepaalen, maar niet flechts met
 „ fchreeuwen en getier te werk gaan. Trouwens,
 „ het is betaamlijk, dat gij 'er kennis van neemt,
 „ indien iemand befchuldigen wil. Indien dan ie-
 „ mand hen verklaagt, en bewijst, dat zij iet tegen
 „ de wetten gedaan hebben, zult gij naar het gewigt
 „ der misdaad vonnifen. Maar, bij HERKULES!
 „ indien hij zulks enkel uit lasterzucht onderneemt,
 „ zult gij hem, naar evenredigheid van de zwaarte
 „ der misdaad, ftraffen.” Uit dit bevel van den
 Keizer blijkt ons duidelijk, dat 'er, ten dezen tijde,
 geene wetten tegen de Christenen, als zoodanig,
 waren, maar dat zij alleen mishandeld werden, op
 het woest getier des volks, terwijl de Keizer tevens
 wil, dat zij alleenlijk mogen befchuldigd worden
 van misdaden tegen de wetten, welke befchuldi-
 gin-

II
 BOEK
 II
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 117.
 tot 138.

(*) EUSEBIUS heeft dit antwoord, uit JUSTINUS *Jen Martelaar*, in zijne *Kerkel. Gefchiedenis* overgenomen *Libr. IV. Cap. 8. en 9.*

II gingen gerechtelijk moeten bewezen, of de valsche
BOEK beschuldiger gestraft worden.

II
Hoofdst. Voords had ADRIANUS zeer verkeerde denkbeelden
na C. G. van de Christenen en het Christendom. Dit blijkt
Jaar 117. ons, uit eenen Brief van hem, aan den *Consul* of
tot 138. Burgemeester SEVERIANUS geschreven in het jaar
Achtung 129. (*) In denzelfden zegt hij, daar hij het los en
VAN ADRI- ligtvaardig karakter der inwoneren van *Alexandrië*
ANUSVOOR
CHRISTUS. in *Egypte* beschrijft. „Zij, die *Serapis* verëeren,
„zijn Christenen, en zij, die zich Bisshoppen van
„CHRISTUS noemen, zijn aan *Serapis* gewijd. Daar
„is geen Opziener der Joodsche Sijnagoge, geen
„Samaritaan, geen Ouderling der Christenen, of
„hij is een geboortestond-berekenaar, een wiche-
„laar, en een doodenzalver. De Patriarch zelve,
„(waarschijnlijk der Jooden,) wanneer hij in *Egypte*
„komt, wordt van den één' genoodzaakt *Serapis*,
„van anderen CHRISTUS, te aanbidden. — Zij
„(die van *Alexandrië*) hebben éenen God, dien
„de Christenen, de Jooden, en alle volken (in de-
„ze stad,) verëeren.” Men kan aan deze gezeg-
den nauwlijks eenen verstandigen zin geven, ten
zij men zich herinnere, het geen wij van BASILIDES,
CARPOCRATES, en andere *Gnostieken* in *Egypte*, ver-
haald hebben, welke den naam van *Christenen* wil-
den voeren, maar dien ook ligtelijk weder verlooe-
chenden, wanneer zij de vervolgingen wilden ont-
gaan; en men zich de verwarringen voorstelle, die de
hersensfehimmen dezer dwecpers bij de ligtvaardige

Egypte

(*) Bij FLAV. VOPISCUS in *Saturnino. Cap. 8.*

Egyptenaars hebben moeten veröorzaken, terwijl de Heidenen de waare Christenen van deze dweepers, en tevens van de Jooden, niet wisten te onderscheiden. —

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

Naderhand echter, sehijnt ADRIANUS beter denkbeelden van het Christendom gekregen te hebben, die hem eerbied voor deszelfs Stichter inboezemden, waarschijnlijk ook door middel der verweerschriften, hem door QUADRATUS en ARISTIDES aangeboden. Trouwens, deze Vorst, die anders den Godsdienst der Romeinen zeer zorgvuldig behartigde, en alle vreemde Godsdiensten verfinnaadde (*), zal voornemens geweest zijn, indien een gerucht, waar van LAMPRIUS melding doet, gegrond ware, om CHRISTUS onder de Goden te plaatzen. Deze Schrijver zegt, in het leven van den Keizer ALEXANDER SEVERUS: (†) „Hij, (ALEXANDER) heeft voor CHRIS-
„TUS eenen Tempel willen stichten, en dien onder
„de Goden aannemen. Dit, zegt men, is ook
„ADRIANUS voornemens geweest, welke in alle ste-
„den Tempels zonder beelden had laten bouwen:
„die nog heden, omdat zij geene Godheden heb-
„ben, ADRIANUS Tempelen genoemd worden, wel-
„ke men zeide, dat hij ten dien einde gebouwd
„had: maar hij werd hier in verhinderd door die
„genen, welke, de Godspraken geraadpleegd heb-
„bende, vernomen hadden, dat, indien dit naar
„wensch geschiedde, ieder een *Christen* zou wor-
„den

(*) SPARTIAN. *in ADRIANO Cap. 22.*

(†) *Cap. 43. Tom. 1. Hist. Aug. SS. pag. 993.*

II „den, terwijl alle andere Tempels ledig zouden
 BOEK „staan.” Deze plaats is zeer merkwaardig. Alhoe-
 II „wel dit toch blootlijk een volksgerucht geweest moge
 Hoofdst. zijn, en ADRIANUS, gelijk CASALBONUS (*) meent,
 no C. G. zijn, veelëer voornemens geweest zij, zijne eigene beelde-
 Jaar 117. nis in deze Tempelen te plaatzen, waar tegen ech-
 tot 138. ter nog het één en ander zou kunnen aangemerkt
 worden (†), nochtans zien wij uit deze plaats, dat
 de Christenen, ten dezen tijde, nog geene beelden,
 in hunne vergaderplaatsen, of Kerken, hadden, als
 ook, welken opgang het Christendom maakte, zoo-
 dra het slechts vrij en onverhinderd mogt werken,
 het welk alleenlijk aan de klaarblijkelijkheid van dezen
 Godsliens, boven het Heidensch Bijgeloof, kan
 worden toegescreven.

CELSUS Tot hier toe was, in 't gemeen, het Christen-
 schrijft dom, met betrekking tot zijn eigen aart en wezen, van
 tegen de de Heidensche Wijsgeeren en geleerden miskend. Zij
 ste- hielden de Christenen voor eene gezindte van Joo-
 den, voor eenen hoop dweepers, of geestdrijvers,
 zonder zich te verwaardigen, een geregeld onderzoek
 naar de eigenlijke gesteldheid van der Christenen
 Godsdiens te doen. Zij vergenoegden zich, de Chris-
 tenen, met allerhande valsche betichtingen, die de haat
 der Jooden, of der Priesteren, onder het volk uitstrooi-
 de, bij de Grooten en Vorsten te lasteren, waartoe
 hun de leerfelzels en het spoorloos gedrag van zoo
 vele aanhangen der *Gnostieken*, die zij met de waa-
 re

(*) In zijne aanteken. op deze plaats.

(†) Zie *NUETUS Demonstr. Euang. Propos. 3. §. 23.*

re Christenen verwarden , meer dan te veel aanleiding gaf , of misbruikten hun vernuft , om alles , wat het Christendom betrof , in een belagchlijk licht te stellen , en door spotternijën verächtlijk te maken .

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

In het laatst der regeering van ADRIANUS , was CELSUS , een *Epicureïsch* Wijsgeer , gelijk ORIGENES verzekert , een der eersten , die de pen , ter wederlegging van de Christelijke leere en ter verdediging van het Heidendom , opvatte , en in het Grieksch een Boek schreef , onder den Titel : *waarächtige leere* , of *leere der waarheid* ; het welk wel niet meer voorhanden , maar in de wederlegging , die ORIGENES daar tegen geschreven heeft , zoo breedvoerig aangehaald is , dat wij den inhoud genoegzaam beoordeelen kunnen . Het oogmerk van CELSUS , in hetzelfde , is , den Joodschen en Christen-Godsdienst te gelijk te wederleggen , of liever , om de Heidenen van alle nader onderzoek en van het geloof van het Christendom af te schrikken . Met dit oogmerk , heeft hij , in dit Boek , alles bijéengebracht , wat het lasterend volksgerucht , de scherpzinnigheid der Wijsgeeren en redenaren , en een spottend vernuft , hem aan de hand konden geven . Dus vangt hij aan , met beschuldigingen , dat de Christenen geheime en door de wet verboden bijéenkoften en vergaderingen hielden , en tooverij en bezweeringen van geesten oefenden . Vervolgens tracht hij MOSES , als eenen bedrieger , en de Jooden , als een dom en bijgelovig volk , af te beelden ; waarna hij eenen *Jood* sprekende invoert , die , op zijne wijze , de Christenen wederlegt , en de geschiedenis en leere van jre-

II sus, als ongereimd, en bespotlijk, ten toon stelt, JE-
 BOEK sus wonderen voor een bedrieglijk goochelspel uit-
 II makende, en de waarheid zijner opstanding uit de
 Hoofdst. na C. G. dooden ontkennende, voornaamlijk op dien grond,
 Jaar 117. omdat JESUS zich niet levende aan zijne vijanden en
 tot 138. richter vertoond heeft — Vervolgens, weder in zijn
 — eigen persoon sprekende, oordeelt hij het verschil
 tuschen de Jooden en Christenen van geen meer
 gewigt te zijn, dan de twist in het beruchte sprook-
 jen, over de schaduw van den ezel; dewijl toch de
 Jooden en Christenen beiden, oorspronkelijk, een
 hoop afvalligen zijn, de Christenen van de Jooden,
 gelijk deze van de Egyptenaren, van welke zij af-
 stamden. Hij verwijt den Christenen hunne schei-
 ringen en verdeeldheden, bestrijdt eenige voorname
 leerstukken van het Christendom, bespot de *Mosai-*
sche geschiedenis van de Schepping en Val der eer-
 ste menschen, van den Zondvloed enz., betwist de
 uitmuntendheid der menschen boven de beesten, en
 houdt de leere van de opstanding der dooden voor
 ongereimd. Hij wil echter den Jooden niet kwalijk
 nemen, dat zij bij hunne oude wetten en zeden
 blijven, ook wil hij den Christenen wel toestaan,
 dat JESUS een Engel geweest zij, maar, volgens
 der Christenen eigene belijdenis, zijn 'er meer Engelen
 tot de menschen gezonden, en zij, die, volgens de
 leere van CHRISTUS, van den Wereldschepper afge-
 vallen, en tot den hoogsten God, den vader, zijn
 overgegaan, hebben ook gezegd, dat de Wereld-
 schepper sommige Engelen aan de menschen gezon-
 den heeft, maar JESUS is niet Gods Zoon, of God,
 waar

waar voor hem de Christenen verëeren — Indien de Christenen in hunne leere al iet goeds hebben, beweert CELSUS, dat dit goede reeds van oude Wijzen geleerd en voorgedragen zij. In het bijzonder, doet hij eenen aanval op de voorzeggingen der Profeten aangaande JESUS, welke hij niet eens bij de Godspraken der Heidenen vergeleken wil hebben. Hij verdedigt den Afgodsdienst der Heidenen, door te beweeran, dat zij niet de beelden hunner Goden voor Goden houden en verëeren, maar de Goden zelve, aan welke deze beelden gewijd zijn, en waaröm zou men deze hooger Geesten niet verëeren, die hunne magt van God ontvangen hebben, en alles naar zijne wetten doen? —

Zoodanig is de wederlegging der Christenen door CELSUS ingericht. Deze is de Wijsgeer, van wien de ongelovigen van onzen tijd zoo veel werks maken, en met wiens kalf zij zoo dikwijls vloegen. Ondertusfchen, is deze zoogenaamde *leere der waarheid* niets min dan eene wederlegging van den Christen-Godsdienst, welken CELSUS in een geheel verkeerd licht plaatst, en toont, zoo min als den Joodfchen Godsdienst, of de betrekking tusfchen deze beide, te verftaan, of wel te willen verftaan, alzoö het zeer twijfelächtig voorkomt, of hij de heilige Schriften der Jooden en Christenen zelve gelezen, dan zich vergenoegd hebbe met de berichten van anderen, zonder onderzoek, te volgen. Wanneer de Euäangelie-Gefchiedenis hem dienen kan, om JESUS of zijnen Godsdienst te befjotten, neemt hij ze aan als geloofwaardig, maar, waar zij iet tot eere van het

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

II het Christendom verhaalt, verklaart hij ze voor let-
 BOEK genächtig of voor eene fabel, verders verdraait hij
 II de leerstellingen der Christenen, en schrijft hun de
 Hoofdst. de leerstellingen der Christenen, en schrijft hun de
 na C. G. ongereimde gevoelens van dwaalleeräaren toe, die
 Jaar 117. de Christenen nooit voor de hunne erkend hebben.
 tot 138.

Zijne spotternijën treffen dus geen doel, en zijne we-
 derlegging kan het echte Christendom geen nadeel
 toebrengen.

Integendeel, men kan uit deze zelfde wederlegging
 van CELSUS bewijzen haalen, ter bevestiging van het
 Christendom. Dus durft hij de wonderwerken van
 JESUS en van zijne Apostelen niet voltrekt loochenen,
 maar zoekt ze tot bedrog en goochelspel te
 verminderen. Ook leeren wij van hem, dat de Chris-
 tenen de leere van JESUS en de Apostelen, dat wij
 alleen door het geloof zalig worden, toenmaals nog zuiver
 beleeden hebben. In die woorden zelfs, in welken
 hij de leere van het Christendom zoo zeer verminkt
 en verwrongen heeft, om ze een haatlijk voorkomen te
 geven, ontdekken wij de volharding der Christenen
 bij de leere en de handelwijze van JESUS, die in de
 wereld kwam, om zondaren zalig en gelukkig te
 maken: „De Christenen,” zegt hij, „willen gee-
 „ ne geleerde en wijze lieden onder zich aannemen,
 „ alzoo dit bij hen booze hoedanigheden zijn; maar
 „ zij beweeren, dat alleen ongeleerden, dwaazen,
 „ slaven, vrouwen en kinderen hunnen God waardig
 „ zijn, dat zij alleen deze overreden willen en kun-
 „ nen — Tot andere geheime Godsdiensten roept
 „ men hen, die 'er deel aan zullen hebben, op deze
 „ wij-

„ wijze: wie rein van alle zonden is, en een goed
 „ geweten heeft, kome herwaards! Maar bij de
 „ Christenen is het: Het rijk van God ontvangt
 „ elken zondaar en dwaazen, elk kind, en in 't ge-
 „ meen, elken ongelukkigen.”

II
 BOEK
 II
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 117.
 tot 138.

Waarfchijnlijk, heeft CELSUS vele van zijne lasteringen tegen de Christenen van de Jooden ontleend, wier haat tegen hen zich, nog zelfs na de verwoesting van *Jerusalem*, en den ondergang van hunnen Staat, bij alle gelegenheden, openbaarde. Volgens JUSTINUS den Martelaar (*) vervloekten zij JESUS en zijne aanhangers plegtig, en brachten zelfs, waar zij konden, vele Christenen om het leven. TERTULLIANUS (†) noemt dit volk de plantfchoole van alle lasteringen omtrent de Christenen. En ORIGENES (§) verzekert, dat de Jooden, terftond bij de opkomst van den Christelijken Godsdienst, het gerucht verspreid hebben, dat de Christenen een kind doodden en aten, en het licht nitbluschende, alle foorten van ontucht met malkanderen piegden. (**) Deze lasteringen vonden bij vele Heidenen zoo veel ingang, dat zij, volgens ORIGENES, de Christenen zoo zeer verfoeiden, dat zij zelfs niet met hen spreken wilden.

(*) *Dialog. cum Triphone Jud. p. 117. ed. Benedict.*

(†) *Ad. nationes. I. 14.*

(§) *Advers. Cels. VI. p. 293. 294. Ed. Spencer.*

(**) Men vergelijke, het geen uit JUSTINUS den Martelaar verhaald is, van zeker gezantschap der Jooden, omtrent JESUS opstanding in het I Deel. *Bladz. 161.*

II den. En, deze berichten der Kerkvaderen zijn zoo
 BOEK II veel minder onwaarschijnlijk, als wij weten, tot wel-
 Hoofdst. ken trap van verbittering de Jooden zich tegen de
 na C. G. Christenen, nog zelfs in veel laater tijden, hebben
 Jaar 117. laten vervoeren, die zij als afvalligen van den voor-
 tot 138. vaderlijken Godsdienst beschouwden.

Oproer Erger nogthans ondervonden de Christenen den
 der Joo- haat der Jooden, door de wreedheden, welken deze
 den, on- tegen hen pleegden, geduurende hunne oproeren,
 der den welke zij, ten dezen tijde, verwekten, waar van wij
 valsch en eenig verflag moeten doen. Zij hadden, zedert de
 MESSIÄS verflooring van hunnen Staat en Godsdienst, door de
 BAR- verwoesting van *Jerusalem* en den Tempel, weder zoo
 CHOCIBA. veel voorrecht verkregen, dat zij hunnen Godsdienst,
 zoo veel zulks geschieden kon, vrijlijk oefenden, en
 zelfs, eenigermate, door hunne eigene opperhoofden
 bestuurd werden. Zij hadden dus een' opperhoofd,
 onder den titel van *Patriärch*, te *Tiberiäs*, en eenen
 anderen te *Babylon*. Node nogthans droegen zij het
 gemis van hunne volks-vrijheid en onafhankelijkheid.
 De verbeelding, dat zij, Gods volk, dus door de Heide-
 nen verdrukt werden, zette hen meermalen aan, tot
 oproeren, in welke zij, met de uiterfle woede, ver-
 schriklijke wreedheden pleegden, om zich aan de
 Heidenen te wreken. Onder de regeering van TRA-
 JANUS, in het jaar 115, hadden zij reeds eenen op-
 stand verwekt, in het landschap *Cyrenaica*, ge-
 legen in *Africa*, en grenzende tegen *Egypte*, waar
 in zij meer dan 200,000 Romeinen en Grieken om
 het leven brachten, hebbende zekeren LUKUAS aan
 hun

hun hoofd, welken EUSEBIUS (*) den titel van Koning geeft. Vervolgens in *Egypte* gevallen, versloegen zij LUPUS, den landvoogd van dat land, overal de ijslijkste verwoestingen aanrichtende; tot dat zij, met vele moeite, en na hevige gevechten, door MARCIUS TURBO overwonnen, en bij duizenden ter dood gebracht werden. In het Eiland *Cyprus* werden, insgelijks, alle Jooden, om hunne oproerigheid, uitgerooid. En in *Mesopotamië* kreeg de landvoogd LUCIUS QUIETUS, van den Keizer, welke, wegens de menigte der Jooden aldaar, voor dezelfde mouterijën beducht was, last, om hen buiten dat wingewest te vervoeren, bij welke gelegenheid weder vele duizenden Jooden omkwamen. In alle deze oproeren hadden ook de Christenen, van den haat der Jooden, veel te lijden.

Doch niets van dit alles evenaarde, in geweld en hevigheid, het oproer, het welk, onder den Keizer ADRIANUS, voorviel, en dat niet, dan met den geheelen ondergang der Jooden, een einde nam. Deze Vorst begon, in het jaar 119, ter plaatze, waar het verwoest *Jerusalem* gestaan had, eene nieuwe stad aan te leggen, en met eene Heidensche volkplanting te bevolken, aan welke hij, naderhand, den naam *Ælia Capitolina* gaf, *Ælia*, naar zijnen naam ÆLIUS ADRIANUS, *Capitolina*, naar *Jupiter Capitolinus*, tot wiens eer een Tempel gesticht werd, op den berg, op welken voorheen de Tempel van God was gebouwd

ge-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 2.

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117
tot 138.

II geweest. Deze ontheiliging van den gewijden Tempelberg en heilige stad konden de Jooden niet dulden; in het jaar 128 begonnen zij te muiten, maar in het jaar 132 of 133, brak de opstand, meer geregeld, in volle woede uit. De Jooden hadden tot hun opperhoofd zekeren COZBA, die, ondersteund door het gezag van eenen vermaarden *Rabbi* of leeräar, AKIBA, zich voor den *Mesfiäs* uitgaf, en den naam BAR-CHOCHBA, *Zoon der Star*, of *hemelsch gestarnte*, aannam, met toespeling op de voorzegging van BILEÄM (NUM. XXIV. 17.), welke de Jooden van den *Mesfiäs* verftonden. Deze bedrieger vestigde zich in eene vaste stad *Bitter* of *Bether* niet ver van *Jerusalem*. (*) Hij wendde voor, wonderwerken te kunnen verrichten, en wist zijne volksgenoten zoodanig te belesen, dat zij algemeen de wapenen opvatten; zijne wreedheden tegen de Heidenen, maar ook tegen de Christenen, waren onbeschrijflijk, brengende hij de Christenen met de uitgezochtfte martelingen ter dood, indien zij CHRISTUS niet verloochenen en lasteren wilden. (†) De oorlog was fel en langduurig, alzoo de Jooden talrijk waren, vele kasteelen en vestingen versterkt, en zich ook in bergholen en tusfchen de rotzen verchanst hadden. Niet dan na menigvuldige en bloedige neder-

(*) EUSEB. *Hist.* IV. 6. Vergelijk, wegens deze stad, mijne *Aardrijksk. des Bijb.* V. Deel. Bladz. 19.

(†) JUSTINUS *de Martelaar*, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 3.

derlagen en gevechten, gelukte het den veldheren van ADRIANUS, de stad *Better*, die eene belegering van meer dan drie jaaren doorstond, te bemagtigen, zijnde het hoofd van den opstand, BAR-CHOCH-BA, zeive gesneuveld, dien de Jooden, zich, bij de uitkomst, door hem bedrogen ziende, zedert BAR-CHOZBA, *zoon des leugens*, of *den Bedrieger*, genoemd hebben. In dezen oorlog werd zoo veel bloeds, zegt men, vergoten, als zelfs niet, bij de belegering van Jerusaleem, door TITUS VESPASIANUS, gestort was; van de Jooden kwamen 'er 580,000 door het zwaard om, behalven eene ontelbare menigte, door vuur en honger. *Palestina* was genoegzaam eene Woestijn geworden, en nu werd den Jooden verboden, den oord, waar *Jerusalem* gestaan had, meer te naderen, ook ging zelfs, voor eenen geruimen tijd, de naam *Jerusalem* verloren, wordende de volkplanting, door ADRIAN aangelegd, gelijk gezegd is, *Alia Capitolina* genoemd, tot dat, ten tijde der Christen Keizeren, dezelve weder in onbruik gekomen, en de naam *Jerusalem*, op nieuw, aan deze Stad gegeven is. (*)

De gevolgen, welke deze volstrekte nederlaag der Jooden natuurlijk had, waren voor de Christenen uitersten gewichtig. Gelijk de Jooden, hier door, alle hoop op herstel van hunnen Staat voor altijd verloren, en de waarheid ondervonden, van het geen JESUS hun gewaarfeld had, dat zij door valsche

Mes-

(*) DIO CASS. *Lib. 68, 69. in Excerpt. RUSI. IV. 2, 6, 8. enz.*

II *Mesfäfen* zouden bedrogen worden, aan welke zij, tot hun eigen verderf, gehoor zouden geven; gelijk zij, zedert dezen tijd, voltrekt buiten staat gesteld werden, om de Christenen, door daadlijk geweld, te benadeelen; zoo werden deze, integendeel, thans geheel bevrijd van hunne verkleeftheid, die zij, voor zoo ver zij uit de Jooden oorspronkelijk waren, nog steeds aan de *Mosäische* instellingen betoond hadden. Tot hier toe had de gemeente van *Jerusalem* hare Bisschoppen enkel uit de Jooden gehad, thans verkoos men, tot dit ambt, eenen *MARKUS*, eenen Heiden van oorsprong. (*) Ja, de Christen-gemeenten in *Palestina*, welke nog vele Joodsche plegtigheden hadden aangehouden, uit inschikkelijkheid voor hunne Joodschgezinde medebroeders, maakten daar van thans te eer een einde, uit hoofde van het gevaar, om voor Jooden gehouden te worden, welke thans zoo streng van *Jerusalem* verwijderd werden.

Nieuwe
Ketters
uit de
Gnostie-
ken.

Was den Jooden de kracht benomen, om het Christendom te benadeelen, van eenen anderen kant, werd het zelve nog steeds onrust, door de gestadig malkanderen vervangende gezindheden van *Gnostieken*, die hunne gewaande wetenschap, boven de eenvoudigheid der Christelijke leere, aanprezen.

Ophiten
of slan-
genbroe-
ders.

Tot dezen behoorden, nog onder de regeering van *ADRIÄAN*, dewijl *CELSUS* reeds van hun gewag maakt, de *Ophiten* of *Ophianen*, naar het Grieksche woord *οφίς* (*eene Slang*) dus genoemd, het welk men voegzaam, door *Slangenbroeders*, kan vertalen.

De.

(*) Vergelijk het I *Deel* *Bladz.* 378.

Déze waren niet van ééne foort , sommigen waren Jooden , en groote vijānden van jesus , anderen wilden voor Christenen gehouden wezen. (*) Zij waren *Gnostieken* , en spraken , even als dezen , van de voortteelingen der *Aēonen* of *Eeuw-Wezens* , onder welke de *Sofia* of *Wijsheid* , haar Zoon *Jaldabāōth* , (misfehien *Jah el Zebāōth* ,) en deszelfs Zoon , de geheimzinnige *Slang* , waar van zij hunnen naam ontleenen , de merkwaardigste zijn . Het geen men ons van hunne gevoelens en sehikking dezer *Eeuw-Wezens* meldt , is duister en onverstaanbaar ; alles sehijnt een mengelmoes te zijn van Joodsche *Kabala* , Heidensche Goden- en Natuurleere , hersen sehimmen eener verwilderde verbeelding , vermengd met afgescheurde stukken en brokken uit den Joodschen en Christelijken Godsdienst . MOSELM heeft , in zijne uitvoerige Kettergeschiedenis der eerste eeuw , ongemeen veel moeite aangewend , om in deze duisternis licht te ontfleken , doch veelāl vruchteloos . Sommigen hunner geloofden , dat de *Slang* , in het *Paradijs* , de *Sofia* of *Wijsheid* zelve geweest zij , die de eerste menschen tot de kennis van den hoogsten God had zoeken te brengen . Anderen verëerden eene levende *Slang* , die zij in een hol onderhielden , en bij het gebruiken van het Heilig avondmaal , kuschten . Misfehien behoorden ook de *S-*

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

ti-

(*) Door deze onderscheiding verëllen men ORIGENES , *Contra Cel. Libr. 17. pag. 204.* met de berichten van JUSTINUS *den Martelaar* , *advers. heres. 1. 38.* EPIPHANIUS *heres. 37.* en THEODORETUS *heret. Fabul. 1. 13.*

II *thiänen* tot hen, welke SETH, den Zoon van ADAM, voor den Mesfiäs hielden. Zij kwamen, voornaamlijk, in *Syrië* en *Klein-Azië* te voorfchijn, maar maakten geen' aanmerklijken opgang, hoewel zij lang stand moeten gehouden hebben, dewijl de Keizers, nog in de zesde eeuw, wetten tegen hen gegeven hebben.

CERDO. Meer beweging en onrust werd den Christenen gebrouwen, onder den Keizer ADRIÄAN, en de beide volgende Keizers, door CERDO en dezès leerling, MARCION. CERDO kwam uit *Syrië*, waarfchijnlijk zijn Vaderland, te *Rome*, toen HYGINUS aldaar Bifchop was, welke dit ambt bekleed heeft, gelijk wij hier voor gezien hebben, van het jaar 122 tot 126. Hier leerde hij, dat 'er twee Goden, of liever twee eerfte beginzelen van alles zijn, een hoogfte God, de goede en onbekende, de Vader van JESUS CHRISTUS, en een laager, welken hij den *rechtvaardigen* en bekenden noemde, den Werelſchepper, van wien de Wet van MOSES en de Profecten afkomstig waren. Om de Heerſchappij van dezen laaftten te niet te doen, was JESUS, in een ſchijnligchaam, in de Wereld gekomen. Wegens deze dwalingen van de Kerk afgeſcheiden, ſcheen hij één en andermaal daar van afstand te doen, maar viel telkens weder af, tot hij eindelijk geheel de gemeenſchap der Chriſtelijke gemeente verlaten heeft. (*)

CER-

(*) IARNES *advers. haeres.* III. 4. en uit hem EUSEB. *Hist. Ecclies.* IV. 11.

CERDO had eenige leerlingen en aanhangers, onder welke de voornaamste geweest is MARCION, geboortig uit *Sinope*, eene Stad in het landſchap *Pontus*, alwaar zijn Vader Biſchop zal geweest zijn. Hij zeive, zoo lukt het verhaal van EPIFANIUS (*), was reeds ouderling der gemeente aldaar, wanneer hij, om het ontëeren eener jonge dochter, door zijn Vader in den ban gedaan werd, welke hem, op zijne boete, volfrekt weigerde, weder aan te nemen, waar op MARCION zich na *Rome* begaf, verzoekende van de opzieners der gemeente aldaar, weder in de gemeenſchap der Kerk aangenomen te worden. Het welk deze verklaarden, zonder bevel van zijnen Vader, niet te kunnen doen, dewijl zij met dezen, door hun geloof en ambt, verëenigd waren. MARCION, dus voor het hoofd geſloten, verbond zich met CERDO, bracht deszelfs ſtellingen in een leerverband, en werd het hoofd van eenen grooten aanhang, tot welker uitbreiding hij verſcheiden reizen ondernam. Dewijl echter dit gantſche verhaal enkel op het gezag van EPIFANIUS ſteunt, is 'er weinig ſtaat op te maken, te min, omdat de oude Kerkelijke Schrijvers, in het gemeen, de levenswijze van MARCION in een gunſtiger licht voorſtellen, en die zelfs ſtreng noemen. Even weinig zekerheids heeft het verhaal van FILASTRIUS (†), dat MARCION, reeds vóór zijne komſt te *Rome*, zijne dwalingen in *Aſië* geleerd en voortgeplant zou hebben.

(*) *Heres.* 42.

(†) *De heres. Cap.* 46.

II hebben; daar hij, veelër, te *Rome*, door verkeer-
 BOEK ring met CERDO, fmaak in deszelfs leerftelzel gekre-
 II ring heeft, en tot zijne gevoelens is overgegaan (*) —
 Hoofdst. Zcker is het, dat hij, onder ADRIANUS regering, te
 na C. G. *Rome* gekomen, na den dood van den Bifchop NY-
 Jaar 117. GENUS, dus in het jaar 127 of 128, eene gezindte
 tot 138. — gellicht heeft, die zich, in talrijke gemeenten, te
Rome, en door geheel *Italië*, in *Syrië*, *Paleftina*,
Arabië, *Egypte*, en op het eiland *Cyprus*, tot het
 begin der zesde eeuw, heeft fttaande gehouden.

Zijne lee- Wat het gevoelen van MARCION betreft; hij ftel-
 30. de, met CERDO, twee Goden, of twee beginzels,
 den hoogften goeden God, en eenen boozen, of
 den Duivel, den beheerfcher der ftoffe: Volgens
 fomnigen voegde hij bij dezen nog een derde be-
 ginzel, het welk hij den *rechtvaardigen* noemde.
 Deze zal de Schepper der Wereld, en de God der
 Jooden zijn. Doch, de oadfte Schrijvers weten
 slechts van twee Goden of beginzels, die volgens
 MARCION beftaan. Hoe het zij, aan den Wereld-
 fchepper fchreef hij den oorfprong van het kwaad
 toe, en maakte hem tot den God en wetgever der
 Jooden, waaröm hij ook het gezag der Boeken des
 Ouden Testaments geheel verwierp. Ook verdichte
 hij eenen dubbelen CHRISTUS of MESSIAS, dien, van
 welken de Profeten gefproken hebben, den Jood-
 fchen, een' krijgsman, die de Jooden weder in hun
 land zou brengen, en JESUS, den Zoon van den
 goe-

(*) TERTULLIAN. *Præfcript. adv. heret. Cap. 30.*
 Vergelijk VENEMA *Hift. Eeclcs. Tom. III. pag. 554, 555.*

goeden God, die, met een ſchijnlijchaam in de Wereld is gekomen, om de menſchen van de overheerſching der ſtoffe te verloſen, en tot den hoogſten goeden God, den Vader, weder te brengen. Deze heeft in ſchijn geleden, is in ſchijn gekruist en geſtorven, maar ter helie nedergedaald, heeft hij daar KAIN, en allen, die in het Oude Testament als Godlozen bekend ſtaan, zelfs de inwoners van *Sodom*, verlost, maar die als Godvruchtigen in de Boeken des Ouden Testaments beſchreven worden, zijn in de hel gebleven, van hier de naam *Käiniten*, *Kajanen*, of *Kajanisten*, aan ſommigen van zijne leerlingen gegeven. Deze gedachten ſteunt, waarſchijnlijk, daar op, dat hij oordeelt, dat deze alleen de wet van den door hem genoemden *rechtvaardigen* God hadden overtreden, ook kan hij aan het woord *hel*, eene hem eigene betekenis gegeven hebben. Zijne zedenleere was, volgens het denkbeeld, dat hij van de ſtoffe, als oorzaak van al het kwaad, maakte, zeer ſtreng. Hij verbood het eten van vleesch, het drinken van wijn, en het huwlijk; evenwel ſchijnt hij deze geboden eigenlijk aan de *volmaakter* leden van zijne gezindte te hebben voorſchreven, dewijl toch, zonder het gebruik des huwlijks, het menſchdom niet in wezen kan blijven, zijne aanhangers werden ook niet beſchuldigd van die zedenloosheid, aan welke andere *Gnoſticken* zich ſchuldig maakten, ook waren zij niet zoo verwilderd in de droomerijen, omtrent de voortteelingen der *Leeuw-Wezens*, en omtrent de Wereld der geesten.

II BOEK II
 Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 133.

Velen van hun hebben zelfs, als belijders van het Christendom, den marteldood geleden; alhoewel zij geene opstanding des ligchaams verwachtten, want, volgens MARCION, bestond de opstanding uit de dood in de verlossing der Ziel, welke, door de verëeniging, met het stoffijk ligchaam, als *dood* was aan-temerken, van dit ligchaam bij het sterven.

Zijne
 voor-
 naamse
 leerlin-
 gen.

Velen van de leerlingen van MARCION namen de vrijheid, om, hoewel in de hoofdzaak met hem overëenstemmende, in eenige bijzondere leerstukken, van hunnen meester te verschillen. Dus beweerde zekere LUCANUS, dat wel niet het ligchaam, noch ook de ziel, maar zeker derde iet van den mensch, zou opstaan. APELLES, een *Syriër*, die door TERTULLIANUS (*) beschuldigd wordt, van een on-kuisch en wellustig levensgedrag, alhoewel RHODON, een rechtzinnig Christen, die zijn tijdgenoot was, en met hem gesproken heeft, hem een' man noemt, *eerwaardig door beschaafdheid en ouderdom* (†), waarom het zeer waarschijnlijk is, dat TERTULLIANUS een gerucht van kwaadsprekendheid tegen eenen Ketter, al te ligtvaardig, heeft overgenomen; deze APELLES dreef, dat men in alle Godsdiensten zalig kon worden, ook verschilde hij hier in van MARCION, dat hij leerde, dat JESUS een *waar* en geen *schijn-ligchaam* hebbe gehad, doch *ongeboren*, aangefield, bij zijne nederdaling uit den Hemel, uit lucht

(*) *Præscript. adv. heret. Cap. 30.*

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles. V. 13.*

licht en hoofdstoffen, en daar in, bij zijne Hemelvaart, weder ontbonden. (*)

Dit ééne moeten wij nog van MARCION aantekenen. Niet ligt heeft eenig dwaalleerïaar zoo flout met de Bijbelboeken gehandeld, als hij. Niet alleen verwierp hij, gelijk wij gezegd hebben, de Boeken des Ouden Testaments, maar ook nam hij uit het Nieuwe Testament alleen het Euängelie van LUKAS, misbruikende daar toe de woorden van PAULUS, (GAL. I. 6, 7.) en tien Brieven van dezen Apostel, aan, alle de overige schriftten geheel verwerpende, omdat zij hem tot zijne leerstellingen niet dienden, zelfs verdraaide en veränderde hij nog vele plaatsen naar zijnen zin, uit de schriftten, die hij, als Godlijk, bleef erkennen. Hier in zijn hem meer Kettters, in de eerste tijden der Kerk, gevolgd, hoewel hunne ondernemingen in dezen, voor het vervolg, geen blijvend nadeel aan die schriftten hebben toegebracht. De Christenen waren hier tegen op hunne hoede, en maakten zelfs zoodanige floutheden, ter waarfchuwving, openlijk bekend; elke zoodanige onderneming van Ketteren wekte hen veel eer op nieuw op, om de leere van JESUS, in de schrift-

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

Verval-
fching
derfchrif-
ten door
MARCI-
ON.

(*) De Kerkvader TERTULLIANUS heeft, in een opzettelijk werk, MARCION wederlegd, het welk in 5 Boeken beftaat, en door SMLER afzonderlijk is uitgegeven. Dit werk behelst zeer veel goeds, hoewel het de grondftellingen van MARCION niet zeer duideljk voorftelt, en 'er ook vele yerdachte berichten in voorkomen.

II fchriften zijner leerlingen onvervalscht te bewaren.
 BOEK II Ook kan men geene enkele plaats uit die fchriften
 Hoofdtl. II aanwijzen, in welke zoodanige vervalsching door
 na C. G. den eenen of anderen dwaalleeräar blijkbaar zou
 Jaar 117. tot 138. wezen.

Verdich-
 te fchrif-
 ten, door
 de Ket-
 ters.

Niet alleen vervalschten de dwaalleeräars, ten ein-
 de hunne dwaalingen en wangevoelens voor te staan,
 de echte fchriften, die bij de Christenen als God-
 lijk erkend werden, maar zij stelden verscheiden
 fchriften en boeken op, welke zij, onder den naam
 van den eenen of anderen Apostel, of van geächte
 mannen, in het licht gaven, en die hunne gevoelens
 behelsden. De *Gnostieken* worden hier van meest
 beschuldigd, en hunne grondregels, van de onver-
 schilligheid der zedelijkheid, zoo dat bedrog of waar-
 heid op gelijken prijs bij hen stonden, gaven hun
 daar toe overvloedige aanleiding. Doch, ook was
 het, buitendien, niets vreemds, bij Jooden en Hei-
 denen, dat men aan zijne gevoelens, door verdichte
 fchriften, gezag zocht bij te zetten. De Heidenfche
 Wijsgeeren PYTHAGORAS en PLATO hadden reeds ge-
 leerd, dat het niet ongeoorloofd zij, ten dienfte der
 waarheid, bij zekere menfchen, ook leugens en be-
 drog te gebruiken. Velen van de Kettters, bijzon-
 der de *Gnostieken*, wendden voor, dat zij de ver-
 hevener wijsheid leerden, die JESUS aan zijne Apos-
 telen, behalven zijne openbare leere, had bekend ge-
 maakt, en die door overlevering bewaard bleef,
 welke zij nu in zoodanige fchriften vervatten en
 meer algemeen wilden maken.

De-

Deze bedrieglijke handelingen der dwaalleeräars, brachten echter het Christendom geen nadeel toe van eenig belang; alzoo de rechtzinnige Christenen van alle de Euāngeliën en Gefchiedenissen, die de Kettters aan de Apostelen hadden toegefehreven, volgens bericht van EUSEBIUS (*), geen één aangenomen hebben. Zij streden ook al te openlijk met den inhoud en den stijl van de echte Apostolische sehriften, dan dat iemand verleid kon worden, om de ééne en andere op gelijke waarde te sehatten.

II
BOEK
II
Hoofdst,
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

Doch, meer nadeels veroorzaakt het, dat rechtzinnige Christenen zelve zich aan dit bedrog sehuldig maakten. De tweede eeuw, na jesus geboorte, was vruchtbaar in zulke onëchte misgeboorten. Wij hebben reeds, in ons eerste Deel, van verscheiden gefchriften gesproken, die, alhoewel onëcht en verdicht, echter veel ingang hebben gevonden, en lang voor echt zijn aangezien geworden; eene menigte anderen, van minder waarde, en zoo lomp verdicht, dat zij hare onëchtheid, bij den eersten opslag, verraaden, toegesehreven aan de eerste Aardsvaders, en andere groote mannen, onder het oude verbond, aan Heidenfche Wijsgeeren en Dichters, aan jesus, zijne Apostelen, en derzelve leerlingen, zijn bijeengezameld en uitgegeven, door JOHANN. DALLEUS, T. ALB. FABRICIUS, TH. ITTIG, en anderen in hunne werken over de onëchte en Apocrieffe sehriften.

Door de
Christe-
nen zel-
ve.

MOSHEIM heeft, opzetlijk, zijn werk gemaakt, in Oor-
eene fprong

(*) *Hist. Eccles.* III. 25.

II eene afzonderlijke verhandeling (*), om onderzoek
 BOEK te doen, naar de bronnen, waar uit zoo vele ver-
 II dichtzelen bij de Christenen zijn voortgekomen. Die
 Hoofdst. geleerde man, heeft, ten opzichte van de *Rechtzin-*
 na C. G. *nige Christenen*, de schuld van deze bedriegerijën
 Jaar 117. voornaamlijk gegeven aan den aanhang der nieuwe
 tot 138. of jonge *Platonisten*, welke, op het gezag van
 ——— derzelve. PLATO, dreven, dat, in het bestrijden van zijne tegen-
 partijën, alle middelen geoorloofd waren, welke drog-
 reden ook de grond zal geweest zijn van zoo vele
 andere *vroome bedriegerijën (pie fraudes)*, als ver-
 volgens door de Christenen zijn goedgekeurd en
 geöfend. Dit ondertusfchen kan noch de eerste,
 noch de eenigste, bron geweest zijn, van het ver-
 dichten van onëchte gefchriften, alzoo fommigen
 derzelve reeds zijn uitgegeven, voor dat het nieuwe
Platonismus te voorfchijn kwam, het geen eerst op
 het einde van deze eeuw gebeurde. Men kan aan-
 merken, dat zoodanige gefchriften uit meer dan ééne
 bron zijn voortgevoerd. Sommigen hadden daar
 mede ten oogmerk, om de Heidenen te gemaklijker
 te overtuigen; anderen, om zekere gevoelens, ge-
 bruiken, of plegtigheden gezag en aanzien bij te zet-
 ten; anderen, om de begeerte, die fommige Chris-
 tenen betoonden, naar bijzunderheden omtrent JESUS
 en de Apostelen, te voldoen; anderen eindelijk wer-
 den

(*) *De Causis fuppositis. Libr. inter Christianos*
Sec. I. et II. in Disfertt. ad Hist. Eccles. pertin. Vol.
I. pag. 217. Zie ook *Disf. de turbata per recentiores*
Platonicos Ecclesia ibid. pag. 85.

den door zekeren vroomen ijver daar toe gebracht, gelijk die Christelijke leeraar bij TERTULLIANUS (*), welke, gevraagd zijnde, waarom hij de Handelingen van PAULUS met THECLA verducht en uitgegeven had, antwoordde, zulks gedaan te hebben, uit liefde tot dezen Apostel. Men moet echter daarom de oude Kerkleeräars niet ten ergsten verdenken, als of zij zich zoo gemakkelijk hebben laten verleiden, tot het aannemen en gebruiken van verdichte en ondergeschoven schriften. Zij waren ligtgelovig, maar handelden zelve niet ter kwaader trouw. Hunne eigene eerlijkheid stelde hen te eer bloot voor de bedriegerijën van anderen, en zij misten deels de bekwaamheid, om dit bedrog schielijk te ontdekken, deels ook de gelegenheid; terwijl de wijze van het uitgeven der Boeken in Handschriften, en het gebrek aan geregelde verbanden en onderhandeling tuschen de onderscheiden gemeenten, de bedriegers zeer begunstigde.

Daar is 'er geweest, die, uit de gemakelijkheid, waar mede zulke verdichte schriften bij de eerste Christenen zijn aangenomen, een ongunstig besluit hebben willen afleiden, dat de schriften, die wij in het Nieuwe Testament hebben, op geen beter grond van zekerheid rusten, en dat wij ons op het getuigenis der oude Christenen ook ten dezen aanzien niet veilig verlaten kunnen. Doch deze bedenking kan geene ongerustheid baaren, alzoo de zaak niet gelijk staat. Geheele gemeenten en bijzonde-

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 133.

(*) *De Baptismo* C. p. 17.

II dere bekende Christenen hadden de schriften der
BOEK Apostelen en Euvangelisten van deze zelve ontvan-
II gen, en de oorspronkelijke Handchriften langen tijd
 Hoofdst. bewaard; ontelbare getuigen konden de echtheid der-
 na C. G. zelve bevestigen; men wist, bij welke gelegenheid,
 Jaar 117. tot 138.

---

 en wanneer, dezelve waren opgesteld; de meesten
 dezer schriften waren, zonder eenigen twijfel, alge-
 meen erkend, eenige weinige werden niet, dan na
 naauwkeurig onderzoek, sommigen niet vóór de vier-
 de eeuw, aangenomen. Waarschijnlijk maakte de
 menigte van verdichte schriften de Christenen huive-
 rig, om hier zonder gronden van overtuiging te han-
 delen. Ook is het onderscheid tusschen de beide
 soort van schriften te groot, dan dat men hier in kon
 mistasten. De schriften van het Nieuwe Testament
 behelzen niets, dat niet voor de omstandigheden van
 tijd, plaats, en personen, voegt; in de onëchte en
 verdichte schriften, openbaren zich terstond, met
 betrekking tot dit alles, de grootste mistlagen, en
 men ontmoet 'er bijna, op elke Bladzijde, blijkbare
 verlichtzelen en menschlijke uitvindingen. De scrij-
 ten van het Nieuwe Testament waren, van eersten
 af, in de Kerk bekend, de onëchte schriften kwa-
 men, eerst in de tweede en volgende eeuw, on-
 voorzins, uit de duisternis te voorschijn, zonder
 dat men wist, hoe? Of van waar? En ten blijke van
 het minder gewigt, dat men in deze laatste selde,
 dient, dat men ligtgelooviger scheen, omtrent scrij-
 ten, wier valsheid zich terstond vertoont, en tra-
 ger en behoedzamer omtrent zulke, in welke men
 niets, of enkel kleinigheden, weet te berispen.

Eene

Eene andere blijk van de oudheid en echtheid der
 fchriften des Nieuwen Testaments, als ook, dat
 men van dezelve, in de voortplanting van den Chris-
 telijken Godsdienst, gebruik maakte, is, dat men ze
 reeds vroeg vertaalde in de taal dier volken, die de
 Griekfche taal niet verftonden, waar in de fchriften
 des N. T. zijn opgeteld. Zo al niet reeds in de
 eerfte eeuw, ten minften in de eerfte jaaren der
 tweede, na CHRISTUS geboorte, ftelt men, met veel
 felijn van waarheid, de *Syriſche* vertaling des Nieu-
 wen Testaments, die men de *Pefchito* of *conyowvi-
 ge*, of *letterlijke* noemt. Ook heeft men, reeds in
 deze eeuw, ééne of meer *Latijnsche* vertalingen, in-
 dien niet van alle, ten minften van eenige Boeken des
 Nieuwen Testaments gehad, ééne van welke vertalingen
 men naderhand de *oude*, en de *Italiaanfche*, genoemd
 heeft. Onder de regeering van ADRIANUS, opdat
 wij 'er dit, in het voorbijgaan, bijvoegen, heeft
 AQUILA, die van de Heidenen tot de Christenen,
 en van deze weder tot de Jooden, gelijk men wil,
 overgegaan is, eene vertaling des Ouden Testaments
 in het Grieksch, en wel ééne letterlijke, en ééne,
 die zich meer aan den zin hield, voltooid. Om-
 trent het einde dezer eeuw, volgden THEODOTON
 en SYMMACHUS zijn voorbeeld, zijnde de eerfte van
 de Ketterf tot de Jooden afgevallen, en SYMMACHUS
 een *Samaritaan*, die insgelijks het Joodendom om-
 helsde, wiens vertaling de zuiverfte en fierlijkfte
 Griekfche vertaling des Ouden Testaments was.
 Jammer is het, dat wij van deze laatstgenoemde ver-
 talingen, die, zonder zulks te bedoelen, het Chris-

II
 BOEK
 II
 Hoofdf.
 na C. G.
 Jaar 117.
 tot 138.
 Overzet-
 tingen
 des N. en
 O. T.

II tendom zoo gewigtige dienften hebben gedaan, niet
 BOEK dan brokftukken overig hebben. (*)
 II
 Hoofdf. Onder de onëchte fchriften, met welke de Chris-
 na C. G. tenen zich reeds vroeg hebben laten misleiden, zijn,
 Jaar 117. ongetwijfeld, de zoogenoemde *Sibillijfche* Verzen
 tot 138. de eerfte en voornaamfte. Wij hebben eene verza-
 Sibillijn- meling van dezelve in 8 Boeken, het laatst uitge-
 fche ver- geven door SERVATIUS GALLEUS, Walsch Predi-
 zen. kant te *Haarlem*, in het jaar 1689, in 4to. — Men
 weet, dat de Heidentfche Oudheid veel van zekere
 waarzeggende vrouwen, die, in geestvervoering, toe-
 komende dingen en groote geheimen zullen gefproken
 hebben, en die den naam van *Sibijllen* dragen,
 verhaald heeft. Men weet, uit de Romeinfche Ge-
 fchiedenis, dat de Romeinfche Staat zich beroem-
 de, drie zoodanige boeken, welke de gedichten en
 uitspraken dezer vrouwen behelsden, te bezitten,
 die door den Koning TARQUINUS, PRISCUS of SU-
 PERBUS? want daaromtrent verfchilt men, van ze-
 kere oude vrouw zonden gekocht zijn, voor eenen
 hoogen prijs, denzelfden, dien zij hem voor 9 der-
 gelijke Boeken gevraagd had, doch van welke zij, tot
 tweemaal toe, 3 verbrandde, omdat de Koning ict
 op den prijs wilde afdingen. Men weet, dat de
 Ro-

(*) Men zie over deze vertelingen de Schrijvers van
Inleidingen in het Oude en Nieuwe Testament, onder
 welke RICHMORN en MORAËLIS ook in onze tale overge-
 zet, en in elks handen zijn. Men vergelijkte ook over
 de Latijnsche vertalingen MOSHEIM *Nadige ophelder. 107*
de Kerkel. Gefchied. II Deel Bladz. 42.

Romeinſche ſtaatkunde van deze Boeken, die onder de bewaring van daar toe aangeſtelde mannen, ten uiterſten geheim gehouden werden, veelvuldig gebruik maakte, in zorgelijke omſtandigheden van het gemeenebeſt, of als de gemoederen des volks gerroerd waren, door zekere voortekenen, die de bijgelovige menigte met ſchrik vervulden, wanneer deze Boeken, geraadpleegd wordende, de offeranden en plegtigheden geächt werden voor te ſchrijven, die, in de voorkomende gevallen, den toorn der Goden verzoenen, en het gedreigde kwaad zouden afweeren (*). Deze Boeken, die zorgvuldig op het Kapitoel in een onderaardsch gewelf bewaard werden, zijn, ten tijde van SYLLA, in het jaar 670 na de ſlichting van Rome, te gelijk met het Kapitoel verbrand. Om dit verlies te herſtellen, werden van alle kanten nieuwe *Sibylliſche Verzen* opgezocht, welke verzameling AUGUSTUS in den Tempel van APOLLO liet bewaaren. Deze zijn, na nog een en andermaal uit den brand gered te zijn, eindelijk, onder den Keizer HONORIUS, door STILICHO, miſſchien op bevel van dien Keizer, in het vuur geworpen, en niet weder vernieuwd.

De acht Boeken met *Sibylliſche Verzen*, die wij thans nog lezen, zijn van eenen anderen inhoud, en dus onderſcheiden van die oude Romeinſche, gelijk ook, het geen de Heidenſche Schrijvers, uit die oude Boeken, aanhalen, in deze niet gevonden wordt; alſchoon JUSTINUS

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

(*) Zie STUART in zijne *Romeinſche Geſchiedeniſſen* I Deel Bladz. 458.

II *de Martelaar*, en eenige andere oude Kerkfchrijvers,
 BOEK ze voor dezelfde hielden. Deze zullen afkomstig zijn
 II van eene der vrouwen van NOËCHS Zoonen. Der
 Hoofdſt. zelfver inhoud zijn voorzeggingen van CHRISTUS en
 na C. G. zijne verrichtingen, die zoo duidlijk en klaar zijn,
 Jaar 117. dat alles, wat de Profeeten der Jooden van dit on-
 tot 138. derwerp behelzen, daar bij in geene aanmerking
 komt; de leere van den éenen waaren God, van de
 Godheid van CHRISTUS, enz., wordt 'er in gevon-
 den, dikwijls met bewoordingen uit de Griekſche
 vertaling des Ouden, en uit de ſchriften des Nieu-
 wen Testaments, en vermengd met fabelächtige en
 vreemde gevoelens, hoedanigen juist, in deze twee-
 de eeuw, onder de Christenen begonnen op te ko-
 men, bij voorbeeld, dat NERO de *Antichrist*, dat
 het *Paradijs* nog in wezen is, bestemd tot eene
 verblijfplaats voor de opgewekte Heiligen; dat JE-
 SUS, nog voor de opstanding der dooden, duizend
 jaaren te *Jerusalem* zal regeeren, enz. Al het welk,
 behalven meer, ten overvloede bewijst, dat deze
 Verzen verdicht, en uit het brein van eenen bedrie-
 ger gefinceed zijn.

Wie deze bedrieger geweest zij, kunnen wij niet be-
 palen. De verdichting ſchijnt van tijd tot tijd gefchied
 te wezen, en niet van een' man afkomstig te zijn.
 Een gedeelte van deze Verzen kan wel reeds van
 eenen Jood, vóór de geboorte van JESUS, zijn op-
 geſteld, maar het overige verraadt het werk van
 eenen Christen, die zelfs zich als een' onderdaan
 van ADRIËAN openbaar maakt; anderen hebben, ver-
 volgens, deze Verzen, met bijvoegzels, vermeer-
 derd,

derd, en ook hier en daar veränderd, gelijk dit II
 daar uit blijkt, dat de oude Christenen verſcheiden BOEK
 Verzen aanhaalen, als *Sibijlijſche*, die wij, in de II
 tegenwoordige verzameling, niet hebben, terwijl daar Hoofſt.
 tegen, in onze verzameling, Verzen gelezen worden, na C. G.
 die men bij de ouden niet vindt. (*) JUSTINUS de J. ar 117.
Martelaar ſchijnt de eerſte der Christen ſchrijveren tot 138.
 geweest te zijn, die zich heeft laten verleiden, om
 ze voor echt te houden, en 'er tegen de Heidenen
 gebruik van te maken, en zijn voorbeeld werd dra
 door anderen gevolgd. De kundigen onder de Hei-
 denen wezen wel de onëchtheid van deze gedichten
 aan, CELSUS (†) verweet aan de Christenen de ver-
 val-

(*) Hier toe behooren eenige regels in het VIIIste
 Boek, welker eerſte letteren de volgende woorden uit-
 maken, *Ιησους Χριστος, Θεος Υιος, Σωτηρ, Σταυρος*. JE-
 SUS CHRISTUS, *Gods Zoon, Zaligmaker, Kruis*, welke men
 bij de oude Schrijvers niet leest, vóór in de zoogenoem-
 de *Redenwoering van Keizer KONSTANTYN den Grootten aan*
de Heiligen, (Cap. XVIII. XIX.) die achter de Kerkelijke
 Geſchiedenis van EUSEBIUS geplaatst wordr. Het is zoo,
 dat CHRISTUS bij sommige Oudvaders ΙΧΘΥΣ genoemd
 wordt, het welk weder de eerſte letters zijn van de aan-
 gehaalde Griekſche woorden, echter volgt daar niet uit,
 dat zij dit woord, het welk *een Viſch* betekent, uit de-
 ze regelen der *Sibijlijſche* Verzen ontleend hebben.
 Vergelijk NIEUWLAND *Letter- en Oudh. Kerkw. 1 Deel*
Bladz. 95.

(†) Bij ORIGENES *Contra Celſ. Libr. VII.* vergel.
 ook *Libr. V.*

II
BOEK
II
HOOFDST.
na C. G.
Jaar 117.
tot 158.

valfching derzelven, en noemde hen daarom *Sibijl-*
listen, waar op ORIGENES aanmerkt, dat deze bena-
ming alleen op de ijverige voorftanders dezer Ver-
zen, maar niet op alle Christenen, past, dewijl ve-
len van hun met dezelve niets ophadden; doch,
wanneer het aanzien van deze verdichte flukken een-
maal had plaats gegrepen, poogden laater Kerkfchrij-
vers het zelve tegen de Heidenen te verdedigen (*),
beweerende, dat Heidenfche Schrijvers vóór CHRIS-
TUS geboorte dezelve reeds gekend, maar ze niet
verftaan, en daarom, als een verward mengelmoes,
verönachtzaamd hadden, tot dat de Gefchiedenis
van JESUS deze geheimen verklaard en bevestigd had.
Op deze wijze groeide het gezag van deze verdichte
Boeken zoo zeer aan, dat men, verſcheiden eeu-
wen lang, aan hare echtheid zelfs niet durfde twij-
felen, tot dat, in meer verlichte tijden, het bedrog,
ten duidelijktten, is aangewezen, het welk thans nie-
mand in twijfel trekt. (†) Eer

(*) Bij voorb. LACTANTIUS *Divin. Inſtitutt.* IV. 15.
op het einde.

(†) De beſte Schrijver over dit onderwerp, die de
onëchtheid van deze Verzen heeft bewezen, is DAVID
BLONDEL in een Fransch Werk: *Des Sibijlles célébrés*
tant par l'antiquité Payenne, que par les ſainets Peres.
Charenton 1649, in 4to. welk Werk twee jaaren daar
na onder eenen anderen titel is uitgekomen: *Traité de*
la creance des Peres touchant l'Etat des ames après
cette vie & de l'origine de la priere pour les morts &
du Purgatoire, à l'occafion de l'Ecrit attribué aux Si-
bijlles. *Charenton 1651, in 4to.*

Eer ik van dit onderwerp aftappe, moet ik nog deze aanmerking maken: Dat 'er geene reden is, om de goede trouw der Kerkvaderen, in dezen, te beschuldigen, als had hun ijver zonder verstand hier heilig bedrog voor dengd aangezien. Welke de beweegredenen en oogmerken van den bedrieger ook geweest mogen zijn, die deze Verzen gefmeed en verdicht heeft, het is duidelijk genoeg, dat de goede Martelaar JUSTINUS, wel eenvoudig en ligtgelovig, maar niet ter kwaader trouw, hebbe gehandeld. Hij vermoedde geen bedrog, het welk bedrigers stout maakte, om hem, in dit geval, gelijk in meer andere (*), iet in de hand te stoppen, het geen de oprechte man, die geen arg of list bij zich zelve voedde, zonder verder onderzoek, voor echt en waar, aannam. Het gezag en aanzien van hem, en anderen, die hem volgden, was een nieuwe beweeggrond, bij volgende Kerkfchrijveren, waar op zij zoo veel te gereeder bouwden, als deze gedichten hun gewigtig en dienstig voor de zaak van het Christendom voorkwamen. Door al hetwelk hunne ligtgelovigheid eene vrij schijnbare ontschuldiging verkrijgt. — Deze aanmerking meende ik aan deze eerwaardige mannen, en aan de waarheid, verschuldigd te wezen.

II
BOEK
II
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 117.
tot 138.

(*) Men vergelijke het gezegde I. *Deel Bladz.* 124.

DERDE HOOFDSTUK.

Gefchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer Antoninus Pius.

II **K**eizer ADRIÄNUS overleed, na eene regeering van
 BOEK 20 Jaaren en 11 Maanden, in het Jaar 138 na CHRIS-
 III tus geboorte. Omtrent drie jaaren vóór zijnen dood
 Hoofdst. had hij LUCIUS COMMODUS VERUS tot Zoon aange-
 de C. G. nomen, en tot zijnen opvolger benoemd (*), hem
 Jaar 138. den naam van ÆLIUS VERUS gevende, doch deze
 tot 161. nog vóór hem gestorven zijnde, nam hij ARRIUS AN-
 ANTONI- TONINUS in zijne plaats tot Zoon aan, onder voor-
 NUS PIUS, opvolger waarde, dat deze MARCUS ANTONINUS, en LUCIUS
 VAN ADRI- waarde, dat deze MARCUS ANTONINUS, en LUCIUS
 ANUS. VERUS, Zoon van gemelden ÆLIUS VERUS, tot zij-
 ne Zoonen aannemen zoude.

Deze ANTONINUS volgde derhalven ADRIÄNUS, bij deszelfs overlijden, in de regeering van het Romeinse Keizerrijk, op, en wordt, door de Geschiedschrijvers van dien tijd, als een allernuttigst Vorst geroemd, die niet alleen, uit hoofde van zijne liefde en achting voor ADRIÄNUS, door wien hij tot Zoon was aangenomen, door den Raad van Rome, den bijnaam

(*) Hij gaf hem den titel van *Cæsar*, welke toen, en vervolgens, den bestemden opvolger des regeerenden Keizers, die den titel van *Augustus* voerde, betekende, gelijk in laater tijden, met betrekking tot de Duitsehe Keizers, de titel van *Roemsch-Koning*.

naam van PIUS, *de Froome, of Ouderlievende*, ontving, maar die, volgens PAUSANIÄS, waardig geoordeeld werd, om de algemeene Vader der Wereld genoemd te worden. Geduurende zijne vrij lange regeering van 22 jaaren, en omtrent 8 maanden, handhaafde hij vrede en rust, zonder eenigen oorlog te ondernemen, zeggende, dat hij liever éénen burger bewaaren, dan duizend vijanden ombrengen wilde. Tevens echter wist hij, zijn ontzag te handhaven, en, wanneer hem oorlog werd aangedaan, gelijk, hoewel zeldzaam, enkele keeren, gebeurd is, dien, door geëefende bevelhebbers, spoedig te doen eindigen. Door dit gedrag verwierf hij zich de achting en het vertrouwen van vreemde volken en vorsten, die hem meermalen tot scheidsman van hunne onderlinge geschillen verzochten. In zijne regeering beminde hij zachtheid en goedertierenheid, een vijand van onderdrukking, zoo wel als van vleijerij. Zijne onderdanen behouwden hem meer als hunnen Vader, dan als hunnen Opperheer; ook had elk van hun den vrijen toegang tot hem. Hij verminderde de belastingen, en wilde, bij het invorderen derzelve, volstrekt geene strengheid gebruikt hebben, begeerende liever, gelijk hij zeide, arm te zijn, dan, door zijn volk te drukken, rijkdommen te verzamelen; een groot deel van zijn vermogen besteedde hij tot ondersteuning van armen en behoeftigen, oordeelende, dat een Vorst geene eigendommelijke schatten bezitten, maar alles aan het algemeene best toewijden moest. En met dit alles, heeft hij, bij zijn overlijden, door zijne spaarzaamheid en matigheid, aanzienlijke schat-

II
BOEK
III

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

II ten nagelaten. Met één woord, zijn roem en acht-
 BOEK ting waren, door zijne loflijke hoedanigheden, zoo
 III gevestigd, dat de volgende Keizers, eene eeuw lang,
 Hoofdst. om het volk te behaagen, den naam van ANTONI-
 na C. G. NUS aannamen.
 Jaar 138.
 tot 161.

— Hoe geneigd deze Vorst was tot zachtzinnigheid,
 Zijne ondervonden zelfs de Jooden, aan welke, hoewel
 zachtheid zij zich nog gefladig oproerig toonden, en door
 omtrent hem, met geweld, in bedwang gehouden moesten
 de Joo- worden, bij de befuijdenis, en de oefening van
 den. hunne zeden en gebruiken, toeliet, en welke, onder
 zijne regeering, te *Tiberias* eene vermaarde Hooge-
 fchool oprichtten, wier beroemde leeräar RABBI
 JUDAS, met den bijnaam *de Heilige* bekend, in zijne
 bijzondere gunst deelde. Deze JUDAS heeft, in het
 laatst van deze eeuw, de verzameling van mondel-
 inge overleveringen en voorfchriften der Joodfche
 Leeräaren tot stand gebracht, die de *Mifchna*, (*her-
 haaling of uitbreiding der Wet*,) genoemd wordt,
 welke naderhand met de *Gemara*, (eene verklaring
 der *Mifchna*,) vermeerderd, den Joodfchen *Thalmud*
 of *Leerboek*, uitmaakt, uit hetwelk men de waa-
 re gefteeldheid van den Godsdienst der laater Joo-
 den, zoo als die door hunne leeräaren, bijzonder
 door de *Farifeën*, uit eene zoogenaande overleve-
 ring, willekeurig is faamgefteld, volledig kennen kan.
 Dit werk heeft, vervolgens, niet alleen gediend,
 om deze overleveringen van den ondergang te be-
 waaren, maar ook, om de Jooden, door deszelfs ge-
 zag, te rug te houden, van het aannemen van den
 Christelijken Godsdienst.

De-

Deze Godsdienst breidde zich , ten dezen tijde , nog gefladig meer en meer uit. De woede der vervolgingen was , op eene aanmerklijke wijze , door de uitfpraken van ADRIÄNUS beteugeld geworden , en onder den goeden Keizer ANTONINUS PIUS , hadden de Christelijke gemeenten , insgelijks , vrede en rust (*), gelijk hij , over het algemeen een vijänd was van alle strengheid en onderdrukking (†). Evenwel , konden noch de uitfpraken der voorige Vorsten , noch de billijkheid van ANTONINUS PIUS , de woede en het gefchreeuw des volks , opgeftookt door de vijänden der Christenen , beteugelen. Men befchuldigde hen , dat zij *Ongodisten* , of verächters van de Goden en den Godsdienst , en dus in den Staat niet te dulden waren ; met deze befchuldiging , die in het oog van het gemeen fchijnbaar was , omdat , in de daad , de Heidenfche Godsdienst niet ftaande kon blijven , waar de Christenleere de overhand kreeg , ftede men de bevelen der Keizeren , die verboden hadden , dat men de Christenen , alleen om hunnen Godsdienst , zonder bewijs van andere misdaden , lastig zou vallen , te leur.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.
—————
Enjegen's
de Christe-
nen.

De Landvoogden der wingewesten vonden zich op nieuw verlegen , ten minften zulken , die billijk en afkeerig waren , van onrechtvaardigheid en wreedheid , hoe zich , bij dit gefchreeuw des volks , omtrent de Christenen te gedragen , en fchreven deswegen aan den Keizer. ANTONINUS fchreef aan de-
Zijn
fchrijven
tothun
voordeel.

(*) SULPIC. SEVERUS *Hist. Sacr.* II. *Cap.* 32.

(†) SPARTIAN. *in Antonino Cap.* 2.

II
BOEK
III

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

dezen, in den zin van zijnen Vader ADRIÄNUS, terug, dat de Christenen met vrede moesten gelaten worden, indien zij niets tegen de wetten en den Staat misdreven. In het bijzonder, schreef hij de Steden *Larisfa*, *Thesfalonica*, en *Atheenen*, als ook aan alle de *Grieken*, aan, dat men geene oproeren tegen de Christenen zou verwekken. (*) Doch, als 'er, door eene zwaare aardbeving, in verscheiden Steden van *Afië*, verwoestingen waren aangericht, gaven de Heidensche Priesters voor, en het volk geloofde het, dat de Goden dus hunnen toorn openbaarden, wegens de verächting van hunnen dienst en eere door de Christenen; men viel dan op de Christenen aan, om, door hunnen dood, de wraak der Goden te verzoenen.

Eenige Christenen uit *Afië*, zich bij den Keizer vervoegende, beklagden zich over deze mishandelingen, het welk, gelijk EUSEBIUS (†) verhaalt, het volgend merkwaardig sehrijven van denzelfven aan de algemeene Vergadering van *Afië* te weeg bracht.

„ Ik weet wel, dat de Goden zelve daar voor zorgen, dat zulke menschen niet verborgen blijven.

„ Trouwens, het voegt hun veelëer, dan ulieden, zulke lieden te straffen, die hen niet willen aanbidden. Maar gijlieden, wanneer gij zulk een getier tegen hen maakt, versterkt hen slechts, in het gevoelen, dat zij hebben, terwijl gij hen van ongodisterij beschuldigt. Het moet voor hun veel

„ ver-

(*) MELITO bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26.

(†) *Hist. Eccles.* IV. 13.

„ verkieslijker wezen , dat zij , dus beschuldigd
 „ wordende , voor hunnen God schijnen te sterven ,
 „ dan te leven. Daar door worden zij overwin-
 „ naars , alzoo zij liever hun leven afstaan , dan dat
 „ zij zouden doen , het geen gij hun beveelt. Wat
 „ betreft de aardbevingen , die gebeurd zijn , en nog
 „ gebeuren , schijnt het mij niet ondienstig , ulieden ,
 „ die bij dezelve den moed verliest , en uwen toe-
 „ stand met den hunnen vergelijkt , eene vermaning
 „ te geven. Zij vestigen dan des te sterker vertrou-
 „ wen op God. Maar gijlieden verwaarloost , al
 „ dien tijd , waar in gij uit onkunde schijnt te dwa-
 „ len , zoo wel de andere Goden , als bijzonder den
 „ dienst van den Onsterflijken , terwijl gij de Chris-
 „ tenen , die hem verëeren , onderdrukt en ter dood
 „ toe vervolgt. Voords hebben over deze reeds ve-
 „ le landvoogden aan onzen vergoden Vader ge-
 „ schreven ; aan welke hij geäntwoord heeft , dat
 „ men tegen hen geene opschuddingen behoort te
 „ maken , noch hen te mishandelen , ten zij het blij-
 „ ke , dat zij iet ondernemen tegen het gebied der
 „ Romeinen. Insgelijks hebben zich velen , omtrent
 „ hen , aan mij vervoegd , welken ik , volgens het
 „ gevoelen , en in den zin van mijnen Vader , geänt-
 „ woord heb. — Indien iemand nog voortga , ie-
 „ mand hunner moeite aan te doen , omdat hij een
 „ Christen is , en als zoodanig , zal de beschuldig-
 „ de van alle misdaad vrijgesproken worden , al-
 „ schoon het blijke , dat hij een Christen is ; maar
 „ de beschuldiger en aanklager zal gestraft worden.”

II
 BOEK
 III
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 138.
 tot 161.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

Indien deze Brief waarlijk door ANTONINUS PIUS geschreven en echt is, zou hij een zeer gunstig oordeel van dezen wijzen en billijken Vorst, omtrent de Christenen, behelzen, en voor hun een loflijk getuigenis opleveren, niet alleen als verëerers van den onsterflijken God, maar bijzonder, als lieden, die, bij rampvolle gebeurtenissen, zich bedaarder, en standvastiger gedroegen, dan de Heidenen, het welk men alleen als een uitwerkzel van hunnen uitmuntenden Godsdienst kan aanmerken. Doch, wij moeten aan onze Lezers niet verbergen, dat niet alleen VALESIUS (*) reeds heeft aangemerkt, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, wanneer hij dit Stuk aan ANTONINUS PIUS heeft toegeschreven, daar het, volgens het opschrift zelve, zoo als het bij hem gelezen wordt, tot deszelfs opvolger, MARKUS AURELIUS, behoort; maar ook, dat laater geleerden, en onder dezen SEMLER, de eeltheit van het geheele Stuk in twijfel hebben getrokken, en, in de daad, behalven dat de inrichting en inhoud van hetzelfde weinig overëenkomt, met het geen men van eenen Heidenfchen Keizer zou verwachten, zoo meldt MELLRO, niettegenstaande EUSEBIUS hem hier aanhaalt, bij denzelfden Geschiedfchrijver, op een andere plaats, (†) wel van den Brief van ANTONINUS PIUS, aan de Steden *Larissa*, *Thesfalonica*, en *Atheenen*, en in 't gemeen, aan de *Grieken*, maar niets

(*) In *zine aantck. op* EUSEB. IV. 13.

(†) *Hist. Eccl.* IV. 26.

niets van dit ſchrijven aan de vergadering van *Afië*, niettegenſtaande hij zelve in *Afië* t'huis hoorde.

Hoe dit ook zij, zeker is het, dat Keizer ANTONINUS PIUS geen vervolger der Christenen geweest is, en dat hij zelfs alle oproerig geweld tegen hen heeft willen ſluiten; tot welke gunſtige gezindheid des Keizers het verweeſchrift, ter verdediging van de Christenen, door JUSTINUS, den *Martelaar*, opgeſteld, indien het hem, behoorlijk, ter hand gekomen is, veel kan hebben toegebracht; ſchoon uit het zelve ons te gelijk blijkt, dat de Christenen nog bij aanhoudendheid veel bleven lijden, van de bijgelovige Heidenen. Dit verweeſchrift van JUSTINUS den *Martelaar*, het welk, omſtreeks het jaar 140, of volgens anderen, 150 (*), door hem opgeſteld, en aan den Keizer ANTONINUS PIUS, en zijne beide aangenomen Zoonen, MARCUS AURELIUS en VERUS, en den Raad te *Rome*, gericht, en zijn *eerſte* verweeſchrift is, ſchoon het doorgaands in de uitgaven der werken van JUSTINUS, achter een tweede, het welk hij naderhand, gelijk wij zien zullen, ten dienſte der Christenen, heeft opgeſteld, geplaatst wordt, is voor ons van een zeer groot aanbelang, als zijnde niet alleen het oudſte geſchrift van dien aart, het welk ons bewaard is gebleven, maar ook, omdat wij 'er een duidelĳk, en onöpgeſmukt,

(*) JUSTINUS *Apol.* §. 61. zegt, „ dat CHRISTUS eerst „ voor 150 jaaren geboren is, onder CYRENIUS.” Vergeleĳk VENEMA *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 362.*

II
BOEK
III
Hoofdt.
na C. G.
Jear 138.
tot 161.
—————
Verweeſchrift,
van JUSTINUS
den *Martelaar*.

II smukt, en dus geloofwaardig bericht in vinden van
 BOEK het geloof en de leere der Christenen van dezen
 III tijd, als ook van hunne zeden, en de geheele in-
 Hoofdst. richting van hunnen Godsdienst en deszelfs pleg-
 na C. G. tigheden. Alleen moeten wij op onze hoede zijn,
 Jaar 138. om te onderscheiden, wat JUSTINUS, in hetzelfde, een-
 tot 161. vouwig van de Christenen getuigt, en wat hij, in 't
 bijzonder, als zijne gevoelens, beredeneerd voordraagt.

Berich- JUSTINUS, die, omdat hij den dood voor de be-
 ten van lijdenis van het Christendom ondergaan heeft, met
 JUSTINUS, den naam van, de *Martelaar*, bekend is, was een
 en zijne Heiden en Griek van oorsprong, geboren uit *Flavia*
 schriften. *Neapolis*, in *Samaria*, waar het oude *Sichem* ge-
 legen had, een vlijtig beoefenaar der Wijsgeerte,
 in welke hij zich te *Efeze* oefende. Zijne begeer-
 te naar waarheid deed hem van de ééne Wijsgeeri-
 ge gezindte tot de andere overgaan, meest van allen
 behaagde hem de Wijsgeerte van PLATO. Eindelijk
 met eenen waardigen grijsaart in kennis geraakt,
 gaf deze hem onderricht van JESUS, en den Chris-
 telijken Godsdienst, waar door hij tot het Chris-
 tendom werd overgebracht, te meer daar toe be-
 wogen, door het standvastig en lijdzaam gedrag der
 Christenen onder de vervolgingen, die hen bejegen-
 den, tevens ook in aanmerking nemende, dat de Wijs-
 geerte van PLATO, in sommige stukken, met de leere
 der Christenen overeenstemde. Dit laatste echter had
 bij hem die gevolgen, dat hij verscheiden leerstellin-
 gen der Christenen uit deze Wijsgeerte van PLATO wil-
 lende ophelderen, de Christelijke leere, in sommige
 op-

opzichten, naar dezelve geschikt heeft. (*) JUSTINUS, nu een Christen, behield echter den Mantel, het kleet van eenen Grieksehen Wijsgeer, gelijk ook andere Wijsgeeren, die tot het Christendom overgingen, gedaan hebben (†): dit gaf hun aanzien bij de Heidenen, en wekte derzelve oplettendheid op de Christenen op. JUSTINUS, meent men, zal bij de Christenen het ambt van *Ouderling* of *Oudste* bekleed hebben. Hoe het zij, hij reisde onder de Christenen rond, door alle de toen bekende Werelddeelen, met allen ijver werkzaam zijnde, om dien Godsdienst uit te breiden, en mondeling en schriftelijk tegen de Jooden en Heidenen te verdedigen, terwijl hij denzelve eere aandeed, door zijn godvruchtig gedrag en deugdzame zeden. Eindelijk nam hij zijne woonplaats te *Rome*, alwaar hij, gelijk wij op zijne plaats zien zullen, den Marteldood ondergaan heeft. Zijne schriften, die tot ons gekomen zijn, zijn twee *Verantwoordingen* of verweerschriften ter verdediging van de Christenen; zijn *Gesprek met den Jood TRYPHON*; *eene Vermaning aan de Grieken*, of Heidenen; verders schrijft men hem nog eenige andere opstellen van minder aanbelang toe, doch omtrent welken men niet zeker is, of zij van hem afkomstig zijn, dan of die geheel aan onbekende Schrijvers toebehooren. Eene kleine *Verhandeling*

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

---

van

(*) De bovengemelde bijzonderheden van zijn leven heeft hij zelve breeder verhaald in zijn *Gesprek met den Jood TRYPHON*.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 11.

II van de eenige hoogste heerschappij van God; eene
 BOEK korte aanspraak aan de Heidenen; een Brief aan
 III
 Hoofdst. DIOGNETUS, eenen leerbegeerigen Heiden; een Brief
 na C. G. aan ZENAS en SERENUS; uitlegging van het rechte
 Jaar 138. Geloof; vragen en antwoorden aan de Rechtzinni-
 tot 161. gen; vragen van Christenen aan de Heidenen, en
 van Heidenen aan de Christenen: eindelijk nog eene
 wederlegging van sommige Aristotelische siellingen.
 Nog had JUSTINUS een Boek geschreven tegen MAR-
 CION en alle Ketterijën; verklaringen over eenige
 Bijbelboeken, en een bewijs van de opstanding der
 dooden, alle welke werken, uitgezonderd eenige bij
 IRENEUS en anderen bewaarde brokstukken, verloren
 zijn geraakt. Van het laatstgemelde werk heeft
 JOÄNNES DAMASCENUS, in zijne *Parallela Sacra*
 een gedeelte overgenomen, het welk ook afzonder-
 lijk is uitgegeven. Alle deze werken van JUSTI-
 NUS zijn, afzonderlijk, en geheel, verscheiden ma-
 len gedrukt. De fraaiste en uitmuntendste verzame-
 ling van alle zijne werken is te *Parys 1742* uitge-
 komen, met aantekeningen, en eene geleerde Voor-
 reden van PRUDENTIUS MARAN, een' *Benedictiner*
 Munnik.

Leere der
 Christe-
 nen van
 dezen
 tijd.

Het zal den Lezer niet on aangenaam zijn, wanneer
 wij hem, uit dit eerste Verweerschrift van JUSTINUS,
 een tafereel schetsen van de leere, zeden, en Gods-
 dienst der Christenen van dezen tijd. — De Chris-
 tenen werden door de Heidenen beschuldigd, dat zij
Ongodisten waren, JUSTINUS geeft toe, dat zij de
 verdichte Afgoden niet voor Goden erkennen, maar,
 zegt hij, „wij zijn zulks niet met betrekking tot
 „ den

„ den waarächtigen God, den Vader van alle deugd: II
 „ hem en den Zoon, die van hem gekomen is, die BOEK
 „ ons, en het heir der goede Engelen, die hem III
 „ volgen, en gelijkvormig zijn, dit geleerd heeft, Hoofdst.
 „ en den Profectifchen Geest, dienen en aanbidden na C. G.
 „ wij, hem, met woorden en in waarheid, verëeren- Jaar 138.
 „ de.” (*) — „ Wij zijne geene Godloochenaars, tot 161.
 „ zegt hij, (†) want wij verëeren den Schepper
 „ van het Heel-Al, beweerende, dat hij geen bloed
 „ of offeranden behoeve, maar wij verëeren hem
 „ met lof en dank; wij verëeren ook hem, die on-
 „ ze Leeräar van dit alles, en die daar toe gebo-
 „ ren is, JESUS CHRISTUS, die gekruist is, onder
 „ PONTIUS PILATUS, dien wij erkennen voor den
 „ Zoon van den waarächtigen God; hem verëeren
 „ wij in de tweede plaats, gelijk wij aan den Pro-
 „ fectifchen Geest, dien wij benevens het *Woord*
 „ (*Logos*) verëeren, de derde plaats in orde aan-
 „ wij-

(*) §. 6. De Griekfche Tekst is, in de gewoone lezing, twijfelächtig, en zou, indien men niet op het verband lette, in dien zin vertaald kunnen worden, als of de Christenen ook *het heir der goede Engelen* dienden en aanbadden, doch dit zou strijden met den geheelcn inhoud van JUSTINUS *verweerschrift*. De gisfing, dat men voor *στρεπτον*, liever behoore te lezen, *στρατηγον*, (niet *heir* maar *leidsman*,) is niet onwaarfchijnlijk. Dan noemt JUSTINUS, den Zoon van God, *den leidsman der goede Engelen*. Men zie VENEMA, *Hist. Eccles. T. III. p. 441.*

(†) §. 16.

II. DEEL.

II

II „ wijzen.” — „ God is goed, en heeft in het
 BOEK „ begin, alles, om der menschen wil, uit eene on-
 III „ gevormde Stoffe geschapen. Zoo velen zich naar
 Hoofdst. „ zijnen wil gedragen, zullen, zonder ooit meer aan
 na C. G. „ het verderf of lijden onderworpen te zijn, bij hem
 Jaar 138. „ leven, en met hem heerſchen. En, gelijk het
 tot 161. „ ons werk niet was, dat wij, in het begin, ons
 „ beſtaan kregen, zoo overreedt en leidt hij ons,
 „ die het hem behaagd heeft, te verkiezen, om hem
 „ te volgen, door redelijke krachten, die hij ſchenkt,
 „ tot het geloof.” (*) „ Evenwel ſtellen wij geen
 „ onvermijdelijk noodlot. Wij gelooven, dat het
 „ kwaade geſtraft, het goede beloond wordt.(†)
 „ Wij wachten op geen aardſch, menſchlijk rijk,
 „ maar op een rijk bij God.” — „ Wij gelooven,
 „ dat niemands gedrag voor God verborgen kan
 „ zijn, en dat elk eene eeuwige ſtraffe, of eene
 „ eeuwige gelukzaligheid, naar de waarde zijner
 „ daaden, te wachten hebbe.” (§) — „ Wij ge-
 „ looven, dat CHRISTUS de godlozen, naar ziel en
 „ ligchaam, niet duizend jaaren, maar met eeuwige
 „ ſtraffen, ſtraffen zal.” (***) — Hier mede is de
 leere van de opſtanding der dooden ten naauwſten
 verbonden, welke de Christenen ook geloofden, en
 die JUSTINUS tegen de Heidenen opzetlijk verdedigt. (††) Ten

(*) §. 12.

(†) §. 54.

(§) §. 12, 13.

(***) §. 9.

(††) §. 24. enz.

Ten opzichte van de zeden en het gedrag der Christenen, beroept JUSTINUS zich op die genen zelve, aan welke zijn verweerschrift gericht is, dat de Christenen niet vervolgd worden, als euveldoeners en zedenloze menschen, maar alleen, om den naam, dien zij voeren. (*) „De Christenen doen geen onrecht” (†) „Dat wij Christenen zijn,” zegt hij, (§) „zullen wij nooit loochenen. Als leugenaars willen wij niet leven.” Bijzonder vermeldt hij, tot lof der Christenen, hunne kuischheid en eerbaarheid. „Daar zijn,” zegt hij, (**) „velen onder ons, die 60 en 70 jaaren oud, en van kinds af Christenen geweest zijn (††), welke rein en ongehuwd gebleven zijn.” In het algemeen, de zedenlesfen van JESUS hebbende bijgebracht, voegt hij er bij: „Wie niet zoo leeft, is geen Christen, en kan zich ook de hoop der Christenen niet aannemen, ja wij verzoeken u zelve, hem te straffen.” De Christenen zijn, volgens zijn bericht, goede en getrouwe onderdanen, nuttig voor de rust en welvaart des lands, gehoorzaam in het betalen der belastingen, en onderworpen aan de overheden,

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.
— — —
Hunne
zeden.

(*) §. 3. (†) §. 5. (§) §. 7. (**) §. 18.

(††) JUSTINUS zegt van deze wel, dat zij, van kinds af, *kerlingen* geweest, dat is, in den Christen-Godsdiens opgevoed zijn, maar, of zij ook reeds in hunne kindsheid den Doop ontvangen hebben, bepaalt hij niet uitdrukkelijk. Dus men van deze plaats, bij de vrag over den Kinderdoop, geen beslissend gebruik kan maken.

II levende in die vertrouwende verwachting, dat eenmaal ieder naar evenredigheid van die magt, welke hem is toevertrouwd, rekenſchap zal moeten geven. (*)

BOEK
III
Hoofdf. na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

—
Hunne
Gods-
dienst-
plegtig-
heden.

In het derde gedeelte van dit verweefſchrift, geeft JUSTINUS bericht van de Godsdienstplegtigheden der Christenen, op de volgende wijze: „ Wij zullen; „ zegt hij, (†) nu nog verhaalen, hoe wij ons, „ door CHRISTUS vernieuwd zijnde, aan God toewijden. Die genen dan, welke van de waarheid onzer leere overtuigd zijnde, op zich nemen, om „ daar naar te leven, worden geleerd, God, met „ vasten en gebeden, om de vergeving hunner zonden te bidden; terwijl wij ons, met hun, in het „ gebed en vasten, verëenigen, vervolgens geleiden „ wij hen naa plaatzen, waar water is, alwaar zij, „ op dezelfde wijze, als wij wedergeboren zijn, „ ook op nieuw geboren worden, want zij ondergaan de afwasſching (den doop) met water, in „ den naam van God den Vader en Heer van allen, en van onzen Zaligmaker JESUS CHRISTUS, „ en van den Heiligen Geest. — Dit Waterbad „ heet bij ons de *Verlichting*, dewijl zij, die dit (§) „ lee-

(*) §. 23.

(†) §. 29. volgg.

(§) Te weten, het geen hij even te voren van den grond en reden van deze plegtigheid des Doops, volgens de Apostelen, gezegd had, „ opdat wij niet kinderen der blinde noodzaaklijkheid (onder de heerschap-

„leeren, in hun verstand verlicht worden.” — „Wan-
 „neer wij nu hem, die geloovig geworden is, op
 „deze wijze, gedoopt hebben, leiden wij hem na
 „de vergaderplaats der genen, die Broeders genoemd
 „worden, alwaar wij, gemeenschaplijk en aandach-
 „tig, zoo wel voor ons, als voor den *Verlichten*,
 „(gedoopten,) en voor alle Christenen, in alle
 „plaatzen, bidden, dat wij, rechte kennis bekomen
 „hebbende, ook verwaardigd mogen worden, eenen
 „deugdzamen Wandel te leiden, en de Godlijke
 „geboden te bewaaren, opdat wij het eeuwig leven
 „verkrijgen mogen. Het gebed geëindigd zijnde,
 „begroeten wij malkanderen met eenen kus. Ver-
 „volgens wordt, aan den Opziener der Broederen,
 „brood, en een beker met water, en daar mede
 „gemengde wijn gebracht. Dit aangenomen heb-
 „bende, looft en prijst hij den Alvader, door den
 „naam des Zoons en des Heiligen Geestes, en
 „doet de dankzegging breedvoerig, voor deze door
 „hem verleende gaven. Als hij deze gebeden en
 „dankzegging geëindigd heeft, roept hem de gant-
 „sche vergadering, *Amen!* toe, het welk in het He-
 „breewsch het zelfde betekent, als wanneer wij
 „zeggen: *Het zij zoo!* Vervolgens deelen de *Diä-*
 „*konen*, zoo als wij hen noemen, aan elken der
 „tegenwoordig zijnde, van dit brood, wijn en wa-
 „ter
 „(pij der vorige zonden,) en der onwetendheid blijven,
 „maar tot overleg en kennis komen, en door het wa-
 „ter tot vergeving der te vooren bedreven zonden mo-
 „gen geraaken.”

II
 BOEK
 III
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 138.
 tot 161.

II „ ter , daar de dankzegging over uitgesproken is ,
 BOEK „ uit , om 'er wat van te nemen , ook brengen zij
 III „ het aan de afwezenden . Deze spijsze noemt men bij
 Hoofdtl. „ ons *Eucharistia* , (de dankzegging of het dank-
 na C. G. „ maal .) Niemand mag daar aan deel hebben , dan
 Jaar 138. „ die onze leere geloofst , den doop tot vergeving
 tot 161. „ der zonde , en tot wedergeboorte , ontvangen heeft ,
 „ en naar CHRISTUS voorschriften leeft . Want , wij
 „ gebruiken dit niet als gemeen brood en wijn ; maar
 „ gelijk JESUS CHRISTUS , onze Zaligmaker , door
 „ het woord Gods mensch geworden zijnde , vleesch
 „ en bloed tot onze zaligheid heeft aangenomen ,
 „ dus zijn wij ook geleerd , dat deze spijsze , voor
 „ welke de dankzegging gedaan is , door het gebed
 „ om het woord (*Logos*) , die van hem (van God) is ,
 „ en door welke ons vleesch en bloed door verän-
 „ dering gevoed wordt , het vleesch en bloed van
 „ dezen mensch geworden JESUS CHRISTUS is . ” (*) —
 „ Bij alles , wat wij genieten , loven wij den Schep-
 „ per van alles , door zijnen Zoon JESUS CHRISTUS ,
 „ en

(*) Het schijnt , dat de zin van JUSTINUS , wiens woorden hier vrij duister zijn , medebrengr , dat , op gelijke wijze , als de *Logos* , (het woord) Gods , vleesch is geworden , ook dezelfde *Logos* zich , als 't ware , met dit gezegend brood en wijn , op het gebed om *dat Word* van God , verëenigt , waarom hetzelfde het ligchaam en bloed van CHRISTUS genoemd wordt . Zie VEENMA , *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 460.* en 476 . Hoe het zij , JUSTINUS zegt niet , dat dit brood en wijn verändert in het ligchaam en bloed van CHRISTUS .

„ en door den Heiligen Geest. Op den zoogenoem-
 „ den Zondag, komen allen, die in de steden en op het
 „ platte land wonen, op ééne plaats bijeen, alwaar de
 „ schriften der Apostelen en Profeten, zoo ver de
 „ tijd het toelaat, gelezen worden. Als de Voorle-
 „ zer ophoudt, doet de Opziener eene vermaning,
 „ om de gemeente op te wekken, ten einde het goede,
 „ dat men gehoord heeft, naar te komen. Wan-
 „ na wij allen samen opstaan, om het gebed te doen,
 „ en wanneer dit geëindigd is, wordt, gelijk gezegd
 „ is, brood, wijn, en water aangebracht, en de Op-
 „ ziener bidt en dankt weder, zoo veel hij vermag,
 „ het weik het volk met *Amen* verzegelt. Nervol-
 „ gends geschiedt de daadlijke uitdeeling, zoodat
 „ ieder het ontvangt, en de Diïnkonen brengen het
 „ aan de afwezenden. — Die genen, welke vermo-
 „ gen en eenen goeden wil hebben, geven naar hun
 „ believeu wat aan de armen; het geen dus ingeza-
 „ meld wordt, wordt bij den Opziener bewaard, welke
 „ daar mede weezen, weduwen, en zulken, die door
 „ ziekte, of andere omstandigheden, behoefte zijn,
 „ gevangen en vreemdelingen, ondersteunt, gelijk
 „ hij, in 't gemeen, de bezorger der armen is. Op
 „ den Zondag, vergaderen wij allen bij malkander,
 „ omdat dit de dag is, op welken God, duisternis
 „ en stoffe veränderende, de Wereld geschapen heeft,
 „ en op welken JESUS CHRISTUS, onze Zaligmaker,
 „ uit de dooden opgestaan is.”

Zie daar een nauwkeurig en geloofwaardig taf-
 reel van de leere, zeden, en Godsdienst der Chris-
 tenen, welke, volgens hetzelfde, blijken, de waar-
 heid

II
 BOEK
 III
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 138.
 tot 161.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

heid en eenvoudigheid der leere van JESUS en zijne Apostelen, nog vrij zuiver, behouden en beoefend te hebben. Doch, in dezen zelfden JUSTINUS, te voren een Wijsgeer, zullen wij ook het eerste voorbeeld zien, hoe lichtelijk de zuiverheid en eenvoudigheid van het Christendom hebben kunnen bezoedeld worden.

En over
het ver-
weer-
schrift
van JUS-
TINUS in
't ge-
meen.

In dit zijn verweerschrift naamlijk, betoont JUSTINUS zich een ijverig, niet onkundig, en eerlijk man, die, ter goeder trouw, de waarheid van het Christendom verdedigt, en de redenloosheid der Heidenen, in het vervolgen der onschuldige en deugdzame Christenen, overtuigend betoogt, en de voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst boven den Volks-Godsdienst der Heidenen ontegenzeggelijk aantoon. Doch met alle deze welmenende hartelijkheid en goede trouw, moet men te gelijk erkennen, dat in hetzelfde vele en groote gebreken voorkomen, hoe zeer het niet vreemd was, van de gewoonte der Wijsgeeren, van dien tijd, bijzonder uit de school van PLATO, dat zij, ter slaving van het geen zij voor waarheid hielden, alles aanvoerden, wat zij meenden, daar toe te kunnen strekken, al ware het ook niet genoegzaam onderzocht en bewezen. JUSTINUS, hen daar in navolgende, bedacht niet, dat hij, door zwakke en onzekere bewijzen, welke het Christendom niet behoefde, het zelve nadeel verwekte, wanneer hij zich, bij voorbeeld, op de *Sibyllijnsche* gedichten beriep, die toch terstond aan de Heidenen verdacht moesten voorkomen, alhoewel JUSTINUS zelve ze voor echt gehouden moege hebben, want, dat hier zijne ligtgelovigheid, en gebrek aan oordeelkunde, schuld hebbe

be gehad, en niet eenig opzet, om te misleiden, schijnt even zeker, als in het geen hij zich had laten wijs maken, dat 'er aan SIMON den Toveraar een standbeeld te Rome was opgericht. Opzet of kwaade trouw zou al te ligt te ontdekken geweest zijn, dan dat hij iet zoodanigs in een verweerschrift, hetwelk geschikt was, om onder het oog der aanzienlijkste mannen te komen, zou hebben durven plaatzen. Verders had zijne *Platonische* Wijsgeerte invloed op zijne gevoelens omtrent de Christelijke leere. Waar hij die leere eenvoudig opgeeft, kunnen wij staat maken, dat zij dus, ten dien tijde, door de Christenen in 't gemeen beleden werd, maar wanneer hij ze wil ophelderen, laat hij zich door zijne Wijsgeerte verrasfen, en mengt, door gebrek aan onderscheiding, geheel vreemde zaken onder malkander. Van hier zijne gezegden over de *Demons* en *Geesten*, die hij gelooft, dat, door zich met vrouwen te vermeagen, gevallen zijn enz. Van hier zijne denkbeelden, omtrent den Zoon van God, JESUS CHRISTUS, welke, in den Bijbel somtijds de *Logos* genoemd, bij hem de *Logos* van PLATO, dat is, de Godlijke Rede, of het hoogste denkbeeldige Verstand, wordt, waarvan alle geschapen verstand het uitdrukkel of tegenbeeld is, waarom JUSTINUS ook geloofde, dat de uitmuntende mannen, de Wijzen onder de Heidenen, dezen *Logos* deelachtig geweest zijn, en in dezen zinn door JESUS zijn zalig geworden, gelijk hij, in het gemeen, de leere van God den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest, naar *Platonische* begrippen, trachtte op te helderen.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

Gelijk het verweerschrift van JUSTINUS het Chris- Samen-
II 5 ten- spreek

H tendom tegen de Heidenen verdedigt, op dezelfde
 wijze, met denzelfden lof en dezelfde gebreken, ver-
 dedigt hij hetzelfde tegen de Jooden. in zijne *Samen-*
 ne C. G. *ſpraak* met den Jood TRYFON, ten dien tijde een
 Hoofdit. Jaar 138. zeer vermaard en geleerd man onder zijn volk, (*)
 tot 161. doch, het welk ook alles is, wat wij van hem we-
 ten. Of JUSTINUS deze famenspraak, in de daad,
 van JUSTINUS met den Joodſchen leeräar gehouden, dan of hij de
 met TRY- wederlegging der Jooden, naar de wijze van PLATO,
 FON den enkel in den vorm van eene famenspraak, heeft
 Jood. ingericht, is twijfelächtig, alhoewel het laafte het
 waarſchijnlijkſt voorkomt. Ook in dit werk, het
 welk anders zeer veel goeds behelst, heeft JUSTINUS
 al te veel zijn ſpeelend vernuft den tengel gevierd,
 zoo door zeldzame geheimzinnige verklaringen van
 gebeureniften en plegtigheden des Ouden Testa-
 ments, als bijzonder omtrent het *Kruis*, hetwelk
 hij overäl weet te ontdekken en aan te wijzen, bij
 voorbeeld, in den wonderſtaf van MOSES, in des-
 zelfs opgeheven en uitgebreide handen, geduurende
 het gevecht met de *Amalekiten* enz.

Dat JUSTINUS, omtrent de uitlegkunde der Heilige
 Schrift, bijzonder des Ouden Testaments en der
 Profeeten, zoo menigmalen misgetast heeft, kan ligte-
 lijk in hem verſchoond worden, wegens zijn gebrek
 aan de kennis der Hebreewſche taal, waaröm hij
 zich met de overzettingen moest behelpen; onder-
 niſſchen leerden de Christenen al vroeg, uit zooda-
 nige voorbeelden, dat zij op geen gezag van men-
 ſchen

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 18.

fchen, hoe geleerd of godvruchtig, hun geloof kunnen vestigen, maar zich alleen moeten houden, aan die Schriften, welke, als eene Godlijke Openbaring, hun de leerstukken en voorschriften van den Godsdienst zuiver aanwijzen.

Welke bijzondere gevoelens deze waardige man ook voor zich zelve uit zijne Wijsgeerte mede in zijn Christendom bracht, hij was echter ver, van eenige derzelve aan zijne Medechristenen op te dringen; hij wijst zijne lezers op de Godlijke Schriften, om daar uit de waarheid te leeren; en behalven, wanneer hij tegen de aanhangers der *Gnostieken* ijvert, wier dweeperijen en ongebondenheden het geheele Christendom schande en vervolgingen aanbrachten, is JUSTINUS zeer bescheiden, in zijne uitdrukkingen, omtrent Christenen, die van hem verschilden, niet alleen in zaken van minder aanbelang, bij voorbeeld, omtrent een duizendjaarg rijk van JESUS op aarde, wanneer *Jerusalem* weder herbouwd, en de Jooden, onder de heerschappij van JESUS, gelukkig in hun land zullen leven, het welk hij voor zich geloofde, „maar,” zegt hij, in zijn Gesprek met TRYFON, „vele godvruchtige en rechtzinnige Christenen voeden deze hoop niet;” maar ook, omtrent een stuk van zoo veel aanbelang, als de Godlijke waardigheid van JESUS, schrijft hij, dus bescheiden: „Men kan onderstellen, dat hij (JESUS) „als mensch, uit menschen geboren, en evenwel „van God tot CHRISTUS uitverkozen en beëmd „is. Trouwens, ’er zijn sommigen van onze ge- „zind-

H
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 128.
tot 161.

JUSTINUS
verdraag-
zaam ka-
rakter.

II „ zindte, die hem voor CHRISTUS houden, maar
 BOEK „ tevens zeggen, dat hij een mensch uit menschen
 III „ is. Met deze stem ik niet overëen, al ware het
 Hoofdst. „ is. Met deze stem ik niet overëen, al ware het
 na C. G. „ ook, dat de meesten mij verklaarden zulks te ge-
 Jaar 138. „ voelen.” Of de Kerkvader met deze woorden
 tot 161. „
 ————— op de *Ebioniten* doele, het geen sommigen willen,
 of alleen op enkele bijzondere personen, gelijk uit
 zijne bewoordingen schijnt te blijken, zal voor ons
 hier van weinig gewigt zijn.

Eerste Over het geheel gedroegen zich de leeriaars der
 twist on- Christenen onderling, ten dezen tijde, met zacht-
 der de moedige bescheidenheid, wanneer 'er eenig verschil
 Christe- van gevoelens over eenig onderwerp ontstond. Een
 nen over het twist, omtrent het jaar 160, over het plechtig ge-
 het Paasch- dachtenis vieren van den dood en opstanding van
 feest. JESUS ontstaan, draagt daar de blijken van.

Wij hebben, in ons eerste Deel, reeds aangete-
 kend, dat JESUS en zijne Apostelen, omtrent de
 uiterlijke Godsdienstverrichtingen, en plegtigheden,
 de vrijheid der Christenen niet hebben bepaald ge-
 had. Dus hebben zij geene voorschriften gegeven,
 noch omtrent het Godsdienstig vasten, noch omtrent
 zekere vastgestelde feestdagen. Wanneer de omstan-
 digheden blijken van boetvaardigheid en veröotmoe-
 diging voor God verëischten, vierden de oudste Chris-
 tenen, gelijk ook de Apostelen gedaan hadden, een
 vasten, waar bij zij zich niet slechts van zekere, maar
 van alle spijsze, onthielden, alzoo onder hen nog geen
 onderscheid van spijszen was ingevoerd. In kommer-
 lijke tijden verördenden de Bischof en bestuurders
 eener

eener gemeente ook wel een vasten (*); vroeg reeds begon men, op den vierden en zesden dag der week, woensdag, en vrijdag, een vasten te houden, het eerste ter gedachtenis van het verraad van JUDAS, en het tweede ter gedachtenis van JESUS dood, doch dit deed men vrijwillig, tot 'er naderhand wetten omtrent gemaakt zijn. Bijzonder vastten de Christenen vrij algemeen in de week voor het Paaschfeest, op den vrijdag en zaterdag, omdat op deze dagen de Heiland gekruist was, en in het graf gelegen had, ja velen vastten, geduurende deze week, de meeste of ook wel alle dagen, van maandag af. (†)

Met de Feestdagen was het op dezelfde wijze gelegen; alleen was de Zondag, reeds van de tijden der Apostelen, een dag, op welken de Christenen ter Godsdienstoefening bijeenkwamen, ter gedachtenis van JESUS opstanding; maar ook vierde men het jaarlijkse Paaschfeest, het welk de Joodse Kerk voorheen gevierd had, en dat voor de Christenen niet min merkwaardig was, door den dood en opstanding van JESUS. Men hield eene maaltijd, waar in men een lam gebruikte, ter gedachtenis van JESUS laatste maaltijd, en deze noemde men eigenlijk het *Pascha*, doch men gaf dezen naam ook aan den dag, op welken men jaarlijks de gedachtenis vierde van JESUS opstanding, waar uit naderhand het onder-

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

(*) TERTULLIAN. *de jejuniis* Cap. 13.

(†) Men bracht daar toe de woorden van JESUS MATTH. IX. 15. die men naar de letter verstaand. Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. T. III. p. 487. sqq.*

II derfcheid ontstaan is tusfchen *het Kruis- en Opftan-*
 NOELK *dings - Pascha*, (*πασχα σωωσιμον*, en *πασχα*
 III *αναστασιμον.*) (*)
 Hoofdst. Doch omtrent den tijd, op welken de Christenen
 na C. G. deze gedachtenis jaarlijks vierden, kwamen zij niet
 Jaar 138. tot 161. allen met malkanderen overëen. Sommigen aten de ge-
 melde maaltijd en het Paaschlam, op denzelfden dag
 met de Jooden, op den XIVden dag der Joodfche
 maand *Nifan*, of volgens onze rekening, op den
 XIVden dag na de Nieuwe Maan in Maart, en vier-
 den dan het Feest der Opftanding, op den derden dag
 daarāan volgende. Deze wijze hielden de Christe-
 nen in *Klein - Afie*, en misfchien in nog eenige omge-
 legen gewesten; maar alle andere Christengemeenten
 hielden het gezegde gedachtenismaal altijd, 's avonds
 voor het Feest der Opftanding, welk zij, op den
 eerften Zondag na den XIVden dag van de Maand
Nifan, vierden. De ééne en anderen beriepen zich
 op het gezag der Apostelen, die van *Afie*, op JOĀN-
 NES en FILIPPUS, de Westersche Christenen op PAU-
 LUS en PETRUS, misfchien met hetzelfde recht, de-
 wijl deze zoodanige infellingen aan de vrijheid der
 gemeenten gelaten, en flechts fomtijds uitdruklijk
 goedgekeurd hebben. (†)

De tijdsbepaling der *Afiënen* ging van deze on-
 voeg-

(*) Men zie MOSHEIM, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirch-
 Gefch.* III. Th. S. 52. maar daar tegen VENEMA, *Hist.*
Eccles. Tom. III. pag. 563. welke dit ontkent.

(†) Deze is de aanmerking van SOCRATES *Hist. Ec-
 cles. Libr. V. C. 22.*

voegzaamheid verzeld, dat, dewijl de XIVde van *Nisan* niet alle Jaaren op denzelfden dag der week inviel, zij ook het Feest der Opfanding niet altijd op Zondag vierden. Ook braken zij, door hunne gewoonte, het vasten, hetwelk meer algemeen begon plaats te hebben, in de week voor de Opfanding, de lijdensweek, naderhand ook wel de goede week genoemd. Gelijk dit verschil, niet de geloofsleere, maar alleen zekere omftandigheid des tijds van eene godsdienstige verrichting betref, werd het ook door de Christenen van dezen tijd niet als belangrijk beschouwd: De Bifchoppen, of *Oudften* der Kerk van *Rome*, gelijk *IRENEUS* hen noemt (*), behandelde die van *Affë*, niettegenftaande dit verschil, op het vriendelijkst, en zonden aan derzeiver Bifchoppen, ten onderpand der eenheid des geloofs en broederfchap, het brood en wijn des II. Avondmaals toe. Omtrent het jaar 160, gedurende de regeering van *ANTONINUS PIUS*, kwam de oude waardige *POLYKARPUS*, Bifchop van *Smyrna*, een leerling en vriend der Apostelen, te *Rome*, alwaar *ANICETUS* thans Bifchop was, om, met denzeiven en de Oudften der gemeente, over deze en gene onderwerpen te fpreken, men handelde ook over het verschil in den tijd der viering van het Pafcha, en *ANICETUS* poogde *POLYKARPUS* te bewegen, om zich daaromtrent met hem te vergelijken, doch de oude Man, zich beroepende op het gezag der Apostelen, zijne vrienden, naar welke hij zeide, zich gefchikt te hebben,

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

(*) Bij *EUSEB. Hist. Eccles. V. 24.*

II ben, kon niet besluiten, zich aan ANICETUS over te ge-
 BOEK ven. Evenwel bejegenden deze Opzieners der Kerk
 III malkanderen vriendelijk en broederlijk, welke gezind-
 Hoofdst. heid zij met den kus van vrede bevestigden, als
 na C. G. ook doordien zij met malkanderen het Heilig Avond-
 Jaar 138. maal vierden, ja zelfs liet ANICETUS aan zijnen ou-
 tot 161. der vriend POLYKARPUS de inzegening van het Avond-
 maal, in tegenwoordigheid der gemeente, over, ter-
 wijl nogthans elk bij zijne gewoonte bleef, met be-
 trekking toerden dag van het Paaschfeest. Men handelde
 vervolgens ook, in de gemeenten van *Asië*, over dit
 zelfde onderwerp, bij welke gelegenheid MELITO, Bis-
 schop van *Sardes*, twee Boeken *over het Pascha* gefchre-
 ven heeft. Doch, schoon men malkanderen niet kon
 vinden, de vrede der Kerk werd echter niet gestoord. (*)

POLY- POLYKARPUS was, ten dezen tijde, de oudste en
 KARPUS, aanzienlijkste leeräar der Christenen, hij had het on-
 zijn Brief derwijs van den Apostel JOÄNNES bijzonder genoten,
 aan de die hem ook tot Bischof te *Smirna* had aange-
 Filippi- steld. (†) Hier leerde hij, met allen ijver, de leere der
 ers. Apostelen, overëenstemmende met de II. Schrift,
 volgens TRENES, die hem in zijne kindsheid ge-
 zien en gekend had, ja hij bevestigde ze zelfs met
 wonderwerken. Toen hij zich te *Rome* bevond,
 heeft

(*) Men zie EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 14. en 26. en V. 24. en onder de laater Schrijvers HEUMAN *Vera Descript. Content. inter Roman et Asiam Nova Sijllog. Disf. Part. 1. p. 156.* en MOSHEIM *Comment. de reb. Christ. ante Constant. M. p. 435.* enz.

(†) Vergelijk ons I *Deel Bladz. 285.*

heeft hij, door zijnen ijver, vele aanhangers van VA-
 LENTINIANUS en MARCION van hunne dwalingen af-
 gebracht; toen zal ook gebeurd zijn, het geen IRE-
 NEUS verhaalt, dat hij MARCION zelve ontmoet heb-
 be, en hem, op zijn woord: *Erken ons!* ten ant-
 woord hebbe gegeven: *Ik ken u, den eerstgeboren-*
des Satans! In het geheel ergerde zich POLYKARPUS
 ten sterksten over de *Gnostieken*; zoo dikwijls hij
 van dezelve hoorde, en van hunne voortgangen,
 slopte hij zijne ooren, en riep uit: „Goede God!
 „voor welke tijden hebt gij mij gespaard, dat ik
 „zulke dingen verdragen moet!”

Hij vermaande en slichtte niet alleen met woorden,
 maar ook schriftelijk; en heeft verscheiden Brieven
 geschreven, aan geheele gemeenten en aan bijzondere
 gelovigen. Daar is nog een Brief, onder zijnen naam,
 aan de Christenen te *Filippi*, voorhanden, gedeel-
 telijk in het Grieksch, maar geheel in eene oude
 Latijnsche overzetting. Doch, gelijk reeds hier voor
 (*Bladz. 24.*) gezegd is, vele geleerden menen ge-
 wigtige redenen te hebben, om aan de echtheid van
 dezen Brief te twijfelen, hoewel dezelve een oud
 stuk is, als wordende reeds door IRENEUS, EUSEBIUS,
 en HIERONYMUS, onder zijnen naam, aangehaald. De
 schijnbare slijdigheid, die in denzelve, betreffende
 IGNATIUS, voorkomt, welke wij reeds boven (*Bladz.*
22.) ontmoet hebben; eenige voor dezen leerling
 der Apostelen min voegzaam schijnende gezegden,
 gelijk wanneer hij weduwen *Gods-altaren* noemt,
 en de *Filippiërs* vermaant, dat zij den Oudsten en
 den Kerkendienaren, gelijk God en CHRISTUS, on-

II
 BOEK
 III
 Hoofst.
 na C. G.
 J. ar 138.
 tot 161.

derdanig zullen zijn, als ook, dat deze Brief door-
gaands famen gaat met de Brieven van IGNATIUS,
hebben dezen Brief bij velen verdacht gemaakt. Doch,
II HOOFDST. III zegt SCHRÖCKH (*) „ deze Brief is ons, ten aan-
DOELK n. C. G. „ zien zijner tegenwoordige gedaante, vrij onver-
Jaar 158. „ schillig: hij onderfelt voor de Christenen van dien
tot 161. „ tijd eene genoegzame kennis van het Christelijk
„ geloof, is met veel eenvoudigheid, zonder be-
„ hoorlijken famenhang of bepaalde verklaringen op-
„ gesteld, en dient daarom weinig tot de Geschie-
„ denis van den Godsdienst.

Gefchil Behalven het bovengemeld gefchil over het *Pascha*,
met MON- werden de Christenen, omtrent dezen tijd, ook on-
TANUS en derling gefchokt, door de gefchillen met de *Monta-*
de *Montanisten*. *nisten*, welke gefchillen, insgelijks, niet zoo zeer
de leere van het Christendom, als wel de zeden,
Kerkelijke tucht, en de uitwendige Godsdienstver-
richtingen, betroffen. Het verhaal van het geen de-
zen aanhang der *Montanisten* betreft, verdient naauw-
keurig voorgedragen te worden, omdat aan hun en
hunnen flichter, door eenen verkeerden ijver, vele on-
waare befchuldigungen te last gelegd zijn geworden,
terwijl echter anderen weder hen al te goelijk heb-
ben willen verfehonen.

De *Montanisten* hebben hunnen naam naar MON-
TANUS. TANUS, een' man geboortig uit *Mysie*, een landfchap
in *Klein-Afie*, grenzende aan *Frygie*, van waar de-
ze leden ook *Frygiërs* en *Katafrygiërs* genoemd
worden, als ook *Pepuzianen*, naar de Stad *Pepusa*,
in

(*) Men vergelijke schröckh III. Th. S. 59, 60.

in dat landſchap, waar MONTANUS voornaamlijk zijn verblijf gevestigd had, en welke zijne partij daarom den naam van *Jerusalem* gaf. Men beſchuldigt hem van onmatige heerschzucht, en dat hij, nog een nieuwling zijnde, als die eerst galangs uit het Heidendom tot het Christendom was overgegaan, naar de eerste en aanzienlijkste plaats in de Kerk dong, welke verwaandheid hem tot het voorgeven van voorzeggingen, en onmiddlijke Godlijke Openbaringen aanleiding zal gegeven hebben, op welke hij zich beroemde. Zoo veel kunnen wij, met genoegzame zekerheid, opmaken, dat hij een man van zwartgalligen imborst en verhitte verbeddingskracht zij geweest, ondraaglijk streng van aart, mislehen van een goed welmenend hart, maar zwak verstand, met één woord, een Dweeper en Geestdriver.

MONTANUS, mislehen aanleiding daar toe krijgende uit het verval van zeden van vele Christenen, welke in hunnen voorgaanden ijver verflapt waren, en zich niet meer allen zoo voorbeeldig godvruchtig en deugdzam gedroegen, waar over TERTULLIANUS klaagt; of wel, door zijn zwaarmoedig gefiel, overal gebreken menende te zien, begon, omtrent het jaar 157, (*) zich tot eenen Hervormer op te werpen; voorwendende, dat de Heilige Geest, de *Trooster* (*Paracletus*) of de *Leeräar*, dien JESUS aan zijne Kerk beloofd had, zich in hem op eene bijzondere wijze geöpenbaard had, en werkte, met veel ruimer be-

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138,
tot 161.

Werp
zich tot
een Her-
vormer
op.

(*) EPHANIUS *heres* 48. volgens EUSEBIUS in *Circa*, omtrent het jaar 171.

II bedeeing, dan de Apostelen van JESUS den Heiligen
 BOEK Geest ontvangen hadden, die met PAULUS moesten
 III belijden, dat zij slechts *ten deele kenden*, en *ten*
 Hoofdst. *deele profeteerden*; thans beweerde MONTANUS, dat
 na C. G. het volmaakte gekomen was. Door dezen Geest,
 Jaar 138. ——— gelijk hij zeide, gedreven, sprak hij in geestverruk-
 tot 161. king, en voorzeide toekomstige dingen, voornaamlijk
 betreffende den ondergang van het Romeinsche Rijk, en
 het einde der wereld; gelijk ook verscheiden van zijne
 aanhangers deden, onder welke voornaamlijk twee vrou-
 wen merkwaardig zijn geworden, PRISCILLA en MAXI-
 MILLA, welke gezegd worden, rijke vrouwen geweest te
 zijn, die hare mammen hebben verlaten, en gezichten,
 openbaringen, en profetiën gehad zullen hebben.

Men heeft naderhand MONTANUS beschuldigd, dat
 hij zich voor den *Parakletus*, voor dien, door JE-
 SUS beloofden, *Leerüar* en *Trooster*, zelve zou heb-
 ben uitgegeven, doch, zonder grond, gelijk uit
 TERTULLIANUS ontegenzeggelijk blijkt, schoon dit waar
 kan zijn, dat MONTANUS, in zijne verrukkingen, som-
 tijds dien Geest in de eerste persoon spreken liet (*);
 ook heeft MONTANUS, noch zijn aanhang, nooit
 verandering in de leere van het Christendom willen
 maken, maar hield den *Heiligen Geest* voor den *der-*
den Godlijken Persoon met den Vader en den Zoon.

Zijne lee-
 re om-
 trent het
 vasten.

De strenge nieuwigheden, welke MONTANUS on-
 dernam in te voeren, betroffen, voorëerst, het *Vas-*
ten. Behalven het jaarlijksch vasten, het welk de
 Christenen, ter gedachtenis van JESUS dood, vierden,

ge-

(*) EPIFAN. *heres.* 48. n. II.

gelijk wij gezien hebben, voerde hij nog een jaarlijksch vasten in, het welk na het Pinksterfeest moest gehouden worden, ja sommigen spreken nog van een derde vasten, doch het welk meer onzeker is. Het vasten der Christenen, Woensdags en Vrijdags, het welk bij hen, op de negende uur van den dag, eindigde, dat is, in den namiddag, strekte hij uit tot aan den avond. Doch daar hij de vastentijden vermeerderde, maakte hij tevens verandering, in de wijze van vasten. De Christenen onthielden zich, bij hun vasten, tot hier toe van alle spijs en drank, maar MONTANUS deed het vasten beslaan, in het onthouden van wijn, vleesch, en sappige vruchten, blijvende het gebruik van drooge spijzen en water geoorloofd, van daar werd deze wijze van vasten (*ἔρησοφασία*) *het eten van het drooge*, genoemd. Eindelijk, het geen het voornaamste was, tot hier toe hadden de Christenen zich in dezen, vrijwillig, naar de tijdsomstandigheden geschikt, doch MONTANUS legde de vrijheid der Christenen aan banden, en gebood, in den naam van God, dit vasten, als eene verpligtende wet.

Alhoewel hij het huwelijk niet in het geheel durfde veroordeelen, hij wilde het echter niet *goed* genoemd hebben, en verbood het tweede huwelijk, als hoerij en overspel, niettegenstaande de Apostel PAULUS hetzelfde uitdrukkelijk had toegelaten, doch dit behoorde tot die hooger volmaaktheid, welke hij zeide, dat thans, door den *Trooster*, ingevoerd stond te worden.

Omtrent de Kerkelijke tucht vorderde hij, dat zij, De Ker-

II die wegens grove zonden uit de gemeenschap der
 BOEK Kerk ééns waren uitgesloten, nooit tot dezelve weder
 III zouden aangenomen worden; alhoewel hij zulke zondaren,
 Hoofdst. op hun berouw, niet uit de genade van God
 na C. G. wilde fluiten, en ook aan de Kerk de magt toekende,
 Jaar 138. om hen weder aan te nemen, doch hij zorgde,
 tot 161. dat de zeden door flapheid der tucht te zeer vervallen zouden.

Devlucht Tot hier toe hadden de Christenen, volgens de
 bij ver- uitspraak van JESUS zelve, het geoorloofd geächt,
 volgin- de vervolgingen der Heidenen, zoo veel mogelijk,
 gen, ook door de vlucht te ontgaan. Onder het voorwendzel,
 dat JESUS alleen voor een' tijd de zwakheid van het hart,
 gelijk MOSES de hardheid van hetzelfde in de Israëlitcn,
 in de Christenen had willen verdragen, noemde MONTANUS
 het een verloochenen van het Christendom, indien men,
 bij vervolgingen, zijn leven door de vlucht behield. Zoodat
 zijne aanhangers bij dezelve even openlijk en onbeschoold
 hunnen Godsdienst bleven oefenen.

Hij wilde eindelijk, dat niet alleen de getrouwde
 Christen-vrouwen, en weduwen, gelijk zij gewoon waren,
 maar ook de ongetrouwde vrijsters een' lange huik of
 fluiër dragen, en zich geheel bedekken zouden. Hij
 verwierp, ten minsten deze waren de gevoelens van
 TERTULLIANUS, den voornaamsten zijner aanhangers,
 het aanleeren van alle Heidenfche wetenschappen,
 allen fieraad en opfchik in kleding, het gebruik van
 den eed, den foldatenftand, en de fchouwfpelen.

Zijne aant- Zijne gewaande ingevingen, de voorzeggingen,
 die

die zijne vrienden en vriendinnen voortbrachten, zijne strengheid van zeden, en voorkomen van hooger Godsvrucht, gaven hem eenen grooten aanhang en toeloop, voornaamlijk werd zijn aanhang zeer versterkt, toen TERTULLIANUS, een leeraar met groote gaven en bekwaamheden toegerust, zijne zijde koos, en die met vele geleerde en nadruklijke geschriften ondersteunde; zijne aanhangers verspreidden zich, in vele gewesten van *Klein-Azië* en *Afrika*, alwaar zij zich, tot in het begin der vijfde eeuw, hebben staande gehouden, wanneer nog wetten door de Keizers tegen hen zijn afgekondigd.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
jaar 138.
tot 161.
—
hangers.

Dewijl MONTANUS en de *Montanisten* in de leere geene verandering wilden invoeren, en ook bij de gemeenschap der Kerk begeerden te blijven, en de Christenen, in het algemeen, geloofden, dat de gave der voorzegging en der wonderwerken nog aan sommigen hunner leden geschonken werd, waar van wij nog lang hier na voorbeelden bij de Kerkelijke Schrijvers ontmoeten, werden zij, toen hun gedrag en voorgeven opspraak begon te maken, in het eerst, met geen ongunstig oog door de andere Christenen beschouwd. De Christenen in *Gallië* of *Frankryk*, gaven over hun een *Godvruchtig en zeer rechtzinnig oordeel*, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt (*), verscheiden martelaars in die gewesten bevalen, met brieven aan de Christenen in *Azië* en *Brygië*, als ook aan ELEUTHERUS, Bischof van *Rome*, den vrede met de *Montanisten* aan. Eén der Bisdommen van

Scheu-
ring met
hun.

(*) *Hist. Eccles.* V. 3.

II *Rome*, die niet genoemd wordt, onderhield ook
 BOEK
 III
 Hoofdst. de Profectische gaven van hunne hoofden, hoewel
 na C. G. hij naderhand, op het voorstel van PRAXEËS, een'
 Jaar 138. hunner tegenkanteren, van gevoelen en gedrag verän-
 tot 161. derde. Maar in *Affë*, waar zij het eerst zich ver-
 toonden, vonden zij tegenstand. Verscheiden malen
 kwamen de gemeenten aldaar te famen, om hunne
 voorzeggingen en leerstellingen te onderzoeken, het-
 welk bij EUSEBIUS (*) het eerste voorbeeld is van
 Kerkvergaderingen, maar het schijnt, tusfchen de
 jaaren 160. en 170. Ook duurde het niet lang, of
 zij verwierpen de gevoelens der *Montanisten*, en bra-
 ken alle gemeenschap met hun af, hoewel EPIFA-
 NUS (†) wil, dat de *Montanisten* zich van de
 overige Christenen het eerst gefcheiden hebben, het-
 welk echter moeilijk te veröffenen is, met hunne be-
 tuigingen, bijzonder van TERTULLIANUS, dat zij in
 de eenheid der Kerk wilden volharden. Het schijnt,
 dat na de fcheiding, in *Affë* begonnen, men hen
 nog lang geduld heeft, zoodat zelfs de Christenen,
 nog in de derde eeuw, het niet eens waren, of
 men de *Montanisten* voor *Ketters*, dan enkel voor
fcheurzieken (*schismatici*) houden moest. Doch,
 de breuk werd fpoedig algemeener en ongeneeslijk.
 De *Montanisten* befchimpten de overige Christenen
 als *Pfychici*, *natuurlijke*, *wereldfche menschen*, die
 den *geest* misten, deze weder hebben, met vrij wat
 he-

(*) *Hist. Eccies.* V. 16.

(†) *Hæres.* 48.

hevigheid, MONTANUS en zijne aanhangers beschouwd, als menschen van den duivel gedreven, en van woede, heerschzucht, en verscheiden dwalingen in de leere, en ongeregeldheden in de zeden beschuldigd; ook verhaalen zij, dat MONTANUS en MAXIMILLA de handen aan zichzelveu geflagen, en zichzelveu verhangen hebben, hetwelk in zulke zwartgallige menschen niet onder de onmogelijke gebeurtenissen te rekenen is. Ook zegt men, dat de *Montanisten* zich, naderhand, in verscheiden aanhangen verdeeld hebben, onder welke de *Artotyriten* (kaas- en broodeters,) en *Tascodruzen* (Neusvingers) genoemd worden, de eersten, omdat zij in het Heilig Avondmaal *kaas en brood* zullen gebruikt hebben, en de anderen, omdat zij, onder het bidden, den vinger aan den neus hielden.

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

Ligt blijkt, uit zoodanige bijzonderheden, dat, in den verderen loop van deze zaak, zich vrij wat bitterheid, vreemd van den zachtmoedigen geest van het Christendom, gemengd heeft, zoo veel is onderscheiden zeker, dat eene zoo verregaande dweeperij en geestdrijverij, die zich op onmiddlijke ingevingen beroemde, welke nieuwe en volmaakter voorschriften in Gods naam behelsden, buiten, ja tegen de leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, niet flookte met het Christendom, hetwelk wel Godlijke ingevingen erkende, maar onderworpen aan het woord van God, ten einde alle gevaar voor te komen, dat iemand het in het hoofd kregen, om zich tot eenen Profheet op te werpen, en ook de leere van den

Beoor-
deeling
van deze
scheu-
ring.

II Godsdienst te veranderen. Men kan, ten minsten,
 BOEK III het den Christenen niet euvel duiden, schoon met
 Hoofdst. de bitterheid van sommige ijveräars niet kan ver-
 na C. G. schoonen, dat zij waakten tegen de geestdrijverij,
 Jaar 138. die zoo veel onheils in de wereld kan sichten, en
 tot 161. des te geduchter is, omdat zij hare herstenfchimmen
 voor Gods uitspraken uitgeeft, terwijl zij de waare
 en echte uitspraken der Godheid, in zijn woord
 vervat, aan eene zijde schuift en in minächting
 brengt. Ook heeft, in de daad, de dweepzucht
 van vele Christenen, gedurende de vervolgingen der
 Heidenen, bij dezen veel haat tegen het Christendom
 berokkend, veel euvels aan hetzelfde gebrouwen.

Schrij-
 vers over
 dezelve.

Wie de geschiedenis van MONTANUS en zijnen aan-
 hang voor en tegen wil lezen, ten einde ze te be-
 oordeelen, zal bij EUSEBIUS (*), EPIFANIUS, (†)
 en HIËRONYMUS (§), de berichten vinden van der-
 zelve tegenstrevers; doch ten voordeele van MON-
 TANUS, van wien wij zelve, behalven eenige voort-
 zeggingen, geene schriften hebben, het best te recht
 geraaken, bij TERTULLIANUS, bijzonder in zijne Boe-
 ken, *over het vasten, over het huwelijk, over de*
vlucht bij vervolgingen, over de kuischheid, over
de kleding en opschik der vrouwen, en over den
flui-

(*) Die in *Hist. Eccles.* IV. 27. V. 14. 16-19. be-
 richten en uittreksels uit tegenfchrijvers tegen MONTANUS
 aanhaalt.

(†) *Heres.* 48.

(§) *Ep.* 37.

fluiër der jonge dochters. Hij had ook opzetlijk een groot Werk in zeven Boeken ter verdediging der *Montanisten* geschreven, doch dit heeft de tijd ons misgund, (*)

II
BOEK
III
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 138.
tot 161.

VIERDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van den Keizer Marcus Aurelius, den Wijsgeer.

Ondertuschen was de goede Keizer ANTONINUS PIUS overleden, en in het jaar 161. na C. G. opgevolgd, door MARCUS AURELIUS, ook ANTONINUS genoemd, en LUCIUS AURELIUS VERUS, die hij beide tot Zoons had aangenomen, hebbende aan den eerstgemelden zijne dochter VALERIA FAUSTINA ten huwelijk gegeven. Dit was nog niet gebeurd, dat twee Keizers, met gelijke magt, het Romeinsche gebied beheerscht hadden. Het karakter dezer beide Vorsten was geheel verschillende. VERUS, die zich meest in het Oosten, te *Antiöchië* onthield, was een vaderzigt, aan weelde en wellusten overgegeven, Vorst, wiens buitensporigheden echter door de wijsheid van M. AURELIUS zoo werden beteugeld, dat zij het Rijk

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.
—
ANTONINUS PIUS
vorst, en
wordt
door M.
AURELIUS
en L. VERUS
opgevolgd.

geen

(*) Onder de nieuweren verdient bovenal aanmerking WERNSDORF *Commentatio de Montanistis, seculi secundi vulgo creditis haereticis Caelani* 1751. 4. en MOSHEIM, *Commentar. de rebus Christ. ante Const. M. p.* 410-424.

II geen hinder aanbrachten , hetwelk , door zijne veld-
 BOEK oversten , tegen de aanvallen der *Parthen* gelukkig
 IV verdedigd werd. De verëenigde regeering dezer bei-
 Hoofdst. na C. G. de Keizers duurde tot het jaar 169 , wanneer VERUS ,
 Jaar 161. door zijnen dood , den troon aan M. AURELIUS alleen
 tot 180. overliet.

Karakter van M. AURELIUS PHILOSOPHUS of de *Wijsgeer*. Deze , die zich , van der jeugd af , op de beëfening der Wijsgeerte , met ijver , toegelegd had , van welke zelfs de zorgen der regeering hem niet konden afstrekken , heeft zich daar door den naam *Philosophus* , of de *Wijsgeer* , verworven. Als Wijsgeer kleeft hij de gevoelens der *Stoïcijnen* aan (*), welke hij niet alleen schriftelijk heeft geleerd , in een uitmuntend werk , hetwelk hij aan *zichzelven* gericht heeft , en hetwelk overdenkingen en bescouwingen , tot gebruik van zijn eigen leven , behelst , uitgegeven door den geleerden GATTAKER , maar welke hij zich ook daadlijk beijverde , in zijne geheele levenswijze , en regeeringsbestuur , te beëfenen.

De Geschiedenis prijst dezen Keizer , niet alleen als zelve geleerd en een voorftander der geleerden , maar ook als zachtzinnig , liefstalg , en grootmoedig , die de regeeringszaken met ijver behartigde , en zich tevens dapper betoonde in den oorlog. Tot een voorbeeld van zijne zachtmoedigheid dient , het geen men verhaalt van zijn gedrag omtrent zijnen veldheer CASSIUS , die tegen hem was opgestaan en naar den troon stond. MARCUS AURELIUS , een gelprek met hem gezocht hebbende , bood in hetzelfde aan , hem het

(*) Men zie van dezen ons I *Deel* Bladz. 42.

het Rijk te willen afstaan, indien men dit heilzaam oordeelde voor het gemeenebest. Toen hem het hoofd van dezen oproermaker, die door zijne eigene soldaten gedood was, gebracht werd, wendde hij de oogen van dit schouwspel af, en beklagde zich, dat hij de gelegenheid verloren had, om hem genade te kunnen bewijzen. „Maar, indien CASSIUS dan de „overhand behaald had?” vraagden hem eenigen der omstanders, en het antwoord van den Keizer was: „Zoo heb ik de Goden niet verëerd, noch „zoo geleeft, dat hij mij zou hebben kunnen over- „winnen!” De langdurige oorlog met de Duit- sche volken had de schatkist uitgeput; om de krijgs- kosten verder goed te maken, verkocht MARCUS het huisraad en alle de kostbaarheden van zijn paleis, niet willende zijne onderdaanen bezwaaren, en met woorden en daaden te kennen gevende, dat zijn ge- heel vermogen aan den Staat toebehoorde, voor wel- ken hij leefde, en in welken hij het grootste voor- beeld van menschlievendheid en wijsheid gaf.

Zijne lange regeering, die 19 jaaren, tot in het jaar 180, duurde, gaf hem gestadige gelegenheid, om zijn geduld, en *Stoïsche* onäandoenlijkheid te oef- nen, door aanhoudende zwaare oorlogen, die hij niet dan met moeite tot een gelukkig einde bracht, schrik- lijke landplagen en verwoestingen door het geheele Rijk, oproeren van zijne veldheeren, en het schan- delijk gedrag van zijne gemaalin en huisgenoten. Om- trent deze laatste wordt hij niet zonder grond beschul- digd, van al te groote zachtheid en toegeeflijkheid, gelijk ook omtrent slechte staatsbedienden, die voor zijne onderdaanen schadelijk waren. Men

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II Men zou verwacht hebben, dat de Christenen,
 BOEK twier Godsdienst eene meer verhevene deugd, dan
 IV die der *Stoïcijnen*, op redelijker 'en vaster grondsla-
 na C. G. gen, aanprees, bij eenen Vorst, als MARCUS AURE-
 Jaar 161. LIUS, die zoo dikwerf de woorden van PLATO, met
 tot 180. ————— toepasfing op zichzelven, bezigde, „ dat die Staaten en
 Zijne ge- „ Rijken gelukkig zijn, in welke Wijsgeeren de regee-
 zindheid „ ring waarnemen,“ gunftig onthaal, en indien al niet
 omtrent „ ingang, ten minften befcherming en eene onpartijdige
 de Chris- behandelng, zouden gevonden hebben; het tegendeel
 tenen. echter had plaats. De Christenen hebben, onder
 zijne regeering, veelëer zwaarer vervolgingen en groo-
 ter mishandelingen moeten ondergaan, dan onder eene
 der voorigen, die van NERO bijna niet uitgezonderd.
 De Keizer had geene rechte kennis van den Gods-
 dienst der Christenen, hij zag daarom hunnen moed
 en standvastigheid, die zij, bij vervolgingen, betoon-
 den, en waar mede zij, onverfchrokken, den dood
 ondergingen, aan, als eene *hardnekkigheid*. „ Hoe-
 „ danig, ” zegt hij, in zijn Boek *aan zichzelven* (*),
 „ hoedanig is de ziel, welke bereid is, indien ze
 „ uit het ligchaam moet verhuizen, en of uitge-
 „ bluscht, of verfpread moet worden, of overblij-
 „ ven? Bereid, zeg ik, zoodat het uit eigen oor-
 „ deel voortkome, en niet uit *loutere* hardnekkig-
 „ heid, gelijk dit bij de *Christenen* gebeurt, maar
 „ bedaard en manhaftig gefchiede, zonder treurig ver-
 „ toon te maken, zoodat zij ook anderen overreedt.”
 Ontleend De Keizer had deze gevoelens omtrent de Chris-
 van de te-

(*) *Libr. XI. §. 3.*

tenen ingezogen van zijne opvoeders en onderwijzers. II
 DIOGNETUS boezemde hem reeds vroeg kwaade ge- BOEK
 dachten van de Christenen in (*), APOLLONIUS, IV
 zijn leermeester in de Wijsbegeerte, was niet alleen Hoofdst.
 een haater, maar een vervolger der Christenen (†). na C. G.
 FRONTO, die hem in de Rederijkkunst onderwees, Jaar 161.
 stelde dat vinnig smaadschrift tegen de Christenen tot 180.
 op, waar in hij hen beschuldigt met die snoode mis- Wijsgeer-
 drijven, welke de kwaadäartigheid der Heidenen hun ren, zijne
 te laste legde (§). De Wijsgeeren bleven de Christenen leermees-
 verächtchen, zonder zich te verwaardigen, hunnen Gods- ters en
 dienst behoorlijk te onderzoeken, en zij noemden hunne tijdgeno-
 standvastigheid, halfstarrigheid, razernij, ook gewoon- ten.
 te. (**). Indien zij den Godsdienst der Christenen ge-
 kend hadden, zouden zij de gronden dezer standvas-
 tigheid hebben ingezien. De zekerheid, welke de Chris-
 tenen hadden van een gelukkig leven hier namaals, en
 welke de Heidenen misten, hunne verhevene gevoelens,
 hunne deugd, waar door zij de wereld en derzelver goe-
 de-

(*) M. ACRE, *de reb. ad se pert.* L. I. §. 6.

(†) EPIPHAN. *her.* LVI.

(§) MÜN. *FELLS pag.* 99. en 322.

(**) Dus lart ARRIANUS zijnen leermeester EPICETUS van de Christenen, die hij *Galileërs* noemt, spreken. *Dial. Epict.* L. IV. C. 7. Dus schrijft ook GALENUS een zoo groot man, *Libr. III. de pulsuum inflammat.* C. 5. „Het is gemaklijker de aanhangers van MOSES „ en CHRISTUS van hun leerbegrip af te trekken, dan G. „ neesheeren en Wijsgeeren, die aan hunne seete ver- „ leefd zijn.

II BOEK deren op hare rechte waarde, als verganglijk, wisten
IV te schatten, en hunne vaste overtuiging van de waar-
 Hoofdst. heid van hunnen Godsdienst, in welken zij alleen
 na C. G. den eenigen waaren God verëerden, en volftrekt wei-
 Jaar 161. gerden, aan eenige andere voorwerpen den Godlijken
 tot 180. eeredienst te bewijzen: Deze waren de redelijke
 gronden, op welken de Christenen, van allerleiën
 rang, ouderdom, en kunne, hunne standvastigheid
 bouwden. Het kan zijn, dat 'er, bij sommige Chris-
 tenen, zich dweeperij en geestdrijverij onder mengde,
 gelijk de *Montanisten* en anderen ons voorbeelden
 opleveren van eenen buitenspoorigen en al te heeten
 ijver, en eene verwilderde verbeeldingskracht, dikwijls
 uit een zwaarmoedig en zwartgallig ligchaamsgestel oor-
 spronglijk, deze evenwel vloeiden niet voort uit, noch
 waren bestaanbaar met, de zuivere leere van jesus en
 zijne Apostelen. Ware het Christendom in zichzelf
 enkel dweeperij geweest, het zou zich zoo lang tegen
 zoo vele en algemeene pogingen niet hebben gehand-
 haafd, maar spoedig hebben uitgewaasfemd, te meer,
 omdat hunne vijanden hen niet alleen of altijd met ge-
 weld vervolgden, maar ook met spottelijken beschimp-
 ten, waar tegen Dweeperij minst van allen bestand is.

LUCIA-
 NUS be-
 spot de
 Christe-
 nen.

Onder deze was één der voornaamste LUCIANUS, van
Samosaten, die ten dezen tijde zijne zoo vernuftige wer-
 ken schreef, een Wijsgeer, wien de gevoelens van EPIKU-
 RUS meest behaagden, schoon hij ook uit andere schoo-
 len der Wijsgeeren, het geen hem goed en dienstig dacht,
 overnam. Deze Wijsgeer heeft, met een onuitspreek-
 lijk scherpzinnig vernuft, alles, wat hem als gebre-
 ken voorkwam, in het gemeene leven, in den volks-
 gods-

godsdienst, in de Wijsgeeren, wier zeden dikwijls met hunne lesfen sreedden, geheekeld en gegispt. Doch, hij gaat zoo ver in zijne spotzucht, dat het moeilijk zij te bellisen, zo hij al kan worden vrijgesproken van Godverzaking, en verächtling van allen Godsdienst, of evenwel niet enkel bitterheid, en kwaadwillendheid, en geenszins begeerte, om te verbeteren, zijn hoofdbeginzel, en de drijfveer van zijn schrijven geweest zij. Dit laatste ten minsten schijnt men van zijne spotternijën met de Christenen te moeten gelooven, omdat hij toont, hunnen Godsdienst niet verstaan of gekend te hebben. Doch spotten met het geen men niet kent, hoe vele navolgers LUCIANUS daar in ook in laater tijden gehad hebbe, die ook den naam van Wijsgeeren aannamen, is geheel onwijsgeerig, is onvergeellijke lasterzucht. Deze spotternijën van LUCIANUS met de Christenen komen voor in zijn werk, *van den dood van PEREGRINUS*, eenen *Cynischen* of *Hermsischen* Wijsgeer, welke hij beschrijft, als eenen, die in zijne vroeger jaaren een deugniet, naderhand een belagehlijk eerzuchtig mensch, en landlooper, ook voor eene poos een Christen zal geweest zijn, waar op hij in gevangenis geraakte, maar door den stadhouder van *Syrië*, die hem verächtte, weder losgelaten, vervolgende, omdat hij bij de Christenen verboden spijze gebruikt had. van hun uit hunne gemeenschap gesloten, eindelijk, na veel omzwervens, zichzelf, om eenen naam te maken, openlijk verbrand heeti.

In een ander geschrift, ALEXANDER, of *de vijfde Profheet*, genoemd, vermaalt hij, hoe deze uit zijne gehei-

II me Godsdienstplegtigheden alle vijanden der Goden,
BOEK en onder dezen ook de *Epikuristen* en *Christenen*,
IV uitfloot.

Hoofdst.

na C. G.

Jaar 161.

tot 180.

Nog is 'er eene famenspraak *Philopatris*, onder de werken van LUCIANUS, welke vol is met spotternijen tegen de Christenen, derzelve leere, en eerste leerâaren, doch welke duidelijke blijken in zich heeft, dat zij niet van dezen LUCIANUS uit de tweede eeuw, maar van eenen laater schrijver is, die ook toont meer kennis van de leere der Christenen bezeten te hebben. (*)

Deze spotternijen konden echter den Christenen weinig nadeel aanbrengen. De Heidensche Volksgodsdienst kon naar waarde bespot, en dus bij alle verstandigen in zijn waar licht beschouwd worden, maar, wanneer LUCIANUS, bij voorbeeld, den spot drijft, met de onderlinge broederschap, en algemeene menschenliefde, met de weldaadigheid en hartelijke bezorging omtrent gevangenen, die de Christenen uitloefenden, zoo behoefden zich de Christenen deswegens niet te schaamen, zij mogten daar in hunnen roem stellen, en de schande keerde op het hoofd des spotters te rug.

OF M. AU-
RELIIUS
de Chris-
tenen

Doch laat ons tot den Wijsgeerigen Keizer wederkeeren: „MARCUS verâchte de Christenen als Wijsgeer, en strafte hen als Vorst,” zegt

GIE-

(*) Zie onder anderen J. M. GESSNER *Disput. de atate et auctore Dialogi Lucianei, qui Philopatris inscribitur*, welke dezen Schrijver in de tijden van den Keizer JULIANUS stelt.

GIBBON van hem. (*) Doch, dus handelde hij, noch als Wijsgeer, noch als Vorst. De Christenen waren voor den waaren Wijsgeer nooit verächtelijk, noch konden, als Christenen, ooit voor den rechtvaardigen Vorst strafbaar zijn. Indien de Christenen Dweepers, en hun Godsdienst Dweeperij geweest ware, hadden zij de verächtling van den Wijsgeer verdiend, doch wij hebben reeds, in het voorbeeld der *Montanisten*, gezien, dat de Christenen zelve de geestdrijvers niet konden dulden. Indien men verders de Christenen, met recht, had kunnen beschuldigen van oproerigheid tegen den Staat, de Vorst had hen moeten straffen, maar, hoe zeer men hunne bijeenkomsten bij nacht, en in 't geheim, waar toe zij zich dikwijls, wegens vervolgingen, genoodzaakt zagen, verdacht hield, hoe geweldig men hen lasterde, als of zij menschen vleesch aten, menschenbloed dronken, en zich onderling vermengden (†), de Christenen, op eene rechtmatige wijze onderzocht wordende, zijn steeds onschuldig bevonden, en hebben zich ook altijd op hunne onschuld beroepen: Was 'er onder hen, gelijk 'er altijd kaf onder het koorn is, die door slechte zeden het Christendom onëere aandeed, de Christenen sneeden zulken zelve af van hunne gemeenschap, en bilijkten over hen de straf der wet. Het volk, opge-

flookt

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.
—
daadlijk
vervolgd
hebbe?

(*) *Gesch. van den val des R. Rijks. Cap. 16.*

(†) Alle deze en foortgelijke lasteringen heeft een koninkrijk bijeenverzameld, in een werk in 4to, *P.g. aus Obtrectator Kiel. 1698.*

II flookt door zijne Priesters, en gaande gemaakt, door
 BOLK de lasteringen, door de Jooden uitgestrooid, mogt
 IV voor zijnen haat tegen de Christenen schijn vinden,
 Hoofdst. omdat zij den Volksgodsdienst verächtten en bestre-
 na C. G. omdat zij aan de beeldenisten der Keizeren
 Jaar 161. den, omdat zij aan de beeldenisten der Keizeren
 tot 180. Godsdienstige verëering weigerden, omdat zij zich
 — onttrokken aan de gemeenschap met bijgelovige pleg-
 tigheden en feesten, en omdat het volk de rampen, die
 het gemeenebest troffen, aan den toorn der Goden
 tegen de Christenen toefchreef; de mishandelingen,
 door de Christenen geleden, en dweepächtige nei-
 gingen mogen sommigen humner, somtijds, tot
 ongeoorloofde en onbescheidene drift vervoerd, en
 daar door de Godsdiensthaat meer voedsel gekregen
 hebben, maar de Wijsgeer en Vorst, wiens pligt het
 was, de waarheid te onderscheiden, kon nooit de
 Christenen verächtten, noch als zoodanig straffen.

De Chris- Hoe het zij, schoon men geen genoezamen
 tenen on- grond heeft, om, met sommigen, dezen Wijsgeeri-
 der zijne gen Keizer te beschuldigen, dat hij, met Plakkaten
 regeering en Wetten, de vervolging de Christenen zou bevo-
 zwaar len hebben, daar TERTULLIANUS (*) hem uitdrukkelijk
 vervolgd. hier van vrijspreekt (†), onder zijne regeering echter
 heb-

(*) *Apolog. C. 5.*

(†) Men beroept zich, om de bovengemelde beschul-
 diging te slaaven, bijzonder op een gezegde van MELITO,
 Biskhop van *Sardes*, aangehaald bij EUSEBIUS, (*Hist.*
Eccles. IV. 26.) waar in hij gewaagt van *nieuwe Plak-*
kaaten, waar door de Godzalige menschen in *Afje* ge-
 drukt werden, en van welke wetten onbeschaamde laste-

hebben de Christenen, in verscheiden gewesten van het Romeinsche gebied, hevige vervolgingen, door het oproerig volk verwekt, moeten ondergaan, en allerhande mishandelingen, verbanningen, ja velen hunner den dood geleden; in eenige gewesten, was de vervolging zoo streng, dat EUSEBIUS (*) schrijft, dat 'er, als men het besluit uit deze wilde opmaken, tot de gantsche uitgestrektheid van het Romeinsche gebied, *duizenden* van Christenen gerekend moeten

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jear 161.
tot 180.

teraars, en die naar eens anders goed begeerig zijn, zich bedienden, om openlijk en onöphoudelijk de onschuldigen te berooven. „Geschiedt dit op uw bevel,” dus spreekt hij den Keizer aan, „dan mag het wel gedaan zijn, want een rechtvaardig Vorst kan niets onrechtvaardigs willen, en wij willen dezen dood geern, als .. eene eere, verdragen.” enz. MILITO schijnt dus alleen te spreken, van *Wetten* en *Plakkaaten*, die de Landvoogden in naam des Keizers afkondigden. Men zegge niet, dat niemand zich verstoort zou hebben, wetten af te kondigen, in naam des Keizers, die niet van den Keizer waren. De Landvoogden toch kondigden meermalen zulke veröordeningen af, en men zou over deze wetten, van welke MILITO spreekt, beter kunnen oordeelen, indien wij de verzameling van wetten tegen de Christenen nog hadden, van den rechtsgeleerden NOMTIUS, waar van LACTANTIUS gewaagt, (*Iust. Div. l. V. C. 11.*) Vergelijk VENEMA, *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 590.*

(*) *Hist. Eccles. l. V. Prooem.*

H BOEK ten worden, omgekomen te zijn. (*) Indien
 IV IV *aanschrijving* aan de gemeene vergadering van *Af*
 Hooft: waar van wij boven (†) gesproken hebben, a
 na C. G. M. AURELIUS toe te schrijven, en echt ware, z
 Jaar 161. hij: zich, als een billijk Vorst, jegens de Christen
 tot 180. gedragen hebben, maar, wij hebben gezien, dat
 ————— redenen zijn, om aan de eeltheid van dit stuk
 twijfelen; integendeel is zijn *aanschrijven* ten opzie
 te van de Christenen, die te *Lions* vervolgd we
 den, streng en onrechtvaardig, gelijk wij, op zij
 plaats, zien zullen (§), en over het algemeen
 schijnen de verdedigers der Christenen van deze
 tijd, met recht, te klagen, dat de Keizer hunne o
 schuld niet behoorlijk onderzocht, hun geene hun to
 komende bescherming verleende, en te ligt aan o
 lasteringen hunner vijanden geloof gaf.

De voornaamste vervolgingen gebeurden in *Af*
 en *Frankryk*; ja zelfs te *Rome*, onder het oog van
 den Oppervorst, waren de Christenen niet veilig
 waar van het volgende voorbeeld getuigt, hetwelk
 wij te liever plaatzen, omdat het aanleiding heeft
 gegeven, tot een tweede verweerschrift, en vervolg
 gends tot den Marteldood van JUSTINUS, *den Ma*

(*) Deze Geschiedschrijver zegt hier mede echt
 niet stellig, dat 'er *duizenden* omgekomen zijn, alzoo
 de vervolgingen niet overal, of even streng, gewo
 hebben.

(†) *Bladz.* 106.

(§) Deze *aanschrijving* wordt gemeld bij EUSEB. *His*
Eccles. I. V. C. 1.

zelaar. Het geval wordt door dezen, hoofdzakelijk, dus verhaald. (*)

Zekere vrouw, die, zoo wel als haar man, buitenfporig geleefd had, werd tot het Christendom bekeerd, verbeterde hare zeden, en deed haar best, om ook haren man van levenswijze te doen veranderen. Deze volhardde niet alleen in zijn wellustig leven, maar verviel steeds van kwaad tot erger; lang verdroeg de vrouw dit met geduld, tot zij, eindelijk, haren man, die, na *Alexandrië* gereisd, aldaar zich aan allerlei ondeugden overgaf, eenen scheidbrief zond. Deze, om zich te wreken, beschuldigde haar bij den stadvoogd van *Rome*, *URBICUS*, dat zij eene Christinne was, doch op haar verzoek verkreeg zij van den Keizer verlof, om, eer zij op deze beschuldiging antwoordde, hare huislijke zaken in orde te brengen. De man, dus gestuit in zijne boosheid, wendde zijne woede tegen *PTOLEMEUS*, die zijne vrouw in het Christendom onderwezen had, welke daar op gevangen, en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, ter dood veroordeeld werd. Een daar bij staande Christen, *LUCIUS* genoemd, kon zich niet onthouden, den Richter te vragen: „Waaröm veroordeelt gij „dan dezen Man, die geen echtbreker, noch hoer „reer, noch moordenaar, dief of roover, noch „van enige andere misdaad overtuigd is, maar die „alleen belijdt, een Christen te zijn, tot levens- „straf? gij vormist niet, *URBICUS*! zoo als het, „voor de tijden van eenen vroomen en wijsgeerigen „Kei-

II
BOEK
IV

Hoofdst.
na C. G.
Jear 161.
tot 180.

Vervol-
ging te
Rome.

(*) En uit hem *EUSEB. Hist. Eccles. Libr. IV. C. 17.*

II „ Keizer , en eenen heiligen Senaat , past.” De
 BOEK
 IV Stadhouder hem uit deze woorden voor een' Christen
 Hoofdst. kennende, liet, als LUCIUS dit niet ontkende, hem
 na C. G. insgelijks ter dood brengen, welken deze als een gunst-
 Jaar 161. bewijs onderging. Een dergelijk lot had nog een
 tot 180. derde Christen, die juist voorbijkwam, toen dit ge-
 beurde.

Tweede Door zulke onrechtvaardige behandelingen opgewekt,
 verweer- trad JUSTINUS, andermaal, ter verdediging op van de
 schrift Christenen, en schreef omtrent het jaar 162 zijn tweede
 van Jus- verweerschrift, gericht aan de beide Keizers, en aan den
 TINUS. Senaat van *Rome*. Onder andere merkwaardigheden
 in hetzelfde, beroept zich JUSTINUS, op de wonder-
 gave, om de *Demons* uit bezetenen te verdrijven, als
 toen nog plaats hebbende, en voor het oog der Hei-
 denen geöefend wordende. Ook geeft hij te kennen,
 hoe hij verwachtte, zelve het slacht-offer van de laste-
 ringen van den *Cynischen* (Hondsehen) wijsgeer
 CRESCENS, te zullen worden, die alöm uitstrooide,
 dat de Christenen godlozen en godlooचनाars waren,
 met welken JUSTINUS in gesprek geweest, en wien
 hij zijne onkunde omtrent het Christendom aange-
 wezen had.

Martel- Of deze verantwoording of dit verweerschrift van
 dood van JUSTINUS den Keizeren en den Senaat onder de oogen
 JUSTINUS. is gekomen, kunnen wij, bij gebrek van berichten,
 niet zeggen. (*) Hoe het zij, JUSTINUS heeft 'er
 wei-

(*) Men schijnt zulks echter te mogen besluiten, uit
 EUSEB. *Hist. Eccles. Libr. IV. C. 11, 1.*

weinig vrucht, voor zich zelven, van getrokken. Misfchien werd het zelve, gelijk zoo vele andere verzoekschriften, ongelezen, ter zijde gelegd, misfchien ook deed, het geen JUSTINUS, te veel naar de gronden der *Platonifche* Wijsgeerte, van de *Demons* en booze geesten, daar in gezegd had, hem nadeel bij MARCUS AURELIUS, die de *Stoïfche* Wijsgeerte volgde. Ten minften, korten tijd hier na, in het jaar 163, of 165, door den gemelden CRESCENS, die hem niet vergeven kon, dat JUSTINUS hem van onkunde en fmoedheid, in tegenwoordigheid van velen, overtuigd had, befchukligd zijnde, en voor den Richter RUSTICUS eene korte belijdenis van zijn geloof afgelegd hebbende, werd JUSTINUS der dood veroordeeld, gegeesfeld, en met de bijl onthoofd. De bijnaam van den *Martelaar*, hem zedert algemeen gegeven, getuigt van de achting en eerbied, in welken hij, bij de Christenen, stond. In onzen tijd, heeft SEMLER hem streng beoordeeld, als behoorende tot de dweepächtige *fanatifche* Christenen, wien men even min *geleerdheid*, als den naam van *Kerkvader*, kan toekennen; en die zelfs niet tot de *rechtzinnige* Christenen behoorde, welke zich zulke vervolgingen niet op den hals haakden, als zulke dweepers troffen. En zeker, dit moeten wij erkennen, dat JUSTINUS te veel ingenomen met de Wijsgeerte van PLATO, uit dezen, en nog meer uit FILO, niet alleen vreemde denkbeelden, over den Zoon van God, over de *Demons*, enz. heeft aangenomen, maar ook dat hij, het eerst, de grondfellingen der zoogenoemde *Mystifche Godgheerdheid*, onder de Christenen, heeft

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II voorgedragen, of de leere van eene werkeloze god-
 BOEK zaligheid, die God, afgezonderd van de wereldsche
 IV bezigheden, en alle zinlijke vergenoegens verzaken-
 Hoofdft. de, in eenzame bespiegelingen en verheffing der ziel,
 na C. G. dient, en die de gemeene godzaligheid van andere
 Jaar 161. Christenen, die in het gewoel der wereld hunne
 tot 180. pligten trachten te vervullen, te boven wil gaan. (*)

Martel- Omtrent dien zelfden tijd, nog bij het leven van
 dood van den Keizer VERUS, (†) den Ambgenoot van MAR-
 POLYKAR- CUS AURELIUS, werd ook de eerwaardige grijsaart
 PUS. POLYKARPUS een martelaar voor het Christendom,
 een flacht-offer van den haat der Heidenen en Joo-
 den te *Smyrna*, alwaar hij Bisfchop was. Men
 heeft een zeer omftandig verhaal van dezen dood,
 in eenen Brief van de Christenen te *Smyrna*, aan de
 andere gemeenten, (§) waar uit wij, wegens de
 merk-

(*) Men zie over JUSTINUS, zijnen Marteldood, en karakter, de Schrijvers, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirch-gefch. Th. III. S. 107.*

(†) Men is niet zeker omtrent het jaar, waar in POLYKARPUS den marteldood ondergaan heeft. Sommigen ftellen dien in het jaar 147. nog onder de regeering van ANTONINUS PIUS, anderen in het jaar 167, weder anderen in het jaar 169.

(§) Bij COTELER. *Patr. Apost. Vol. II. Part. I. pag. 195.* EUSEBIUS heeft'er een uittrekzel van, *Hist Ecclef. IV. 15.* De echtheid van dezen Brief wordt door sommigen in twijfel getrokken, ten minften acht men, dat hij vele inlascningen in laater tijd ontvangen heeft. Over het geheel echter is 'er geene reden, om hem als onücht te verwerpen.

merkwaardigheid, het voornaamste hier zullen overnemen.

II
BOEK
IV

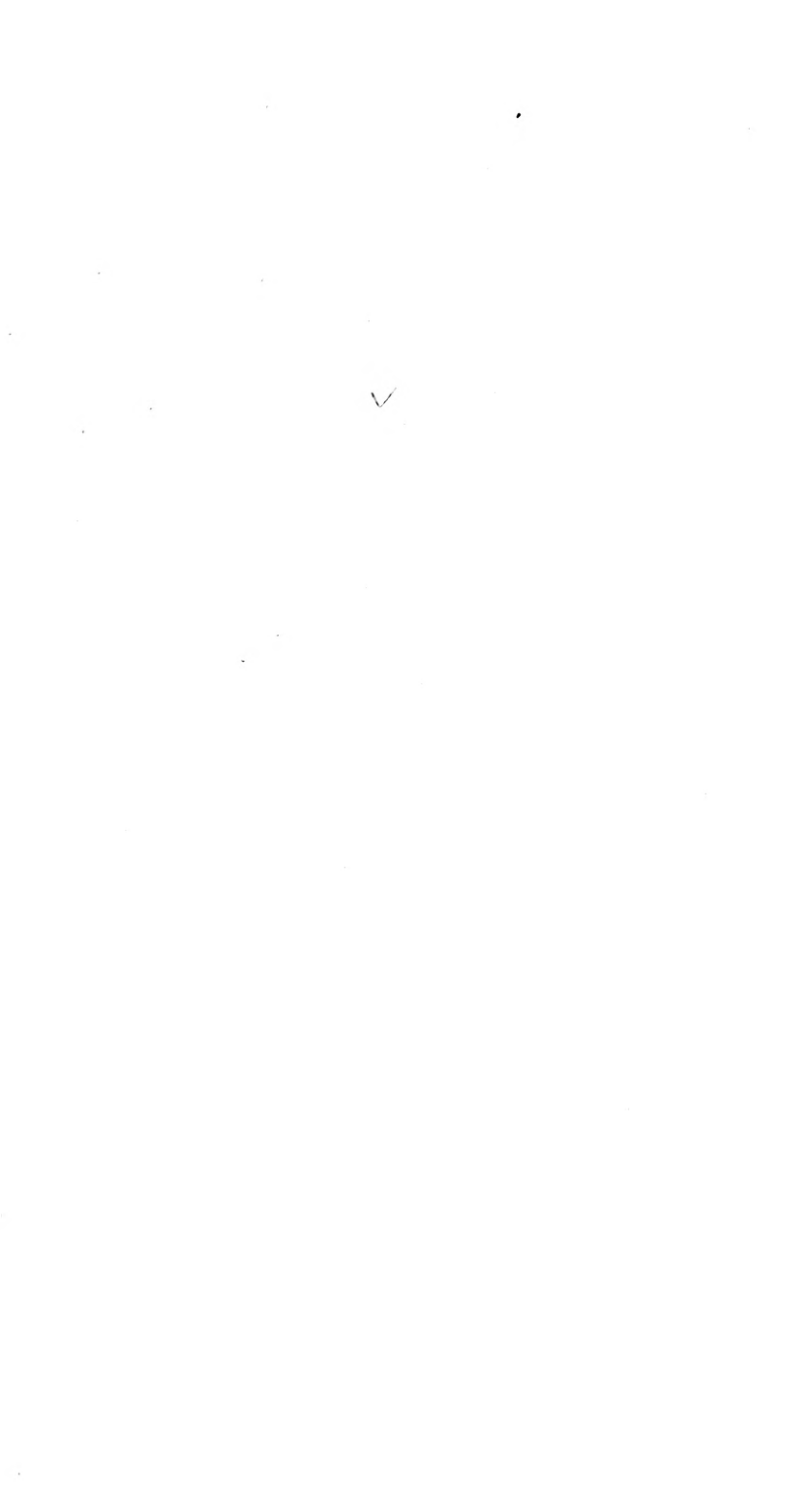
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Te *Smyrna* was eene vervolging ontstaan tegen de Christenen, waar van ons de aanleidende oorzaak niet gemeld wordt, hoedanigen ook in andere Steden van *Afë*, door het volk, van tijd tot tijd, bijzonder bij gelegenheid der openbare Schouwspelen, en gevechten van wilde beesten, verwekt werden. Men woedde met de uitgezochte pijnigingen tegen de Christenen, die dezelve doorstonden, zonder eene zucht te slaaken. Een jongeling, GERMANICUS genoemd, met wien de Landvoogd zelve medelijden had, om zijne jongheid, was zoo ver van naar deszelfs vermaning, om aan de Goden te offeren, en dus zijn leven te behouden, te hooren, dat hij veelër het wilde dier, waar aan hij werd voorgeworpen, tergede, om des te schielijker door hetzelfde vercheurd te worden. Het volk, dóór deze standvastigheid, die halfarrigheid en razernij genoemd werd, verbitterd, schreeuwde: „Weg met de Ongodisten!! Men zoek „POLYKARPUS!” Een ander Christen, uit *Frygië*, met name QUINTUS, gaf zich vrijwillig aan, maar op het gezicht der wilde beesten, ontzook hem de moed, en hij liet zich bewegen, om aan den beschermgeest des Keizers te zweeren. „Daaróm Broeders!” schrijven de Christenen van *Smyrna*, „keuren wij „het geenszins goed, dat sommigen zich vrijwillig „aanbieden; want dit beveelt het Euängelie niet.” Hier hebben wij dus een voorbeeld van eenen te verre gaande dweepächtigen Christen, hoedanigen ’er zeker, in die tijden, meer waren, maar tevens zien

II zien wij, hoe bedachtzame Christenen zulken ver-
 BOEK
 IV
 Hoofdst. na C. G. jaar 161. tot 180.
 keerden ijver, en te recht, hebben afgekeurd. Toen het geroep des volks om POLYKARPUS zich verliet, week deze grijsaart, zich naauwlijks door zijne vrienden hebbende laten bewegen, naa eene landhoeve, maar vervolgd en ontdekt zijnde, ging hij zijne vervolgers bedaard te gemoet, en verzocht hen zoo veel tijds, dat hij zijn gebed kon doen. Dit hem vergund zijnde, bad hij zoo nadruklijk, dat deze wreedarts zelve getroffen waren. Men voerde vervolgens den ouden man op eenen ezel weder stadwaards. Onder weg namen een Vrederichter der Stad met deszelfs Vader, daar voorbij komende, en met zijne jaaren medelijden hebbende, hem bij zich in hun rijtuig, en poogden hem te overreden, om den Keizer den naam van *Heer* te geven, het welk de Christenen weigerden te doen, omdat de Keizers dezen eertitel van de Goden, wien men dien plagt te geven, overgenomen hadden, en dezelve dus eene erkenenis van iet Godlijks in zich bevatte. POLYKARPUS weigerde dit insgelijks volstandig, waaröp zij in drift ontstoken, hem zoo ruw uit het rijtuig stieten, dat de oude man zijn been deerlijk beschadigde. Vervolgens, onder een ongestuimig geschreeuw des volks, voor den Richterstoel van den Stadhouder gesleept zijnde, begeerde deze van hem, hij zou bij den geest des Keizers zweeren, en overluid roepen: „Ruim de Ongodisten weg!!” POLYKARPUS, zich naa het volk wendende, sloeg de betraande oogen tén hemel, en de hand naa de Heidenen uitstekende, bad hij overluid: „Ruim de Ongodisten weg!”

Als

— in lichte yu. ren heb ik u nu zéënd
Blad: 157.

Als de Richter aanhield, hij zou bij den Keizer zweeren, en Jesus lasteren, sprak POLYKARPUS staatelijk deze gedenkwaardige woorden: „Zes en tachtig jaaren heb ik hem gediend, en nooit deed hij mij eenig kwaad; en zou ik nu mijnen Koning en Zaligmaker lasteren!” — „Ik ben een Christen”, voer hij voort, tot den Stadhouder sprekende, „en bereid, indien gij daar eenen dag toe wilt stellen, u de gronden van mijnen Godsdienst te verklaren.” De Stadhouder, die, naar het schijnt, meer de drift des volks in dezen volgde, dan zijne eigene overtuiging, wees hem op het volk, ten einde dit uitsfel van het zelve te verwerven, maar POLYKARPUS antwoordde, dat hij, als een Christen, die eerbied voor de overigheid had, wel den Stadhouder, maar geenszins een toomloos volk, rekenfchap van zijn geloof wilde geven; terwijl hij op de bedreigingen, dat men hem voor de leeuwen zou werpen, niet alleen onbevreesd zijnen moed behield, maar zelfs verzocht, men zou dan slechts, zonder uitsfel, daar mede voortvaren! Toen liet de Stadhouder openlijk uitroepen, dat POLYKARPUS bekend had, een Christen te wezen. En nu ging de kreet van Heidenen en Jooden op: „Deze is de leerfâr van *Alfë*, de Vader der Christenen, de verftoorer van onze Goden, die zoo veel leert, dat zij niet offeren, noch de Goden aanbidden moeten!” Tevens begeerden zij, dat men een' leeuw tegen hem los zou laten, het welk hun geweigerd werd, omdat de Schouwfpelen reeds geëindigd waren. Toen riep men eenparig, men zou

II
BOLK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II hem verbranden, en elk, inzonderheid de Jooden,
 BOEK bijverde zich om het zeerst, eenen brandstapel op
 IV te richten; tot welken POLYKARPUS geleid zijnde,
 Hoofdst. overluïd zijn gebed tot God deed, met deze woor-
 na C. G. den: „Ik dank u, Vader van uwen lieven en ge-
 jaar 161. den: „zegenden Zoon JESUS CHRISTUS, door wien wij
 tot 180. „de kennis van u ontvangen hebben, gij God der
 „Engelen, der Magten, en van al het Schepzel,
 „maar ook van het gantche Geslacht der recht-
 „vaardigen, die, in uwe tegenwoordigheid leven!
 „dat gij mij dezen dag en dit uur verwaardigd
 „hebt, deel te verkrijgen, onder het getal der
 „bloedgetuigen, in den lijdenskelk van CHRISTUS,
 „tot de opstanting des eeuwigen levens naar lijf en
 „ziel, in de onverderfelijkheid des Heiligen Geestes!
 „Laat mij onder hen heden in uwe tegenwoordig-
 „heid worden aangenomen, als eene vette en wel-
 „aangename Offerande, gelijk gij te vooren bereid,
 „en ook vervuld hebt, het geen gij te vooren hebt
 „bekend gemaakt, ó Waarachtige God, die niet
 „liegen kunt! Daaröm en voor dit alles loof, dank,
 „en verheerlijk ik u, door den eeuwigen Hoogen-
 „priester JESUS CHRISTUS, uwen geliefden Zoon;
 „door wien u, met hem en den Heiligen Geest,
 „zij de heerlijkheid nu en in de toekomende eeu-
 „wen. Amen!” Dit *Amen* met eene luide stem
 hebbende uitgesproken, onttaken de dienaars den
 brandstapel, doch, als de vlam, rondöm POLY-
 KARPUS, als een gewelf vormde, zonder hem te
 beschadigen, maakten zij een einde van zijn leven,
 met hem een' dolk in het hart te stooten.

Ik heb, in dit verhaal, geene melding gemaakt, van wonderbare omftandigheden, welke, volgens den Brief der Christenen van *Smyrna*, dezen dood van POLYKARPUS voorgegaan en verzeld zullen hebben. Eenige dagen te vooren zal een droom, waar in hij zich verbeeldde, dat zijn bed onder en om hem verbrandde, hem zijn uitëinde hebben verkondigd. Toen hij naa den richterftoel gefleept werd, riep hem eene ftem toe: „POLYKARPUS! *houd u dap- per! gedraag u als een' man.*” Zonder dat men heeft kunnen vernemen, wie hem dit hebbe toege- roepen. Van zijn' ligchaam en den brandftapel ver- fpreidde zich een aangename balsemgeur, en uit de wond, welke men hem met den dolk toebracht, vloei- de zoo veel bloed, dat het vuur daar door gebluseht werd. (*) — Deze bijzonderheden, als ook die van het vuur, dat zich van den martelaar fcheen te ver- wijderen, kunnen zeer wel gebeurd zijn, en uit na- tuurlijke oorzaken verklaard worden; ook behoeft het ons niet te verwonderen, dat de vrienden van dezen eerwaardigen Man, door hunnen eerbied ver- rukt, alle bijzonderheden opgemerkt, en in dezelve veel

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.
—
Aanmer-
king over
de won-
derbare
bijzon-
derheden
bij den-
zelve.

(*) Uit de wond zal ook eene duive gevlogen zijn, doch, dit fchijnt voor eene laater inlafsching te houden te zijn, ten minften EUSEBIUS heeft het niet in zijn uittrekzel. Zoo dat dit gelijk zal staan met een ander verhaal, dat'er, toen hij tot Bifchop werd ingewijd, eene duive, als een zinnebeeld van den Heiligen Geest, op zijn hoofd zij nedergedaald.

II veel wonderbaars hebben gemeend te zien of te hoor-
 BOEK ren. Doch, ook zonder het wonderbare, boezemt
 IV ons het gedrag van POLYKARPUS, en zijn dood,
 Hoofdst. gevoelens van hoogächting voor dezen Martelaar
 na C. G. jaar 161. in.
 tot 180.

—
 Eerbied
 voor zij-
 ne nage-
 dachte-
 nis.

Even min kan het ons verwonderen, dat men de nagedachtenis van dezen deugdzaam Leeräar in zegening gehouden heeft. Na 's mans dood, drongen de Jooden bij de Overheid aan, men zou het lijk niet aan de Christenen, ter begravenisfe, overlaten, opdat zij hem, na zijnen dood, niet aanbid- den mogten. Hier op maken de Christenen van *Smyrna* deze aanmerking in hunnen Brief: „ zij „ wisten niet” (deze lasteräars) „ dat wij JESUS, „ die geleden heeft tot verlossing van allen, die in „ de wereld zalig zullen worden, nooit verlaten, „ noch iemand anders verëeren kunnen. Hem aan- „ bidden wij, omdat hij Gods Zoon is; maar „ de martelaren beminnen wij, billijk, als leeräaren „ en navolgers des Heeren: wegens hunne ongemee- „ ne genegenheid jegens hunnen Koning en Leer- „ meester. Ach! dat wij ook hunne medegenoten „ en medeleerlingen zijn mogen!” De Jooden ver- kregen hunnen zin niet, het lijk werd, naar de Ro- meinsche wijze, verbrand, en het gebeente door de Christenen, als dierbare overblijfselen, op eene voegzame plaats, begraven, alwaar zij, vervolgens, jaarlijks, den dag zijns doods, (dien zij *zijnen ge- boortedag* noemden, welke benaming, vervolgens, als eene belijdenis van het geloof in eene toekomen-

de zaligheid, bij de Christenen in gebruik is gebleven, om den dag des doods van de Martelaren, op welken zij in deze zaligheid waren overgegaan, te betekenen,) vierden. Dit is het eerste uitdruklijk voorbeeld van deze gewoonte, welke daar in bestond, dat men, op dien dag, bij het graf van den martelaar bijeenkwam, of ook wel in de gewoone vergaderplaatsen, hier werd de geschiedenis van zijn lijden en dood gelezen, en God gedankt, voor den moed en standvastigheid, dien zoodanig Martelaar getoond had, en om gelijke standvastigheid gebeden. Men gebruikte het avondmaal, en vergat de aalmoesfen en liefdemaalen niet. Dus gedacht men aan deze waardige mannen, en men wekte zich op tot hunne navolging. Dus toonden de Christenen liefde, eerbied voor hunne nagedachtenis, en begeerte, om hun geloof en lijdzaamheid, zo de nood het vorderde, na te volgen. Maar wij vinden niet, dat zij het gebeente dezer bloedgetuigen, of iet, dat tot hen behoord had, als heilige overblijfselen, (*reliquiën*), bewaarden, of bijgeloovig verëerden. Naderhand echter is deze eenvoudige gedachtenisviering de bron geweest, van ontelbare feestdagen, en eene bijgeloovige aanbidding van zoogenaamde Heiligen, toen het Christendom van zijne oude eenvoudigheid verbasterde. (*)

Zoodanige vervolgingen, welke de Christenen alom
verveerschriften.

(*) Men zie *CAMP. SAGITTARIUS de Martyrum natalitiis in primitiva Ecclesia* 410.

II verduuren moesten, spoorden verscheiden godvruchtige en kundige leeräaren, wier getal meer en meer onder hen toenam, aan, om zich, met Verzoeken en Verweerschriften, aan den Keizer te vervoegen, wier menigte tevens bewijst, hoe veel de Christenen; onder de regeering van MARCUS AURELIUS, geleden hebben. Onder de Verdedigers en VoorSpraken van het Christendom, ten dezen tijde, behoort MELITO, Bischof van *Sardes*, een werkzaam ijverig man, in groote achting bij de Christenen, velen van welken hem voor eenen Profeet hielden (*), die in alles, door aandrift van den Heiligen Geest, te werk ging (†). TERTULLIANUS (§) roemt zijne welsprekendheid. Ook heeft hij verscheiden geschriften in het licht gegeven, behalven zijn Verweerschrift aan den Keizer M. AURELIUS, van het welk EUSEBIUS (***) uittrekzels bewaard heeft, benevens eene lijst van zijne Boeken, als mede eene lijst der Heilige Boeken des O. en N. Testaments, door MELITO opgesteld, welke overeenkomt met onze lijst der Heilige Boeken, behalven dat de Boeken *Nehemia* en *Esther* in dezelve ontbreken, doch het eerste schijnt hij verëenigd te hebben met het Boek *Esra*. Van zijne menigvuldige schriften heeft geen één onzen tijd bereikt,

waar

(*) TERTULLIANUS bij HIERONYMUS *Catal. SS. Eccles. C. 24.*

(†) EUSEB. *Hist. Eccles. L. V. C. 24.*

(§) *L. C.*

(**) *Hist. Eccles. IV. 26.*

waar van men nauwlijks reden kan vinden, dan in de weinige gemeenfchap tusfchen de bijzondere gemeenten, en misfchien in de treurige lotgevallen, die de Kerk naderhand ondergaan heeft; daar in, ten minften, fchijnt men de reden van dit verlies niet te moeten zoeken, dat MELITO verfcheiden bijzondere gevoelens koesterde, die bij andere Leeräaren geen ingang hebben gevonden.

Dus heeft men hem befchuldigd, dat hij aan God een *ligchaam* toegefchreven, en dien zich als *ligchaamlijk* voorgesteld heeft; EUSEBIUS (*) meldt een werk van hem, *περὶ ενσωμαξίης θεου*, welk opfchrift vertaald wordt, *over den ligchaamlyken God*, doch, het welk, misfchien, even goed vertaald kan worden: *van de menfchwording van God*, gelijk hij dan, in zijne fchriften, geleerd heeft, dat JESUS *God en menfch* zij. (†) Men zou dus mogen geloven, dat deze befchuldiging onwaarfchijnlijk en ongegrond zij, indien niet ORIGENES (§) insgelijks uitdruklijk verzekerd had, dat MELITO aan God een ligchaam heeft toegefchreven, terwijl hij het Godlijk beeld in des menfchen ligchaam zocht. Trouwens, wij zullen deze gedachten ook bij TERTULLIANUS vinden, het zij dan, dat deze Leeräars, door het woord *ligchaam*, de *zelfftandigheid* hebben verftaan, of dat zij gemeend hebben, dat God, ten einde van de Zaligen gezien te kun-

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Bijzon-
dere ge-
voelens
van ME-
LITO.

nen

(*) *Hist. Eccles.* IV. 26.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(§) *Select in Genes.* Tom. I. *Opp.* p. 25.

II nen worden, een ligchaam hebbe aangenomen. (*)
 B O L K Meer weten wij niet van MELITO, dan dat hij te
 IV *Sardes* begraven is, en ongehuwd geleefd heeft,
 Hooftst. na C. G. waaröm hij door POLYKRATES, Bisfchop van *Efe-*
 Jaar 161. ze (†), een *gefnevene* genoemd wordt, uit hoofde van
 tot 180. zijne vrijwillige onthouding, het welk ons tevens
 eene blijk oplevert, dat de opzieners der Kerk, ten
 dien tijde, niet allen buiten het huwelijk geleefd
 hebben, dewijl 'er anders voor deze benaming, aan
 MELITO zoo bijzonder te geven, geene reden was.

MILTIADES en CL. APOLLINARIS. Omtrent den zelfden tijd, het jaar 170, of wat laa-
 ter, hebben ook MILTIADES, en CLAUDIUS APOLLI-
 NARIS verweerschriften voor de Christenen gefchre-
 ven, behalven nog andere werken, bijzonder tegen
 de *Montanisten*, tegen welken zij de pen gevoerd
 hebben. EUSEBIUS maakt van hun gewag, en uit hem
 weten wij, dat deze APOLLINARIS Bisfchop geweest is
 van *Hiërapolis*, van MILTIADES is ons niets bekend,
 en hunne werken hebben den tijd niet overleefd. (§)

ATHENAGORAS. Doch een dergelijk verweerschrift van ATHENAGO-
 RAS, aan den Keizer M. AURELIUS en zijnen Zoon-
 COMMODIUS, gericht, is voor ons bewaard gebleven,
 benevens deszelfs verhandeling *over de Opftanding*,
 welke beide gefchriften, maar bijzonder het laatste,
 van de geleerdheid en fcherpzinnigheid van den
 Schrij-

(*) Vergel. VENEMA *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 517.*

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles. V. 24.*

(§) Zie van MILTIADES LÜSER. *Hist. Eccl. L. V. C. 17.*
 van APOLLINARIS L. IV. C. 27. L. V. 19.

Schrijver getuigen. Het is zeker zeldzaam, dat wij van ATHENAGORAS of zijne Schriften, bij de oude schrijvers, EUSEBIUS en HIERONYMUS, geene melding vinden, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om de echtheid dezer Schriften verdacht te houden. Daar 'er echter, in deze Schriften, niets is, het welk niet tot dezen tijd kan behooren, en METHODIUS, een Leeräar uit de derde eeuw, ATHENAGORAS als Schrijver kent, (*) kunnen wij deze Schriften niet anders dan voor echt aannemen.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Bij PHILIPPUS SIDETES, een' Schrijver van de vijfde eeuw, van wien HENR. DODWELL (†) een Brokfluk heeft uitgegeven, lezen wij van ATHENAGORAS de volgende bijzonderheden. Hij was een Heidensch Wijsgeer geweest te *Athenen*, waar hij ook geboren was. De Christenen willende wederleggen, las hij, met dat oogmerk, de Heilige Schriften, maar dit lezen overtuigde hem, door de verlichting van den Heiligen Geest, van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, welken hij toen omhelsde, evenwel, gelijk JUSTINUS de *Martelaar* insgelijks gedaan had, den Wijsgeerigen mantel behoudende, het welk door meer andere Christen Leeräaren gevolgd is, waar door hun aanzien onder de Heidenen niet weinig vermeerderde, die het Christendom als eene *Wijsgeerte* begonnen aan te merken, terwijl de Christenen zelve, gelijk bij voorb. MELITO van *Sardes*, hunne leere *Wijsgeerte* begonnen te noemen, ook de *Christelijke*
Wijs-

Een
Christen
Wijs-
geer.

(*) Bij EPIFAN. *Her.* 64 en PHOTIUS *Cod.* 234.

(†) Achter zijne *Disfert. in Irenaeum.*

II *Wijsgeerte, of de Wijsgeerte van CHRISTUS.* ATHE-
 BOEK NAGORAS is vervolgens aangesteld tot Leeräar in de
 IV School van *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar hij te-
 Hoofdst. na C. G. vens den Christelijken Godsdienst, en de Wijsgeerte,
 Jaar 161. bijzonder de *Platonische*, uit welke hij, even als
 tot 180. JUSTINUS de *Martelaar*, de leerstukken van het
 Christendom ophelderde, geleerd heeft. De gemelde
 PHILIPPUS SIDETES is evenwel een al te onzeker ge-
 tuigen, om deze berichten in alles te vertrouwen.

Schrijft Hoe het zij, ATHENAGORAS schreef in het jaar
 eene Ver- 176 of 177 (*) eene veräntwoording voor de Chris-
 äntwoor- tenen, welke hij aan de Keizers M. AURELIUS en
 ding. COMMODUS gericht heeft, en die den naam draagt
 van *Gezantschap* voor de Christenen, welke echter
 hier, in de betekenis van *Verdediging* of *Verzoek-*
schrift, *Memorie*, genomen moet worden. In dit
 gefchrift, klaagt hij, dat men den Christenen de
 bescherming der wet outhoude, welke anders, in het
 Romeinsche Rijk, elk een' handhaaft bij zijnen Vader-
 lij-

(*) Men heeft over den tijd der Opstelling van dit
 Verweerschrift getwist, omdat sommigen door COMMODUS
 verftonden LUCIUS VERUS, die dezen naam ook voer-
 de, en die in 169 overleden is, in welk geval derhalven
 deze Veräntwoording vóór dat jaar geschreven moest zijn,
 doch in de Veräntwoording § 15. wordt COMMODUS uit-
 drukkelijk de Zoon van M. AURELIUS genoemd, zoodat men
 aan VERUS niet denken kan, ook wordt § 1. gezegd,
 dat 'er in het rijk eene algemeene Vrede plaats had,
 het welk niet gezegd kon worden, dan na het jaar 176,
 waar in de *Sarmaten* en *Germanen* overwonnen wer-
 den.

lijken Godsdienst, en hij wederlegt de lasteringen der Heidenen, dat de Christenen Godloochenaars en menschen-eters zijn, en dat zij zich onderling zonder schaamte vermengen. Zijn geschrift over de Opstanding is, met die juistheid van gedachten, en sijnheid van oordeel, geschreven, waar van men in geschriften van Christen Leeräaren van dezen tijd, wanneer zij eenig leerstuk meer uitvoerig behandelen, geen voorbeeld ontmoet. Zijne geschriften zijn, behalven anderen, door ED. DECHAIR (te *Oxford*. 1708. 8.) en door PRUDENTUS MARAN, achter de werken van JUSTINUS den *Martelaar*, uitgegeven.

Men ziet uit deze schriften van ATHENAGORAS, het geen wij reeds bij JUSTINUS den *Martelaar* gevonden hebben, dat de Christenen meer en meer gebruik begonnen te maken van de Wijsgeerte, om de leerstukken van hunnen Godsdienst, bijzonder de leere van God Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te verklaren, waartoe ATHENAGORAS wederöm, even als JUSTINUS, bijzonder de *Platonische* Wijsgeerte gebruikte, schoon daar door deze leere meer verduisterd dan opgehelderd wordt; men oordeele daar over uit deze plaats uit zijn Verweerschrift (*)

„ Wij gelooven ook, dat God eenen Zoon heeft,
 „ het welk niemand voor belagchlijk behoeft te
 „ houden. Immers wij hebben geene fabelleer, zoo
 „ als de Dichters, die de Goden niets beter maken
 „ dan de menschen zijn. Maar de Zoon van God
 „ is

(*) § 9.

II
 BOEK
 IV
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 161.
 tot 180.

„ is het woord (de *Logos*, de *Rede*) des Vaders,
 „ in denkbeeld, en werking; want naar hem en
 „ door hem is alles gemaakt, dewijl de Vader en
 „ de Zoon één zijn. Naardien nu de Zoon in den
 „ Vader, en de Vader in den Zoon is, in eenheid
 „ en kracht des Geestes, is de Zoon van God het
 „ Verstand en de Rede des Vaders — Hij is de
 „ eerste geboorte des Vaders; niet als of hij ge-
 „ worden was, (want God van eersten af, (van eeu-
 „ wigheid) een eeuwig Verstand zijnde, heeft zelve
 „ in zich zelve den *Logos*, (*Rede*) gehad, als
 „ zijnde eeuwig redelijk,) maar zoo, dat hij te voor-
 „ schijn is gekomen, om het Denkbeeld, (*Idée*), in
 „ de krachtige werking, te zijn van alle stoflijke din-
 „ gen der ongevormde natuur en der aarde — zelfs
 „ ook van den Geest, die in de Profeten gewerkt
 „ heeft, beweerden wij, dat hij een *uitvloezel* van
 „ God zij, die uit hem uitvloeit, en weder tot hem
 „ keert, gelijk eene zonnestraal. Wie zou ons nu
 „ nog langer voor Ongodisten houden, wanneer hij
 „ hoort, dat wij God den Vader, en den Zoon van
 „ God, en den Heiligen Geest, roemen, en aantoo-
 „ nen, hoe zij, *in kracht*, één, maar *in orde*, on-
 „ derscheiden zijn?”

Omtrent de Engelen stelt hij, dat God aan de-
 zelve de starren, hemel en aarde, en het geen daar
 in is, onderworpen heeft, om die in orde te hou-
 den. (*)

Hij

(*) § 10.

Hij stelt een leven na dit leven, waar in God van ons rekenfchap vorderen, en richter zijn zal over de daaden der menfchen (*)

IF
BOEK
IV
Hoofdf.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

God heeft niet nodig, met offeranden gediend te worden, de rechte offers voor hem zijn, hem als onzen Schepper te kennen, en heilige handen tot hem op te heffen. Wij moeten hem een onbloedig offer brengen, het welk is *onze redelijke Gods dienst*. (†)

Onder de Engelen, die hij hier *Krachten* noemt, is 'er één, die zich regelrecht tegen God aankant. Niet als of 'er iet zij, dat tegen God overfta, of tegen zijne magt zou kunnen beftaan, maar daar is een Geest, die de goedheid van God — wederftreeft, en bij de ftoffe is. Hij was van God gemaakt, gelijk ook de overige Engelen, en God had hem het beftuur der ftoffe, en hare verfeheidene gedaanten toevertrouwd. — Eenigen onder de Engelen bleven in hun Stand en Ambt getrouw, maar anderen hebben verwaarloosd, het geen hun toevertrouwd was, en hun aanzien gefchonden, te weten, deze Vorst en opziener der ftoffe, en hare Vormen, en de anderen, die voor deze eerfte Hoofdfloffie gefchikt waren. (§)

In dat zelfde Hoofdftuk fpreekt hij van den vrijen wil des menfchen: „ De menfchen hebben eenen „ vrijen wil, met betrekking tot deugd en ondeugd, „ anders zou men de deugdzamen niet beloonen, „ noch

(*) § 11. (†) § 12. (§) § 22.

II „ noch de boozen straffen, indien het niet aan hun
 BOEK „ stond, goed of boos te zijn.”
 IV „ Ten aanzien van den oorspronlijken staat des
 Hoofdst. menschen schrijft ATHENAGORAS: „ Met den mensch
 na C. G. „ zelveu, zoo ver hij uit Gods hand gekomen is,
 Jaar 161. „ staat alles regelmatig en ordenlijk, wat zijne ge-
 tot 180. „ meene redelijke Natuur en zijne Schepping betreft;
 „ want de eigene inborst, (gemoeds-aart) van ieder,
 „ en de werking der booze geesten, en derzelver
 „ aanvoerer, maken, dat de één her- de ander der-
 „ waards gedreven wordt.”

In zijne wederlegging van de lastering der Heide-
 nen, als of de Christenen zich aan ongebonden wel-
 lusten, zelfs aan bloedsehande, schuldig maakten, leert
 hij eene zoo strenge Zedenleere, dat sommigen hem
 daarom onder de *Montanisten* hebben gerekend.
 „ Elk onder ons, zegt hij, (*) heeft zijne eigene
 „ vrouw, die hij, volgens bij ons gebruikelijke
 „ wetten, genomen heeft, maar ook deze enkele, zoo
 „ lang tot zij zwanger wordt. — Het tweede hu-
 „ welijk is eene eerbare echtbreuk.”

Eindelijk sluit hij zijn Verweerschrift, met de be-
 lijdenis van de leere der Opstanding uit de dooden,
 welke hij, gelijk wij zeiden, in een afzonderlijk
 werk, verhandeld heeft.

Oor- Eene plaats in het Verweerschrift van ATHENAGO-
 sprong RAS verdient nog onze aanmerking: Hij zegt: (†)
 der *As-* „ Men vindt 'er velen onder ons (Christenen),
keten. „ „ man-

(*) § 27. (†) § 28.

„ mannen en vrouwen , die , zonder ooit te trouwen ,
 „ oud worden , in hoope , dat zij dus gemeenzamer
 „ met God zullen verkeeren .”

II
 BOEK
 IV
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 161.
 tot 180.
 ———
 onder de
 Christe-
 nen.

In deze woorden ontdekt men de eerste spoo-
 ren van die menschen , onder de Christenen , welke , naar
 den roem van hooger Godzaligheid staande , of van
 eene zwartgallige en sombere geestgesteldheid , zich
 van de wereld en wereldsche bezigheden en verma-
 ken onttrokken , en geheel tot de *beëfening* der
 Godzaligheid , gelijk zij waanden en voorgaven , af-
 zonderden , van waar zij den naam van *Askeeten*
 (*Oefenaars*) kregen . Niet te vrede , met de beëfe-
 ning van deugd en Godsvrucht , in welke de Chris-
 tenen tot hier toe hadden uitgemunt , terwijl zij ech-
 ter tevens de pligten der menschlijke famenleving
 vervulden , als achtende , dat men , in alle staaten en
 beroepen , God kon dienen , en dat men alle spijzen
 met dankzegging , zonder hinder der Godzaligheid ,
 kon gebruiken , misduidden deze lieden sommige gezeg-
 den van JESUS en zijnen Apostel PAULUS , over de
 liefde der wereld , en de voordeelen van den ongehuw-
 den staat , in kommerlijke tijden , en onthielden zich ,
 in het geheel , van het huwlijk , ja zelfs getrouwd
 zijnde , leefden zij in onthouding , van waar zij den
 naam *Continentes* (*onthoudende*) droegen . Zij zon-
 derden zich af van de famenleving , dreven geen
 Koophandel , gebruikten geen vleesch noch wijn ,
 kwelden hun ligchaam , door vasten en waken , en
 de eenzaamheid zoekende , verhieven zij zich in be-
 spiegelingen , boven het zinlijke , in den waan , dat

zij

II zij dus nader en gemeenzamer met God verkeerden,
BOEK en de volmaaktheid nader kwamen.

IV

Hoofdst. Zij hadden, onder de Jooden, de *Esfeenen* en
na C. G. *Therapeuten* tot voorlopers gehad (*), maar ook bij
Jaar 161. de Heidenen, hadden vele *Pythagorische* en *Plato-*
tot 180. *nische* Wijsgeeren de volmaaktheid gezocht, in een
bespiegelend leven, en het kwellen en verzwakken
van het ligchaam, het welk, naar hunne gedachten,
de ziel te zeer nederdrukte, en verhinderde, tot de
hoogere gewesten van volmaaktheid en geluk op te stij-
gen. Dat de *Gnostieken*, die zich op eene hooger ken-
nis beriepen, zich, in dit opzicht, aan alle dweep-
ächtige buitenspoorigheden overgaven, hebben wij,
in het voorgaande, gezien. De eene en andere heb-
ben onder de Christenen navolgers gevonden, die,
misfehien wel met een goed oogmerk, echter met
de daad de schoonheid en eenvoudigheid van het
Christendom bezoedeld hebben, en oorzaken ge-
weest zijn van vele bijgeloovigheden, die zich in
het Christendom gevestigd hebben. Van daar toch
het ongehuwde leven der Geestelijken; de strengheid
van nodeloze boetdoeningen en doodingen des vleeschs;
de ontelbare zwermen van Munniken; het onder-
scheid tusfchen het *Theoretisch* en *Mystieke* leven,
en de *Mystieke* Godgeleerdheid, welke de geheime
wijze, om God te dienen, in zich bevat; het on-
derscheid, dat men in het vervolg gemaakt heeft,
tus-

(*) Zie ons I. *Deel* *Bladz.* 15.

tusfchen de *geboden* van het Euāgelie, die aan alle Christenen zijn voorgeschreven, en *raadgevingen*, die zich alleen tot de meer volmaakten bepaalen, en wat dies meer is.

Sommigen dezer *Askeeten*, die te vooren, als Heidenen, den wijsgeerigen *Mantel* gedragen hadden, bleven denzelven behouden, en wilden gern voor *Christelijke Wijsgeeren* aangezien zijn, gelijk wij reeds aangemerkt hebben, dat de Christenen in het gemeen het Christendom thans als eene *Wijsgeerte* begonnen voor te dragen.

Deze foort van lieden maakten spoedig grooten opgang, gelijk de menschen ligtelijk door de uitwendige vertooning van Godzaligheid verblind worden, en zich vermaken in hunne uitvindingen, ook met betrekking tot den Godsdienst. Zij vonden, inzonderheid, in TERTULLIANUS, die zelve een *Askeet* was, een' grooten voorfander, welke al te onvoorzichtig deze levenswijze aanpreef, gelijk wij ook gezien hebben, dat hij den dweepzuchtigen *Montanisten* toegedaan geweest is. Verftandige Christenen keurden deze geestdrijverij af, waar van wij een merkwaardig voorbeeld, in dezen tijd, bij EUSEBIUS (*) hebben. Eén der Martelaren in Gallie, ALCIBIADES genoemd, had, langen tijd, niet dan water en brood genuttigd. Als hij in de gevangenis daarmede voortging, werd hem van een' ander Martelaar, ATTALUS, die daar toe in eenen droom vermaand zal zijn, onder het oog gebracht, dat hij

(*) *Hist. Eccl. L. V. C. 3.*

II hier in niet wel deed, dat hij Gods fchepzelen niet
BOEK gebruikte, en dat hij aan anderen aanftoot gaf.
IV
Hoofdf. Wat 'er ook van den droom zij, genoeg is het,
na C. G. ALCIBIADES gaf aan deze vermaning gehoor, en ge-
Jaar 161. bruikte zedert alle fpijzen, zonder onderfcheid, met
tot 180. dankzegging aan God. (*)

THEO- Omtrent dezen tijd, en wel omtrent het jaar 180,
PHILUS fchreef ook THEOFILUS, zesde Bifchop van *Antiö-*
van *An-* *chiö*, (†) behalven verſcheiden andere werken tegen
tiöchiö Dwaalleeräars, bij voorbeeld, tegen MARCION en HER-
ſchrijft MOGENES, die verloren zijn gegaan, zijne drie Boe-
inſgelijks ken aan AUTOLYKUS, eenen geleerden Heiden, zij-
eene ver- nen vriend, ter verdediging van den Christelijken
dediging Godsdiens en Leerè. Hij bewijst, in het eerſte Boek,
voor de dat God, ſchoon onzichtbaar voor het ligchaams-
Christe- oog, zichtbaar is, in zijne werken, en eigenschappen,
nen. voor het oog der gezuiverde ziel, ook behandelt hij
in hetzelve de leere van de Opftanding der doo-
den. In het tweede Boek toont hij de dwaasheid
en ongerijndheid van het Heidendom, waar te-
gen

(*) De Nederlandſche Lezer zie meer over deze *Af-
keeten* in MOSHEIM *Nod. Opheld. tot de Kerk. Gefch. II
Deel Bladz. 193.* volg.

(†) Volgens EUSEBIUS *Hist. Ecclef. IV. 24.* en MË-
RONYMOUS *Catal. SS. Ecclef. C. 25.* — DODWELL en ande-
ren, onder welke VENEMA *Hist. Ecclef. Tom. III. p. 597.*
willen echter onzen Schrijver onderſcheiden van den Bi-
ſchop van *Antiöchiö*, en plaatzen hem laater, zoodat hij
onder den Keizer SEVERUS geleefd, en omtrent het jaar
203 deze Boeken gefchreven zal hebben.

gen hij de leere der Profeeten, bijzonder omtrent den oorsprong der wereld, overfelt, bij welke gelegenheid hij wijldloopige aanmerkingen maakt over de Scheppings-geschiedenis van MOSES, waarbij hij zich aan vele vernufts-spelingen in Allegoriën of Leenspreuken toegeeft. In het derde Boek gaat hij de lasteringen der Heidenen tegen de Christenen te keer, en draagt eene schetse voor van de Christelijke Zedenleer, en voegt hier bij een uittrekzel der Geschiedenis en Tijdrekening tot zijnen leeftijd toe.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Men heeft dezen THEOFILUS zeer onderscheiden beoordeeld, en verscheiden nieuwe geleerden hebben hem zeer laag gesteld, ook heeft men tegen zijne Rechtzinnigheid bedenkingen gemaakt, daar sommigen het *Ariënisme*, anderen de *Sabelliënerij*, in zijne voorstellen meenen te vinden. Doch hier omtrent moet men aanmerken, dat de ouden min zorgvuldig waren, in hunne uitdrukkingen, omtrent zekere leerstellingen, op welken zij, die uit het Heidendom overkwamen, hunne Wijsgeerige gevoelens toepasten, tot dat vershillen en twisten, daaruit ontstaan, vervolgens, tot nadere bepalingen dezer leerstukken, aanleiding hebben gegeven. Voords kan men niet ontkennen, dat, in dit werk van THEOFILUS, vele zwakke plaatsen zijn, doch, aan den anderen kant, heeft het zelve tegen den Bijgelovigen Godsdienst der Heidenen zijne nuttigheid kunnen hebben.

De volgende gezegden, omtrent zekere leerstukken, in zijn werk voorkomende, verdienen opgemerkt te worden. „ God den *Logos* (het *Woord*) in zijne in-
„ gewanden besloten hebbende (*λογος ενδιαιτητος*)
„ heeft

II „ heeft hem geteeld en met zijne wijsheid vóór het
 BOEK „ Heel-al voortgebracht (*λογος προφορικος*). Dit Woord
 IV „ had hij tot Werkmeester van het geen van hem ge-
 Hoofdst. „ schapen is, en door hetzelfde heeft hij alles gemaakt.
 na C. G. „ Deze heet *αρχη* (*begin of heerschappij*,) omdat hij
 Jaar 161. „ over alles, dat door hem gemaakt is, heerscht en ge-
 tot 180. „ biedt. Deze dan zijnde Gods Geest en het begin
 „ (heerschappij,) en wijsheid, en kracht des Allerhoog-
 „ sten, is op de Profeten nedergekomen, en heeft door
 „ hen gesproken van de Schepping der wereld, en alle
 „ andere dingen. Trouwens, de Profeten waren niet
 „ tegenwoordig, toen de wereld geschapen werd,
 „ maar, de Wijsheid Gods, die in hem was, en
 „ zijn heilige *Logos* (Woord) dat altijd bij hem
 „ is.” (*) — In zijne Leentspreukige verklaring van
 de *Mofaische* Schepping, zegt hij (†): „ Desgelijks
 „ zijn de drie dagen, die vóór de Schepping der
 „ Starren geweest zijn, voorbeelden der *Drieheid*,”
 (*τριας*, deze plaats schijnt de eerste in de schriftten
 der Kerkvaderen, waar in dit woord voorkomt,) „ van
 „ God, en zijn Woord (*Logos*) en zijne Wijsheid.”
 Voords is hij, door de immengzelen van *Platonische*
 denkbeelden, over het geheel, duister omtrent dit leer-
 stuk, het welk hij wil ophelderen, zoodat het niet
 duidelijk blijkt, of hij *het Woord* en *de Wijsheid*, of
den Zoon en *Heil. Geest*, genoegzaam onderscheidt,
 en als twee personen beschouwt, gelijk hij ook de *Ge-
 boorte* des *Zoons* daar in schijnt te stellen, dat God
door

(*) *Libr. II. Cap. 14.*

(†) *Libr. II. Cap. 23.*

door het woord *sprak*, en dus door het woord de wereld buiten zich geschapen heeft. (*)

II
BOEK
IV

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Verders beweert hij, te recht, eene Schepping uit niet, zoo dat ook de stoffe van God geschapen is: „Daar in wordt Gods kracht geöpenbaard, dat hij, *uit de dingen die niet zijn*, gemaakt heeft, wat hij wilde (†)”. „God maakte den mensch zoo, dat hij vrij, en naar eigene verkiezing, kon handelen. Het geen zich de mensch, door zorgloosheid en ongehoorzaamheid, op den hals gehaald heeft, schenkt God nu gunstrijk, door bijzondere menschenliefde en ontferming, de menschen aan zich gehoorzaam makende. Want, gelijk de mensch zich, door ongehoorzaamheid, den dood berokkend heeft, dus kan hij ook, de wet Gods gehoorzamende, als hij wil, zich het eeuwig leven verkrijgen. Want, God heeft ons eene wet en heilige geboden gegeven, en al wie de-
„ zel-

(*) *Libr. II. C. 31.* „Deze *Logos* — is Gods Zoon. Doch geen Zoon, zoo als de Dichters enz. sehrijven, die dit door bijflaap zou geworden zijn. Maar, in de daad, de *Logos* (het woord), dat altijd in het hart van God verborgen lag. Want, eer nog iet geschapen was, had hij dezen tot zijn' raadgever, die zijn verstand en wijsheid was. Maar toen God eens wilde maken, het geen hij besloten had te maken, heeft hij dit woord (*Logos*) voortgebracht en geteeld, den eerstgeboren aller Schepzelen — daar door *sprak* en openbaarde hij zich.” enz.

(†) *Libr. II. C. 4.*

II. DEEL.

M

II „ zelve doet , kan zalig worden , en de Opftanding
 BOEK „ deelüchtig zijnde , de onverderfelijkheid beërven.” (*)
 IV „ In zijne fchets van de Christelijke Zedenleere , laat
 Hoofdf. hij ook invloeyen (†) , „ dat het den Christenen
 na C. G. niet geëorloofd is , de kampgevechten en de fchouw-
 Jaar 161. tot 180. „ fpelen bij te woonen.”

Dit werk van THEOFILUS is door J. CHRISTOPH. WOLF , met aantekeningen , in het Grieksch en Latijn , uitgegeven in 8vo. 1724 te *Hamburg* , ook is het door PRUDENTIUS MARAN bij zijne uitgave van JUSTINUS *den Martelaar* gevoegd , en met Aanmerkingen opgehelderd , behalven andere uitgaven.

HERMIAS Men heeft in de Keulfche Uitgave van JUSTINUS *den Martelaar* , als ook in deszelfs Uitgave door een Christen Wijsgeer. Zijn Heekel-fchrift tegen de Heidenfche Wijsgeeren. MARAN , en afzonderlijk in het jaar 1764 door J. CHRISTOPH. DOMMERICH , nog een *Heekel-fchrift tegen de Heidenfche Wijsgeeren* van eenen Christen Wijsgeer HERMIAS , het welk gemeenlijk kort na het 170 jaar na C. G. , doch van anderen eerst in de volgende derde Eeuw , gefield wordt , welke meenen , dat hij veel van TATIANUS ontleend zal hebben. Hoe het zij , zijn gefchrift heeft ten oogmerk , de Heidenfche Wijsgeeren , wegens hunne eeuwige verfehillen en onzekerheden , ten toon te fellen , over de natuur der ziel , het hoogfte goed , de onfterfelijkheid , de ftoffe enz. Dit doet hij , in de daad , met veel fcherpzinnigheid , en zoo , dat hij aan de gefchiedenis der

Wijs-

(*) *Libr. II. C. 36.*

(†) *Libr. III. C. 15.*

Wijsgeerte dienst doet, alhoewel men zijn geschrift niet wel eene wederlegging der Heidenen noemen kan, die toch op hunne beurt verschillende gevoelens aan de Christenen te last konden leggen, terwijl ook dit foort van bewijs, op de keper beschouwd, volstrekt niets uitdoet.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
n^o C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Eene gebeurtenis in het jaar 174 voorgevallen, moest, indien zij zich waarlijk zoo hebbe toegedragen, gelijk de Christenen ze verhalen, veel meer toegebracht hebben, om den Keizer ten voordeele der Christenen te winnen, dan alle schriftelijke verdedigingen en verantwoordingen, met malkanderen. EUSEBIUS verhaalt ons deze gebeurtenis op de volgende wijze (*). De Keizer M. AURELIUS, te veld liggende tegen de *Markomannen* en *Quaden*, toenmalige bewoners van *Bohemen* en *Moravië*, die in *Pannonië*, het welk een groot gedeelte van *Hongaryën* en *Oostenryk* bevatte, gevallen waren, was door de vijanden in eene ongunstige plaats gelokt, waar zijn Leger gebrek aan water had, en gevaar liep, door dorst om te komen. In het Leger des Keizers bevond zich een Legioen, het *Meliteensche* genoemd, het welk geheel uit Christenen bestond; dit Legioen, in 't gezicht der beide Legers, op de knieën gevallen, smeekte God om niekomst, en onverwachts kwam 'er een zwaar Onweder op, zoo dat de Vijand door den geweldigen Blikken verschrikt, zich op de vlucht begaf, terwijl een zwaare Slagregen het Keizerlijk Leger verfrischte, en overvloedig van Water voorzag.

,, Zelfs

(*) *Hist. Eccles. Libr. V. C. 5.*

II „ Zelfs Heidenfche Gefchiedfchrijvers ,” vervolgt
 BOEK
 IV EUSEBIUS, „ hebben dit wonderwerk verhaald, al-
 Hoofdst. „ hoewel zij niet erkennen, dat hetzelfde op het ge-
 na C. G. „ bed der onzen gevolgd zij.” Dit is zoo. — DIO
 Jaar 161. CASSIUS (*) deze gebeurenis verhalende, fchrijft de-
 tot 180. — zen regen toe aan de kunsten en bezweeringen van
 eenen Egijptifchen Tooveraar, die zich in des Kei-
 zers gevolg bevond, en voegt 'er verſcheiden omftan-
 digheden bij, welke naar het wonderbare neigen. An-
 deren, gelijk THEMISTIUS, CLAUDIANUS, en CAPI-
 TOLINUS, aan des Keizers gebed en deugdzaamheid.
 Maar de Christenen, gelijk EUSEBIUS vervolgens meldt,
 hebben deze verloffing van het Romeinfche Leger aan
 God toegefchreven, die hunne gebeden verhoorde.
 APOLLINARIS (†) fchrijft, dat dit Legioen, naderhand,
 ter gedachtenis van deze gebeurenis, den naam
Fulminatrix (het *Blikfemend* Legioen) gekregen
 hebbe. Ook heeft TERTULLIANUS, in het begin der
 volgende derde Eeuw, niet alleen in zijn Verweer-
 fchrift (§), deze gebeurenis gewaagd, maar zich
 ook op den Brief van den Keizer M. AURELIUS zel-
 ven beroepen: „ Maar wij zullen u, zegt hij, in-
 „ tegendeel eenen toonen, die hun Befchermer ge-
 „ weest is, indien men den Brief van M. AURELI-
 „ US

(*) *In Excerpt. Xiphilini* L. LXXI. p. 274. *Sqq.*
edit. II. Steph.

(†) EUSEBIUS bepaalt niet, welken APOLLINARIS hij
 hier bedoelt, daar toch meer Schrijvers van deze naam
 onder de Christenen geweest zijn.

(§) *Apologes. C. 5.*

„ us opzoekt, waar in hij verklaart, dat de dorst in
 „ *Duitschland* gelescht is, door eenen regen, *misfchien*
 „ (*forte*) op de gebeden der *Christen Krijgslieden* ver-
 „ worven.” Doch, behalven, dat dezelfde Schrijver,
 hier met een *misfchien*, en elders (*), weder van dit
 geval sprekende, van dezen Brief des Keizers geheel
 zwijgt, zoo brengt hij, te dezer plaatze, zoodanige bij-
 zonderheden, omtrent des Keizers bevelen ten voordeele
 der Christenen, bij, dat men geneigd is, om te denken,
 dat hij een schrijven van ANTONINUS PIUS, waar
 van wij boven (†) gesproken hebben, op het oog,
 en dien Vorst met M. AURELIUS verward heeft. Daar
 is nog wel een Brief van den Keizer, in het Grieksch,
 voorhanden, waarin hij het geval breedvoerig, tot roem
 der Christenen, aan den Raad te *Rome* bericht, en
 verbiedt, dat men de Christenen niet meer, om hun
 Geloof, beschuldigen zal, maar de onëchtheid van de-
 zen Brief, die achter het eerste Verweerschrift van
 JUSTINUS den *Martelaar* gevoegd is, is reeds lang
 door geleerde Oordeelkundigen aangewezen. In laa-
 ter tijd heeft men deze geschiedenis met verscheiden
 bijvoegzelen opgeschikt. Dus weet XIPHILINUS, een
 Schrijver van zoo veel later tijd, in zijne *Uittrek-*
zels uit DIO CASSIUS, ons te berichten, dat de
 Hoofdman der Lijfswacht, in de verlegenheid, waar
 in zich de Keizer bevond, denzelven berichtte, dat
 de Christenen, door hunne gebeden, alles van den
 He-

II
 BOEK
 IV
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 161.
 tot 180.

(*) *Ad. SCAPUL. Cap. 5.*

(†) In dit *Deel, Bladz. 106.*

II Hemel konden verwerven, en dat hij een geheel Le-
 BOEK
 IV
 Hoofdst. De Keizer had hier op deze Christenen om hunne
 na C. G. voorbede verzocht, die dan ook verhoord werd,
 Jaar 161. waarom de Keizer een bevel ten voordeele der Chris-
 tot 180. — tenen gaf, en dit Legioen het *Bliksemende* noemde.

Na deze opgave, rijst de vraag natuurlijk bij el-
 ken Lezer op: Wat hebben wij van deze gebeuren-
 nis te gelooven? Moeten wij ze, als een wonder-
 werk, op de gebeden der Christenen geschonken,
 beschouwen? (*). EUSEBIUS zelve reeds schijnt ons
 aanleiding tot twijfeling te geven, daar hij, na het aan-
 haalen van TERTULLIANUS woorden, zijn verhaal met
 dit gezegde fluit: „Elk geloove hier van, het ge-
 „ne hij goedvindt!” Dat het geval, als geval,
 waarlijk gebeurd zij, lijdt geen twijfel, alzoo alle
 Geschiedschrijvers niet alleen daar omtrent eenpaarig
 overëensstemmen, dat de Romeinen door een onvoor-
 zien

(*) Na de herstelling der Wetenschappen, heeft men
 deze gebeurtenis, in opzettelijke Verhandelingen, voor en
 tegen overwogen. De Twistschriften van MOYLE en RING,
 door MOSHEIM vertaald, zijn bekend. De eerste heeft
 het verhaal met sterke gronden in twijfel getrokken, en
 is door CLERICUS, BAUMEARTEN, MOSHEIM en VENEMIA ge-
 volgd, maar de laatstgemelde heeft deszelfs waarheid ver-
 dedigd, met wien WITSIUS, FRICK en anderen overëen-
 stemmen. De Nederduitsche Lezer zie MOSHEIM *Kerkhist.*
I. Deel, Bladz. 209. Nodige Ophelder, enz. II. Deel,
Bl. 64.

zien onweder, uit hunne verlegenheid gered zijn, maar de Keizer dit ook zeive in eenen Brief (*) aan den Senaat te Rome, volgens DIO CASSIUS, bericht heeft, gelijk het ook, ter gedachtenis, op de eerezuil van M. AURELIUS, die nog te Rome staat, afgebeeld gezien wordt, hoe de Soldaten den gewenschten regen in hunne helmetten opvangen. Indien wij dezen echten Brief van den Keizer nog lezen konden, indien de gemelde eerezuil, door eenig teken, aanduidde, dat de Vorst erkend hebbe, aan de gebeden der Christenen zijne behoudenis verschuldigd te zijn, indien ATHENAGORAS, die zoo kort na deze gebeurtenis zijn Verweerschrift geschreven heeft, 'er van gewaagde, als van eene bekende Wondergebeurenis, zou men geene reden van twijfeling overig hebben. Maar deze gewaagt van het geval, met geen enkel woord. Uit de benaming van het *Bliksemend* Legioen, kan niets worden besloten, alzoo, reeds ten tijde van AUGUSTUS, één der Romeinſche Legioenen met dien naam bekend was. Zelfs is het zeer onwaarschijnlijk, dat, ten dezen tijde, een geheel Legioen enkel uit Christenen bestaan hebbe, al geeft men ook toe, dat de Christenen in den Krijgsdienst deel hebben genomen, en zich dus in het Leger bevonden kunnen hebben, terwijl zij toch omtrent den Soldatenstand zeer verschil-

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Met één woord, men stelde zich de zaak op de
vol-

(*) Deze Brief, van welken de Christenen iet gehoord hadden, heeft aanleiding gegeven, tot het verdichten van dien, van welken wij gesproken hebben.

II volgende wijze voor, en men zal, onzes bedunkens, BOEK
IV het naast bij de waarheid wezen. „Als het Romein-
Hoofdst. sche Leger zijnen ondergang voor oogen zag, heb-
na C. G. ben, ongetwijfeld, zoo wel de Heidenen, als de
Jaar 161. Christenen, die zich in hetzelfde mogten bevinden,
tot 180. ————— elk op zijne wijze, de Godheid om hulpe aangeroe-
pen. De gewenschte verlossing gebeurde; en het on-
verwachte van dezelve bevorderde eenen beslissenden
uitslag des Oorlogs, alzoo de Romeinen hier door
ten sterksten bemoedigd, maar hunne Vijanden, die
hen voor verloren hielden, verschrikt en neêrslagtig
werden. Onder deze omstandigheden was het natuur-
lijk, dat men dezen regen en onweder voor een won-
der verklaarde; en dat elke Godsdienstpartij dit won-
der voor een gevolg van hun gebed aanzag. Eeni-
ge Christenen hoorden bovendien van een *Bliksemend*
Legioen spreken; en besloten te overhaast, dat deze
naam zijnen oorsprong had, wegens de onweêrshui, op
het gebed van dit Legioen verworven, maar dat de Hei-
denen het geheele geval zochten te verduisteren. Na
dat ééns een begin gemaakt was, hier een wonder
te gelooven, volgden de boven gewaagde bijvoegze-
len van zelve (*).”

Hevige
vervol-
ging der
Christe-
nen te Li-
ons en A-
enne in
het jaar
277.

Hoe het zij, de Heidenen bleven in hunnen haat te-
gen de Christenen volharden, en de Keizer MARCUS
AURELIUS betoonde zich jegens hen niet billijker noch
gunstiger, dan immer te vooren. Van het een en
an-

(*) Ik maak geene zwaarigheid, om deze zeer waar-
schijnlijke gedachten met de woorden van SCHROCK voor
te stellen. *Kirch. Hist.* III. Th. S. 151.

ander is de vreeslijke vervolging getuige, die de Christenen, in het jaar 177, te *Lugdunum* of *Lions* en *Vienne* in *Gallië*, of *Frankryk*, trof. In deze Steden waren de Christen Gemeenten, nog niet lang geleden, geficht (*), doch hadden spoedig eenen aanmerklijken opgang gemaakt, en moesten in het gemelde jaar eene vervolging dulden, waar van wij de omftandige beschrijving hebben, in eenen Brief van deze Gemeenten, aan de Christenen in *Klein-Afië* en *Frygië*, waar van ons EUSEBIUS (†) een uittrekzel bewaard heeft.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Reeds had het gemeen, zonder dat ons eene bijzondere oorzaak, dan de Godsdiensthaat, gemeld wordt, de Christenen mishandeld, en van alle openbare plaatzen, van de Markt, de Baden, enz. geweerd. Eindelyk, werden 'er sommigen, met geweld, voor de Overigheid gefleept, en, op hunne belijdenis, dat zij Christenen waren, in de Gevangenis bewaard,

(*) *Serius trans Alpes Dei religione suscepta.* SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 32.

(†) *Hist. Eccles.* V. 1, 2, 3. Deze Brief, en het verhaal in denzelven vervat, heeft alle blyken van geloofwaardigheid. Hoe zeer hij, in eenen aandoenlyk gemoedelyken stijl is opgesteld, verhaalt hij de voorvalten zeer eenvoudig en natuurlyk, hij verzwijgt niet den afval van sommige Christenen van het Geloof, hij spreekt niet van ongelooflyke wonderen, en hij wordt gestaafd, doordien wij weten, dat op zulke schouwspelen, als thans te *Lions* gevierd werden, het Volk bijzonder zijne woede tegen de Christenen den teugel vierde.

H waard, tot de aankomst van den Stadhouder. Als
 BOEK deze, bij zijne komst, op eene onrechtvaardig wree-
 IV de wijze, hen behandelde, ondernam VETTIUS EPA-
 Hoofdst. na C. G. GATHUS hen te verdedigen. De Stadhouder, in
 J^{ar} 161. plaats van hem te hooren, vraagde, of hij ook een
 tot 180. Christen was? en op zijne belijdenis liet hij hem
 — ingelijks gevangen nemen; gelijk ook meer anderen,
 van de aanzienlijksten der Gemeente, en bijzonder
 zulken, die het meest geërbeid hadden, om dezelve
 in deze Stad te sichten. Men voerde tegen deze
 Gevangenen de gewoone beschuldigingen aan, dat
 zij menschen vleesch aten, bloedschande bedreven, en
 andere gruwlijke sinnedaden pleegden; welke be-
 schuldigingen door Heidensche Slaaven, gedeeltelijk
 door beloften, gedeeltelijk door bedreiging en pijn-
 ging daar toe aangezet, getuigd en bevestigd wer-
 den. Tien der gevangen Christenen verloren hunne
 standvastigheid, en weder tot den Afgodsdienst der
 Heidenen afvallende, beleden zij de misdaden, die
 den Christenen werden aangetijgd, het welk dezen,
 met zorg en bekommring voor de gevolgen, niet
 zonder reden, vervulde, terwijl de haat der Heide-
 nen zoo toenam, dat zelfs zulke Heidenen, die tot
 hier toe met Christenen verkeerde, en zich gematigd
 jegens hen gedragen hadden, hen nu insgelijks schuw-
 den, en zich tegen hen verklaarden. Doch de ove-
 rige gevangen Christenen, die in den Brief *Marte-
 laars* (*) genoemd worden, maar, die dezen naam,
 als alleen aan CHRISTUS, den *getrouwen Getuigen*,

toe-

(*) Vergelijk I. Deel Bladz. 158.

toekomende, weigerende, alleen *Belyders* (*) wilden heeten, bleven standvastig bij hunne geloofsbelijdenis, hunne onschuld aan de bovengemelde misdaden betuigende, waaröp zij, op de wreedste wijze, met de uitgezochteste martelingen gepijnigd werden, om hen tot bekentenis te dwingen.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Onder deze lijdens noemen de Christenen, in hunnen Brief, bijzonder, *SANCTUS*, eenen Kerkendienaar of *Diaken*, geboortig van *Vienne*, *MATURUS*, die eerst onlangs een Christen was geworden, *ATTALUS*, van *Pergamus*, wien de Christen Briefschrijvers „eene zuil en grondslag van hunne Gemeente” noemen, en eene dienstmaagd *BLANDINA*. Deze laatste, van eene zwakke lichaamsgesteltenis, stond nochtans alle haar aangedane pijnigingen, met zoo onuitspreeklijk geduld, door, dat zij hare beulen, die haar een’ geheel dag pijnigden, vermoeide, terwijl men haar geene andere belijdenis kon afpersen, dan deze: „Ik ben eene Christin! onder ons geschiedt geen kwaad!” Op gelijke wijze, werden vergeefs alle pijnigingen aan *SANCTUS* verspild, en zelfs verhaalen de Christenen van hem, dat, als men hem, na weinige dagen, weder op de Pijnbank bracht, zijn

(*) *Confesores*. Naderhand heeft men deze namen bij de Christenen onderscheiden, en *Martelaars* genoemd die genen, die hunne Belijdenis met hunnen dood verzegelden, maar *Belyders*, of *Confesores*, die Vervolgingen of Gevangenis doorgestaan, maar echter het leven behouden hadden.

II zijn door de voorige folteringen geheel verwrikt lig-
 BOEK chaam zijne krachten hernam, en hij het gebruik zij-
 IV ner ledematen wederkreeg.
 Hoofdst. Ondertusfchen, bleven ook de afgevallene Christe-
 na C. G. nen in de Gevangenis, dewijl men hen nu, naar
 Jaar 161. hunne eigene bekentenis, als misdaadigen beschouw-
 tot 180. de, zoodat hun lot dubbel ongelukkig was, dewijl
 hun geweten hun verwijtingen deed, dat zij de waar-
 heid verzaakt hadden, waar door zij nu, als misda-
 digers, leden. Dit had ten gevolge, niet alleen,
 dat niemand, die verder gevangen werd, CHRISTUS
 meer verloochende, maar, als de Heidenen eene afge-
 vallen Christinne, BIBLIAS genoemd, voor het volk
 brachten, opdat zij nog meer bijzonderheden, ten na-
 deele der Christenen, zou belijden, en haar, ten dien
 einde pijnigden, herriep deze hare gedane bekentenis,
 en verklaarde zich eene Christinne te zijn. „Hoe zou-
 „den de Christenen,” riep zij, „schuldig zijn, aan
 „het eten van vermoorde kinderen, daar zij zelfs
 „geen bloed van beesten mogen proeven”? Waar op
 zij in het lot der overige Martelaaren deelde, en ook
 door de Christenen als een Martelaresse beschouwd
 werd, gelijk deze zich, over het geheel, liefderijk be-
 roonden, tegen de afgevallenen, die, naderhand,
 daar van berouw hebbende, weder in de gemeen-
 fchap der Christenen begeerden aangenomen te
 worden, waartoe de standvastig gebleven Belijders
 en Martelaars hunne voorfpraak, edelmoedig, leen-
 den.

Onder deze standvastig blijvende Christenen, bevond
 zich

zich ook POTHINUS , eerste Bisfchop der Gemeente te Lions , een grijsaart van meer dan 90 jaaren , verzwaakt door ziekte en ouderdom . Deze , met vrijmoedigheid zich een' Christen belijdende , werd van den Stadhouder gevraagd : „ Wie dan der Christenen „ God was ” ? — „ Gij zult hem kennen ” , antwoordde de oude man , „ wanneer gij het waardig „ zult zijn . ” Dit antwoord , het welk alszins op zoodanige vraag , van eenen tegen alle recht en billijkheid handelende Stadhouder paste , die toch geene bedoeling had , om zich te laten onderwijzen , verbitterde het omftaande volk zoodanig , dat zij den ouden man met slaan , ftooten , en andere mishandelingen , zoodanig bejegenden , dat hij twee dagen daarna in de gevangenis overleed .

Eindelijk werden de gevangen Christenen te voorselijn gebragt , om , in den Schouwburg , voor de wilde beesten geworpen te worden , hebbende den Stadhouder dit Schouwfpel , op een' buitengewonen dag , ten dien einde befteld . SANCTUS EN MATURUS leden hier nieuwe pijnigingen en geesfelingen , werden op den zoogenoemden ijzeren Stoel , (*) boven gloeiende koolen , als op eene foort van rooster , gezet , en geblakerd , vervolgens door den beet der wilde beesten verfcheurd , en eindelijk doorftoken , blijvende , tot den laaftten ademtogt , volliarden bij hun geloof en deszelfs belijdenis . BLANDINA , aan eene paal gebonden , werd

aan

(*) Eene pijniging , welke voorafging , eer de lijdensaan de beesten werden voorgeworpen . Men zie VALESIUS over deze plaats .

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II BOEK
 IV
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 161.
 tot 180.

aan de beesten ten prooi gegeven, maar door geen derzelven aangeraakt. ATTALUS, om wiens dood, als zijnde hij een aanzienlijk man onder de Christenen, het volk voornaamlijk met luid gefchreeuw riep, werd reeds rondgeleid, met een bord om den hals, waar op gefchreven stond: *deze is ATTALUS, de Christen!* toen de Stadhouder, verftaande, dat hij een Romeinsch burger was, hem benevens de overigen, en ook BLANDINA, weder naa de gevangenis liet brengen, oordeelende verpligt te zijn, om aan den Keizer te fchrijven, hoe zich omtrent hem en de overige gevangenen verder te moeten gedragen. Het antwoord des Keizers was niet gunftig voor de Christenen, en behelsde, bijkans gelijk dat van TRAJANUS aan PLINIUS, „ dat men hen ter dood zou brengen, maar zo ’er eenigen ontkenden, die zou men „ ontslaan.” Ondertusfchen had het uitfel des doods gelegenheid gegeven, dat de standvastige belijders verfcheiden der afgevallenen weder tot huingeloof en deszelfs belijdenis terug brachten, gelijk wij gezien hebben.

Op de naastvolgende jaarmarkt, als ’er zeer veel volks in de Stad was, deed de Stadhouder het vonnis voltrekken. Die bevonden werden, Romeinsche burgers te zijn, werden onthoofd, de anderen voor de wilde beesten geworpen. Als hij nu ook de afgevallenen weder in het verhoor bracht, herriepen verfcheiden van hun, tot zijne verbazing en verbittering tevens, hunne voorige gezegden, belijdende, dat zij Christenen waren. Onder dit openbaar verhoor, waagde zeker Geneesheer, uit *Frygië* geboortig, maar die reeds enige jaaren in *Gallië* verkeerd, en het

het Christen geloof, met veel ijver, verkondigd had, ALEXANDER genocind, hen, door zijn wenken en toeknikken te bemoedigen, waar op de kreet des volks tegen hem opging, en de Stadhouder hem vraagde, wie hij was? en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, hem op staande voet tot de beesten verwees. Den volgenden dag werd dit vonnis aan hem en ATTALUS, dien de Stadhouder, om het volk te voldoen, ook daar toe overgaf, voltrokken, en zij, na het doorstaan van alle foorten van pijnigingen, en de woede der wilde beesten, met het zwaard gedood. ALEXANDER liet zich geen woord, ja zelfs geene zucht, ontvallen; ATTALUS op den ijzeren Stoel gezet, en gebraden wordende, sprak het volk, in het Latijn, met deze woorden aan: „Zie, „dit heet eerst menschen verflinden, zoo als gij lieden „doet; maar wij verflinden geene menschen, ook „doen wij in 't geheel niemand kwaad.”

Eindelijk onderging ook de reeds meergemelde BLANDINA, die daaglijks, bij het martelen der overigen, in de schouwplaats gebracht was, benevens PONTICUS, een jongeling van omtrent 15 jaaren, den dood, na alles, wat de dolzinnigste wreedheid bedenken kon, moedig te hebben doorgestaan: zijnde BLANDINA gegeesfeld, door de wilde beesten gebeten en gefcheurd, op den rooster gebraden, in een net gefloten, en aan eenen Stier voorgeworpen, die haar met de hoornen verscheiden malen in de hoogte sineet, tot dat men van het naauw meer merkbaar overfchot van haar leven een einde maakte, door haar het hoofd af te slaan. De Heidenen zelve moes-

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II ten bekennen, dat nooit eenige vrouw onder hen,
 BOEK zoo veel en zoo zwaar lijden ondergaan had.
 IV
 Hoofdst. De woede en bitterheid der Heidenen was zelfs
 na C. G. met den dood dezer onschuldige slacht-offers nog
 Jaar 161. niet gestild. De lijken der genen, die in de ge-
 tot 180. vangenis gestorven waren, werden voor de hon-
 den geworpen, en bewaakt, opdat zij niet zouden
 begraven worden, gelijk ook de overblijfselen der
 genen, die door de beesten verscheurd, of die ver-
 brand en onthoofd waren; zonder dat de overige
 Christenen, door geld of gebeden, de vrijheid ver-
 werven konden, om hen te begraven. Zes dagen
 lang bleven dus deze overblijfsels leggen, tegen wel-
 ke sommige Heidenen van woede op de tanden
 knersten, andere hen bespotten, en hunne Goden dank-
 ten, die, gelijk zij zeiden, deze straffe over de Christenen
 geöefend hadden; zij, die de menschlijkste waren, vraag-
 den: „Waar is hun God? Wat heeft de Godsdienst,
 „waar voor zij het leven veil hadden, hun gebaat.”
 Eindelijk verbrandde men alle deze overblijfselen,
 en strooide de asche in de rivier *de Rhone*, „op-
 „dat hun geene hoop van opstanding”, riepen de
 Heidenen, „zou overgelaten worden, waar op zij
 „steunende, ons eenen nieuwen en vreemden Gods-
 „dienst overbrengen, de zwaarste pijnigingen ver-
 „ächten, en vaardig en gewillig den dood onder-
 „gaan. Laat ons nu zien, of zij weder zullen op-
 „staan, en of hun God hen zal kunnen helpen, en
 „uit onze handen verlossen.”

De Lezer, dit verhaal gelezen hebbende, oordee-
 le nu, of men met SEMLER denken kan, dat deze
 ge-

geheele gebeurenis alleen de *Montanisten*, of *dweepzieke Christenen* getroffen hebbe? Welke spoooren van dweeperij vertoonen zich toch in den negentig-jaarigen grijsaart POTHINUS? Welke in zoo velen, die, door de pijnen verwonnen, afvallen, en naderhand weder den moed hernemen? Deze Martelaren bevalen wel, in hunne brieven, den vrede met de *Montanisten* aan (*), maar waren zij daaröm zelve *Montanisten*? Het is zoo, één dezer Martelaren, ATTALUS, wordt gezegd, eenen Godlijken droom gehad te hebben; maar, wat daar ook van zij, de inhoud van dezen droom diende hem, om eenen anderen zijner medegevangenen, van zekere dweeepäch- tige opvattingen, af te brengen, gelijk wij hier voor gezien hebben. (†)

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Evenwel, dit willen wij wel toestaan, dat vele Christenen, ten dezen tijde, tot de dweeperij en geestdrijverij overhelden. Vele gezindten der *Gnostieken*, en de *Montanisten* zelve, zijn daar voorbeelden van, maar ook TATIANUS, anders een niet ongeleerd man en Wijsgeer, verviel tot meer dan één dwee- päch- tige gevoelen, en vond daar in zijne aanhangers.

TATIA-
NUS.

Deze TATIANUS was, gelijk hij ons zelve bericht, (§) een geboren Heiden uit *Asfyrië*, een liefhebber van de wijsgeerte, die ter uitbreiding zijner kundigheden verscheiden reizen ondernam. Geërgerd door de men- schen-offers en andere gruwelen, die hij in het Hei- den-

(*) Zie boven in dit *Deel. Bladz.* 135.

(†) *Bladz.* 173.

(§) In zijne *Orat. Contra gentiles* C. 29.

II dendom aantrof, en kennis gekregen hebbende, aan
 BOEK de fchriften der Joodfche Profeten, ging hij, naar het
 IV fchijnt te *Rome*, tot de belijdenis van het Christen-
 Hoofdf. dom over, hier was hij de vriend en leerling van
 n^o C. G. JUSTINUS den *Martelaar*, wien hij in zijnen twist
 Jaar 161. met den Wijsgeer CRESCENS bijftond; na den dood
 tot 180. van JUSTINUS leerde hij nog eenigen tijd te *Rome*,
 trouwens RHODON getuigt bij EUSEBIUS (*), aldaar
 zijne lesfen te hebben bijgewoond; eindelijk begaf hij
 zich, uit vrees voor CRESCENS, omtrent het jaar
 172, naa het Oosten, alwaar hij te *Antiochië* eene
 School heeft opgericht, zijnde omtrent het jaar 176
 overleden. Door hoogmoed op zijne kennis en
 waardigheid als Leeräar, gelijk IRENEUS fchrijft (†),
 of bekoord door de geheimen, van welke de *Gnos-
 tieken* zoo breed opgaven, gelijk anderen willen, of
 wel door meer zijne verbeelding dan een opgeklaard
 verftand te volgen, zijnde hij van eene zwaarmoedige en
 zwartgallige gefteeldheid, en dus tot dweeperij over-
 hellende, welke door verfcheiden fellingen van jus-
 TINUS nog meer was opgewekt, hoe het zij, hij
 week, na den dood van JUSTINUS, geheel van het
 Christendom af, en naderde de gevoelens en felling-
 gen der *Gnostieken*, bijzonder der *Valentinianen*.
 Hij fprak van *Æonen* of *Eeuwwezens*, en van eenen
Wereldfchepper, die onderfcheiden was van den hoog-
 ften God, ontkende, gelijk men zegt, dat JESUS een
 waar

(*) *Hift. Eccles.* V. 13.

(†) *Adv. haeref.* I. 28. en bij LUSEB. *Hift. Eccles.*
 IV. 29.

waar ligchaam gehad hebbe, en nam meer andere stellingen der *Gnostieken* aan. Hij verwierp verscheiden Boeken en Brieven van de Heilige Schriften, en maakte willekeurige veranderingen in de overige, ook zal hij ondernomen hebben, den stijl van PAULUS den Apostel te verbeteren. Zijne zedenleere was, in strengheid, aan die van de *Gnostieken* gelijk, ja ging dezelve zelfs te boven. De Stoffe voor de oorzaak van alle kwaad houdende, verbood hij alle vermaken des lichaams, en wilde hetzelfde verzwakt en gekweld hebben. Het huwlijk beschouwde hij als zondig, en ontzeide aan ADAM de zaligheid, omdat hij in het huwlijk geleefd heeft. Ook verbood hij alle gebruik van wijn, zelfs in zoo verre, dat hij, in het Heil. Avondmaal, het gebruik van water in plaats van wijn invoerde. (*)

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

TATIANUS had, in deze buitensporigheid, vele navolgers, die zich in verscheiden gewesten van *Asië*, maar ook in *Italië*, *Gallië*, en zelfs in *Spanje*, uitgebreid, en tot het einde der vierde eeuw voortgeplant hebben. Zij werden naar hunnen Leermeester *Tatianen* of *Tatianisten*, naar hunne onthouding *Inkratiten* (*onthouders*,) naar het gebruik, dat zij van *Water* in plaats van *Wijn* maakten, *Hydroparastaten*, *Aquarii*, (*waterdrinkers*), ook, omdat zij

Zijne
Aanhan-
gers, *En-
kratiten*.

(*) Vergel. EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 16. IRENEUS *l. c.* et *L.* III. C. 23. en bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 29. CLEM. ALEXANDR. *L.* I. p. 378. III. p. 547. 553. HIERON. *Catal. SS. Eccles.* C. 29. EPIPHAN. *Heres.* 46. 47. THEODOR. *heret. fab.* L. IV. C. 20.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

aftand van hunne bezittingen deden, en alle goederen in eene gemeene kas brachten, *Apotaktiten* (*Verfmaders*) genoemd. Zij waren echter niet allen eensgezind onder malkanderen, gelijk SEVERUS en CASSIANUS nog veel bij de leerstellingen van hunnen Meester TATIANUS gevoegd hebben, waar door sommigen naar SEVERUS ook den naam van *Severianen* hebben gedragen.

Zijne
Schriften
en Reden
of aanspraak
aan de
Heidenen.

De Ouden roemen zeer de geleerdheid van TATIANUS, gelijk hij dan ook eene menigte van boeken gefchreven heeft, van welke één, zijnde een overëenftemmend gefchiedverhaal uit de Euängelisten of eene *Harmonie der Euängelisten*, *δια τεσσαρων* door hem genoemd, ten tijde van EUSEBIUS (*) nog in sommiger handen was. In deze Overëenftemming had hij de geflachtlijsten van CHRISTUS weggelaten, volgens getuigenis van THEODORETUS. Van alle zijne werken heeft alleenlijk zijne *Reden of Aanspraak aan de Grieken of Heidenen* onzen tijd bereikt, welke door W. WORTH (te Oxford 1700. 8vo) met aantekeningen is uitgegeven, als ook door MARAN en anderen. In dit werk, welks geleerdheid de Ouden zeer geroemd hebben, maar dat eenen duisteren stijl, en gebrek aan behoorlijke fchikking heeft, en waar in, even als bij JUSTINUS den *Martelaar*, ATHENA-

GO-

(*) *Hist. Ecclef.* IV. 29. In MOSHEIM. *Kerkl. Gefch.* I. *Deel Bladz.* 255. heeft dus een' misflag plaats, wanneer 'er gezegd wordt: „De *overëenftemming der Euängelisten* door TATIANUS is nog voorhanden.” Die onder zijnen naam wordt uitgegeven, is een opstel van laater tijd. Zie VLENEMIA *Hist. Ecclef.* T. III. *pag.* 368.

GORAS, en THEOFILUS van *Antiöchië*, veel uit de *Platonifche* Wijsgeerte overgenomen is, om de verborgenheid van God, den Vader, Zoon en Heiligen Geest, te verklaren, heeft TATIANUS tot zijn hoofd-öogmerk, de oudheid en hooge waarde van den Christelijken Godsdienst, boven den Heidenschen, te betoogen, den Grieken verwijtende, dat zij hunne geleerdheid, en dus ook hunne Wijsgeerte, aan vreemde volken, die zij *Barbaaren* noemden, te danken badden. Men is het niet ééns, of deze Verhandeling door TATIANUS gefchreven is, toen hij nog, als rechtzinnig, zich bij de Christenen hield, of nadat hij reeds tot zijne dweeperijën vervallen was; zij, die den middenweg houden, meenen, dat men in dezelve, ten minften, reeds de fpooren vindt van zijne overhelling tot dweeperij en geestdrijverij; en zeker, niet onwaarfchijnlijk is de gifting van WORTH, dat zij, eenigen tijd na den dood van JUSTINUS den *Martelaar*, en zelfs na den dood van CRESCENS, of zijn vertrek van *Rome*, en dus omtrent het jaar 168 zal opgefteld zijn. Voords zullen de volgende plaatzen uit dezelve, den Lezer eenigzins in ftaat ftellen, om over de rechtzinnigheid van deze Verhandeling te oordeelen. „Ik wil”, zegt hij, „onze leere wat duidelijker voorftellen. In ’t begin was God. Maar het begin, hebben wij geleerd, was de kracht van den *Logos* (het *woord*), want de Opperheer van alles, als zijnde het wezen van alles zelve, was, in zover ’er nog niets gefchapeu was, alleen; maar in zover hij alle kracht is, hij zelve het wezen (*ὄψομας*) van zienlijke en onzienlijke dingen,

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

II „ was alles met hem , want met hem bestond ook
 BOEK „ door de verstandige kracht de *Logos* zelve , die in
 IV „ hem was ; maar de *Logos* kwam door zijnen enke-
 Hoofdst. „ len wil te voorfehijn ; en de *Logos* , niet uitgaan-
 na C. G. „ de door een' ijdel en klank , werd het eerstgeboren
 Jaar 161. „ werk des Geestes. Dezen kennen wij als het be-
 tot 180. „ gin der wereld. Hij werd door verdeeling , maar
 „ niet door afcheiding — gelijk uit eenen fakkel
 „ vele lichten ontftoken worden — dus heeft de *Lo-*
 „ *gos* uit de kracht des Vaders voortgaande , hem ,
 „ die hem geteeld heeft , niet *ἀλογος* (zonder *Logos*
 „ *Rede* , *verftand* enz.) gemaakt. Op deze wijze
 „ toch fpreek ik ook zelve , doch een woord of reden
 „ voortbrengende , word ik niet beroofd of ijdel van
 „ *rede*.” Voords beweert hij , dat dit hemelfche
 Woord , dat van den Vader tot een' Geest gemaakt
 is , de menfchen als een beeld der onverderflijkheid
 gefchapen heeft. Hij maakte eerst Engelen , daar na
 de menfchen. Aan beiden gaf hij een' vrijen wil ,
 opdat zij vatbaar zouden zijn voor belooning en ftraf-
 fen. — „ Wij zijn niet geboren , om te fterven ,
 „ maar wij fterven door eigen fchuld. Onze vrijë
 „ wil heeft ons bedorven ; wij zijn flaven geworden ,
 „ daar wij vrij waren , en dat door de zonde. Van
 „ God zelve is niets kwaads gefchapen , maar wij
 „ hebben het in de wereld gebracht. Doch wij kun-
 „ nen 'er ons ook weder van ontdoen.” Voords twee
 foorten van Geesten gefeld hebbende , de ééne de
 ziel , de ander grooter dan de ziel , het beeld en de
 gelijkenis van God , vervolgt hij : „ De ziel is op
 „ zich zelve niet onfterflijk , maar fterflijk. Doch ,
 „ het

„ het is ook mogelijk, dat zij niet sterft. Want, II
 „ als zij de waarheid niet erkent, sterft zij, en wordt BOEK
 „ van het ligchaam ontbonden: maar ten laatste IV
 „ staat zij bij de volëinding der wereld weder op. Hoofdst.
 „ Integendeel, zij sterft niet, alſchoon zij voor een' na C. G.
 „ tijd ontbonden wordt, indien zij de kennis van Jaar 161.
 „ God verkregen heeft. Want in zich zelve is zij tot 18c.
 „ duisternis, en niets is in haar licht. Dit is het
 „ gene gezegd is: *de duisternis neemt het licht*
 „ *niet aan.* De *Logos* is het Licht Gods, maar de
 „ onverſtandige ziel is duisternis.” — „ In 't begin
 heeft de Geest zich met de ziel vervoegd, maar toen
 zij niet volgen wilde, zich weder van haar geſchei-
 den. — Wij moeten nu weder zoeken, het geen wij
 verloren hebben, de ziel met den Heil. Geest ver-
 binden, en naar de gemeenſchap met God ſtreeven.”

Met één woord, TATIANUS is weder een voorbeeld,
 dat de eenvoudigheid van de Christelijke leere be-
 dorven wordt, wanneer de menſchen ondernemen
 dezelve, op hunne wijze, te verfraajen en op te hel-
 deren, en eene lesſe voor de Christenen, dat zij alles
 voor de zuiverheid van hun geloof te vreezen had-
 den, indien zij niet ſlipt bleven bij de leere van je-
 sus en zijne Apostelen; en dat zij verpligt waren,
 zonder aan enig menſchlijk gezag het oor te leenen,
 de voorſtellen, zelfs van hunne welmenendſte en anders
 kundigſte Leeräaren, met het oordeel des onder-
 ſcheids, aan de Godlijke Schriften te toetzen.

Indien wij, in plaats van deze Verhandeling van HEGESTI-
 TIANUS, hoe zij dan ook zijt moge, de Schrif- PUS
 ten van twee andere kundige Christen-Leeräaren, die ſchrijft
 eene ker-

II onder de regeering van M. AURELIUS gebloed hebben, mogten bezitten, wij zouden, ongetwijfeld, eene goede en voordeelige ruiling gedaan hebben. BOEK IV
 Hoofdst. na C. G. Ik bedoele HEGESIPPUS, en DIONYSIUS Bisfchop van Jaar 161. *Korinthe*. HEGESIPPUS was de eerste, die in vijf tot 180: Boeken eene Kerkelijke Geschiedenis, van den dood kelijke Geschiedenis. van Jesus af, tot zijnen tijd toe, geschreven heeft. Deze Geschiedenis is voor ons verloren, behalven eenige brokstukken, die door EUSEBIUS (*) en PHOTIUS (†), bewaard en door GRABE (§) bijeenverzameld zijn. PHOTIUS noemt hem een' oud, en apostolisch man, en volgens EUSEBIUS, reikte zijne leeftijd aan dien der Apostelen zelve. EUSEBIUS schijnt hem te plaatzen onder de regeering van HADRIANUS, maar elders brengt hij hem duidelijk tot de regeering der ANTONINUSSEN, en volgens de Alexandrijnsche Chronijk, is hij onder den Keizer COMMODUS, Zoon van M. AURELIUS, overleden. Hij was van het Joodendom tot het Christendom bekeerd; hij kwam, omtrent het jaar 160 te Rome, alwaar toen ANICETUS Bisfchop was, en bleef daar eenige jaaren, tot den tijd van ELEUTHERUS, hebbende, op zijne reize, met veele Bisfchoppen gesproken en bevonden, dat de Christenen nog in alle Gemeenten de leere van Jesus en de Apostelen bleven behouden. Uit de overblijfselen zijner Kerkge-

fchie-

(*) *Hist. Eccles.* II. 23. III. 19. 20. 32. IV. 8. 21. 22.

(†) *Biblioth. Cod.* 232.

(§) *In Spicileg. Patrum Sec. II.*

schiedenis te oordeelen, schijnt hij wat ligtgelovig, allerhande wonderverhalen en geruchten, bijzonder in de Geschiedenis der Apostelen, aangenomen te hebben, ondertuschen zouden wij, indien dezelve tot ons gekomen was, ongetwijfeld daar uit veel nuts getrokken hebben. Meer weten wij niet van hem.

II
BOEK
IV
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 161.
tot 180.

Nog heeft EUSEBIUS (*) een merkwaardig bericht van DIONYSIUS, Bisfchop van *Korinthe*, een verftandig en bij de Christelijke Kerk verdienstelijk man, die niet alleen voor de hem toebetrouwde gemeente, maar ook door algemeene Brieven voor de belangen van andere Gemeenten, zorgde. Hij schreef zoodanige Brieven aan de Gemeente te *Lacedemon*, om haar tot vrede en eensgezindheid te vermanen, en in het rechtzinnig Geloof te bevestigen, ook aan de Gemeente te *Atheenen*, welke, na dat haar Bisfchop PUBLIUS, in de toenmalige vervolgingen, den Marteldood geleden had, in haren moed verflapt, en bijna van het Geloof afgevallen was, doch welke, door den ijver van QUADRATUS, den Opvolger van PUBLIUS, thans weder op nieuw zich verzamelde, en begon te herftellen. Hij schreef ook aan de Christenen te *Nikomedië*, bijzonder tegen de Ketterij van MARCION, en aan de Gemeenten op het Eiland *Creta*, wier Bisfchop FILIPPUS hij zeer prijst, haar waarfchuwende tegen de listen en loosheid der dwaalleerären. In eenen Brief, aan de Gemeenten in *Pontus*, vermaande hij deze, dat zij de genen, die in eenige misdaad of dwaling vervallen

DIONYSIUS, Bisfchop van *Korinthe*.

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23.

II Ilen waren, en zich bekeerden, weder gunstig zou-
 BOEK den aannemen, en in eenen anderen, aan de Ge-
 IV meente te *Cnosfus*, op het Eiland *Creta*, vermaan-
 Hoofdst. de hij derzelve Bisfchop PINYTUS, dat hij geen' al-
 na C. G. te zwaaren last van kuischheid op den hals der
 J^{er} 161. te zwaaren last van kuischheid op den hals der
 tot 180. — Broederen zou leggen, waarfchijnlijk de onthouding
 van het huwlijk bedoelende, waar op velen, gelijk
 wij gezien hebben, ten dezen tijde zoo fterk aand-
 rougen, maar dat hij acht zou geven op de mensch-
 lijke zwakheid. Deze Bisfchop, echter, fchijnt hier
 mede niet zeer in zijn fchik geweest te zijn, en
 fchreef hem te rug, onder vele vriendschapsbetuiging
 en lofverheffing, dat zijne Gemeente vaster fpijze
 behoefde, opdat zij niet altijd in de kinderlijke tucht
 blijve en zelfs verflappe. Ook fchreef hij eenen Brief aan
 de Gemeente te *Rome*, en deszelfs Bisfchop SOTER,
 waar in hij zeer prees de liefde en weldaadigheid
 der Gemeente te *Rome*, omtrent andere Gemeenten,
 en Broederen, die uit andere Landen te *Rome* kwa-
 men, als vreemdelingen. In dezen Brief beklagde
 hij zich, dat men zijne Brieven vervalschte, door fom-
 mige dingen uit te fchrappen en andere daar bij te voe-
 gen, verklarende, dat hij zich even hierom niet ver-
 wonderde, dat sommige bedriegers ook zulke verval-
 fchingen in de Godlijke Schriften ondernamen, dewijl
 die van zoo veel grooter aanbelang waren. Eindelijk
 gewaagt EUSEBIUS nog van eenen Brief van DIONYSIUS
 aan CHRYSOPHORA, eene geloovige en getrouwe
 Zuster, aan welke hij geestelijk voedzel in denzel-
 ven toedeelt. —

V I J F D E H O O F D S T U K.

Lotgevallen der Christenen , onder de regeering van Commodus , tot aan die van Severus.

MARCUS AURELIUS *de Wysgeer*, in het jaar 180 overleden zijnde, had tot zijnen opvolger, zijnen Zoon **COMMODUS**, die, door de ongebonden zeden zijner Moeder **FAUSTINA**, en de te groote slapheid zijns Vaders, omtrent zijne opvoeding, geheel van denzelfen ontäart, door wreedheid, wellust, en zinneloze buitensporigheden, zichzelven volkomen eenen dwingeland betoond, en zijne regeering, door niets, dan door slechte daaden, berucht gemaakt heeft. Eenen schandelijken Vrede gefloten hebbende, met de Duitfche Volken, die door zijn' Vader, in de laatste jaaren van zijn leven, overwonnen waren, gaf hij zich geheel aan een liederlijk leven over, onderhoudende 300 bijwijven, en zijne vuile lusten zelfs met schandjongens boctende. Door eenen dwaazen hoogmoed, voor meer dan mensch willende gehouden worden, liet hij zich **HERKULES**, den Zoon van **JUPITER**, noemen, en droeg, om denzelfen naar te bootzen, niet alleen eene knods en leeuwenhuid, maar boog ook zijnen hals scheef, omdat **HERKULES** met een' scheeven nek plagt afgebeeld te worden. Zeer vele aanzienlijke en nitmuntende mannen waren slachtöffers van zijne wreedheid, tot hij, eindelijk, na zijne onderdanen 13 jaaren lang geplaagd te

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
jaar 180.
tot 193.
—
M. AURELIUS
stierft.
Zijn
Zoon
COMMODUS
volgt
hem in de
regeering.

II hebben, door de Bevelhebbers van zijne Lijfwacht, BOEK
V
Hoofdst. V
na C. G. laafsten dag van het jaat 192, vermoord zijnde, een
Jaar 180. einde, zulk een schandelijk leven waardig, gehad
tot 193. heeft.

Door het snoode voorbeeld van COMMODUS, wa-
Korte re- ren het Hof en de Hof-Soldaaten in *Rome* zoo zeden-
geering geering van HEL- loos geworden, dat, wanneer HELVIUS PERTINAX,
van HEL- die door hen, welke COMMODUS hadden van kant
VIUS PER gemaakt, ten Troon verheven, en met den naam
TINAX. van *Vader des Vaderlands* begroet was, een man
van een edel geslacht, en de beste hoedanigheden
van geest, wien zijne deugden en een zestigjarige
ouderdom ontzag hadden moeten bijzetten, de no-
dige hervormingen begon in het werk te stellen, de
Hof-Soldaaten, die aan alle tucht geheel ontwend
waren, oproerig tegen hem opstonden, en hem, na
nauwlijks 88 dagen geregeerd te hebben, vermoord-
den.

De dartele Soldaat stelde nu het Rijk aan den
meestbiedenden te koop, dus verkreeg DIDIUS JULI-
ANUS, die het hoogste bod uitloofde, het Rijk:
Docn, niet in staat zijnde, zijne belofte te voldoen, en
den losbandigen Krijgsknecht te betengelen, terwijl ook,
te gelijker tijd, drie onderscheiden Mededingers, naar
het Rijk, zich hadden opgeworpen, PESCENNIUS NI-
GER in *Syrië*, CLODIUS ALBINUS in *Britannië*, en
SEPTIMIUS SEVERUS in *Pannonië*, kon JULIANUS
zich niet staande houden, maar werd van de Sol-
daaten verlaten, zoodat het SEVERUS, die met zijn
Leger naa *Italië* kwam, onder voorwendzel, van
den

den dood van PERTINAX te willen wreeken , gemaklijk viel , uit te werken , dat JULIANUS , op bevel van den Raad , na eene regeering van twee maanden en vijf dagen , ter dood gebracht werd , waar op SEVERUS , in het jaar 193 , zelve de Keizerlijke waardigheid aannam .

II
BOEK
V

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Hoe flecht en onverdraaglijk ook de dwingelandij van COMMODUS voor zijne Onderdaanen in het gemeen was , wij lezen echter niet , dat hij de Christenen vervolgd heeft , integendeel , volgens het verhaal van EUSEBIUS (*), alle de Gemeenten hadden , geduurende dezen geheelen tijd , rust en vrede van vervolgingen ; alleen meldt dezelfde Geschiedschrijver van eenen APOLLONIUS , een' in de Wetenschappen en Wijsgeerte , bij uitnemendheid geöfend Christen , welke door zijnen Slaaf , volgens HIËRONYMUS te Rome beschuldigd , en schoon de Lasteraar , volgens eene voorgaande Wet , gelijk EUSEBIUS zegt , waarschijnlijk doelende op de aanschrijving van M. AURELIUS , in het voorgaande (†) door ons bijgebracht , ter dood verwezen werd , echter na dat PERENNIS , de Bevelhebber der Lijfwacht onder COMMODUS , te vergeefs getracht had , hem in zijne trouw voor zijn geloof te doen wankelen , van denzelfven , dewijl APOLLONIUS een man van Raadsheerlijke waardigheid was , gelijk HIËRONYMUS uitdruklijk zegt , naa den Raad verwezen werd , voor welken hij , in eene uitmuntende Redenvoering , die EU-

De Christenen genieten vrede , geduurende dezen tijd.

SE-

(*) *Hist. Eccles.* V. 21.

(†) *Bladz.* 106.

II SEBIUS, in zijne Handelingen der Martelaaren, welk
 BOEK V
 Hoofdst. Christendom, verdedigd hebbende, is hij, volgens het
 na C. G. gevoelens van den Raad, ter doodstraffe verwezen, in-
 Jaar 180. gevolge eene andere oude Wet, welke de Christe-
 tot 193. nen eenmaal beschuldigd zijnde, indien zij hun geloof
 niet wilden verzaaken, ter dood veroordeelde.

Of het *Roomfche Martelaarsboek*, het welk van den marteldood van eenen Raadsheer JULIUS, onder COMMODUS, gewag maakt, daar in geloof verdiene, en dit geloof eenige kracht verkrijge, omdat LAMPRIIDIUS (*), onder de Raadsheeren, door dezen Vorst gedood, ook JULIUS PROCULUS meldt, gelijk VENEMA (†), gist, durve ik niet bepaalen, maar dit is zekerer, dat het Christendom zich, gedurende deze rust, aanmerkelijk, bijzonder te Rome, uitbreidde, alwaar verscheiden voornamen lieden met hunne huisgezinnen het Christelijk geloof aannamen en beleden (§), onder welke men meent, dat ook geweest zal zijn EVODIUS, die bij DIO de Opvoeder van CARACALLA, Zoon van SEVERUS, genoemd wordt (‡).

Dwaal- Doch, hadden de Christenen van buiten eenige
 leeraars. verademing en rust, inwendig werden zij gestadig beroerd, door allerhande gevoelens, welke onder hen opkwamen, en door hevige verschillen, welke, naar

113-

(*) In *COMMODO Cap. 7,*

(†) *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 577.*

(§) *EUSEBIUS Hist. Eccles. V. 21.*

(‡) *TERTULLIANUS ad SCAP. C. 4.*

mate de Christenen in getal en aanzien, als ook in kundigheden, bijzonder wijsgeerige, toenamen, van tijd tot tijd met meer hevigheid gevoerd werden.

De gevoelens der *Gnostieken* bleven nog steeds aan velen bevallen, bijzonder in het Oosten; BARDESANES, een *Syriër*, uit *Edesfa* geboortig, die reeds ten tijde van M. AURELIUS en L. VERUS bekend werd, liet zich vervoeren, om tot de partij der *Valentinianen* over te gaan, welke hij naderhand echter weder verliet, doch niet zonder 'er zekere gevoelens uit te behouden, dezelve op zijne wijze verschikkende, waardoor hij het hoofd van eenen aanhang geworden is, die zich, zelfs tot in de vierde eeuw, staande hield. Hij was een kundig en geleerd man, bijzonder ervaren in de taal van zijn Vaderland, die zich door zijne Schriften, welke van zijne leerlingen in het Grieksch vertaald werden, grooten roem verworven had. Van dezelve heeft niets onze tijden bereikt, dan alleen eene plaats uit zijne Samenpraken *over het Noodlot*, een werk, het welk door EUSEBIUS hooglijk geprezen wordt, en aan den Keizer ANTONINUS was opgedragen, welke EUSEBIUS (*) ons bewaard heeft. In het eerst was hij een groot ijveraar voor het Christendom, hebbende zelfs tegen de Ketteren, bijzonder tegen MARCION, geschreven. Wanneer een Heidensch Wijsgeer, APOLLONIUS, hem, zelfs door bedreigingen, van het Christendom zocht af te trekken, gaf hij hem ten antwoord, dat hij den dood niet vreesde; 'er bijvoegende, indien hij, uit

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
—————
BARDESANES.

vrees

(*) *Præpar. Evang. I. VI. C. 10.*

II vrees voor den dood, des Keizers bevelen volbracht, kon deze hem toch tegen den dood niet beveiligen.

BOEK
V
Hoofdst. De Ouden hebben ons geene duidelijke berichten na C. G. gelaten, wat hem eigenlijk bewogen hebbe, om de Jaar 180. gevoelens der *Valentinianen* te omhelzen, ook zijn tot 193. zij niet klaar, in het opgeven van de gronden en samenhang van zijn eigen stelsel, het welk hij zich, met verwerping van de meest aanftootlijke begrippen der *Gnostieken*, gevormd en voortgeplant heeft. Alleen weten wij dit hoofdzakelijk: Hij geloofde twee hoogste Wezens, den oppersten en goeden God, en den Vorst der Duisternis of den Duivel, dien hij stelde, dat niet geschapen was, maar zich zelven had voortgebracht, doch welken hij evenwel niet voor eenen God erkende. God heeft den mensch zuiver, en onzondig geschapen. Maar wat BARDESANES eigenlijk omtrent den oorsprong van het menschelijk ligchaam heeft geleerd, is onzeker; hij schijnt echter de logge en grove menschlijke lichamen uit broze stoffe bestaande, aan den Vorst der Duisternisse te hebben toegekend; waar mede in verband staat, dat CHRISTUS, naar zijn gevoelen, geen menschlijk ligchaam, uit de Maagd MARIA heeft aangenomen, maar een hemelsch of luchtgewestisch ligchaam, gelijk de Engelen hadden, wanneer zij aan de menschen verscheenen, geschad hebbe, hetwelk door MARIA is doorgestaan. Waar uit weder voortvloeide, dat BARDESANES ontkennen moest, gelijk hij deed, dat JESUS waarlijk gestorven en weder opgestaan zij, gelijk ook, dat de lichamen der menschen eens weder opgewekt zullen worden. Hij beweerde daar tegen,

gen, dat men, door *Onthouding*, *Vasten*, en *Bespiegelingen* de snoode stof moest te onder brengen, en zich van deszelfs heerschappij ontfiaan. Zij, die, op deze wijze, naar de stem van CHRISTUS, als eenen Godlijken Leeräar, hooren, en zich aan zijne Wetten onderwerpen, zullen, na de ontbinding van dit aardfche ligchaam, tot de woonplaatzen der gelukzaligheid opklimmen, bekleed met luchtgewestifche werktuigen, of hemelfche lichamen. Met dit alles erkende hij alle de Schriften, die de Jooden en Christenen voor Godlijk hielden, insgelijks als zoodanig, zonder zich jegens dezelve de stoutheden der *Gnostieken* te veröorlooven. Hij stelde, in de Sijrifche taal, 150 Psalmen of Geestelijke Liederen op, in welke hij zijne gevoelens voordroeg, en door de aangename zangwijzen dezer Liederen onder het Volk voortplante; waar in hij, door zijnen Zoon HARMONIUS, die zijns Vaders gevoelens aankleefde, en uit de Griekfche Wijsgeerte ophelderde, werd nagevolgd, welke insgelijks vele Liederen gedicht heeft, wier zangwijzen zoo vloejend waren, dat dezelve door EFRAEM den Sijriër, voor rechtzinnige Liederen, behouden zijn, omdat het Volk zoo op dezelve gesteld was (*).

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Tot hier toe had het onderzoek over den oorsprong

(*) Men vergelijke EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 30. EFRAEM SYRUS in ASSEMANNI *Bibl. Orient.* T. I. p. 132. EPIFAN. *her.* 56. THEODORET. *Hist. Eccles.* LV. 29. *Heret. Fab.* I. 22. SOZOMEN. *Hist. Eccles.* III. 16. enz.

II sprong van het zedelijk kwaad, aanleiding tot vele
 wangevoelens gegeven, die min of meer tot de be-
 ginfelen der *Gnostieken* behoorden, en daar uit voort-
 vloeiden. De invoering der Griekſche, bijzonder der
Platonifche Wijsgeerte, onder de Christenen begon
 nu, tegen het einde der tweede eeuw, de gedachten
 tot een ander punt van onderzoek te bepalen, tot
 de vraag naamlijk: wat men van den perſoon van
 JESUS te denken hebbe? Wij hebben reeds verſchei-
 den voorbeelden bijgebracht van Christen Leeräaren,
 die de leere van JESUS Godheid trachtten optehel-
 deren, uit de Platonifche Wijsgeerte, en die de begrip-
 pen van PLATO en van de Heilige Schrift, nopens
 den *Logos* of het woord van God, onderling ver-
 wifelden; dezer te verre gaande ſpitsvinnigheden
 begonnen anderen te fluiten, welke, vervolgende, tot
 het tegenövergeſelde gevoelen vervielen, en JESUS
 voor een' bloot mensch hielden. Onder dezen wordt,
 omtrent het jaar 192 en vervolgende, THEODOTUS,
 een Lederbereider, maar tevens een geleerd man,
 van *Byzantium*, naderhand *Conſtantinopolen*, als de
 eerſte Auteur en Vader van dit gevoelen geteld (*),
 trouwens, alhoewel de *Ebioniten* (†), *Carpocrati-
 anen* enz. (§) JESUS voor een' *bloot mensch* hiel-
 den, was deze hunne ſtelling meer een gevolg van
 hun-

(*) Door den ongenoemden, vrij hevig partijdigen,
 Schrijver bij EUSEB. *Hiſt. Eccles.* V. 28.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 380.

(§) Boven in dit *Deel*, *Bladz.* 43.

hunne overige gevoelens, dan wel hunne Hoofdstelling, gelijk bij THEODOTUS plaats had, zedert wiens tijd dit een hoofdtwist onder de Christen Leeräaren geworden is (*).

THEODOTUS, dus luidt het verhaal bij EPIFANIUS (†), in zekere vervolging, waar in verscheiden zijner Broederen hun leven voor het geloof hadden opgeofferd, het zijne gered hebbende, door CHRISTUS te verloochenen, en daar door te *Byzantium* in minächtig bij de Christenen geraakt zijnde, had zich naa *Rome* begeven, doch ook hier bekend geworden, en over zijne verloochening aangesproken zijnde, verschoonde hij zich daarmede, dat hij niet God, maar alleen een bloot mensch, daar mede CHRISTUS meenende, verloochend had, waar op de toenmalige Bisfchop van *Rome*, VICTOR, hem uit de gemeenschap zijner Kerk floot. Doch, op dit verhaal van EPIFANIUS, is te min staat te maken, dewijl deze Schrijver zich ligtelijk door zijnen ijver laat vervoeren, om de Ketters te bezwaaren. Wij kunnen veiliger, in de boven opgegeven aanleiding, berusten.

De Ouden hebben ons, verders, geheel onkundig gelaten van het leerftelzel van THEODOTUS, zelfs komen zij daar in niet overëen, of hij JESUS voor eenen Zoon van JOSEF en MARIA gehouden, dan of hij hem eene bovennatuurlijke geboorte uit MARIA, als Maagd, hebbe toegekend. Het eerste fchrijft

EPI-

(*) Vergelijk VLENERA *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 698.*

(†) *Heres. 54.*

II EPIFANIUS, maar een ander oud Schrijver (*) zegt
 BOEK uitdrukkelijk, dat hij gesteld heeft, dat JESUS uit eene
 V Maagd geboren, doch behalven deze wondergeboor-
 Hoofdst. te een bloot en naakt mensch geweest zij, zonder
 na C. G. eenige uitmuntendheid boven andere menschen, dan
 Jaar 180. alleen van zijne gerechtigheid en deugd. De Ouden
 tot 193. alleen van zijne gerechtigheid en deugd. De Ouden
 melden ons ook niet, van welke bewijzen THEODO-
 TUS zich bediend hebbe, voor deze zijne stelling,
 dan alleen, dat zij eenige Schriftuurplaatzen noemen,
 in welke JESUS een *mensch* heet, of met menschen
 vergeleken wordt. Zijne aanhangers, die hij, in een
 aanmerklijk getal, te Rome had, zullen voorgewend
 hebben, dat hun gevoel en het gevoel der Christe-
 nen geweest zij, tot de tijden van den Roomschen
 Bisschop VICTOR toe, onder wiens Opvolger ZEPHY-
 RINUS, zedert het jaar 202, het tegenoverstaande ge-
 gevoel eerst opgekomen zal zijn. Zij vervalschten
 de Heilige Schrift, zegt de boven aangehaalde Schrij-
 ver bij EUSEBIUS, schaften de oude regelnate des
 geloofs af, en kenden CHRISTUS niet. Hij klaagt,
 dat zij niet onderzochten, wat de Schrift leerde,
 maar op Wijsgeerige betoogen en Sluitredenen aan-
 drongen, dat zij de Wiskunde van EUCLIDES meer
 dan den Bijbel beoefenden, ARISTOTELES en THEO-
 FRASTUS hoogschatten, en GALENUS zelfs aanbaden.
 Eindelijk beschuldigt hij hen, dat zij de Godlijke
 Schriften stout veranderden, ja sommigen hunner zul-
 len zelfs de Wet en Profeten geheel verworpen hebben.

De

(*) De ongenoemde Schrijver van het *Aanhangsel* op
 het Boek van TERTULLIANUS *de Praescript. her. C.* 53.

De aanhangers van THEODOTUS waren, binnen korten tijd, te Rome, zoo talrijk, dat zij zich eenen eigenen Bisfchop aanftelden, en dien eene behoorlijke bezolding toelegden. Zekere NATALIS, verhaalt de ongenoemde Schrijver bij EUSEBIUS, voorheen een ijverig belijder van het Christendom, liet zich door vlijërij en het geld bekooren, om hun Bisfchop te worden, maar wat gebeurt? Eerst werd hij, in herhaalde droomen, vermaand, deze partij te verlaten, en als hij daar aan geen gehoor gaf, door Engelen, zwaar met roeden gegeesfeld, waar op hij, in de diepfte boetvaardigheid, den Bisfchop ZEPHYRINUS, en de andere Leeräaren, te voet viel, en weder in de rechtzinnige Gemeente werd aangenomen. Wij zouden deze gebeuren, als al te beuzelächtig niet bijbrengen, was het niet, om een voorbeeld te geven, hoe ligtgeloovig de drift voor Godsdienstgevoelens de menfchen maakt.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
————
NATALIS,
Bisfchop
der The-
odotia-
nen.

Ten tijde van gemelden Bisfchop ZEPHYRINUS, bevond zich onder de aanhangers van THEODOTUS een ander van denzelfden naam, een geldwifelaar, die dit bijzonder had, dat hij MELCHIZEDEK hooger ftelde dan CHRISTUS, voor zoo vette CHRISTUS een bloot mensch, maar MELCHIZEDEK eene *kracht Gods* zal geweest zijn, die door zijne voorbidding den Engelen in den Hemel den zelfden dienst bewijst, als CHRISTUS aan de menfchen. Zij, die dit begrip van hem overnamen, worden *Melchizedekiten* genoemd, maar deze gezindte was van weinig belang (*). Even

THEODO-
TUS, de
geldwif-
elaar,
hoofd
van de
Melchi-
zedeki-
ten.

(*) Zie EUSEBIUS, EPIFANIUS, THEODORETUS enz.

II Even gelijk THEODOTUS en zijn aanhang, dus
 BOEK V ontkende ook ARTEMON of ARTEMAS, wiens aan-
 Hoofdst. hangers *Artemoniten* genoemd zijn, de Godheid van
 na C. G. JESUS. Het is twijfelachtig, wie hij geweest is, of
 Jaar 180. wanneer hij geleefd hebbe. Doch, de meeste waar-
 tot 193. schijnlijkheid maakt hem wat jonger, dan den eersten
 ARTE- THEODOTUS, die toch als de *Vader* en *oorsprong*
 MON, van dit gevoelen, het welk JESUS Godheid ontkent,
 Artemo- werd gehouden, gelijk wij boven gezien hebben (*);
 niten. nog komt hier bij, dat, daar gemelde THEODOTUS,
 onder COMMODUS, PERTINAX, JULIANUS, en SEVE-
 RUS, op het einde der tweede Eeuw, geleefd heeft,
 in den *Sijnodalen* Brief der Kerkvaderen van *Antio-
 chië*, tegen PAULUS van *Samosata* (†), in het jaar
 271 geschreven, van ARTEMAS, als nog in leven
 zijnde, schijnt gesproken te worden (§). Daar uit,
 dat de Ouden THEODOTUS en ARTEMON beide te
 gelijk, en genoegzaam op dezelfde wijze, wederleg-
 gen (*), mag men besluiten, dat hunne gevoelens
 ook genoegzaam op hetzelfde uitkwamen, dat CHRIS-
 TUS een bloot mensch is geweest, uit MARIA ge-
 boren, doch, die alle Profeten in heerlijke gaven
 overtroffen heeft (‡).

Alogi. Indien wij EPIFANIUS (***) geloven, zal 'er eene
 Ketterij bestaan hebben, van welke THEODOTUS zich
 heb-

(*) *Bladz.* 210.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 30.

(§) Vergel. WESSELING. *Probab.* C. 21.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(‡) Vergel. EPIFAN. *heres.* 65. THEODOR. *heret. fab.*
 II. 4. IV. 5. (***) *Heres.* 54.

hebbe afgefcheurd, en als een afzetzcl geweest zal zijn. Aan de aanhangers van dezelve geeft hij den naam van *Alogi*, welke eene dubbelzinnigheid in zich begriipt, alzoo dit woord bij de Grieken kan betekenen *redelozen, onverftandigen*, maar ook *lieden, die zonder den LOGOS zijn*, omdat zij naamlijk, volgens EPIFANIUS, het *Euāgelie* van JOANNES, benevens de *Openbaring*, verwierpen, en niet voor echte Schriften van dezen Apostel erkennen wilden, en dus CHRISTUS niet den *Logos* of het woord van God noemden; dus heeft ook VILASTRIUS (*), in zijne lijst van Kettters, lieden geplaatst, die deze beide Boeken niet aan JOANNES, maar aan CERINTHUS, toefchreven. Ondertusfchen blijkt het niet uit EPIFANIUS, of deze, door hem dus genoemde *Alogi*, de Godheid van JESUS volftrekt ontkend hebben, integendeel, volgens zijn eigen getuigenis, wilden zij voor *rechtsinnig* in de leere der Christenen gehouden worden. Men fchijnt derhalven, met recht, aan het bestaan van zoodanige Kettters te mogen twijfelen, te meer, omdat wij weten, hoe geneigd de beide gemelde Schrijvers zijn, om de Ketterlijst te vergrooten. Waarfchijnlijk hebben eenige Christenen, die tot nog toe aan de echtheid van het *Euāgelie* en de *Openbaring* van JOANNES twijfelden, misfchien wel ook daar toe gebracht, dewijl zij zagen, hoe fommigen de *Logos* van PLATO daar bij verkeerdelijk toepasten, gelegenheid gegeven, om eene Ketterij van *Alogi* te ver-
dicht-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) *De heres. C. 60.*

II BOEK V
 HOOFDST. V
 na C. G. Jaar 180.
 tot 193.

dichten ; trouwens , na dat men onder de Christenen meer eenparig deze en andere in twijfel getrokken Schriften des N. Testaments begon te erkennen , scheen het verder twijfelen aan derzelver echtheid voor gevaarlijk aangezien te worden.

FRAXEAS. Evenwel is dit zeker , dat men , ten dezen tijde , meer onderzoek begon te doen , wat men toch van den persoon van JESUS CHRISTUS te denken hebbe , en het geheele leerstuk van God , Vader , Zoon , en Heiligen Geest begon uit te pluizen , waar door het niet anders zijn kon , of 'er moesten verschillende gevoelens ontstaan , die niet zelden tot het één of ander uitersten oversloegen . Terwijl men dus , aan den éenen kant , de Wijsgeerte van PLATO te hulp riep , om deze leere , indien mogelijk , op te helderen en verstaanbaar te maken , en ook de woorden , *persoon* , *drieheid* , en *drieëenheid* in gebruik begon te brengen , neigden anderen , waarfehijnlijk vreezende , dat men dus de leere van den *éénigen* waaren God te na zoude komen , om JESUS voor een bloot mensch te houden , en de uitdrukkingen der Heilige Schrift van God den Vader , Zoon en Heiligen Geest , zoodanig te verklaaren , dat de *eenheid* van het Godlijk Wezen geheel onbeveld bleef ; waar toe zij verschillende wegen infloegen , waarómtrent het voor ons te moeilijker is , een naauwkeurig verslag te geven , omdat wij de Schriften van deze lieden niet meer bezitten , en zij , die tegen hen de pen hebben gevoerd , in plaats van ons met hunne gevoelens , en derzelver gronden , bekend te maken , zich , door ingenomenheid met hunne ei-
 ge-

gene, niet zelden hebben laten verleiden, om hen met gevolgtrekkingen te bezwaaren, en die als de gevoelens dezer menschen voor te dragen.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Onder deze hier bedoelde lieden, behoort PRAXEAS, wien wij genoegzaam alleen kennen uit TERTULLIANUS, en deszelfs Boek, dat hij tegen hem geschreven heeft, hebbende EUSEBIUS geheel niet van hem gewaagd, noch iemand der Ouden, behalven het geen op de berichten van TERTULLIANUS steune, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om te twijfelen, of PRAXEAS wel de waare naam van den man zij, tegen wien TERTULLIANUS, in het gemelde Werk, de pen voert. Evenwel kan men deze twijfeling niet laten gelden, zoo lang 'er geene reden kan gegeven worden, waaröm de waare naam in eenen verdichten veränderd zijn, of wat deze hier betekenen zou.

Volgens TERTULLIANUS dan, was deze PRAXEAS een Christen uit *Afië*, een onrustig man, en moedig op den roem van Martelaarfchap, alleenlijk, omdat hij enkel eene korte Gevangenis voor de Belijdenis van het Christendom verduurd had, die te *Rome* gekomen, den Bisfchop aldaar, welke den *Montanisten* niet ongenegen was, en reeds Brieven aan de Kerken van *Afië* en bijzonder *Brygië*, ten hunnen behoefte, had afgezonden, ongunstige denkbeelden van hun inboezemde, en dus te weeg bracht, dat deze Bisfchop zijne Brieven terug riep (*),

maar

(*) Deze Bisfchop was VICTOR, en dus zal dit om-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

maar tevens, terwijl PRAXEAS *de Profeetiën verdreef*, zegt TERTULLIANUS, *voerde hij Ketterij in. Hij verdreef den Trooster, en kruiste den Vader.* Terstond uit dit begin, zien wij, hoe zeer, en om welke redenen TERTULLIANUS tegen PRAXEAS was ingehomen. TERTULLIANUS was een *Montanist*, en een ijverig voorstander van dezen dweepzuchtigen aanhang, en nam het dus PRAXEAS zeer euvel af, dat deze bij den Bisschop van Rome tegen deze lieden zoo wel geslaagd was. Meer weten wij niet, van de lotgevallen van PRAXEAS, dan dat hij naderhand zijne gevoelens, ook in *Afrika*, heeft trachten uit te breiden, gelijk wij sehijnen te mogen besluiten, uit dat gezegde van TERTULLIANUS, dat hij het te *Carthago* vruchtdragend zaad van PRAXEAS heeft uitgeroeid. Ook plaatst AUGUSTINUS PRAXEAS, benevens HERMOGENES, in *Afrika*.

Zijne
Leere.

Volgens den Schrijver van het *Aanhangzel* achter TERTULLIANUS Werk, *de Praescript. Haeret.*, zal PRAXEAS geleerd hebben, „dat God, de Almagtige Vader, JESUS CHRISTUS is”, en tevens beweerd, „dat deze geleden heeft, gekruist en gestorven is: daar en boven zal hij met eene heiligschendige roekeloosheid hebben voorgesteld, dat God zelve aan zijne eigene rechtheid zit.” Maar, wie kan geloven, dat zoodanige wartaal van iemand van gezonde herselen ooit zou voortgebracht zijn? Het Wederlegings-trent het jaar 192 moeten geplaatst worden. Zie boven *Bladz. 136.* en VENEMA *Hist. Eccles. Tom. III. pag. 703.*

gingschrift van TERTULLIANUS tegen hem zou ons zijne waare mening beter kunnen leeren kennen, indien het met minder bitterheid en partijdigheid, in eenen duidelijker stijl en geleidelijker verband, geschreven ware, en indien TERTULLIANUS, in plaats van de door hem uit de leere van PRAXEAS afgeleide gevolgtrekkingen aan hem op te dringen, ons 's mans gevoelen, met deszelfs gronden, eerst behoorlijk had opengelegd en ontvouwd. Nu zegt hij ons :

„ Deze verkeerde mensch meent, dat hij de zuivere waarheid bezit, dat men den éénen God enkel op die wijze moet gelooven, dat men éénen en denzelfden, den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest noemt.” Deze schijnt dus de hoofdbedoeling van PRAXEAS geweest te zijn, de *éénheid* van God zuiver te bewaaren, welke hij, mistchien, vreesde, dat, door de verklaringen van sommige Christen Leeraaren, lijden mogt. *Wij houden*, zeiden zijne Aanhangers, *de Monarchie vast!* dat is, dat 'er niet meer, dan één Heer van alles, is. Doch, hoe en op welke wijze PRAXEAS verder reden gegeven hebbe van de benamingen Vader, Zoon, en Heil. Geest, die in den Bijbel voorkomen, kan men uit TERTULLIANUS niet ontwaaren, of hij, alle onderscheid wegnemende, deze enkel voor drie namen, of voor drieërleiën soorten van handelingen, gehouden hebbe? TERTULLIANUS zegt, dat hij beweerde:

„ De Vader heeft zich zelve tot Zoon gemaakt, het welk hem toch als God niet onmogelijk was.”

Verders zegt hij: „ PRAXEAS brengt den Vader in het ligchaam van MARIA, voor PILATUS richter-
 „ roel,

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

II „ stoel, in JOSEFS graf.” — Elders zegt hij:
 BOEK „ Maar zij willen dit zoo verklaren, dat zij in één
 V „ perfoon twee, den Vader en den Zoon, onder-
 Hoofdst. „ scheiden, terwijl zij zeggen, de Zoon is het
 na C. G. „ vleesch, d. i., de mensch, naamlijk JESUS: maar
 Jaar 180. „ de Vader de Geest, d. i., God, naamlijk de Va-
 tot 193. „ der.” — „ Dit zeg ik,” vaart TERTULLIANUS
 „ is uwe Godslastering, dat gij van den Va-
 „ der zegt, niet alleen dat hij gestorven, maar ook
 „ zelfs, dat hij gekruist is.” — „ Eindelijk,” zegt
 hij, „ dit is een punt van het Joodsch geloof, zoo
 „ éénen God gelooven, dat men den Zoon en na
 „ den Zoon den Geest daar niet toe rekenen wil.”
 Wie is in staat, om uit zoodanige brokftukken iet,
 met zekerheid, op te maken? Zoo veel schijnen wij
 te mogen stellen, dat, aan den éénen kant, bij het
 voorftaan van de éénheid van God, sommigen, en
 dus ook PRAXEAS, de Godheid, die in CHRISTUS
 was en werkte, niet voor den Zoon van God, on-
 derfcheiden van den Vader, hebben erkend, terwijl zij
 daar door aanleiding gaven, dat men hen befehul-
 digde, dat, schoon zij toegaven, dat de Godheid
 zich met den mensch JESUS verëenigd had, zij de-
 zen echter alleen voor een bloot mensch hielden, en
 dat zij insgelijks moesten erkennen, dat de God-
 heid, de Vader, in deze verëeniging, met dezen
 mensch geleden hebbe, *Compati* is het woord, het
 welk TERTULLIANUS hier bij gebruikt. Maar aan
 den anderen kant heeft ook TERTULLIANUS en an-
 deren, als zij de leere van God, Vader, Zoon, en
 Heiligen Geest, verklaren, en tegen PRAXEAS verde-
 di-

dingen willen, dikwijls meer gezegd, dan zij weten konden, en bij het geen goed is, ook veel gevoegd, dat tot andere misvattingen aanleiding kan geven. Wij zullen dra zien, hoe de Christenen, door de al te stoute bespiegelingen van dit onderwerp, zoo van den éenen als anderen kant, in vele moeilijkheden geraakt, en genoodzaakt zijn geworden, bepalingen en bewoordingen uit te denken, en aan te nemen, ten einde alle moeiten voor te komen, die echter ook met zeer veel omzichtige behoedzaamheid verstaan en gebruikt moeten worden, opdat zij niet misbruikt worden.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Men gaf spoedig den naam van *Patropasfianen*, aan de Aanhangers van PRAXEAS, als zulken, die het Lijden van CHRISTUS aan den *Vader* toefschreven; ook noemden men hen *Monarchianen*, omdat zij eene *Monarchie*, eene *eenheid* van God, niet alleen in *wezen*, maar ook, gelijk men toen reeds begon te spreken, in *personen*, drevén, wordende dus dezen naam, welke te vooren van de Christenen tegen de Heidenen, en derzelver *Veelgodendom*, gebruikt werd, op hen bijzonder toegepast, terwijl zij de andere Christenen beschuldigden, dat zij deze *éénheid* van God niet zuiver leeräarden. De naam van dezen aanhang ging echter spoedig verloren, toen in de derde eeuw, andere en meer vermaarde namen, die dit gevoelen, ten minsten in de hoofdzak, aannamen, denzelven verduisterden.

Wij moeten hier ook nog van eenen anderen Dwaallecräar van dezen tijd spreken, HERMOGENES

HERMOGENES.

II naamlijk, tegen wien TERTULLIANUS insgelijks een
 BOEK Bock gefchreven heeft, nog partijdiger gefchreven,
 V dan dat tegen PRAXEAS. Hij had insgelijks een an-
 Hoofdft. na C. G. der Werk tegen hem gefchreven (*de censu animæ*),
 Jaar 180. doch dit is verloren gegaan (*). IERMOGENES was
 tot 193. een *Schilder* in *Afrika*, maar tevens een welbefpraakt
 en fcherpzinnig man, geöefend in de Griekfche Wijs-
 geerte, bijzonder die der *Stoïcynen*, aan welke hij bo-
 ven anderen den voorrang gaf. Hij was verſcheiden
 malen getrouwd geweest, het welk men voor ééne der
 oorzaken houdt, waarom TERTULLIANUS, die, als
 een *Montanist*, het tweede huwelijk veroordeelde,
 zich zoo bitter jegens hem betoont, dat hij zelfs
 'smans *Schilderſtukken* niet ongemoeid heeft kunnen
 laten. Zijne hoofddwaaling zal, volgens TERTUL-
 LIAAN, daar in beſtaan hebben, dat hij de *ſtoffe*
 (*materia*) voor eenwig hebbe gehouden, uit welke
 God alles gefchapen heeft, hoewel hij tevens God,
 als Heer der ſtoffe van eenwigheid, erkende. Zijn bewijs
 voor deze ſtelling wordt, door TERTULLIANUS, dus
 opgegeven: „ God heeft alles, of uit zich zelve,
 of uit niet, of uit iet, voortgebracht. Niet uit zich
 zelve, want hij is ondeelbaar en onveränderlijk.
 Even zoo min uit niet; want dewijl hij zelve goed
 is, zou hij ook alles goed gefchapen hebben. Even-
 wel vindt men zoo veel kwaad in de wereld; dit
 moet dan niet van den vrijen wil van God afkoms-
 tig

(*) Hij gewaage ook van hem *de anima* 14. *de præscript. hæret.* C. 30.

zig zijn, maar uit de stoffe, die op zich zelve kwaad is. Naardien nu deze kwade stoffe van God niet geschapen kan zijn, zoo moet zij even zoo eeuwig wezen, als God zelve. Ook zal de ziel des menschen, gelijk ook de Duivel, uit de stoffe ontstaan zijn, dewijl zij beiden kwaad zijn, zelfs zal de laatste, weder eenmaal, in de stoffe ontbonden worden." Men voegt hier nog andere vreemde stellingen bij, bij voorb. dat het ligchaam van CHRISTUS, bij zijne Hemelvaart, in de zou zou geplaatst wezen enz. TERTULLIANUS noemt hem en zijne Aanhangers, omdat zij de eeuwigheid der stoffe geloofden, *Materialisten*, (*Materiarii*) doch levert ons geene verdere bijzonderheden van hun, ook weten wij niet, hoe lang zij hebben stand gehouden. Dat ook THEOFILUS van *Antiöchië* tegen HERMOGENES een Boek geschreven heeft, hebben wij boven (*) gezien; doch dit is verloren gegaan.

Uit de aangehaalde voorbeelden, blijkt ons ten duidelijkslen, dat onder de Christenen de wijsgeerige kundigheden langs hoe meer toenamen, en in achting geraakten, doch tevens, hoe veel nadeels deze, in zich zelve prijswaardige, maar overdrevene en verkeerd toegepaste zucht tot onderzoek, veröorzaakt hebbe. Ondertuschen bleef het grootste getal der Christenen, het welk nu reeds den naam van de *Katholijke* of *Algemeene Kerk*, wegens hunne overëenslemming in de leere, begon te voeren, onderling verëenigd, door de Schriften der Apostelen;

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Onder-
wijs in de
leere bij
de Chris-
tenen.

kun-

(*) *Bladz.* 174.

II kundigheid en ervarenheid in de leere te hebben, welke in deze Schriften vervat was, maakte de geleerdheid uit, van verre de meeste Opzieners en Leeräars der Christenen, welke zich in zoo diepzinnige onderzoekingen niet inlieten, als zulken, die zich in de Wijsgeerte min of meer geöfend hadden. Deze Leeräars, gelijk de Ouders zelve, waren ijverig, om de kinderen der Christenen, en de bijzondere leden der Gemeente, in deze leere te onderwijzen, en tot het betrachten van derzelve lessen, door vermaning aan te spooren, waar van men ook in het gedrag der Christenen, in de behandeling hunner broederen, bijzonder bij vervolgingen, in hunnen eerbied bij hunne Godsdienstöefeningen, in hunne standvastigheid en moed bij het lijden, en bij het naderen van den dood, de krachtigste uitwerkzelen zag.

Katechumenen. Toen de Apostelen het eerst de Christen-Kerk onder Jooden en Heidenen stichtten, werden zij, die, door hunne leere en wonderen getroffen, beleden, in JESUS, als den Zaligmaker der menschen, te gelooven, terstond op deze hunne verklaring, gedoopt, en als leden van de Christelijke Kerk erkend; men kon trouwens bij hen, die uit de Jooden overkwamen, voorbereidende kundigheden uit den Joodschen Godsdienst onderstellen, die alleen op de leere van het Christendom behoeften toegepast te worden, en wat de Heidenen betrof, die het Christendom omhelsden, velen derzelve waren Joodengenoten, welke dus, insgelijks, ten opzichte der kennis, genoegzaam voorbereid konden geächt worden; terwijl al-

allen, die nu door den doop in de Gemeente der Christenen waren ingelijfd, verders door aanhoudend onderwijs in de leere geëfend werden. Doch, naar mate de zaken van het Christendom eene meer gewoone gedaante begonnen te krijgen, oordeelden de Christenen het voegzaam, zulken, die, uit Jooden of Heidenen, lust en begeerte toonden, tot het Christendom, eenigen tijd te laten wachten, eer zij hen tot den Doop, en het Avondmaal, en dus tot de volle rechten van het Christendom, toelieten, alleen woonden zij, in de vergadering der Christenen, het voorstel der leere, en het onderwijs in dezelve bij, terwijl zij zelve afzonderlijk nog in deze leere onderwezen werden. Naar het eerste, heetten zij, gelijk uit de Schriften van TERTULLIANUS blijkt, *Audientes* (Hoorenden,) naar het laatste, of het Onderwijs, dat zij genoten, *Catechumenen* (*Onderwijzelingen.*) Als zoodanigen, werden zij onderscheiden van de gedoopte Christenen, die men *πιστοι*, *Fideles*, (*Gelovigen*,) noemde; van hier ook het onderscheid tussehen *volmaakte* en *onvolmaakte* Christenen (*τελειοι*, *ατελεσεσοι.*) Hun Onderwijzer, welke niet altijd een ordenlijk aangesteld Leeraar der Kerk, maar ook dikwijls een bijzonder meer geëfend Christen was, die zich daar toe verledigde, heet *Catechista* of *Catecheta*, of *Leeraar der Hoorenden* (*doctor audientium*) (*). De tijd, welken dit Onder-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) De betekenis van het woord *καθηγιζειν*, van waar *καθηγησις*, *κατηχηλα*, *καθηγημενοι*, was algemeen, *onderwijzen*, *onderrichten*, zoodat men, bij deze woor-

II derwijs duurde, was onbepaald, en hing af van de
 BOEK meer of min spoedige vorderingen en ijver der aan-
 V kwekelingen; naderhand heeft men onderscheiden
 Hoofdst. kwekelingen; naderhand heeft men onderscheiden
 na C. G. trappen en foorten van deze *Onderwijzelingen* in-
 Jaar 180. gevoerd, gelijk wij in het vervolg zien zullen (*).
 tot 193.

Wij hebben in ons I. *Deel Bladz.* 342 enz. reeds
 Onder- gezien, dat, van eersten af, in de Christen Kerk, ge-
 wijs tot zorgd is, voor gewoone *Herders* en *Leeräars*, dewijl
 het Leer- het buitengewoone onderwijs, aan zijn oogmerk vol-
 ärambt. daan hebbende, eenmaal zou ophouden. De Christe-
 Scholen nenen gebuikten dan ook reeds vroeg de voorzorge,
 daar toe. om jonge lieden, door onderwijs in het gene tot eenen
 Leeräar des Volks, en Opziener der Gemeente, ver-
 üischt werd, aan te kweeken, als ook door het oprich-
 ten van *Kweek-schoolen*, in welke zoodanig onderwijs
 verleend werd. Sommigen hebben daar van zelfs
 spoooren meenen te ontdekken, in de Schriften van
 den Apostel PAULUS (2 TIMOTH. II. 2.). Bij IRE-
 NEUS (†) en EUSEBIUS (§) lezen wij van den
 Apostel JOÄNNES, dat hij, uit zijne balingschap te
Efeze terug gekeerd, inzonderheid ook zich beijverd
 heeft, om de Leeräars en Opzieners der Kerk te on-
 derwijzen; en van POLYKARPUS, leerling van dezen
 Apos-

den, zich niet enkel bepalen moet tot die beduidenis,
 welke wij thans aan het woord *Katechiseeren*, *Katechi-
 sistie*, *Katechismus* enz. geven.

(*) Vergelijk TOB. PFANNER *de Catechumenis veteris
 Ecclesie. Finaviae* 1688 12°.

(†) *Adv. Haeres.* II. 23. p. 148.

(§) *Hist. Eccles.* III. 23.

Apostel, Bisfchop te *Smyrna*, dat hij velen tot zijne leerlingen gehad heeft, die naderhand aan de Christen Kerk uitmuntende diensten gedaan, en zich in dezelve eenen naam verworven hebben. Vervolgens heeft men te *Rome*, en in het Oosten, te *Antiochië*, *Cesareë*, *Edesfa*, *Nisbis* enz. zoodanige Kweekfcholen gesticht, tot bevordering van Godsdienstige kundigheden onder de Christenen (*).

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Doch de roem van alle deze Scholen werd ligtelijk verduisterd door de vermaarde *Katechetische School* te *Alexandrië* in *Egypte*, welke omstreeks het jaar 180 begon beroemd te worden. Indien wij *HERONYMUS* geloven (†), zou deze School door den Euängelist *MARCUS* reeds zijn aangelegd. Te *Alexandrië* had, in het *Museum*, een Genootschap van Heidensche Geleerden, reeds zedert den tijd der *Ptolemeusen*, gebloeid, en alle takken der Geleerdheid, tot nut van zoo velen, als zich tot hen vervoegden, beärbeid. Dit schijnen de Christenen in deze Hoofdstad van *Egypte* zich ten voorbeeld gesteld, en hun Kweekschool te *Alexandrië* ingericht te hebben, tot het vormen van Leeräars der Kerk, en het uitbreiden van geleerdheid onder hen. Wij moeten dus deze *Katechetische School* te *Alexandrië* beschouwen als eene *Akademie* of *Hooge School*, gelijk *IRSEBIUS* ze uitdrukkelijk *eene School der Gehorigen en der Heilige Wetenschappen* noemt, welke, zegt hij

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij *MOSHEM Kerk. Gesch. I. Deel, Bladz. 161. en 162.*

(†) *Catal. SS. L. 6. C. 36.*

II BOEK V
 Hoofdst. na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

hij (*), van de oudste tijden af, tot onzen leeftijd toe bestaat, en die van mannen bekleed is, die in welsprekendheid en de beoefening der Godlijke Wetenschappen hebben uitgemunt." Ook heeft deze School groote en voortreffelijke mannen uitgeleverd, die de wereldlijke Geleerdheid, en bijzonder de Wijsgeerte, met de Christelijke leere hebben verëenigd, en wezenlijke diensten aan de Kerk bewezen, hoewel het misbruik, dat sommigen hunner, naderhand, van deze Wijsgeerte gemaakt hebben, aanleiding heeft gegeven, om te vragen, of deze School het Christendom meer bevoordeeld dan benadeeld hebbe?

PANTÆ-
 NUS, een
 voor-
 naam
 Leeräar
 dezer
 School.

PANTÆNUS was, onder de regeering van COMMODUS (†), een Leeräar dezer School, die, door zich zelve, en niet min, door zijnen Leerling en Opvolger, CLEMENS van *Alexandrië*, den roem dezer School zeer heeft uitgebreid. PANTÆNUS had zich van der jeugd af bijzonder geöefend in de grondbeginzelen der *Stoïsche* Wijsgeerte, en was vervolgens een zoo ijverig Christen, dat hij, om het Euangelie te prediken, eene zendelings-reize ondernam, zijnde, vol-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 10.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. C. 10. PHILIPPUS SIDETES geeft wel, in een *Fragment* bij H. DODWELL (*Disf. in Iren. p. 488. Sqq.*) eene andere volglijt der Leeräaren dezer School op, makende ATHENAGORAS, den verdediger der Christenen, tot derzelven eersten Opziener; vervolgens CLEMENS, en na dezen PANTÆNUS. Maar zijn getuigenis strijdt met de tijdrekening, en zijn gezag kan dat van EUSEBIUS niet overwegen.

volgens HIERONYMUS, op begeerte der *Indiänen*, door zijnen Bisfchop DEMETRIUS, aan hun gezonden, en dus zelfs in *Indië* gekomen, alwaar hij het Euängelic van MATTHEUS vond, in het *Hebreeuwsch* gefchreven, het welk hij, bij zijne wederkomst, mede naa *Alexandrië* bracht, zijnde dit Euängelic, gelijk het verhaal meldt, door den Apostel BARTHOLOMEUS daar gelaten (*). Bij dit verhaal, zal men echter bedacht moeten zijn, dat wij, door deze *Indiänen*, te verftaan hebben de bewoners van *Gelukkig Arabië*, het welk bij de Ouden ook *Indië* heette, bijzonder die, welke bij de Grieken den naam van *Homeriten* dragen (†). Wedergekeerd naa *Alexandrië*, alwaar hij, zoo met de levende ſtem, als met zijne Schriften de ſchatten der Godlijke leere ontſloot, boezemde hij der Christelijke Jeugd lust in, om ook de Heidenſche Wijsgeerte en Geleerdheid te onderzoeken, en leerde hen, die met het Christendom te verbinden (§), en was dus een Grondlegger van die liefde tot de wereldlijke Geleerdheid, in deze School, wier misbruik naderhand zoo veel onheils geficht heeft. Van de Schriften van dezer PANTÆNUS heeft niets onze tijden bereikt, dan eene plaats uit zijne Uitleggingen der Heil. Schrift, in welke Uitlegkunde hij bijzonder zal uitgemunt heb-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) Vergelijk I. Deel, Bladz. 227. 228.

(†) ASSEMAN. *Bibl. Orient. T. IV. p. 437.*

(§) Dit blijkt uit eenen Brief van ORIGENES, bij EUSEB. *Hist. Eccles. VI. 19.*

II hebben, bij CLEMENS *van Alexandrië* (*), waar in
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 nr. C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

hij deze aanmerking voordraagt, dat de Profeeten meermalen in hunne Schriften den tegenwoordigen tijd voor den toekomenden, of ook den voorleeden, gebruiken.

Tot hier toe waren die Christen-Leeräars, welke zich door hunne Schriften beroemd gemaakt hebben, grootendeels, uit de Oosterfche en Griekfche Gemeenten, doch omtrent dezen tijd, tufchen de jaaren 170 tot 200, heeft zich in het Westen IRENEUS, Bifchop van *Lugdunum* of *Lions* in *Frankryk*, door zijne Godzaligheid en ijver niet alléen, maar ook door zijne Schriften, beroemd gemaakt, alhoewel hij ook eigenlijk uit *Afië*, alwaar hij, in zijne vroege jeugd, nog eenige onmiddlijke leerlingen der Apostelen, bijzonder POLYKARPUS, Bifchop van *Smyrna*, gekend en gehoord had, waarom hij ook zelve den naam van *Apostolifchen* Leeräar draagt, derwaards gekomen was. — Te *Lions* werd hij door den Bifchop ROTHINUS tot Ouderling der Gemeente aklaar verkozen, en door de Christenen aldaar, met bijzondere brieven van aanprijzing der Martelaren van *Lions*, naa *Rome* aan den Bifchop ELEUTHERUS gezonden, om te bewerken, dat de vrede der Kerk, door de verfchillen met de *Montanisten*, niet geftoord werde (†). Vervolgens werd hij, na den marteldood

van

(*) In *Eclogis ex Prophetar. Script. p. 1002 ed. Potteri.*

(†) EUSEB. *Hist. Eccles. V. 4.*

van den ouden Bisfchop POTHINUS, dien wij boven verhaald hebben, in deszelfs plaats tot Bisfchop te *Lions* verkozen, in welken post hij zich uitmuntend gekweten heeft, door te zorgen voor de voortplanting van het Christendom in die Gewesten, door te waaken tegen alle de valfche leerjngen van deze tijden, maar ook door zijne nadruklijke pogingen, bij de hernieuwing van den twist over het vieren van het Paaschfeest, om de buitenspoorige trotsheid van den Roomfchen Bisfchop VICTOR te keer te gaan, gelijk wij bij het verhaalen van dien twist zien zullen. Hij overleed in het jaar 202, of wat laater, zonder dat ons blijkt, dat hij, gelijk fommige laater Schrijvers verhaald hebben, den marteldood voor het Christendom geleden heeft.

II
BOEK
V
Hoofdf.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Deze ijverige man heeft verfehieden Schriften uitgegeven, welke EUSEBIUS (*) gewaagt, doch van welke allen ons bijna niets dan de bloote naam is overgebleven, zelfs zijn gewigtigst werk, dat hij in het Grieksch fchreef, lezen wij, alleen voor een gedeelte, in de oorfpronglijke fpraak, en voorts in eene Latijnfche overzetting, die, omdat zij al te getrouw bij de letter blijft, veelal barbaarsch en onverftaanbaar is. Dit Werk beftaat in vijf Boeken, en wordt gemeenlijk IRENEUS *tegen de Kelters* genoemd, eigenlijk, heeft het den titel: *Wederlegging en Omkeering der valschlijk zoogenaamde Wetenfchap*, en is ingericht tegen het famentel van VALENTINUS, en voorts van alle de *Gnostieken*, waar

Zijne
Schrif-
ten.

(*) *Hift. Eccles.* V. 20. 26.

II door IRENEUS gelegenheid neemt, om, van SIMON
 BOEK den *Magus* af tot TATIANUS toe, alle die genen te
 V gewagen, die, de een mit de ander meer, met gelijk-
 Hoofdst. na C. G. foortige dwalingen, als de *Gnostieken*, befmet wa-
 Jaar 180. ren. Men heeft over dit Werk van IRENEUS ver-
 tot 193. schillend geoordeeld. De Roomschegezinde Schrijvers
 hebben doorgaands zeer veel met hem op, omdat
 zij, in dit Werk, meer dan ééne plaats menen te
 vinden, die hunne meest geliefdkoosde leerstellingen
 begunstigt. De waarheid is, dat IRENEUS, in de
 daad, vele geleerdheid in hetzelfde ten toon spreidt,
 bijzonder zijne kennis van de gevoelens en leerstel-
 lingen der *Gnostieken*, en dat hij hen zeer ijverig en
 meestal vrij gelukkig bestrijdt. Maar aan den ande-
 ren kant, is hij op zich zelve een duister Schrijver,
 en dewijl wij ons met eene slechte vertaling behel-
 pen moeten, is hij, in dezelve, dikwijls volstrekt on-
 verstaanbaar. Overal behandelt hij de *Gnostieken*,
 als krankzinnige dweepers, daar wij echter van velen
 hunner, bij voorbeeld VALENTINUS en anderen, we-
 ten, dat zij geheel niet van vernuft en schranderdheid
 ontbloot waren; zonder dat IRENEUS ergens zijn
 werk maakt, om aan zijne Lezers het verband van
 het *Gnostiesch* samenstel geregeld op te geven. Ver-
 ders, haalt hij, in zijne wederlegging, alles te hoop,
 en wil voor de *Gnostieken*, naar het schijnt, in
 geene foort van roem wijken, daarom stelt hij, wan-
 neer zij zich op *Overleveringen* van geheimzinnige lee-
 ringen van JESUS beroepen, daar de overlevering tegen,
 die bij de Kerk bewaard is gebleven; hebben zij *ge-
 heime verklaringen* van den Bijbel, hij heeft ook zij-

ne leenspreuken , en geheimzinnige uitleggingen. Voorts is hij ligtgelovig , heeft vele fabelen al te los overgenomen , en zinnelijk grove denkbeelden van een aanstaand rijk van JESUS op deze aarde voorgedragen. Uit dit alles blijkt , dat , hoe veel goeds IRENEUS in dit Werk , met betrekking tot de *Gnostieken* , ook hebbe daargesteld , men zich echter , in andere opzichten , op zijn gezag , niet altijd kan verlaten. Hier komt nog bij , dat , in onzen tijd , SEMLER de echtheid van dit Werk in twijfel heeft getrokken , daar hij vermoedde , dat , of dit Werk van tijd tot tijd met bijvoegzels en inlasfchingen , na IRENEUS dood , is vermeerderd , of zelfs wel van een ander in laater tijd , onder IRENEUS naam , gefchreven , die de voorrechten van den Bifchop van Rome poogde op te vijzelen , Zijne gronden echter voor deze twijfelingen zijn ongenoegzaam , gelijk door anderen is aangetoond , die de echtheid van dit Werk voldoende bewezen hebben. Van dit Werk van IRENEUS zijn , in het begin dezer Eeuw , twee voortreffelijke Uitgaven in het licht gekomen , de ééne te *Oxford* 1702 , door JOAN ERNST GRABE , de andere te *Parys* 1710 , door RENATUS MASSUET. Om dienzelfden tijd , heeft CHRISTOPH. MATTH. PFATF , in de Koninglijke Bibliotheek te *Turin* , nog vier andere kleine Stukjens van IRENEUS in een Handschrift ontdekt , welke in 's *Hage* 1715 , en andermaal in het jaar 1743 , gedrukt zijn geworden. Doch deze fehijuen niet anders te zijn dan vrijé uittreksels uit het groote werk van IRENEUS zelven , in het welk zij , zaaklijk ten minften , voorkomen.

II te meer, daar het Handſchrift, waar uit zij geno-
 BOEK men zijn, meer voortgelijke uittreksels uit Schriften
 V der Kerkvaderen in zich bevatte.
 Hoofdst. Het zal der moeite waardig zijn, uit dit Werk van
 na C. G. IRENEUS, weder eenige plaatzen uit te lezen, die ons
 Jaar 180. eênige bijzonderheden, zoo betrekkelijk de uitbreiding
 tot 193. des Christendoms, ten dezen tijde, en de gave der
 ———— wonderwerken, als betrekkelijk de leerstukken en ge-
 Bijzon- voelens bekendmaken.
 derheden uit zijne
 Schrift- ten. Uit-
 breiding der Chris-
 ten-Kerk in de
 Wester- sche Lan-
 den.

Wanneer hij spreekt van de overëenstemming der Christenen in ééne en dezelfde leere, die hij tegen over de verschillende meningen der *Gnostieken* onder malkanderen stelt, zegt hij (*): „ Daar zijn in de „ wereld heel verschillende talen, maar nochtans is „ de *kracht der overlevering* (†) ééne en dezelfde. „ Noch de Gemeenten, die in *Duitschland* geves- „ tigd zijn, geloven anders, noch die in *Spanje*, „ en onder de *Celten* (*Gallië*), noch die in het „ *Oosten*, noch in *Egypte*, noch in *Libyë*, noch „ die gesticht zijn, in het *midden* der wereld.” Deze laatste spreekwijze duidt allerwaarschijnlijkst aan, de

(*) I. Bock, *Hoofdst.* 10.

(†) Dewijl IRENEUS te dezer plaatze, in het voor- gaande en volgende, deze spreekwijze verwisfelt, met die van *geloof*, *prediking*, *symbolum* of *algemeene be- lijdenis*, moet men besluiten, dat hij, hier ten minsten, door *overlevering*, niet anders dan de oorspronkelijke en bewaarde leere van de Christenen verstaat, en de *kracht der overlevering* zal de *grondleerstukken* van dit geloof betekenen.

de binnengewesten van het *Romeinsche* Rijk, in tegenstelling der opgenoemde, die op de Grenzen van dat Rijk gelegen zijn. Uit deze plaats kan men, eenigzints, opmaken, hoe verre zich het Christendom, ten dezen tijde, door het geheele Romeinsche Rijk hebbe voortgeplant. Wij moeten echter het gezegde van IRENEUS, met eenige behoedzaamheid, opvatten. Dat PAULUS de Apostel in *Spanje* geweest zij, en daar Christen-Gemeenten gesticht hebbe, wordt verhaald, maar is niet boven allen twijfel geplaatst (*), en het geen men van de verrichtingen van den Apostel JAKOBUS, in dat Land, in later tijd verteld heeft, is fabelachtig (†), gelijk ook dat eenigen van JESUS leerlingen, en bijzonder DIONYSIUS de *Areopagiet*, in *Gallië*, en EUCHARIUS, VALERIUS, en MATERNUS, leerlingen van den Apostel PETRUS, Gemeenten zouden gesticht hebben in *Keulen*, *Trier*, *Luik* enz. terwijl dit alles enkel toetschrijven is, aan de zucht der Gemeenten, naar de eere, van door Apostelen, of derzelver onmiddlijke leerlingen, gesticht te zijn. Boven in dit *Deel* (§) hebben wij gezien, dat het Christendom eerst onder MARCUS AURELIUS in *Gallië* gevestigd is, en toen misfchien zich enkel tot de steden *Lugdunum* (*Lions*) en *Vienne* bepaald heeft, IRENEUS spreekt niets van *Brittannië*, alhoewel men ook derwaards JOSEF

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) I. *Deel*, *Bladz.* 243. 244.

(†) Aldaar *Bladz.* 177.

(§) *Bladz.* 185.

van

II van *Arimathea* heeft laten reizen, en veel weet
 BOEK te vertellen van eenen Koning van dat Eiland, LU-
 V CIUS genaamd, die van den Romeinschen Bisfchop
 Hoofdst. ELEUTHERUS eenige Leeräaren zou verzocht heb-
 na C. G. ben, om zijne onderdanen in het Christendom te
 Jaar 180. onderwijzen. Evenwel is het niet onmooglijk, dat,
 tot 193. om dezen tijd reeds, Christenen uit *Gallië* de eerste
 kennis van hunnen Godsdienst in *Brittannië* ge-
 bracht hebben, dewijl wij toch zullen zien, dat in
 ons Vaderland, of in *Friesland*, de eerste zendelin-
 gen van het Christendom uit *Brittannië* zijn aan-
 gekomen. Door *Germanië*, waar IRENEUS van
 spreekt, kunnen wij, insgelijks, niet meer verstaan,
 dan dat gedeelte van *Duitschland*, langs den linke-
 oever van den *Rhyn* en langs den *Donau*, waar
 de Romeinen hunne Volkplantingen hadden (*).

Wonder- Eene andere merkwaardige plaats in 'dit Werk van
 gaven bij IRENEUS is die, in welke hij het volgende getuigt,
 de Chris- van de nog voortduurende *wondergaven* onder 'de
 tenen. Christenen (†). Sprekende van de *Gnostieken*, en
 andere Dwaalleeräaren, zegt hij: „Men zegt wel
 „ van hun, dat zij allerhande wonderen doen, maar
 „ zij

(*) Men vergelijke hier, met betrekking tot ons Va-
 derland, WAGENAAR *Vaderl. Geschied. I. Deel, Bladz.*
 338 volgg. en met betrekking tot *Gallië, Brittannië, en*
Germanië, MOSHEIM *Nodige Ophelder. II. Deel, Bladz.*
 12 volgg.

(†) *Libr. 2. Cap. 31. en 32.* welke plaats ook aange-
 haald is bij EUSEBIUS *Hist. Eccles. V. 7.*

„ zij kunnen aan blinden het gezicht, aan dóoven
 „ het gehoor niet geven, noch alle duivelen uitdrij-
 „ ven, behalven die, welke van hun zelve ingelaten
 „ worden, zo zij nogthans dit ook doen; ook kun-
 „ nen zij, geene zwakken, of kreupelen, of geraak-
 „ ten, of die aan eenig ligchaamsdeel ongesteld
 „ zijn, genezen, zoo veel schieelt het, dat zij eenen
 „ dooden zouden opwekken, gelijk de Heere en de
 „ Apostelen, door het gebed, opgewekt hebben, ja
 „ ook, onder de broederen (Broederfchap) velen
 „ dikwijls, wanneer, in den nood, de geheele Ge-
 „ meente van eene plaats zulks begeerde met vasten
 „ en vele gebeden, waar door de geest des overle-
 „ denen wederkeerde, en de mensch aan de gebe-
 „ den der Heiligen gefchonken werd.” — „ Doch,
 „ indien zij mogten zeggen, dat dergelijke wonderen
 „ door den Heere alleen in fchijn verricht zijn, zul-
 „ len wij hen tot de Profeetifche Schriften leiden,
 „ en daar uit aantonen, dat alles dus van hem voor-
 „ zegd en gewislijk gefchied, en dat hij alleen de
 „ Zoon van God is; waarom ook in zijnen naam,
 „ de genen, die waarlijk zijne leerlingen zijn, van
 „ hem deze genade ontvangen hebbende, tot heil
 „ der overige menfchen, naar mate elk deze gave
 „ van hem verkregen heeft, dit verrichten. Te we-
 „ ten, fommigen drijven krachtig en waarlijk duive-
 „ len uit; zoo dat ook dikwijls zij, die van booze
 „ geesten gereinigd zijn, gelooven, en in de Kerk
 „ blijven. Anderen hebben eene voorwetenfchap van
 „ het toekomende en gezichten, en profetifche
 „ voorzeggingen. Anderen genezen krankten, door
 „ op-

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

II „ oplegging der handen , en herftellen hen in gezond-
 BOEK „ heid; zelfs, gelijk wij zeiden, dooden zijn opge-
 V „ wekt, en nog verſcheiden jaaren bij ons gebleven.
 Hoofdf. „ Wat dan? Men kan het getal niet berekenen der
 na C. G. „ gaven, welke de Kerk, door de geheele wereld,
 Jaar 180. „ van God ontvangen hebbende, in den naam van
 tot 193. „ JESUS CHRISTUS, die onder PONTIUS PILATUS ge-
 „ kruist is, daaglijks tot heil der Heidenen verricht,
 „ niemand bedriegende, en geen geldwinst zoeken-
 „ de. Want, gelijk zij het van God om niet ont-
 „ vangen heeft, bedient zij het ook om niet.” —
 Op eene andere plaats zegt hij nog : „ Gelijk wij
 „ ook vele broederen in de Kerk hooren, die pro-
 „ feetifche gaven hebben, en door den geest veler-
 „ hande talen ſpreken, die ook, tot algemeen nut,
 „ de verborgen dingen der menſchen in het open-
 „ baar brengen, en de geheimen van God ontvou-
 „ wen.” — Dat de buitengewone gaven van den
 Godlijken Geest nog eenen geruimen tijd bij de
 Christenen, na den dood der Apostelen gebleven
 zijn, wordt algemeen door de oude Christen
 Schrijvers getuigd (*); men heeft dit getuigenis ook
 vrij algemeen, bijzonder uit hoofde van deze plaats
 van IRENEUS, laten gelden, als welke zoo ſtellig
 ſpreekt, en wel bij gelegenheid der wederlegging van
 Ket-

(*) Wij hebben hier voor in dit *Deel, Bladz. 32.*
 33. uit EUSEBIUS gezien, hoe die Leecraars, welke, on-
 der TRAJANUS arbeidden, aan de voortplanting van het
 Christendom, hunne prediking ook met wonderwerken
 verzelden.

Ketters, dat men, ten minsten, wat de hoofdzaak aangaat, naauwlijks eenigen twijfel kon overhouden; tot dat, in onzen tijd, in *Engeland*, MIDDLETON, in een Werk, welk hij noemde, *A free inquiry into the miraculous Powers* enz. *London* 1749 in 4to., dit getuigenis regelrecht aantastte, en volstrekt ontkende, dat de buitengewoone of wondergaven, na den dood der Apostelen, hebben voortgeduurd (*). Dit Geschrift heeft aanleiding gegeven tot vele voor- en tegenchriften, over dit onderwerp. Men heeft onder anderen tegen deze plaats van IRENEUS uitgezonderd, dat hij algemeen spreekt, zonder eenig bijzonder voorbeeld aan te haalen; maar, schoon hij geene bijzondere gevallen, met name der personen, aanhaalt, echter spreekt hij zoo verzekerd, dat men zijn getuigenis niet maar zoo los verwerpen kan, te min, omdat toch de Heidenen zelve dit wondervermogen bij de Christenen hebben erkend, daar zij hetzelfde zochten te verzwakken, door insgelijks zich op wonderwerken te beroepen. Ook zou het weinig afdoen, al had IRENEUS bijzondere gevallen en personen genoemd, alzoo men niet behoeft te twijfelen, of ook daar tegen zouden zwaarigheden gevonden en ingebracht zijn. Men heeft gezegd, IRENEUS spreekt van de gave der talen, en ondertuschen erkent hij zelve, die voor zich niet

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) Men zie MOSHEM *Nod. Opheld.* II. Deel, *Bladz.* 54. In onzen tijd heeft, onder anderen GIBSON, in zijne *Geschiedenis van den val des R. Rijks*, dit gevoelen van MIDDLETON voorgestaan en beweerd.

II te bezitten; IRENEUS spreekt van de gave van ge-
 BOEK zichten en voorzeggingen, als aan *vele* Broederen ge-
 V schonken, daar wij echter lezen (*), dat, toen de
 Hoofdst. schonken, daar wij echter lezen (*), dat, toen de
 na C. G. *Montanisten* zich begonnen berucht te maken, door
 Jaar 180. hunne verrukkingen, gezichten, en voorzeggingen,
 tot 193. de Gemeenten, daar over, als over *eene nieuwigheid*,
 verbaasd stonden; eindelijk, wanneer IRENEUS ge-
 waagt van de gave, om krankten te genezen, en doo-
 den op te wekken, beroept men zich op eene plaats
 uit THEOFILUS *van Antiöchie* (†), van wien wij
 boven (*Bladz.* 174.) gewaagd hebben, in welke
 hij zijnen vriend AUTOLYCUS, die van hem eischte,
 dat hij hem eenen opgewekten doode vertoonen zou,
 eenvoudig daarmede afzet, dat hij onredelijk hande-
 le, dewijl hij eerst *zien*, en dan gelooven wilde enz.
 in plaats van hem, daadlijk, tot een voorbeeld van
 die natuur te wijzen, waar aan het hem niet ontbro-
 ken kon hebben, indien het gezegde van IRENEUS
 waarheid behelste. Deze uitzonderingen kunnen nog-
 thans iemand, die wel denkt, niet voldoende voor-
 komen. Men make slechts deze ééne aanmerking,
 dat de Ouden, en dus ook IRENEUS, te dezer
 plaatze, niet zeggen, dat de wondergaven algemeen,
 maar alleen, dat zij aan sommigen geschonken waren;
 ook zeggen zij niet, dat deze dezelve, naar welge-
 vallen, konden oefenen, maar gelijk IRENEUS hier
 uitdruklijk opmerkt, alleen in geval van *noodzaak-*
lijkheid, tot *heil* en *nut* der menschen, en wanneer
 de

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 16.

(†) *Advers. AUTOLYCUM Libr.* I. §. 18.

de *gantsche* Gemeente ze met *vasten* en *vele* *gebeden* verlangde. Met deze aanmerking vervalt de tegenwerping, die daar uit genomen is, dat IRENEUS zelve de gave der talen niet bezeten heeft; nu heldert zich ook de bedenking op, omtrent de bevreemding der Gemeenten bij de verschijning der *Montanistische* Profeteen; en wat de plaats uit THEOPHILUS betreft, men zal geheel niet kunnen verwachten, dat, op den ongerijmden eisch van eenen Heiden, terstond een wonderwerk zou gebeuren, bijzonder, daar hij dezen eisch eigenlijk deed met betrekking tot de leere van de opstanding der dooden, waaromtrent zoo vele bewijzen konden aangevoerd worden, dat men van hem, die daar door zich niet liet overreden, zeggen kon: Indien zij dezen geen geloof geven, zouden zij ook niet geloven, al ware het ook, dat iemand uit de dooden opstond. Wat nu de hoofdzaak zelve betreft, men geve toe, dat de oude Christen Schrijvers de voorbeelden der wonderwerken, na den dood der Apostelen, in getal eer vergroot dan verkleind hebben; dat men fontijds voor wonderwerken heeft gehouden, die het echter niet waren; dat men veelal ligtgelovig, en wanneer het op het wederleggen van Kettens aankwam, in de keuze der bewijzen, niet zeer kiesch is geweest; men voege 'er bij, dat, ten opzichte der profetische gaven, IRENEUS mischien ook te groote gedachten van de *Montanisten* hebbe gemaakt: nogthans blijft dit altijd over, dat 'er, onder de bovengemelde bepalingen, geene reden is, om, tegen de algemeene overeenstemming der oude Schrijvers aan, voltrekt

II

BOEK
V

Hoofdst.

na C. G.

Jaar 180.

tot 193.

II te ontkennen, dat niet, in sommige gelegenheden,
 BOEK de blijken van bijzondere wondergaven zich nog hier
 V en ginds onder de Christenen ten dezen tijde ver-
 Hoofdst. toond hebben; en op deze wijze heeft MIDDLETON
 na C. G. zelve, in zijn laatste antwoord, na zijnen dood, uit-
 Jaar 180. gekomen, zich zelven verklaard (*).
 tot 193.

Algemeene leere der Christenen, volgens IRENEUS. Verders weten wij uit IRENEUS, welke de hoofd-
 fomme der leere geëcht werd te zijn, in welke alle
 echte Christenen overeenstemden, volgens het on-
 derwijs van de Apostelen, en in welke geen Leer-
 aar, hoe aanzienlijk ook, verandering vermogt te
 brengen, hoe zeer het vrijstond, over bijzondere on-
 derwerpen naarvorchingen te doen, en zijn gevoelen
 te verklaren: „ De Kerk, ” zegt hij (†), „ zoo
 „ ver zij ook door de geheele wereld, en tot aan
 „ de einden der aarde verspreid is, heeft van de
 „ Apostelen en derzelver leerlingen het geloof in
 „ ééneu God den Vader, den Albevatter, die den
 „ Hemel, de Aarde, de Zee, en al wat daar in is,
 „ geschapen heeft — en in den ééneu CHRISTUS JE-
 „ sus, den Zoon van God, die, om onze Zaligheid
 „ mensch is geworden — en in den Heiligen Geest,
 „ die de Godlijke huishoudingen, en de toekomst,
 „ door de Profeten, heeft gepredikt, als ook de
 „ geboorte uit eene Maagd, en het lijden, en de
 „ opstanding uit de dooden, en de lichaamlijke op-
 „ neming in de hemelen van onzen geliefden Heere
 „ JESUS CHRISTUS, eindelijk, zijne wederkomst van
 „ den

(*) Zie MOSHEIM *l. c.* Bladz. 53.

(†) *Libr. I. C.* 10.

„ den hemel in de heerlijkheid des Vaders, om alles
 „ weder tot één te verzamelen, en alle vleesch van
 „ al het menschdom op te wekken, opdat zich voor
 „ CHRISTUS JESUS onzen Heere, en God, en Zalig-
 „ maker, en Koning, naar het welbehagen des on-
 „ zichtbaren Vaders, alle knie buige der genen, die in
 „ den hemel, op en onder de aarde zijn, en alle ton-
 „ ge hem belijde, en opdat hij een rechtvaardig oor-
 „ deel houde over allen, de geestelijke Boosheden,
 „ en de Engelen, die gezondigd hebben, en afge-
 „ vallen zijn, en de Godlozen en onrechtvaardigen,
 „ ongerechten, en Godlasterende menschen, in het
 „ eeuwig vuur werpe, maar aan de rechtvaardigen,
 „ en heiligen, en die zijne geboden bewaard heb-
 „ ben, zoo die van eersten af in zijne liefde geble-
 „ ven zijn, als dien hij, op hunne bekeering, het
 „ leven gegeven heeft, onverderfelijkheid schenke, en
 „ hen eeuwige heerlijkheid deelachtig make!” Men
 kan deze korte opgave der leere van de Christenen
 aanmerken, als één der eerste ontwerpen van die Al-
 gemene Geloofsbelijdenis, die naderhand onder den
 naam van de *Apostolische* in de Kerk is aangeno-
 men (*); voorts behelst zij wezenlijk volkomen de-
 zelfde eenvoudige, kunsteloze, en verstaanbare leere
 van het Christendom, die wij ook in de Schriften
 van JUSTINUS den *Martelaar* ontmoet hebben (†),

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193

(*) Wij hebben van dezelve gehandeld, I. *Deel*.
Bladz. 325.

(†) Zie boven in dit *Deel*. *Bladz.* 112.

II en die zoo veel verschilt van die duistere en dikwijls
 BOEK onbestaanbare spitsvinnigheden, die ons, over ver-
 V scheiden leerpunten, bij Kerkelijke Leeräars reeds zijn
 Hoofdst. na C. G. voorgekomen.

Jaar 180. tot 193. Wanneer IRENEUS, bij tegenöversfelling tegen de

overëenflemming der Christenen, spreekt van de ver-
 Gooche- deeldheid in gevoelens onder de *Valentinianen*, onder
 larijën welke VALENTINUS zelve en zijne voornaamste aan-
 van MAR- hangers, SECUNDUS, EPIFANES, PTOLEMEUS, CO-
 CUS en de LARBASUS, en MARCUS, met zich zelve en onder-
 Marcosi- ling, in gevoelens verschilden, meldt hij ons (*) ver-
 anen. scheiden bijzonderheden van dezen MARCUS, die

zich door toverkunsten, liever zouden wij geloven, als een geestelijk goochelaar, door kunstnarijën, be-ruucht maakte. Dus wendde hij voor, bij het viere van het Heilig Avondmaal, waarbij hij zich van eene lange en onflachtige inzegening bediende, dat hij witten wijn in rooden veränderde, of dat zelfs op zijn gebed *bloed* in den kelk druppelde. IRENEUS beschuldigt verders de *Marcosianen* van geweldige verdraajingen der Heilige Schrift, hij spreekt van hunne gevoelens, omtrent het geen zij den naam van *verlossing* geven, en van het onderscheid, dat zij stelden tusfchen den *dierlijken* Doop, tot vergeving der zonden, en den *geestelijken* tot *verlossing*; en bericht, dat zij het water in den Doop met *olie* mengden, en meer dergelijke zaken.

Boete bij In dat zelfde laatst aangehaalde Hoofdstuk, maakt

IRE-

(*) *Libr. I. C. 13. 899.*

IRENEUS, in het voorbijgaan gewag van de *Boete* of *Boetvaardigheid*, tot welke de leden der Christelijke Kerk verpligt waren, als ter voldoening, wanneer zij de Gemeente geërgerd of beledigd hadden. Hij noemt ze *ἑξομολογησις* (*Belijdenis*) omdat zij een' aanvang nam, met eene openbare belijdenis der gepleegde misdaad, terwijl zij zich in tranen, weeklagten, en vele andere tekenen van leedwezen en berouw, voor een' langer of korter tijd, openbaarde. Wij zien daar uit, hoe de Christenen, ten dezen tijde, de Kerkelijke tucht hebben in acht genomen, om alle ergernissen en opspraak van hunne Gemeente af te weeren (*).

Bij de vraag, of de Christenen, van eersten af, ook hunne kleine kinderen gedoopt hebben? is de volgende plaats uit dit Werk van IRENEUS (†) niet voorbijgegaan geworden: van JESUS CHRISTUS zegt hij daar, dat hij alle leeftijden, van kind, jongeling, man enz. beleefd heeft, „ dewijl hij geko-
 „ men was, om allen door zich zelven zalig te ma-
 „ ken, allen, zeg ik, die door hem tot God *weder-*
 „ *geboren* worden, kinderen, kleinen, knaapen,
 „ jongelingen en ouden. Daarom is hij, door alle
 „ leeftijden gekomen, en voor de kinderen een kind
 „ geworden, de kinderen *heiligende*, onder de klei-
 „ nen een kleine, *heiligende* hen, die dezen leeftijd
 „ hebben, te gelijk ook voor dezen een voorbeeld ge-
 „ worden zijnde, van Ouderliefde (*pietatis*,) dengd-
 „ zaamheid, en onderwerping.” enz. Men meent, in de-

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.
 ———
 de Chris-
 tenen.

(*) Vergelijk I. *Deel*, *Bladz.* 349. 350.

(†) *Libr.* II. *Cap.* 22.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G
Jaar 180.
tot 193.

deze woorden een bewijs te vinden, van het gebruik van den Kinderdoop, waar van tot hier toe, bij de Kerkelijke Schrijvers, geen uitdruklijk gewag gemaakt wordt, omdat de woorden *wedergeboorte*, en *wedergeboren* worden, door onzen IRENEUS elders, gelijk ook door JUSTINUS den *Martelaar*, van den *Doop* gebruikt, en daar op toegepast worden, waarom men het gezegde, *allen, die tot God wedergeboren worden*, verklaart, *allen, die in God gedoopt worden*. Hier komt bij, dat TERTULLIANUS, onmiddlijk na dezen tijd, ons van het gebruik des *Kinderdoops* onder de Christenen bericht geeft. Het één en ander moge eenen schijn hebben, echter kan men, met geschiedkundige zekerheid, het gebruik van den Kinderdoop, uit deze plaats, niet bewijzen; alzoo men niet meer kan zeggen, dan dit: de spreekwijze *wedergeboren worden tot God*, kan van den *Doop verstaan worden*, doch zij kan ook in eenen anderen zin worden opgevat; en deze onzekerheid blijft, al schoon men in aanmerking neemt, dat zij hier, met de spreekwijze, *heiligen*, verwisfeld wordt. Men moet derhalven erkennen, dat 'er, vóór TERTULLIANUS, geene duidelijke geschiedkundige berichten zijn van het gebruik, om ook kinderen te doopen, onder de Christenen.

Gebruik
der over-
leverin-
gen.

Even vruchteloos beroepen zich zulken op IRENEUS, die aan de *mondellinge overleveringen*, van de Apostelen oorspronkelijk, doch niet in hunne Schriften opgetekend, geen een groot gezag toekennen. Het is waar, in het *Derde Boek* van zijn Werk, beroept hij zich, ten sterksten, op de *overlevering*, door wel-

welke, wegens de onafgebrokene opvolging der Bis-
 choppen, tot op zijnen tijd, de leere der Apostelen
 bewaard is gebleven. Onder anderen verdienen de
 volgende woorden (*) bijzonder naauwkeurige op-
 merking. „Maar, alzoo het te lang is, in dit
 „Werk, de opvolgingen van alle Gemeenten op te
 „tellen, beroepen wij ons alleenlijk op die *overle-*
 „*vering* der grootste en oudste, en aan allen be-
 „kende, door de twee alleruitmuntendste Apostelen
 „PETRUS en PAULUS gegronde en gefichte Ge-
 „meente, welke zij van de Apostelen heeft; en op
 „het aan de menschen verkondigd, en door de op-
 „volging der Bischoppen tot ons gekomen Geloof,
 „waardoor wij allen beschamen, welke, op eeniger-
 „leië wijze, *anders, dan het behoort*, het zij uit
 „eigenliefde, of uit ijdele eerezucht, of uit blind-
 „heid, en verkeerde beginzelen, iet *verzamelen*.
 „Want, tot deze Gemeente behoort, uit hoofde
 „van hare bijzondere (of magtiger) voortreffelijkheid
 „(*propter potioem, of potentioem, principalitatem,*)
 „de geheele Kerk, dat is, alle gelooven, van alle
 „plaatzen, saam te komen, als in welke altijd die
 „*overlevering*, welke van de Apostelen oorsprong-
 „lijk is, van die genen bewaard is geworden, die
 „van alömme zijn.” Hoe sterk deze gezegden ook
 schijnen te spreken, het is 'er nochtans ver af,
 dat zij iet, ten voordeele van het gezag van mon-
 delinge overleveringen, buiten de Heilige Schrift,
 beslissen zouden, mids wij dezelve, in hunnen recht-

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

(*) *Libr. III. C. 3.*

II ten zin, en naar de bedoeling van IRENEUS, op te
 BOEK maken uit het verband, waar in zij voorkomen,
 V beſchouwen. Het onderwerp is gewigtig genoeg,
 Hoofdf. om ons daar over eenige aanmerkingen te veroor-
 na C. G. loven.
 Jaar 180.
 tot 193.

Voorëerst, merk ik aan, dat het woord *παράδοσις*, *traditio*, *overlevering*, in meer dan ééne betekenis, bij de Oude Christen Schrijvers genomen wordt. Het betekent niet alleen *leeringen* of *voorschriften*, die van de Apostelen oorspronkelijk zullen zijn, zonder dat zij in derzelver Schriften zijn opgetekend, zoo als men het woord *traditie* en *overlevering*, in laater tijden, doorgaands verstaan heeft, maar het betekent ook de leere der Apostelen, zoo als zij vervat is, in de Schriften der Apostelen, en komt dus zoo wel van eene *schriftelijke*, als *mondelijke*, overlevering bij de Ouden voor, met één woord, in de betekenis van *de leere* van JESUS en de Apostelen. En van deze laatste betekenis zijn zelfs verscheiden voorbeelden bij IRENEUS zelven (*).

Ten tweeden. Onder dezen naam begrepen de Christenen zeer dikwijls, het geen wij onder den naam van *Anecdotes* begrijpen. Men stelde 'er onder de Oude Christenen groot belang in, om zoodanige bijzonderheden van daaden en gezegden van JESUS en de Apostelen te weten, en wij hebben boven (†) reeds gezien, hoe PAPIAS 'er bijzonder werk van gemaakt heeft, om dezelve te verzamelen; ook nam men tot zoodanige berichten zijnen toevlucht,

wan-

(*) Zie boven *Bladz.* 234. (†) *Bladz.* 33. 34.

wanneer 'er verschil viel over zekere gebruiken of plegtigheden, waarömtrent de Apostelen, in hunne Schriften niets bepaald, maar de schikkingen aan de vrijheid der Gemeenten gelaten hadden, ge- rijk in het verschil over het *Pascha* (*); eindelijk, wanneer zekere nieuwe inrichtingen waren opgekomen, wilde men dezelve geern van de Apostelen afgeleid hebben, waar aan de *Apostolische Vaststellingen* en *Kerkregelen*, grootendeels haren oorsprong verschuldigd zijn (†). Doch, ons is reeds in PAPIAS en anderen gebleken, en zal ook in IRENEUS blijken, hoe ligtelijk, langs dezen weg, allerehande *Fabelen* en *Verdichtzelen* geloof hebben gevonden; ook leerde het verschil over het *Paaschfeest*, hoe onzeker en onöens men, dikwijls, ömtrent zoodanige overleveringen was.

Eene derde aanmerking is: Uit de voorgaande Geschiedenis, is ons ten overvloede gebleken, dat de *Gnostieken*, naderhand de *Montanisten*, en anderen, en dus de Dwaalleeraars, de genen geweest zijn, die zich, omdat zij hunne gevoelens uit de Heilige Schrift niet konden goedmaken, op de *overlevering*, of op zekere leeringen beroepen hebben, die JESUS en zijne Apostelen aan volmaakter Christenen hadden toevertrouwd, terwijl de Christenen, met alle recht, zich daar tegen verzet hebben, dewijl zij, zoodanig grondbeginzel eenmaal toelattende, daaglijks voor het gevaar blootstonden, dat men hun nieuw ver-

(*) Zie *Bladz.* 126.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 327 volg.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

verzonnen en eigenwillige leeringen of gebruiken, als van God bevolen, zou opdringen. IRENEUS zelve, merkt dit aan (*), dat de Kettters daarom in zoo verschriklijke dwalingen vervallen zijn, omdat zij zich niet aan de Godlijke Schriften gehouden hebben. Hij legt hun de tegenwerping in den mond, dat „de „ waarheid uit de schriften niet kan gekend worden, „ van die genen, wien de *overlevering* onbekend is; „ want, dat PAULUS gezegd heeft: *wij spreken de „ wijsheid onder de volmaaken.*” Maar, voegt hij ’er bij, „ elk van hien noemt deze wijsheid dat ge- „ ne, wat hij zelve uitgevonden, dat is, verducht „ heeft, zoodat de waarheid dan bij VALENTINUS, „ dan bij MARCION te zoeken zou zijn (†).” IRENEUS leert, integendeel, wijdlopig tegen de *Gnostieken*, dat men zich aan den Bijbel moet houden, zonder, te nieuwsgierig en vermetel, onze vragen en onderzoekingen te verdubbelen, bijzonder omtrent onderwerpen, die het bereik van ons verstand te boven gaan (§), ook wederlegt hij de Kettters, in dit gantsche werk, uit de Bijbelboeken; waar uit

Mijne vierde aanmerking voortvloeit. IRENEUS verstaat hier, door *overlevering*, in het gemeen de *leere* der Apostelen, zoo als die in de Kerk bewaard is gebleven, doch niet eene andere, dan die in hunne Schriften vervat is, maar volmaakt dezelfde, en hij beroept zich op derzelve bewaring, door de opvolging,

(*) *Libr. II. C. 11.*

(†) *Libr. III. C. 2.*

(§) *Libr. II. Cap. 27. 28.*

ging, bij tegenstelling tegen zulken, die door de overlevering wilden goedmaken, het geen zij geene kans zagen, uit de Heilige Schrift te bewijzen. Zij kunnen, zegt IRENEUS, geene zekerer overlevering hebben, dan die in de Christen Kerk, bijzonder bij de Gemeente te Rome, bewaard is gebleven; daar zou men toch van zulke geheimen, als van welke de *Gnostieken* zoo breed opgaven, iets hebben moeten weten, indien 'er zulke geweest waren. Maar deze Kerk weet daar niets van. IRENEUS zegt geheel niet, dat men de *overlevering* dezer Kerk, of in 't gemeen, de *overlevering*, als een' regel zou moeten volgen, vooral wanneer het getuigenis der Heil. Schrift beslissend spreekt, of 'er mede strijdt, zelfs zegt hij nergens, dat 'er een enkel leerstuk is, het welk *alleen* door mondelijke overlevering zou voortgeplant en bewaard zijn gebleven. Dus luiden zijne eigene woorden: „ Gesteld ook, dat de Apostelen zekere verborgene geheimen geweten hadden, die zij afzonderlijk en heimlijk aan de volmaakten geleerd hadden, dan zouden zij die zeer zeker hebben overgeleverd aan die genen, aan welke zij de Gemeenten zelven toevertrouwden(*).”

Men kan, derhalven, bij de vraag over het gezag der *overleveringen*, zich niet op IRENEUS beroepen, hoe zeer hij zich sterk ten voordeele van dezelve schijnt uit te laten; maar misfehien zal de boven-aangehaalde plaats meer kracht hebben, om te bewijzen

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

(*) *Libr.* III. C. 3.

H wijzen, dat men het aanzien en gezag der *Room-*
 BOEK *sche* Kerk, boven alle anderen, toen reeds erkend
 V hebbe. Ook dit geloof ik niet. SENLER heeft uit
 Hoofdst. deze plaats een bewijs willen ontleenen, dat dit ge-
 na C. G. heele Werk niet van IRENEUS, maar van laater oor-
 Jaar 180. sprong is, omdat 'er de Kerk van *Rome* zoo hoog in
 tot 193. verheven wordt, het geen toch zoo vroeg niet heeft
 kunnen geschieden. Anderen hebben vermoed, dat
 deze plaats, door eene laater hand, hier, in het
 werk van IRENEUS zal ingelascht zijn! Noch het
 een noch het ander heeft genoegzamen grond voor
 zich; ook hebben wij zoo geweldige hulpmiddelen
 niet nodig. Men merke aan, dat het te veel ge-
 waagd is, het aanzien en gezag der Kerk van *Ro-*
me te willen vestigen, op eene plaats, die wij, niet
 in den oorspronlijken Tekst, maar slechts in eene
 barbaarsche en genoegzaam onverstaanbare vertaling
 hebben. Wat is toch *potior*, of gelijk andere lezen,
potentior, *principalitas*? Waarschijnlijk heeft in het
 Grieksch gestaan: *δι' ἐκωνόθεσιν ἀρχαιοτάτην*, *wegens*
genoegzame oudheid, en de woorden van IRENEUS
 hebben dezen zin: „ De leere der Apostelen is bij
 „ alle de Gemeenten der Christenen, bij de opvol-
 „ ging van derzelver Opzieners, bewaard gebleven;
 „ dit van elke derzelve in het bijzonder aan te
 „ tonen, zou te omslachtig wezen, daarom zal hij
 „ zich alleen bij de Gemeente van *Rome*, die zeer
 „ groot en zeer oud, en van de Apostelen PETRUS
 „ en PAULUS geslacht is, bepalen, en daarmede de
 „ genen, die verkeerde besluiten trekken, becha-
 „ men.

„ men. Trouwens, wegens deze *genoegzame oudheid*, moet toch de *geheele Kerk*, dat is de gelovigen van alle gewesten, daarmede *overeenkomen* (*convenire*,) in welke (*geheele* of *algemeene* Kerk,) altijd die *leere* (*traditio*), welke van de Apostelen oorspronkelijk is, bewaard is gebleven.” En hier op laat IRENEUS, onmiddlijk, volgen: „Dus is het ook bij de Gemeenten te *Smyrna* en *Efeze*.” In de laatste had hij zelve POLYKARPUS nog gekend. „Men moet dus,” vervolgt hij, „de waarheid niet bij nieuwlings opgekomen Ketterijën zoeken, die men zoo gemakkelijk bij de Kerk,” (in ’t gemeen, hij spreekt niet van de *Romeinsche* Kerk in ’t bijzonder,) „hebben kan.” Uit dit alles blijkt duidelijk, dat IRENEUS, noch ten opzichte van gezag, noch zelfs van oudheid, de Kerk van *Rome* boven alle Gemeenten der Christenen verheft, maar dat hij zich op alle de Gemeenten, of op de algemeene Kerk, beroept, als de zuivere leere der Apostelen bewaard hebbende. Dat hij bijzonder de Kerken van *Rome*, *Smyrna* en *Efeze* noemt, daar van is de eenvoudige reden, omdat hij, met dezelve, bijzonder bekend was, en, het geen hier, met betrekking tot de *Roomsche* Kerk, verdient in het oog gehouden te worden, omdat, onder de *Westerfche* Gemeenten, die van *Rome*, in oudheid en grootte, gewis uitmunte, voornaamlijk, dewijl de Gemeente van *Lions*, bij welke IRENEUS Bischof was, nog zeer jong was, gelijk wij boven gezien hebben. Hoe zou ook IRENEUS de Gemeente van *Rome*, als de oudste van alle Kerken in het gemeen, hebben kunnen roemen? Hij wist immers,

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

II BOEK V
 Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

mers, dat in het Oosten ouder Gemeenten waren, door de Apostelen gesticht, vóór dat PAULUS te Rome gekomen was? Ook zullen wij, in het vervolg, zien, dat IRENEUS geen zoodanig gezag aan de Gemeente van Rome heeft toegekend, of hij verzette zich ten ijverigsten tegen het gedrag van deszelfs Bischof VICTOR, toen deze de paalen van Christelijke bescheidenheid en broederlijke verdraagzaamheid te buiten ging. Na deze waarnemingen, behoeven wij niet te zeggen, dat, in allen gevalle, IRENEUS hier slechts voor zich zelve zou spreken, en, dat, hoe groot ook het aanzien ware, het welk de Kerk van Rome mogt gehad hebben, onder de Westersche Kerken, ten tijde van IRENEUS, dit toch geen bewijs zou wezen voor eenig gezag of aanzien van die Gemeente in later tijd, alzoo het toch altijd te bewijzen zou staan, dat derzelve tegenwoordige *overleveringen* en *leere* (*Traditio*), volkomen, en onveranderd, dezelfde zijn, als die van deze Kerk, ten tijde van IRENEUS.

Leere omtrent het Avondmaal.

Niet min heeft men zich, in den strijd, over de verandering van het brood en den wijn in het Avondmaal, en den wezenlijken aart van deze Godsdienstplegtigheid, op IRENEUS beroepen, waarom het den Lezer niet on aangenaam kan wezen, 'smans eigene woorden hier te lezen, welke wij weder, met eenige korte aanmerkingen, zullen paaren, ten einde de lezer te beter in staat zij, om zelve te oordeelen. Dus schrijft hij, (*) daar hij tegen de *Gnostie-*

(*) *Libr. IV. C. 17.*

sieken, te recht, betoogt, dat de offeranden onder
 het Oude Testament, Gode niet onbetaamlijk wa-
 ren, dewijl daarmede het waare offer tevens werd
 aangeduid, te weten, geloof, gehoorzaamheid, en
 deugd: „Ja de Heiland, toen hij zijnen leerlingen
 „ aanwees, Gode de eerstelingen te *offeren* uit zijne
 „ schezelen, niet als of hij die behoefde, maar
 „ opdat zij niet onvruchtbaar of ondankbaar zou-
 „ den wezen, nam hij zulk brood, dat uit de
 „ schezelen is, en gedankt hebbende, sprak hij: dit
 „ is mijn ligchaam. Insgelijks heeft hij den drink-
 „ beker, die uit het schezel is, hetwelk ook voor
 „ ons is, zijn bloed genoemd, en daar door eene
 „ nieuwe *offerände* des Nieuwen Testaments geleerd,
 „ welke de Kerk, van de Apostelen ontvangen heb-
 „ bende, door de geheele Wereld, aan God *opöf-*
 „ *fert*, hem, die ons ons voedzel schenkt, de eer-
 „ stelingen zijner gaven in het Nieuwe Testament.
 „ Hier van spreekt MALACHI (I. 10, 11.) aller-
 „ duidelijkt, daar door te kennen gevende, dat het
 „ oude volk heeft opgehouden aan God te offeren;
 „ maar dat nu aan alle plaatzen eene *offerände*, en
 „ wel eene *reine*, aan God wordt opgeöfferd; en dat
 „ zijn naam verheerlijkt wordt onder de Heide-
 „ nen — (*) Derhalven wordt het *offer* der Kerk,
 „ hetwelk de Heere geleerd heeft, in de geheele
 „ Wereld te offeren, bij God voor een rein offer
 „ gerekend, en is hem aangenaam. Men moet Go-
 „ de derhalven de eerstelingen zijner schezelen opöf-
 „ fe-

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

(*) Cap. 18.

II „ feren, gelijk ook MOSES zegt: *Gij zult niet ledig*
 BOEK „ *verschijnen*. Ook is het *geslacht* der offeranden,
 V „ (de offeranden in 't gemeen,) niet afgekeurd;
 Hoofdst. „ want daar waren offeranden, zij zijn ook hier;
 na C. G. „ offeranden bij het Joodsche volk, offeranden in
 Jaar 180. „ offeranden bij het Joodsche volk, offeranden in
 tot 193. „ de Kerk. Maar het foort is alleenlijk veranderd,
 „ nademaal het nu niet meer van dienstknechten,
 „ maar van vrijen, geöfferd wordt. De offeranden
 „ heiligen den mensch niet, maar het geweten des
 „ genen, die offert, heiligt de offerande, als het
 „ rein is, omdat derhalven de Kerk offert in op-
 „ rechtheid, wordt met recht hare gave voor een
 „ rein offer van God gerekend. Want wij behoo-
 „ ren aan God offerande te doen, en in alles dank-
 „ baar bevonden te worden aan God onzen maker,
 „ in een rein gevoelen. Maar de Jooden offeren nu niet
 „ meer, want hunne handen zijn vol bloed, en zij
 „ hebben het woord (den *Logos*) niet aangenomen,
 „ door wien aan God geöfferd wordt (*) — Ook
 „ kunnen de Kettters (de *Gnostieken*) niet offeren.
 „ Want hoe zal hun blijken, dat het brood, *waar*
 „ *over* men dank gezegd heeft, het ligchaam is van
 „ hu-

(*) *Non enim receperunt verbum, per quod offertur*
Deo. Deze is de waare lezing, die ook in de Hand-
 schriften gevonden wordt, en niet die, met weglating
 van het woordjen *per*, te weten: *quod Deo offertur*, als
 of *het Woord, de Logos*. dat is, *Gods Zoon*, hier de of-
 ferande was, hetwelk strijden zou met al het gene hier
 voorafgaat. Ook heeft hij even te vooren gezegd: „De
 „ Kerk *offert* door JESUS CHRISTUS.”

„ hunnen Heer, en de drinkbeker zijn bloed; indien- II
 „ zij hem niet den Zoon des Wereldscheppers noe- BOEK
 „ men, dat is, zijn Woord, door wien het hout V
 „ vruchten draagt, de bronnen vlieten, en de aar- Hoofdst.
 „ de — het koorn in de airen geeft? En hoe na C. G.
 „ kunnen zij, wederöm, zeggen, dat het ligchaam Jaar 180.
 „ tot 193.
 „ tot verderf overgaat, dat met het *ligchaam* en
 „ *bloed des Heeren* gevoed wordt? Maar ons ge-
 „ voelen komt overëen met het Dankmaal (*Eucha-*
 „ *ristia*,) en dit bevestigt ons gevoelen. Want
 „ wij offeren hem, het geen zijns is, en verkondi-
 „ gen, op eene behoorlijke wijze, de *gemeenschap*
 „ en *verëeniging van Vleesch en Geest*. (*) Want,
 „ gelijkerwijs het brood, dat uit de aarde is, ont-
 „ vangende de aanroeping van God, (gezegend
 „ zijnde,) nu niet meer *gemeen brood* is, maar eene
 „ *dankspijs (Eucharistia)*, bestaande uit twee za-
 „ ken, eene aardfche en eene hemelfche: zoo ook zijn
 „ onze ligchamen, *ontvangende* deze *dankspijs (Eu-*
 „ *charistia)*, nu niet meer verderflijk, maar heb-
 „ ben de hope der opstanding. Maar, het *Woord*
 „ zelve heeft aan het Joodfche volk het bevel ge-
 „ geven, om offeranden te doen, alhoewel hij de-
 „ zelve niet behoefde, maar, opdat zij zouden lee-
 „ ren, Gode te dienen: Dus heeft hij ook gewild,
 „ dat wij geduuriglijk, zonder onderlaten, onze *gave*
 „ zouden offeren bij den altaar. Derhalven is deze
 „ „ al-

(*) Deze spreekwijze moet opgehelderd worden uit de volgende, zoodat *vleesch* betekent het *aardfche*, *geest* het *hemelfche*.

II „ altaar in den hemel. Want daar heen worden
 BOEK „ onze gebeden gericht, en naa den Tempel, gelij-
 V „ kerwijs JOÄNNES in de Openbaring zegt.” El-
 Hoofdst. „ ders (*), de leere van de opstanding der dooden
 na C. G. beweerende tegen de Gnostieken, schrijft hij: „ Zij
 Jaar 180. „ zijn ijdel, die de zaligheid des vleefches, (des
 tot 193. „ lichaams,) ontkennen; zoo toch heeft de Heere
 „ ons met zijn bloed niet vrijgekocht, zoo is de
 „ beker in het *dankmaal* (*Eucharistia*,) geene ge-
 „ meenschap van zijn bloed, of het brood — van
 „ zijn ligchaam. Immers het bloed is uit de ade-
 „ ren en het vleesch, en de overige zelfstandigheid
 „ des menschen, in welke het *Woord* Gods waarlijk
 „ geworden is, en ons met zijn bloed verlost heeft.
 „ Nademaal wij zijne leden zijn, en door die schep-
 „ zelen gevoed worden, welke schepzelen hij zelve
 „ ons schenkt, doende zijne zon opgaan, en rege-
 „ nende, gelijkerwijs hij wil; zoo heeft hij *den kelk*
 „ *uit het schepzel, zijn eigen bloed* genoemd, waar
 „ uit ons bloed vloeit, en het *brood der schepping*,
 „ *zijn eigen ligchaam*, waar uit onze lichamen
 „ groejen. *Wanneer dan de gemengde drinkbeker*
 „ *en het geschapen brood het woord Gods ontvangt,*
 „ *en de dankspijs* (*Eucharistia*,) *het ligchaam*
 „ *van CHRISTUS wordt, en de zelfstandigheid van*
 „ *ons ligchaam, (ons vleesch,) daar door groeit*
 „ *en bestaat*, hoe zeggen zij dan, dat het vleesch,
 „ (het ligchaam) niet vatbaar zij voor de gave
 „ Gods, welke is het eeuwig leven, daar hetzelfde
 „ door

(*) *Libr. V. C. 2.*

„ door het *ligchaam en bloed* des Heeren gevoed II
 „ wordt, en een *lid* van hetzelfde is, gelijk de zalige BOEK
 „ PAULUS spreekt: *Want wij zijn zijne leden* enz., V
 „ dit niet zeggende van zekeren geestelijken en on- Hoofdst.
 „ zichtbaren mensch, maar van de geheele gesteld- na C. G.
 „ heid des waaren mensch, die uit vleesch, en ze- Jaar 180.
 „ nuwen, en gebeente bestaat? Ook, gelijkerwijs tot 193.
 „ het hout des Wijnstoks in de aarde geplant, op
 „ zijnen tijd, vruchten draagt, en het tarwengraan,
 „ in de aarde gevallen, en ontbonden, zeer verme-
 „ nigvuldigd wordt opgewekt, door den alles omvat-
 „ tenden geest van God; en beide, vervolgende,
 „ door Gods wijsheid tot gebruik der menschen ko-
 „ men, en *het Woord Gods* (den *Logos*,) ontvan-
 „ gen hebbende, dankpijze (*Eucharistia*) wordt,
 „ hetwelk is *het ligchaam en bloed van CHRISTUS*,
 „ dus ook zullen onze lichamen — weder opstaan,
 „ als het *Woord* van God (*Logos*,) aan dezelve
 „ de opstanding genadig schenkt.”

Wanneer men deze plaatzen met aandacht over-
 weegt, zal het, hoe ingewikkeld IRENEUS ook
 spreekt, nogthans niet moeilijk zijn, te ontdekken,
 dat dezelve volstrekt niets bewijzen, in de later
 twisten over het Avondmaal. IRENEUS maakt wel
 van de handeling des Avondmaals eene offerande,
 maar hij verstaat daar door een dankoffer van wijn
 en brood, als de eerstelingen van Gods schezelen,
 die men, naar het voorbeeld des Ouden Testaments,
 aan God toebrengt, om onze dankbaarheid en er-
 kentenis te bewijzen, dat God het is, die ze ons,

II door den invloed en kracht van zijn Woord (den
 BOEK V
 Hoofdst. gawe, wordt, volgens IRENEUS, door JESUS, zijn
 na C. G. vleesch en bloed genoemd, omdat zij zijne schepze-
 Jaar 180. len zijn, die hij ons *schenkt*, als de eigen Zoon
 tot 193. des Wereldscheppers, die zijne zoon doet schijnen,
 en regent, gelijkewijs hij wil. Over deze Godlijke
 gaven van brood en wijn, geschiedt eene *aanroeping*
 tot God, met gebed en dankzegging; wanneer nu
 het brood en wijn deze *aanroeping* van God *ont-*
vangt, dat is, wanneer dit gebed verhoord wordt,
 ontvangende het brood, dienvolgens, *het Woord*
van God, dat is, *den Logos*, (*) dan is het niet
 meer *gemeen brood*, (*brood* is en blijft het altijd,
 volgens IRENEUS, maar het is niet meer *gemeen*
brood,) maar *Eucharistia* (*dankspijs*,) *het ligchaam*
 van CHRISTUS, bestaande uit twee zaken, eene
aardsche en eene *hemelsche*, zoodat hier eene ge-
 meenschap is van *vleesch* en *geest*. De kracht en
 invloed van den Geest of Godlijke natuur van den
Logos verëenigt zich, op het gebed, met dit brood
 en wijn, daarom wordt het zijn ligchaam en bloed
 genoemd. Met dit *ligchaam* en *bloed* van CHRISTUS
 wordt ons *vleesch*, ons *ligchaam*, gevoed, en ons
 lig-

(*) Dus geloof ik, moet men IRENEUS verstaan, vol-
 gens het verband en de bedoeling zijner redeneering,
 te dezer plaatze, schoon anders de bewoording *Woord*
van God op zichzelf twijfelächtig zou kunnen schijn-
 en.

ligchaam ontvangt daar door een beginzel van on-
 verderfelijkheid, en heeft de hoope der opstanding en
 des eeuwigen levens, dewijl wij *leden* van CHRIS-
 TUS zijn. Dat wij voorts niet behoeven te twijfelen,
 of deze is de waare zin van IRENEUS, daar in
 worden wij bevestigd, door de overëenstemming van
 JUSTINUS den *Martelaar*, in dezelfde leiding en be-
 loop van denkbeelden, en gebruik van genoegzaam
 dezelfde bewoordingen. (*)

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

Gevoe-
 len van
 IRENEUS
 aangaan-
 de de
 Godheid
 van JE-
 SUS.

Omtrent den persoon van JESUS CHRISTUS, kan
 niemand twijfelen, of IRENEUS gevoelde, van hem,
 dat hij waarachtig God is. Eéne plaats voor allen
 zal genoeg wezen: „ Want hij is de Zoon zel-
 „ ve, die nedergedaald en opgevaren is, om de
 „ zaligheid der menschen. Door den Zoon derhal-
 „ ven, die in den Vader is, en den Vader in zich
 „ heeft, is hij aan hun, aan welke hij geöpenbaard
 „ is, geöpenbaard geworden, de Vader gaf aan den
 „ Zoon getuigenis, en de Zoon verkondigde den
 „ Vader, ” (†) een weinig te vooren schrijft hij:
 „ Noch de Heere, noch de Heilige Geest, noch
 „ de Apostelen, zouden hem, die geen God was,
 „ ooit bepaaldelijk en voltrekt God genoemd heb-
 „ ben, indien hij niet waarachtig God was.” De-
 ze Zoon van God en de Heilige Geest is met den
 Vader van eenwigheid geweest. „ Bij hem, onzen
 „ God, is altijd het *Woord* (de Zoon) en de *Wijjs-
 „ heid* (de Heilige Geest,) door welke en in welke
 „ hij,

(*) Boven in dit *Deel Bladz.* 118.

(†) *Libr.* III. C. 6.

H „ hij, naar zijn eigen vrij welbehagen, alles ge-
 BOEK „ maakt, en tot welke hij ook die woorden gespro-
 V „ ken heeft: *Laat ons menschen scheppen.*” (*)
 Hoofdst. „ Maar deze Zoon van God is ook waarachtig mensch:
 na C. G. „ Want, voor zoo ver het woord Gods mensch:
 Jaar 180. „ was, uit den wortel van ISAÏ en een Zoon van
 tot 193. „ ABRAHAM, in zoo verre rustte de Geest van God
 „ op hem, en hij was gezalfd, om het Euangelie
 „ aan de menschen te verkondigen: maar voor zoo
 „ ver hij God was, oordeelde hij niet naar den
 „ schijn, noch richtte naar de woorden.” (†)

Prijslijk handelt deze Kerkvader, wanneer hij te-
 gen de *Valentinianen* aantoot, dat wij ons in geene
 diepzinnige en spitsvinnige onderzoekingen moeten
 inlaten, noch met nodeloze vragen ophouden, maar
 ons vergenoegen, met het geen de Heilige Schrift
 ons duidelijk leert (§); wij kunnen dus ook niet
 anders dan goedkeuren, dat hij ter zelfde plaatze
 schrijft: „ Indien derhalven iemand ons mogt vra-
 „ gen: hoe is dan de Zoon van den Vader voort-
 „ gebracht? antwoorden wij hem: Deze voortbren-
 „ ging, of geboorte (*generatio*,) of noeming (**)
 „ of openbaarmaking, of met welken naam men ze

„ mo-

(*) *Libr. IV. Cap. 20.*

(†) *Libr. III. C. 9.*

(§) *Libr. II. C. 28.*

(**) Deze bewoordingen zien op de benaming *Logos* of *Woord* Gods, en op het onderscheid tuschen den *Logos* *αδιαθετος* en *προφορισος*, hetwelk IRENEUS, met andere oude Christenschrijvers, ook kent *Libr. II. C. 13.*

„moge benoemen, zijnde eene onuitspreeklijke ge- II
 „boorte, kent niemand, dan alleen de Vader, die BOEK
 „voortgebracht heeft (*generavit*,) en de Zoon, die V
 „geboren is.” Ondertusfchen stelt hij zekere on- Hoofdst.
 „derfchikking van den Zoon en den Heiligen Geest, na C. G.
 „niet alleen wanneer hij zegt (*), dat „wij van den Jaar 180.
 „Heere, den eenigen waaren leeräar, leeren, dat tot 193.
 „*Vader boven alles is*, volgens zijn gezegde: *De*
 „*Vader is grooter dan ik*,” maar ook fchrijft hij
 „elders: (†) „De Vader had de Engelen niet no-
 „dig, toen hij de Wereld fchiep, maar hij heeft
 „eene grooter en onuitspreeklijke *bediening*, (*mi-*
 „*nisterium, dienaren*), te weten, zijn *kroost* (*proge-*
 „*nies, Zoon*,) en zijn *beeld*, (*figuratio fua, de*
 „*Heilige Geest*,) het Woord en de Wijsheid, die
 „hem in alle dingen ten dienfte ftaan; doch hun
 „dienen de Engelen, en zijn aan hun onderwor-
 „pen.”

Van JESUS gelooft IRENEUS, dat hij ons met zijn Omtrent
 bloed verlost, of vrijgekocht heeft (*redemit*,) en onze ver-
 „dus de oorzaak van ons geluk is. De volgende losting
 „plaats is voornaamlijk merkwaardig (§). „Wij door JE-
 „hebben aangetoond, dat hij toen niet eerst begon- sus.
 „nen is, de Zoon van God te zijn, dewijl hij al-
 „tijd bij den Vader was; maar in het vleesch ver-
 „fcheenen zijnde, heeft hij ons, in het geheel, de
 „zaligheid verworven, opdat wij in CHRISTUS JE-
 „sus

(*) *Libr. II. C. 28.*

(†) *Libr. IV. C. 7.*

(§) *Libr. III. C. 13.*

II „ SUS weder zouden verkrijgen , het geen wij in
 BOEK „ ADAM verloren hadden , dat is , dat wij waren
 V „ naar het beeld en de gelijkenis van God. Want,
 Hoofdst. „ dewijl het niet mogelijk was , den mensch , die
 nu C. G. „ eens overwonnen en door zijne ongehoorzaamheid
 Jaar 180. „ uitgestoten was , te hervormen , en den prijs der
 tot 193. „ overwinning te verkrijgen , en het ook niet zijn
 „ kon , dat hij , die onder de zonde gevallen was ,
 „ de zaligheid verkreeg , zoo heeft de Zoon , die
 „ het Woord (de *Logos* ,) van God is , beide be-
 „ werkt , terwijl hij van den Vader gekomen , en
 „ mensch geworden is , en zich tot den dood ver-
 „ nederd , en dus te weeg gebracht heeft , dat ons
 „ de zaligheid weder toegedeeld kon worden ———
 „ Hij heeft dus den mensch met God verëenigd.
 „ Want , indien niet *een mensch* den vijand des
 „ menschen overwonnen had , zou de vijand niet
 „ rechtmatig overwonnen zijn. En wederöm , in-
 „ dien niet *God* de zaligheid geschonken had , zou-
 „ den wij dezelve niet , op eene vaste wijze , hebben.
 „ Indien de mensch niet met God verëenigd was
 „ geworden , zou hij de onverderlijkheid niet deel-
 „ ächtig hebben kunnen worden — Hoe zouden
 „ wij de aanneming tot Gods kinderen hebben
 „ kunnen verkrijgen , indien wij ze niet door ge-
 „ meenschap met den Zoon , en het woord , dat
 „ vleesch geworden is , verkregen hadden ? ”

Omtrent
 andere
 leerstuk-
 ken.

Wij zouden al te wijdlopig worden , indien wij ,
 op deze wijze , IRENEUS gezegden wilden aanhalen ,
 omtrent alle de bijzondere leerstukken van den Chris-
 telijken Godsdienst , bijzonder dezulken , omtrent
 wet-

Welken naderhand verfchillen gerezen zijn, welke tot nadere bepalingen van dezelve aanleiding gegeven hebben, vóór welken tijd de leeráars der Christenen, bij gelegenheid, van deze leerftukken fprekende, zich niet zoo ftipt en naauwkeurig plagten te drukken, dat men met volle zekerheid zou kunnen zeggen, welke eigenlijk hunne gevoelens omtrent zoodanig leerftuk waren. Dus fpreekt IRENEUS van den *vrijen wil* des menfchen, niet alleen in 'smenfchen oorfpronglijken ftaat, in welken, volgens hem, „alle menfchen van dezelfde natuur waren, heel wel vatbaar, om het goede te behouden, en te werken; maar ook vatbaar, om het weder te verliezen en te niet te doen,” maar ook nu, nadat de menfchen gezondigd hebben, zoo fterk, dat hij fchrijft. (*) „En niet alleen in de werken, maar ook in het geloof, heeft de Heere voor de menfchen den vrijen wil bewaard, en het in hun eigen vermoegen gefield, zeggende: uw gefchiede naar *uw* geloof! Dus tonende, dat het des menfchen *eigen* geloof is, dewijl hij zijn *eigen* gevoelens heeft.” Tevens echter, verklaart hij, dat de mensch, „wien het vermoegen is ingeplant, om goed en kwaad te onderfcheiden, zoodat hij, met vrijé keuze en wil, *zonder uitwendigen dwang*, Gods wil doet volgens de Godlijke fchikking, zoo gemaakt en gevormd is naar het beeld en de gelijkenis des Ongefchapen Gods, dat hij, door het welbehagen des Vaders, door den dienst en werking des

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

„ Zoons,

(*) *Libr. IV. C. 37.*

II „ Zoons, en door de aankweking en wasdom des
 BOEK „ Geestes, allengs vordert, en tot de volmaaktheid
 V „ komt; dat hij *zeer nabij* den ongeschapen God
 Hoofdst. „ *gebracht* wordt.” Dus wil IRENEUS de vrijheid
 na C. G. „ van den mensch behouden, en met de werking van
 Jaar 180. „ God tot 's menschen geluk verëenigen, ter we-
 tot 193. „ derlegging van de gevoelens der *Gnostieken*, die
 „ van hunne onderstelde *dierlijke* menschen beweerd-
 „ den, dat zij *nooit* goed *konden* doen, noch *geluk-*
 „ *kig* worden, en hier op grondt zich deze zijne ver-
 „ maning: „ Nademaal gij dan het werk van God
 „ zijt, zoo verwacht de hand van uwen kunste-
 „ naar, die alles bekwaamlijk doet, bekwaamlijk,
 „ wat u betreft, die gewerkt hebt; geef hem uw
 „ hart, week en handelbaar, en bewaar de ge-
 „ daante, met welke de groote kunstenaar en
 „ werkmeester, die het levenswater in zichzelf
 „ heeft, u heeft gebeeld, opdat gij niet, u verhar-
 „ dende, de indrukzelen zijner vingeren verliezen
 „ moogt. Indien gij hem zult geven, *het geen het*
 „ *uwe is*, dat is, *uw geloof en gehoorzaamheid*, zult
 „ gij zijne werking (*ejus artem*) ondervinden, en
 „ een volmaakt *werk van God* zijn.” (*) Tot

(*) Men vergelijke *Libr. V. C. I.* „ Gelijker-
 „ wijs in het begin onzer formeering in ADAM, de in-
 „ blazing des levens van God, verëenigd met het for-
 „ meerzel (het ligchaam,) den mensch bezielde, en tot
 „ een redelijk dier gemaakt heeft, zoo maakt, op het
 „ einde, het woord des Vaders en de Geest van God,
 „ verëenigd met het oude wezen van ADAMS formee-
 „ ring, den mensch levend en volmaakt, den volmaak-

Tot hier toe hebben wij dezen Kerkvader uit dit zijn werk leeren kennen, als eenen kundigen en achtingswaardigen leeräar der Christenen; doch, gelijk wij reeds in 't begin gezegd hebben, hij heeft, door zijne zucht tot leenspreuken, en door zijne ligtgelovigheid omtrent overleveringen, ook zijne zwakke zijde. Uit mondelinge overleveringen der Oudsten wil hij weten, dat JESUS niet vóór zijn *veertigste* jaar heeft begonnen te leeren, en uit een misverstand omtrent de plaats JOÄNN. VIII. 56., dat hij niet ver van de 50 jaaren kan geweest zijn, toen hij leed en stierf. (*) — Wij hebben vier Euän-geliën, niet meer, noch min, omdat 'er vier hoofd-gewesten der Wereld, en vier hoofdwinden zijn, hier mede vergelijkt hij de gedaante der *Cherubs*, van Leeuw, Kalf, Mensch, en Adelaar, uitduidende, hoe de Zoon van God zich vertoond heeft, als Heer, als Priester, als Mensch, in de werking des Geestes. enz. (†) — De Geschiedenis van de Overzetting der LXX verhaalt hij breedvoerig, volgens de fabelachtige overleveringen, en geloof, met JUSTINUS den *Martelaar*, en andere Kerkleeraren, dat zij van God is ingegeven (§) — Hij maakt eene tegenstelling tusschen EVA en MARIA, welke, door God geloof te geven, weder goed ge-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
—
Zonder-
linge ge-
voelens
van IRE-
NEUS.

„ ten Vader vattende, opdat, gelijkerwijs wij in den „ dierlijken allen gestorven zijn, wij ook zoo in den „ Geestelijken levend gemaakt worden.”

(*) *Libr. II. C. 26.*   (†) *Libr. III. C. 11.*

(§) *Libr. III. C. 21.*

II BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

maakt heeft, het geen EVA kwaad gemaakt had, waarom hij MARIË de *troosteresse* van EVA noemt, (*advocata*, het welk zekerlijk voor *παράκλητος* zal gesteld zijn.) (*) — Aangaande het zoutbeeld, waar in LOTHS huisvrouw verkeerd zal zijn, heeft hij zich laten wijsmaken, dat hetzelfde de maandelijksche zuivering nog ondergaat (†) — Van den *Antichrist* spreekt hij op die wijze, dat hij niet onduidelijk te kennen geeft, dat hij daar door het Heidensch Roomsche Rijk, en bijzonder éénen van deszelfs toekomende Keizers verstaat (§); omtrent het getal des beests in de *Openbaring* van JOËNNES, geeft hij verscheiden gisningen op, aanmerkende, dat dit getal in verscheiden woorden gevonden kan worden, onder anderen in *Lateinos*, doch eindelijk dus besluitende: „Het is derhalven zekerer, en zonder gevaar, „de vervulling der voorzegging af te wachten, dan „allerhande namen te gissen, nademaal men vele „namen vinden kan, die het voorgemelde getal „hebben.” (**) Deze vervulling verwacht hij spoedig, dewijl hij, uit de Schepping der Wereld in zes dagen, besluit, dat dezelve zesduizend jaaren zal blijven bestaan. (††) „Daar zijn,” zegt hij verders, (§§) „die voor rechtzinnigen gehouden „worden, die de orde der volmaking van de „recht-

(*) *Libr. V. C. 19.* De betekenis van *voorspraak* of *voorbidder*, kan hier, met het verband, niet bestaan.

(†) *Libr. IV. C. 31.* (§) *Libr. V. C. 25. 26.*

(**) *Libr. V. C. 29. 30.* (††) *Libr. V. C. 28.*

(§§) *Libr. V. C. 31.*

„rechtvaardigen voorbijzien, en Ketterfche gevoe-
 „lens hebben, dewijl de Ketterfden denken, dat de
 „overledenen terftond in den Hemel komen,” maar
 hij befluit, omdat CHRISTUS eerst ten derden dage
 is opgeftaan, „hebbende zoo lang vertoefd in het
 „onderfte der aarde, waar de zielen der dooden
 „waren, dat ook de zielen zijner leerlingen in zekere
 „onzichtbare van God hun beftemde plaats ko-
 „men, waar zij tot de opftanding zullen vertoe-
 „ven, en dan volmaakt opftaande zullen zij dus
 „in het gezicht van God komen.” — Dan, zal
 het Rijk van JESUS eenen aanvang nemen, als het
 tegenbeeld van den *zevendendag*, den *Sabbath*,
 of dag der ruste, wanneer zij geen aardsch werk
 meer zullen doen, maar zullen aanzitten aan de ta-
 fel, door God bereid, die hen met alle fpijzen zal
 vervullen. — Verders befchrijft hij, met de woorden
 van den Zaligmaker, uit de overleveringen van PA-
 PIAſ, dit heerlijk duizendjarig (*) rijk, zoo zin-
 lijk, en zoo overdreven, dat men zich nauwelijks
 onthouden kan, van hem, wegens zulke aardfche
 denkbeelden, de achting te ontzeggen, die hij,
 door het overige van zijn werk, verkregen mogt heb-
 ben. Heel deftig beweert hij, bij voorbeeld, (†)
 dat

(*) Het is zoo, IRENEUS bepaalt de duuring van dit
 Rijk van JESUS op aarde niet. Maar, dewijl hij het
 zelve, als het tegenbeeld van den zevenden dag, befchrijft,
 en hij elken dag der Schepping voor 1000 jaaren ver-
 klaart, is de rekening ligt op te maken.

(†) *Libr. V. C.* 33.

II
 BOEK
 V
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 180.
 tot 193.

II dat alsdan, niet alleen alle vrucht van den Wijnstok,
 van den Stam tot de Druiftrosfen, en van het
 BOEK
 V
 Hoofdst. Graan, van den wortel tot de zaaien, bij tiendui-
 na C. G. zenden zal vermenigvuldigen, zoodat elke Druiftros
 Jaar 180. tien duizend Druiven, en elke Koornäair tiendui-
 tot 193. zend Korens zal bevatten, maar ook, dat elk Ko-
 rentjen van het Graan tien pond zuiver fijne meel-
 bloeme zal uitleveren, en elke Wijndruif vier ox-
 hoofden Wijn: en dat, wanneer één der Heiligen
 ééne van deze trosfen zal willen plukken, eene an-
 dere hem zal toeroepen, ik ben eene betere tros,
 pluk mij, en zegen God door mij. Na het einde
 van dit heerlijk Rijk zal de gedaante dezer Wereld
 vernietigd worden, maar niet derzelve wezen of
 stoffe, dan zal het een nieuwe hemel en eene nieu-
 we aarde wezen. Alle zaligen zullen dan God
 zien, doch tuschen hunne woonplaatzen zal een
 groot onderscheid zijn, sommigen zullen in den
 Hemel opgenomen worden, anderen zullen het Pa-
 radijs, en wederöm anderen de stad Gods, (het
 Nieuw Jerufalem) bewonen, enz.

Het oogmerk, waaröm deze bijzondere gevoelens
 van IRENEUS uit 'smans werk hier onder het oog
 van den Lezer gebracht zijn, is niet, om hem in
 zijne zwakheden ten toon te stellen, maar ten ein-
 de te doen opmerken, hoe wij in dezelve de eer-
 ste zaaden ontdekken van gevoelens, die naderhand
 onder de Christenen meer algemeen geworden zijn,
 en op het gezag van dezen en sommige volgende
 Kerkvaders, als de overgeleverde leere der Kerk, aan-
 zien bekomen hebben. Trouwens, in alle andere
 op-

opzichten is IRENEUS onze achting waardig, inzonderheid, door zijne vredelievende pogingen, niet alleen in de zaak der *Montanisten*, maar ook in den twist over den tijd van het vieren van het Paaschfeest, welke thans op nieuw uitberstte.

Zedert de broederlijke en vriendschappelijke onderhandelingen van POLYKARPUS, Bischof van *Smirna*, en ANICETUS Bischof van *Rome*, waren de onderscheiden Gemeenten der Christenen, elke bij hare gewoonte, gebleven, ten aanzien van den dag, waar op zij het *Pascha* vierden, zonder dat de rust der Kerk gestoord werd, (*) maar omtrent het jaar 196 schreef VICTOR, Bischof van *Rome* eenen Brief aan POLYKRATES, die thans Bischof van *Smirna* was, ten einde hij, met de overige Bischoffen van *Afë*, die het *Pascha*, op denzelfden dag, met de Jooden, en op den derden dag daar aan volgende, de opstanding van JESUS vierden, zich met de overige Gemeenten vereenigen, en het feest der opstanding met dezelve altijd op eenen Zondag vieren zoude, onder bedreiging, van anders de Kerkelijke gemeenschap met hun te zullen afbreken. POLYKRATES riep hier op deze Bischoffen zonder vertoef bij een, welke, ongeacht deze bedreigingen, eenparig besloten, bij hunne oude gewoonte te blijven. POLYKRATES maakte dit besluit, in eenen Brief, aan VICTOR, en de Gemeente te *Rome*, bekend, waar in hij, ter verdediging van hetzelfde, zich op de overlevering, reeds van

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Het verschil over het vieren van het Paaschfeest vernieuwd.

VI-

(*) Vergelijk boven in dit *Deel* *Bladz.* 128.

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

FILIPPUS, en van den Apostel JOÄNNES af, als ook op de overëenstemming van verscheiden achtbare Christen - Leeräars, die de Marteldood voor het Christendom ondergaan hadden, beroept, en onder anderen deze merkwaardige woorden gebruikt: „Wat mij betreft, mijne Broeders! Ik, die 65 jaaren in den Heere bereikt, die met zoo vele Broederen, welke door de geheele Wereld verstrooid zijn, gesproken, en de geheele Heilige Schrift doorlezen heb, laat mij niet zoo ligt door bedreigingen afschrikken. Grootere mannen dan ik, hebben gezegd: men moet God meer gehoorzamen, dan den menschen!” —

De
Room-
sche Bis-
schop
sluit de
gemeen-
ten van
Asië uit
de ge-
meen-
schap zij-
ner Kerk.

De Roomsche Bischoep VICTOR, een wrevelig en overmoedig man, steunende op den bloei en het aanzien zijner Gemeente, die den roem had, van de door de Apostelen overgeleverde leere het zuiverste bewaard te hebben, gelijk wij hier voor uit IRENEUS hebben vernomen, volvoerde, op het ontvangen van dezen Brief, zijne bedreiging, en brak, met de daad, de Kerkelijke gemeenschap met de *Asiënen* af, hen, voor zoo veel hem en zijne Gemeente betrof, daar van uitsluitende. (*) Hier mede niet vergenoegd, trachtte hij, door zijne redenen en invloed, ook de

(*) VALESIIUS *ad* EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 24. meent, dat VICTOR niet daadlijk de *Asiënen* uitgesloten, of in den ban gedaan, maar alleen dit gepoogd heeft te doen, doch het is blijkbaar, dat men, volgens het geen hier gezegd wordt, moet onderscheiden. VICTOR deed, het geen hij kon, en sloot hen *daadlijk*, uit de gemeenschap
zij-

andere Gemeenten der Christenen, aan welke hij hier van bericht gaf, over te haalen, om zich met hem te verëenigen, en zijn besluit goed te keuren. Doch, dit mislukte hem. In verscheiden gewesten kwamen de Bischoppen der Gemeenten bij één, en raadpleegden, in *Palaeftina*, onder voorzitting van THEOPHILUS Bischof van *Cesarea*, en NARCISSUS van *Jerufalem*; in *Pontus*, onder voorzitting van PALMAS, als den Oudften; in *Osdroëne*, een landfchap van *Mefopotamië*, en in *Gallië*, onder voorzitting van IRENEUS. Deze allen fchreven Brieven, over dit onderwerp, welke ten tijde van EUSEBIUS nog voor handen waren; ook fchreven BACCHYLLUS, Bischof van *Korinthe*, en anderen, over dezelfde zaak. Allen gaven te kennen, dat zij het Feest der opftanding van JESUS, op Zondag, en de gedachtenis van zijnen dood, vrijdags te vooren, vierden, en het dus met VICTOR, ten dezen opzichte, eens waren, het welk ook de gemeenten van *Palaeftina* berichtten, ten aanzien van die in *Alexandrië* en *Egypte*, grondende zij zich, niet min dan de *Afiänen*, op de overlevering, van der Apostelen tijden af, tot hun gekomen, zelfs lieten die van *Palaeftina* zich vrij fcherp uit, tegen hen, welke eene andere gewoonte volgden, verzoekende, dat afschriften van hunne Brieven aan alle Gemeenten gezonden

zijner Kerk, uit, terwijl hij dit ook *wachtte* te doen, met betrekking tot de overige Kerken, doch hetwelk geen' voortgang had. Vergel. VENEMA, *Hist. Eccles. T. III. pag. 564, 565.*

II. DEEL.

S

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

II den mogten worden, „opdat zij niet schuldig mog-
 BOEK „ ten staan, met zulken, welke hunne zielen, al te
 V „ ligt, doen afdwalen.” Doch, tevens keurden zij
 Hoofdst. „ allen het gedrag van VICTOR af, hem vermanende,
 na C. G. dat hij den vrede, éénsgezindheid en liefde tot den
 Jaar 180. tot 193. naasten, beter zou behartigen, terwijl sommigen hem
 zelfs schamperlijk doortreken. Onder anderen bewees
 IRENEUS zijnen vredelievenden aart en gezindheid,
 welke met zijnen naam, die, in het Grieksch, een
 beminnaar van vrede aanduidt, zoo wel instemde.
 In zijnen Brief, aan VICTOR geschreven, merkt hij
 aan, dat 'er niet alleen omtrent den tijd der vie-
 ring van het *Pascha*, maar ook omtrent de wijze
 van het vasten, verschillende gewoonten onder de
 Christenen plaats hadden, waar omtrent men dus
 ver aan elk zijne vrijheid had gelaten; hij herinnert
 VICTOR, dat zijne voorzaten, welke hij, niet *Bis-*
schoppen, maar *Ouderlingen* of *Oudsten*, noemt, de
 gemeenschap onderhouden hebben, met hun, die in
 deze van hun verschilden, en verhaalt de vriend-
 broederlijke onderhandelingen van POLYKARPUS en
 ANICETUS, en op dezen grond, terwijl hij zelve
 het met hem in de verschilvraag betuigt eens te we-
 zen, vermaant hij VICTOR, „ dat hij toch niet ge-
 „ heele gemeenten van God, die eene gewoonte,
 „ volgens eene aloude overlevering, behielden, van
 „ de Kerkelijke gemeenschap zou afsnijden.” Door
 dezen hevigen tegenstand van alle de Gemeenten,
 schijnt VICTOR, alhoewel EUSEBIUS dit niet uitdruk-
 kelijk verhaalt, tot nadenken gebracht te zijn, en zijn
 besluit tegen de *Afänen* ingetrokken te hebben; ten
 min-

minsten 'er volgde geene scheuring, en de Gemeenten van *Afië*, zijn nog langer dan eene eeuw, bij hunne oude gewoonte gebleven. (*)

Uit het beloop en den toedragt der zaken bij deze gebeurtenis, zien wij, dat, welk aanzien ook de Kerk van *Rome*, ten dezen tijde, reeds moge gehad hebben, men haar echter geen gezag toekende over andere Gemeenten; men durfde derzelve Bisfchop, niet min dan andere, tegenspreken, vermanen, ja zelfs bestraffen; zelfs kan men, uit het gebeurde, niet befluiten, dat *VICTOR* zelve zich eenige heerschappij over andere Gemeenten daadlijk heeft aangematigd, of zich heeft willen verheffen tot een algemeen hoofd der algemeene Kerk. Het is zoo, de twist was wel enkel over eene Kerkplegtigheid, en niet over een leerstuk; de *Afiatische* Christenen hadden, om de eendracht te bevorderen, zich met de andere Christenen kunnen voegen; doch men beriep zich, van weerskanten, op de overlevering der Apostelen, en *VICTOR* behandelde de zaak, als ware zij een noodzaaklijk geloofsfluk. Het was ook niet vreemd, dat eene Christelijke Gemeente zulke leden, die door leere of leven ergernis gaven, volgens de Kerkelijke tucht, van hare gemeenschap uitsloot, (gelijk men naderhand deze benaming daar van gebruikte, als ook *αφορισμός*, en *excommunicatio*,) dit had, op goede gronden en naar den aart der zaken plaats, gelijk wij reeds meermalen hebben opgemerkt, men gaf ver-

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
—
Aanmer-
kingen
over de-
zen twist
en het ge-
drag van
VICTOR.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 23, 24, 25. Vergeliken met SOCRATES *Hist. Eccles.* V. 22.

H volgens daar van kennis aan andere gemeenten, zonder
 BOLK welke kennisgeving, deze uitsluiting haar oogmerk
 V niet zou bereikt hebben. Maar, dit was vreemd,
 Hoofdst. en daar in kan VICTOR, op geenerleië wijze, ont-
 na C. G. schuldigd worden, dat hij geheele Gemeenten, en
 Jaar 180. wel om eene Kerkplegtigheid, uit zijne gemeenschap
 tot 193. uitfloot; na haar, als met eene meerderheid van gezag, op eenen gebiedenden toon, bedreigd te hebben. Dit was eene blijk van dien geest van heerschzucht, en onverdraagzaamheid, welke, tot schande van het Christendom, in het vervolg zoo veel onheils heeft aangericht!

Kerkver- Deze gebeurenis van den twist over het vieren
 gaderin- van het *Pascha* is daarom ook merkwaardig, omdat zij ons een recht denkbeeld geeft, van de bijeenkomsten der onderscheiden Christelijke Gemeenten, in Kerkelijke vergaderingen, die zij, met een Grieksch woord, *συνδος*, *Sijnode*, noemden, om over hare algemeene belangen te raadplegen, welke, ten dezen tijde, gehouden werden, en kort daar na zoo sterk vermenigvuldigden. Zoo lang de Christenen nog weinig in getal waren, hadden de bijzondere Gemeenten weinige, ten minsten geene geregelde gemeenschap, met malkanderen, doch in getal en aanzien toenemende, werd het noodzaakkijk, dat zij, daar zij toch dezelfde belangen hadden, en door hetzelfde geloof verëenigd waren, door afgevaardigden samen kwamen, en onderling beraadslaagden. Wij hebben, behalven de vergadering te *Jerusalem* ten tijde der Apostelen gehouden, 'er geene voorbeelden van ontmoet, dan één in het jaar 125 in
 Si-

Sicilië, in de zaak van HERACLEON (*), en vervolgens anderen, bij gelegenheid van de scheuring der *Montanisten* (†), maar bij gelegenheid van den twist over het *Pascha*, zien wij 'er verscheiden, in verscheiden gewesten, bijeenkomen. Voorbeelden van algemeene Kerkvergaderingen, (*Conci-liën*,) heeft men niet, vóór dat de Keizers van het Romeinsche Rijk den Christelijken Godsdienst omhelsd hadden. Evenwel deze Gewestelijke Kerkvergaderingen deelden, gelijk wij zagen, door Brieven, aan malkanderen den uitflag hunner raadplegingen mede. Men vaardigde naa dezelve de *Bischoppen* der bijzondere Gemeenten af, nu en dan echter ook eenen of anderen uit de Oudsten of Ouderlingen, doch wij vinden niet, dat andere leden der Gemeenten daar toe gebruikt werden. Deze bijzonderheid deed het aanzien der *Bischoppen* spoedig rijzen, welke, in deze vergaderingen, in naam van hunne Gemeenten spraken en handelden; en dewijl de *Bischoppen* uit één Gewest in de Hoofdstad van dat Gewest, (*Metropolis*) bijeenkwamen, werd somtijds wel aan den Oudsten dezer *Bischoppen*, maar doorgaands aan den *Bischof* dier Hoofdstad, de eere toegestaan, om in de vergadering voor te zitten, waar door voortgelijke *Bischoppen*, (*Metropolitannen*,) spoedig zekere foort van waardigheid boven de andere *Bischoppen*, die tot hier toe gelijk gestaan hadden, bekwamen, of zich aanmatigden, die ook,

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
JAAR 180.
tot 193.

(*) Hier voor in dit *Deel Bladz. 59.*

(†) *Bladz. 136.*

II ook, in 't vervolg, door de benaming van *Aarts-*
 BOEK *bisfchop* is uitgedrukt. Op deze wijze vormde zich,
 V allengs, in de Christelijke Kerk, een stelsel van
 Hoofdst. *Hiërarchie*, of Geestelijke regeering, uit in het eerst
 na C. G. *Hiërarchie*, of Geestelijke regeering, uit in het eerst
 Jaar 180. nuttige en goede inrichtingen, doch bij welke men
 tot 193. zich al te veel verliet op de Godsvrucht en kunde
 der Bisfchoppen, welke zich echter spoedig door
 de menschlijke driften van hoogmoed, partijfchap,
 en onverdraagzaamheid lieten vervoeren, terwijl zij
 zich aanmatigden, om de uitspraken van deze hun-
 ne vergaderingen en derzelver besluiten, die zij *Ca-*
nones (*regels* of voorschriften) noemden (*), aan
 de Christenen optedringen, als in den naam van
 God, en onder den invloed van den Heiligen Geest,
 genomen, en dus onfeilbaar en gewetenverbindend,
 en zulks niet alleen met betrekking tot zaken, be-
 treffende den uitwendigen eeredienst, en het geen
 men in zijnen handel en wandel had waar te nemen,
 maar ook met betrekking tot de leere, wanneer daar-
 omtrent twisten ontstonden, wat men te geloven
 had. Waar uit men besluiten mag, hoe gewig-
 tig de Gefchiedenis der Kerkvergaderingen van nu
 af, en door alle volgende eeuwen, geächt moet wor-
 den te zijn. (†) Daar

(*) Naderhand heeft men ook dit woord bepaaldelijk
 gebruikt, van voorschriften omtrent het geen de Chris-
 tenen hadden waar te nemen; terwijl de besluiten, om-
 trent het geen als het *rechtzinnig geloof* bepaald werd,
dogmata of *leerflukken* genoemd werden.

(†) Men heeft al vroeg eene verzameling gemaakt
 van zoodanige besluiten en *Canons* der Kerkvergaderin-

Daar wij onze Geschiedenis gebragt hebben tot
aan het einde der tweede eeuw, zullen wij hier op-
geven de lijst der *Bischoffen* of Opzieners der
voornaamste Gemeenten, te weten, van *Rome*, *Alex-*
andrië, *Jerusalem*, en *Antiöchië*, gedurende deze eeuw.
Te *Rome* was de opvolger van ALEXANDER, die on-
der ADRIANUS overleden is (*), XYSTUS of SIXTUS,
tot het jaar 112, na hem TELESPHORUS, gedurende
elf jaaren, tot het jaar 122. HYGINUS vier jaaren, PI-
US I. tot het jaar 142, ANICETUS tot het jaar 153, deze
is het, die een bezoek ontvangen heeft van POLYKAR-
PUS,

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
—————
Opvol-
ging der
Bis-
chop-
pen. Te
Rome.

gen, of liever van de vergaderingen der Bischoffen.
Daar uit schijnen de *Constitutiones* en *Canones Apostol-*
haren oorsprong genomen te hebben. In later tijden is,
in 't jaar 1661, in twee Folio Banden, uitgegeven,
Bibliotheca Juris Canonici Veteris, van H. JUSTEL, en
w. VOËL, zijnde eene verzameling van zoodanige *Canons*.
Eene andere dergelijke hebben wij te danken aan w. BE-
VERIDGE, (*Συνοδικον Sive Pandectae Canonum SS. Apostolo-*
rum et Conciliorum ab Ecclesia Græca receptorum Oxford
1672. II. Deelen Fol.) en aan GEBH. THEOD. MEIËR, *Codex*
Canonum Ecclesie universe a Justiniano Imp. confir-
matus Helmst. 1663. 4to. Men heeft ook grooter ver-
zamelingen van alle de Handelingen der Kerkvergaderin-
gen, (*Acta Conciliorum*) van J. HARDUIN XII Deelen
in Folio, *Parys* 1715. van NIC. COLATI, *Venetie* 1728.
in 23. Deelen, en van J. DOM. MANSI, die in *Venetie* in
't jaar 1759 begonnen is. SCHRÖCK *Kirch. Gesch.* III.
Theil. S. 249.

(*) I Deel Bladz. 276.

H PUS, Bisfchop van *Smirna*, waar toe de twist over
BOEK het *Pafcha* aanleiding had gegeven, gelijk wij gezien
V hebben. Op hem volgde SOTER, tot het jaar 162,
Hoofdf. na C. G. aan wien DIONYSIUS, Bisfchop van *Korinthe*, een
Jaar 180. brief heeft gefchreven, waar uit EUSEBIUS (*) ons
tot 193. eenige uittrekkzels bewaard heeft. Zijn opvolger ELEU-
 THERUS, tot het jaar 177, begunftigde in het eerst
 de *Montanisten*, tot hij door PRAXEAS daar van
 werd afgetrokken (†). De laafte in deze eeuw was
 VICTOR I. wien wij, door zijne hevigheid tegen de
Afianen, in het verfchil over het Paaschfeest, niet ten
 gunftigften hebben leeren kennen. Van de meesten
 dezer Bisfchoppen verhaalt de overlevering, tegen
 de waarheid der Gefchiedenis, dat zij den Martel-
 dood voor het Christendom ondergaan hebben, ook
 worden aan hun verfcheiden Brieven en Besluiten,
 (*decretales*), ook infellingen en verördeningen, doch
 zonder eenigen grond van geloofwaardigheid, toe-
 gekend. Dus wordt, door EUSEBIUS (§), aan TE-
 LESPHORUS toegefchreven, het infellen der *grootte*
vasten, *Quadragesima* genoemd, fchoon wij uit IRE-
 NEUS weten, dat de Christenen, in deze eeuw,
 ten opzichten van het *vasten*, nog geenen algemeenen
 regel volgden. Onder den naam van PIUS I. lezen
 wij twee Brieven, gefchreven aan JUSTUS, Bisfchop
 van *Viënne*, in welke de benaming van *Misfa*, (*Misfe*)
 voor het II. *Avondmaal* voorkomt; waar uit men,

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23. Vergel. boven *Bladz.* 202.

(†) Boven *Bladz.* 136. 217.

(§) in *Chronico*. Doch niet in alle affchriften.

behalven uit andere blijken, gerust mag befluiten, dat deze Brieven onëcht zijn, dewijl dit gebruik van het woord *Misfa* tot die hooge oudheid niet opklimt.

II
BOEK
V
Hoofdft.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.
Te Alex-
andrië.

In *Alexandrië*, de Hoofdstad van *Egypte*, werd de Gemeente der Christenen, in deze eeuw, beftuurd, door CERDO (*), PRIMUS (†) onder TRAJANUS, JUSTUS onder HADRIANUS (§), EUMENES (**), MARCUS, CELADION (††), AGRIPPINUS (§§), JULIANUS (***), DEMETRIUS, die 23 jaaren lang, en dus tot diep in de derde eeuw, zijn ambt bekleed heeft (†††); ten zijnen tijde leefde ORIGENES, wien hij niet altijd even vriendelijk behandelde. (§§§)

Van elf Bifchoppen van *Jerufalem*, die MARCUS, den eerften Bifchop uit de bekeerde Heidenen, in die Gemeente, (****), geduurende deze eeuw zijn opgevolgd, geeft EUSEBIUS (††††) ons alleen de namen op. De laafte van dezen, NARCISSUS, is, in meer dan één opzicht, merkwaardig. Onder hem werd de Kerkvergadering der Bifchoppen van *Paleftina*, wegens het verfchil over het Paaschfeft, gehouden; de overlevering fchreef hem wonderwerken toe, waar van EUSEBIUS (§§§§) één en ander voorbeeld

Te Jeru-
falem.

(*) EUSEB. *Hift. Eccles.* III. 21.

(†) *Libr.* IV. C. 1. (§) *Libr.* IV. C. 4.

(**) *Libr.* IV. C. 5. (††) *Libr.* IV. C. 11.

(§§) *Libr.* IV. C. 19. (***) *Libr.* V. C. 9.

(†††) *Libr.* V. C. 22. (§§§) *Libr.* VI. C. 26.

(****) Boven *Bladz.* 82. (††††) *Hift. Eccles.* V. 12.

(§§§§) *Hift. Eccles.* VI. 9.

II beeld bijbrengt, onder anderen, dat, als 'er olie
 ontbrak tot den Kerkdienst, op een Paaschfeest, op
 zijn Gebed water in olie veranderde, en het gebrek
 vervulde. De waardige Bisfchop NARCISSUS echter,
 door lasteraren, welke, volgens de overlevering,
 op eene zichtbare wijze, door God gestraft zul-
 len zijn, beschuldigd wordende, besloot zich in
 eenzaamheid, in de woestijn, en op het platte
 land, te verwijderen, waar op de nabuurige Bisfchop-
 pen zekeren DIUS, in zijne plaats, tot Bisfchop, met
 oplegging der handen, aanstelden, die vervolgens
 door GERMANIO, en deze door GORDIUS, werd op-
 gevolgd; thans kwam NARCISSUS weder onverziens
 te voorschijn, en werd van de Broederen verzocht,
 het bestuur der Gemeente weder op zich te ne-
 men (*). In zijnen hoogen ouderdom, hebbende
 nu 116 jaaren bereikt, ontving NARCISSUS tot zij-
 nen medehulper, ALEXANDER, die te vooren in *Cap-
 padocië* Bisfchop geweest was, en te *Jerusalem* ge-
 komen, om die Gewesten te bezichtigen, aldaar,
 gelijk men zeide, volgens eene Godlijke aanwijzing
 in eenen droom, tot Bisfchop door de leden der
 Gemeente werd aangesteld, waar in wij dus een
 voorbeeld hebben, van eenen Bisfchop, die van de
 ééne Gemeente tot eene andere verplaatst is, en van
 eenen opvolger en medehelper, aan eenen Bisfchop,
 bij zijn leven, gegeven. Deze ALEXANDER was een
 leerling van PANTÆNUS, en van CLEMENS van *Alex-*

an-

(*) EUSEB, *Hist. Eccles.* VI. 10.

andrië, gelijk hij zelve bij EUSEBIUS (*) verhaalt; geduurende de vervolging onder den Keizer SEVERUS, van welke wij zoo zullen spreken, werd hij in de gevangenis geworpen, doch daar uit bevrijd, is hij, onder de regering van DECIUS, andermaal gevangen zijnde, in de gevangenis overleden. (†)

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

Hij had te *Jerusalem*, het welk thans den naam van *Ælia* voerde, eene boekerij aangelegd, uit welke EUSEBIUS erkent, veel ontleend te hebben, tot het opstellen van zijne Kerkelijke Geschiedenis. (§)

Na IGNATIUS, Bischof van *Antiöchië*, van wien wij boven gesproken hebben (**), noemt EUSEBIUS (††), HERON, CORNELIUS, EROS, vervolgens THEOFILUS (§§), MAXIMINUS, en SERAPION, die het één en ander heeft geschreven, doch hetwelk verloren gegaan is (***) ; bijzonder een werk over zeker Euängelie, het welk aan den Apostel PETRUS werd toegeschreven, en welks onëchtheid hij aantoonde. (†††)

Te Antiochië.

Wij besluiten de Geschiedenis der tweede eeuw, met een kort overzicht van den inwendigen toestand der Christenen, geduurende dezelve. De wezenlijke hoofdstukken hunner leere bleven

Inwendige toestand der Christenkerk in ver-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 14.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39. en 47.

(§) *Hist. Eccles.* VI. 25. (***) *Bladz.* 18.

(††) *Hist. Eccles.* IV. 25.

(§§) *Hist. Eccles.* IV. 24. Vergel. boven *Bladz.* 174.

(***) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 19.

(†††) *Dezelfde L.* VI. C. 12.

II veränderlijk dezelfde, dewijl de Heilige Schriften
 BOEK den regel van hun geloof uitmaakten, hoe zeer vele
 V Leeräars, door zucht voor de Wereldsche geleerd-
 Hoofdst. heid, en begeerte, om alles te verklaren, dikwerf
 na C. G. heid, en begeerte, om alles te verklaren, dikwerf
 Jaar 180. de paalen te buiten gingen, en zoodanige gevoelens
 tot 193. de paalen te buiten gingen, en zoodanige gevoelens
 ——— voordroegen, die, in 't vervolg, aanleiding tot ver-
 de twee- dere afwijkingen van de eenvoudige leere van JESUS
 de eeuw. gegeven hebben. Naar deze leere schikten de Chris-
 tenen, over het algemeen, met veel ijver, hun ge-
 drag en handel, hoewel velen hunner tot Dweeperij
 en Geestdrijverij overhielden, gelijk uit het voorbeeld
 der *Montanisten* blijkbaar is. Hunnen ijver betoon-
 den zij, in het voortplanten van het Christendom,
 en in het moedig ondergaan van lijden en dood
 voor hetzelfde, ook in het waarnemen van hunnen
 eeredienst, in welken de oude eenvoudige vorm,
 over het geheel, bewaard bleef, zoo echter, dat
 men allengs de plegtigheden daar bij begon te ver-
 menigvuldigen, om ze meer staatlijkheids bij te zet-
 ten. Hun zedelijk gedrag wordt insgelijks gepre-
 zen, leggende zij zich toe, om zich den Christelij-
 ken naam, door alle deugden, waardig te gedra-
 gen. Allengs echter begon gezag en aanzien van perso-
 nen, voor welke men hoogächting voedde, toe te
 nemen, voornaamlijk dat der Bischoppen, en wel-
 dra zullen wij zien, hoe men thans reeds tuschen
 Geestelijken en leeken onderscheid begon te maken,
 welk onderscheid spoedig noodlottig is geworden
 voor den vrijen Geest, die den Christenen betaamt.
 Welke pogingen de Roomsche Bischof VICTOR
 aangewend hebbe, om die vrijheid, in onverfchillige

zaken, hoedanig de tijd van het vieren van het Paaschfeest was, te bepalen, en aan den band te leggen, onder het voorwendzel van eenheid te bevorderen, hebben wij gezien. In het algemeen hadden men tot hier toe in de vergaderingen toegelaten, dat elk, wie bekwaamheid bezat, tot de vergadering ter flichting en vermaning sprak, maar thans werd het openbaar spreken alleen aan die genen veroorloofd, die het ambt van Bischof of Ouderling bekleedden, ten einde de orde en welvoeglijkheid te bewaaren, gelijk blijkt uit het voorbeeld van ORIGENES, in het begin der volgende eeuw, welke als hij te *Cesarea* in *Palestina*, op verzoek der Bischoffen zelve, openlijk voor de Gemeente geleerd had, werd zulks door DEMETRIUS, Bischof van *Alexandrië*, als zonder voorbeeld zijnde, zeer euvel opgenomen, en moest door ALEXANDER, Bischof van *Jerusalem*, en THEOCTISTUS van *Cesareë*, verdedigd worden (*). Zoo hebben de Kerkvergaderingen, tot welke, insgelijks, geene bijzondere leden der Gemeente werden toegelaten, en die zich echter spoedig aanmatigden, om, als de vertegenwoordigende Kerk, te handelen, en uitspraken te doen, niet minder toegebracht, tot uitbreiding van de magt der zoogenoemde Geestelijken. Te gelijk betoonde men ook den grootsten eerbied voor de zulken, die als Martelaars en belijders voor het Christendom vervolging verdroegen, die, ja wel, in vele gevallen, hunnen invloed ten besten gebruikten, maar ook, waar

II
BOEK
V
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 180.
tot 193.

VAN

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

II van ons de voorbeelden in de volgende eeuw zullen
 BOEK
 V
 Hoofdst. aanleiding gaven tot twisten en verwarringen; al het
 na C. G. welk allengskens strekte, om de zuivere eenvoudige-
 Jaar 193. heid en de waare kracht van het Christendom te
 tot 235. — ontluisteren, gelijk ons het vervolg dezer Geschie-
 denis, waar mede wij weder voortgaan, leeren zal.

ZESDE HOOFDSTUK.

*Lotgevallen der Christenen onder den Keizer Severus,
 en zijne opvolgers, tot Alexander.*

II **O**ndertusfchen had LUCIUS SEPTIMIUS SEVERUS,
 BOEK
 VI
 Hoofdst. gelijk wij gezien hebben (*), bezit genomen van
 na C. G. den Keizerlijken troon, welken hij 17 jaaren en 8
 Jaar 193. maanden bezeten heeft, tot het jaar 211. Deze
 tot 235. Vorst was *streng*, gelijk zijn naam, een dapper en
 — gelukkig krijgsman, die de verwarringen in het Rijk
 SEVERUS bedaarde, den euvelmoed der Hof-foldaten beteugel-
 Keizer. de, alle onlusten dempte, en aan het Rijk zijne vas-
 Jaar 193. tigheid wedergaf. Zijne arbeidzaamheid, moed en
 geduld, waren onvermoeid, hebbende hij ten zin-
 spreuk, *laboremus: Laat ons arbeiden!* Ook was
 hij een voorftander van geleerdheid en geleerden, en
 zelfs begaafd met eenen onderzoeklievenden aart.
 Doch, alle deze goede hoedanigheden werden ver-
 duis-

(*) *Bladz.* 105.

duisterd, door wreedheid, trouwloosheid, en valscheid, welke hij, bijzonder jegens CLODIUS ALBINUS, die in Gallië, of het hedendaagsch Frankryk, mede naar het Rijk dong, betoonde, hem, door vlei-erijën, misleidende, tot hij PESCENNIUS NIGER, eenen anderen mededinger, in het Oosten, overwonnen had, waar na hij ook ALBINUS beoorloogde, en dien bij *Lugdunum* of *Lions*, in eenen hevigen veldslag, versloeg, en doodde, behandelende deszelfs aanhangers en vrienden op de onbarmhartigste wijze. Men beschuldigt hem ook van snoode gierigheid en wantrouwen jegens allen, waar door hij zich bij zijne onderdanen gehaat maakte. Hij overleed te *Eboracum*, thands *York*, in *Brittannië*, latende het Rijk na aan zijne beide Zoonen, BASSIANUS, dien hij den naam van ANTONINUS gegeven had, en die ook CARACALLA genoemd werd, en GETA.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

In de eerste tien jaaren zijner regeering, was deze Vorst den Christenen niet ongenegen. Eén humer FROCLUS genaamd, had hem, door het gebruik van olie, van eene ziekte genezen (*), en de Keizer schonk hem, uit dankbaarheid, een verblijf in zijn Paleis. SEVERUS nam zelfs verscheiden aanzienlijke Christenen onder zijne bescherming, tegen de woede des volks. Het volk, naamlijk, bleef nog, met den vorigen Godsdiensthaat, de Christenen vervolgen, wordende zelfs in sommige plaatzen en oorden

Eerst niet
ongauwig
jegens de
Christe-
nen, die
echter
door het
volk be-
vig ver-
volgd
worden.

(*) Over het geen hier volgt, verdient TERTULLIANUS, een gelijktijdig Schrijver, nagelezen te worden. Dit geval verhaalt hij *ad Scapul. C. 4.*

II den, door de Overheid daar in ondersteund. Men
 BOEK
 VI
 Hoofdst. Godsdienstviering vergaderd waren, en bracht hen,
 na C. G. als openbare misdadigers, ter dood. Zij werden
 Jaar 193. aan kruisfen en staaken gehecht, met ijzeren haa-
 tot 235. ken van één gereten, onthoofd, verbrand, gedwon-
 gen met wilde beesten te kampen, of tot den
 arbeid in de mijnen en bergwerken verwezen, en
 op onbewoonde Eilanden gebannen. Dikwijls stee-
 nigde hen het volk, en stak den brand in hun-
 ne huizen, zonder dat de rechters 'er zich mede
 bemoeiden. (*) Hier tegen konden de Christenen
 geene bescherming der wetten inroepen, waar over
 zij zich reeds bij voorgaande Keizers beklaagd had-
 den. enz. Bij den Keizer konden zij ook geenen
 troost vinden, daar PLAUTIANUS, deszelfs gunsteling
 en eerste staatsdienaar, die alles, met de uitgestrekte
 magt, beheerschte, en een woeste wreeddaart was,
 hun vijand schijnt geweest te zijn. Dewijl 'er echter ook
 geene uitdruklijke wetten tegen hen lagen, kochten ve-
 len hunner, zelfs geheele Gemeenten, de gunst en be-
 scherming van bijzondere richters of stadhouders en
 bevelhebbers, voor jaarlijksehe geldfommen, of zij
 stelden de soldaaten, die bevel hadden, hunne ver-
 gaderingen te stooren, met geld te vrede, tegen welk
 één en ander TERTULLIANUS (†), door eenen ver-
 keerden ijver gedreven, hevig uitvaart. Trouwens,
 hoe

(*) Dit alles verhaalt TERTULLIANUS, *Apologet. C. 5,*
 7, 12, 35, 49. *ad Scapul. C. 4.*

(†) *De fuga in persecut. C. 12, 13.*

hoe kon men zulks den Christenen ten kwade duiden? „Zij hebben immers,” zegt een ander Schrijver van dezen tijd (*), „schade en geldverlies ge-
 „leden, om, naar de ziel, geene schade te lijden,
 „of die te verraaden.” Anderen vonden ook heul bij bescheidene Heidenen, en menschlievende overheden. Dus verhaakt TERTULLIANUS (†), dat zeker landvoogd PUDENS de schriftelijke beschuldiging tegen eenen Christen aan stukken scheurde, omdat hij uit dezelve begreep, dat 'er eene afpersing en dwang bij dezelve had plaats gehad, en den man liet heenen gaan, weigerende iemand, zonder beschuldiger, te onderzoeken, CINCIUS SEVERUS gaf aan de Christenen, die voor zijne rechtbank gedaagd waren, zelfs een antwoord aan de hand, waar op zij vrijgesproken konden worden. VESPRONIUS CANDIDUS liet eenen Christen los, onder voorwendzel, dat men hem, zonder eenen oloop te duchten, niet ter straffe zou kunnen leiden. Anderen vergenoegden zich, wanneer de Christenen slechts eenige achtung voor den openbaren Godsdienst verklaarden, zonder dat zij hen tot offeren dwongen, en betuigden aan hunne bijzitters hun misnoegen, dat zij over voortgelijke rechtsgedingen zitten moesten.

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

In het tiende jaar van SEVERUS regeering, na CHRISTUS 202, verzwaarde de vervolging, en kreeg

Naderhand verbiedt hij, eene

(*) PETRUS ALEXANDRINUS, een Martelaar, in *Canonibus Can.* XII. bij GUEL. BEVERIDGE *Pandect. Canon. & Concil. Tom.* II. p. 20.

(†) *Ad Scapul. C.* 4.

II eene gedaante van wettelijkheid, toen deze Keizer,
 BOEK onder bedreiging der zwaarste straffen, verbood, dat,
 VI in het vervolg, iemand tot den Christelijken Gods-
 Hoofdst. dienst overgaan, of dien aannemen zoude. (*) Het
 na C. G. is waar, de Keizer gebood hier mede niet, dat men
 Jaar 193. de Christenen, die zulks reeds waren, vervolgen
 tot 235. zou, hij verbood zelfs hunnen Godsdienst hier me-
 dat ie- de niet uitdruklijk, maar wilde alleen verhoeden,
 mand tot den dat deze gezindte zich verder uitbreiden of talrijker
 Gods- dienst der zou worden, gelijk hij, ten dien zelfden tijde, met
 Christe- nen zal dezelfde oogmerken, eene dergelijke wet omtrent de
 over- Jooden gaf; evenwel kregen de vijanden der Chris-
 gaan. tenen uit dit Keizerlijk gebod aanleiding, om hunne
 gewelddadigheden te verdubbelen. Men kon toch
 uit hetzelfde afleiden, dat hij, die de uitbreiding der
 Christenen wilde tegengaan, derzelve vermindering
 niet ongeern zou gedoogen; men kreeg een voor-
 wendzel, om zulken, die uit het-Heidendom tot
 het Christendom overgegaan waren, al was zulks
 reeds voor eenigen tijd geschied, als overtreders van
 de wet te beschuldigen; bijzonder kon dit verbod
 aanleiding geven, om de Christelijke Leeräaren te
 vervolgen, als lieden, die 'er opzetlijk hun werk van
 maakten, om de menschen over te haalen tot hun-
 nen Godsdienst, en denzelven dus, tegen deze wet
 aan, meer en meer uitbreidden. Zeker is het ten
 minsten, dat, na het uitgeven van dit verbod, de
 vervolging, allerwegen door het Romeinsche Rijk,

ZOO

(*) SPARTIANUS *Vita SEVERI C. 17. Hist. Aug. SS.*
Tom. I. pag. 618.

zoo hevig tegen de Christenen woedde, dat een Christen-Schrijver van dien tijd, JUDAS, die over de 70 weeken van DANIËL geschreven heeft, geloofde, dat de komst van den *Antichrist* nu niet ver af was. (*)

Men heeft, op verschillende wijze, gegist, naar de oorzaken van deze vernieuwde hevigheid van den haat tegen de Christenen, die nu eenen geruimen tijd vrede en rust genoten hadden. Men kan, behalven de oude, nog steeds aanhoudende, redenen van den Godsdiensthaat tegen de Christenen, van welke wij reeds één en andermaal gesproken hebben, nog eenige andere hier bijëenvoegen, welke, om deze tijden, sterk op de Heidenen werken konden. Het aantal der Christenen nam van tijd tot tijd zichtbaar toe, en wies daaglijks meer aan. De Christenen namen geen aandeel, niet alleen aan de openbare feesten en vermaaklijkheden, maar ook niet aan die, welke ter eere des Keizers gevierd werden; zij weigerden aan den Keizer zelfs sommige eerbewijzingen, die zij voor onbestaanbaar hielden, met de eere van den waaren God. TERTULLIANUS verdedigt hen deswegens (†), en wij kunnen hen te minder veroordeelen, omdat wij niet recht alle bijzondere omstandigheden kennen, die hun geweten in dezen bezwaaren konden. Soms tijds echter was hun gedrag al te buitensporig, en niet vrij te plijten van

Dweepp-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 7.

(†) *Apolog.* C. 35.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 123.
yt 235.
Oorzaken
dezer ver-
volging

II Dweepzucht. Wanneer dus eens aan de soldaaten
 BOEK een geschenk van 's Keizers wegen werd uitgedeeld,
 VI waarbij, naar de gewoonte van een zegevierend le-
 Hoofdst. ger, alle de soldaaten met laurierkransen versierd
 na C. G. waren, verscheen een Christen soldaat, die zich on-
 Jaar 193. der hen bevond, met dezen laurierkrans in de hand, in
 tot 235. plaats van op het hoofd, en van zijnen bevelhebber naar
 de reden van deze zonderlingheid gevraagd, gaf hij ten
 antwoord, dat hij een Christen was, en zich met de
 overigen niet kon gelijk stellen; mischien, omdat de
 Heidenen, bij hunne offeranden, zich met laurieren en
 bloemen versierden; hij werd daar op gevat, en ter
 dood veroordeeld. Zoodanig gedrag, hoe zeer TER-
 TULLIANUS het weder zoekt te rechtvaardigen (*),
 terwijl echter de meeste Christenen het als buitensporig
 afkeurden, maakte de Heidenen gaande, en wekte
 hunnen geestdrift tegen de Christenen op. Hunne
 vijanden maakten ook van het één en ander gebruik,
 om den Keizer, die reeds wantrouwend van aart
 was, tegen de Christenen voor in te nemen, voor-
 naamlijk, wanneer hij derzelver groot aantal in aan-
 merking nam; te meer, omdat de Christenen hunne
 krachten zelve begonnen te voelen, en die aan de
 Heidenen nu en dan van ter zijde onder het oog
 brachten (†). En zeker de argwaan en vrees des
 Kei-

(*) In eene verhandeling *de corona militis*, opzetlijk
 daar toe geschreven.

(†) Hier toe kan men dit gezegde van TERTULLIAAN
 brengen: *Apolog. C. 37.* „Indien wij ons, als openbare
 „vijan-

Door J. J. van der Schueren 1870

gaf hij ten antwoord, dat hij een Christen was.

8. 11.

Keizers, voor het groot aantal der Christenen, schijnt de naaste oorzaak tot dit zijn verbod gegeven te hebben, dewijl dit verbod, bij SPARTIANUS, gelijk staat, met dat tegen de Jooden, welk laatste zijne oorzaak daar in had, dat vóór vijf jaaren de Jooden nog weder eenen opstand hadden veröorzaakt, dien SEVERUS met moeite had bedwongen, en waar tegen hij, thans zich in *Palästina* bevindende, voor het toekomende, voorzorgen wilde te werk stellen. (*)

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

De
„ vijānden, hadden willen gedragen, zou het ons dan
„ aan getal en volk ontbroken hebben? Zouden dan
„ de Mooren, en Marcomannen, en de Partlen zelve,
„ volken van ééne plaats, en in hunne eigene grenzen
„ besloten, talrijker zijn, dan die der geheele Wereld?
„ (de Christenen, die door de geheele Wereld verstrooid
„ zijn?) Wij zijn vreemdelingen, en wij hebben al het uwe
„ vervuld; wij hebben steden, eilanden, kasteelen, vlek-
„ ken, vergaderplaatzen, het leger zelve, de wijk- en volks-
„ vergaderingen, het paleis, den raad, de markt, ver-
„ vuld, en ulieden alleen de tempels overgelaten. In-
„ dien wij, eene zoo groote menigte menschen, ons,
„ in eenigen afgelegen hoek der Wereld, van ulieden
„ hadden afgescheurd, zeker een verlies van zoo vele
„ burgers, van allerhanden rang, zou uwe heerschappij
„ geschokt, en gij meer vijānden, dan burgers, over-
„ houden hebben.

(*) Anderen voegen bij deze redenen nog, dat de Christenen een aardsch Rijk van CHRISTUS verwachtten, het welk door den ondergang van het Roomsche Rijk zou voorafgegaan worden, welchen ondergang verscheiden *Montanisten* als kort aanstaande voorzegd hadden;

II De vervolging dan tegen de Christenen, na dit
 BOEK verbod des Keizers, met dubbele woede ontstoken,
 VI breidde zich, door het geheele Romeinsche Rijk
 Hoofdst. uit (*), en maakte, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt,
 na C. G. uit (*), en maakte, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt,
 Jaar 193. *ontelbare* Martelaren, woedende tegen alle Gemeen-
 tot 235. ten, in alle plaatsen; hevigst echter was zij te *Alex-*
 Hevig- *andrië*, alwaar het voornaamste school der Christe-
 heid der nelen was. Hier was onder de voornaamste Marte-
 vervol- laren LEONIDES, de Vader van den zoo vermaarden
 ging, bij- laren LEONIDES, de Vader van den zoo vermaarden
 zonder te ORIGENES. Deze was een Christen Wijsgeer en Rede-
 Alexan- naar, die zijnen Zoon ORIGENES, met grooten vlijt,
 drië. had opgevoed. Hij werd onthoofd. Zijn Zoon ORIGE-
 NES, toen nog geen zeventien jaaren oud, brandde
 van begeerte, om zijnen Vader in dezen roemrijken
 dood te verzellen, en zou zulks, niettegenstaande
 de voorstellen zijner Moeder, volbragt hebben, indien
 deze niet zijne klederen verborgen, en hem dus ge-
 noodzaakt had, in huis te blijven; evenwel kon hij
 zich niet onthouden, om, met eenen Brief, zijnen Va-
 der te bemoedigen en tot standvastigheid aan te ma-
 nen, zich onder andere van deze uitdrukking bedie-
 nende: „Laat u, om onzen wil,” (bedoelende
 zijne vijf jonger broederen,) „niet van uwe gezind-
 heid aftrekken!” Vervolgens lesfen gevende in de
 spraak-

en MOSHEIM *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 33. meent, dat
 verscheiden overheden de arme en behoeftige Christenen
 daarom te meer zullen gedrukt hebben, opdat de rijken
 meer geld ter vrijwaring zouden opbrengen, doch van
 dit laatste hebben wij geen geschiedkundig bewijs.

(*) EUSEB. *Libr.* VI. *Cap.* 1.

fpraakkunde, onderhield hij daar mede zijne Moeder met het huisgezin. Kort daar op benoemd worden de tot Leeräar in de School te *Alexandrië*, prentte hij de overtuiging van de waarheid van het Christendom zoo diep in de harten zijner leerlingen, dat eenigen derzelve gewillig hun leven voor hetzelfde lieten, onder anderen zekere **PLUTARCHUS**, wien **ORIGENES** tot den dood toe verzelde, waar door hij zelve in het uiterste gevaar geraakte. (*)

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Onder de Martelaren te *Alexandrië* bevonden zich vele nieuwbekeerde Christenen en *Katechumenen* of onderwijzelingen, op welke men het verbod des Keizers het naast kon toepasfen, van beiderlei kunne; onder anderen zekere **POTAMIENA**, eene jonge juffer van uitmuntende fchoonheid, welke, met hare Moeder, na het doorftaan van de wreedfte mishandelingen, eindelijk verbrand werd, en wel zoo, dat zij, met brandend pek, van lid tot lid, van de voeten tot het hoofd, begoten, en dus gedood werd. Bij alle deze martelingen bleef zij niet alleen hare standvastigheid behouden, maar zij beloofde aan ééner der gerechtsdienaren, **BASILIDES** genoemd, die haar menschlievender, dan de andere, behandelde, en tegen de dolheid van het gemeen befchermd, dat zij van God voor hem de zaligheid bidden, en hem binnen kort zijne weldaaden vergelden wilde. Kort daar na, als van **BASILIDES**, bij zekere gelegenheid, een eed gevergd werd, gaf hij te kennen, dat het hem niet geoorloofd was te zweren, alzoó hij zich

Bijzonderheden
van POTAMIENA
en BASILIDES.

open-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 1-4.

II openlijk beled, een Christen te zijn, waar op hij
 BOEK
 VI gevangen genomen werd. En nu zegt men, zoo
 Hoofdst. drukt EUSEBIUS zich (*), omtrent deze bijzonderheid,
 na C. G. uit, dat hij aan fommige Christenen, tot reden van
 Jaar 193. zijnen overgang tot het Christendom, hebbe opgege-
 tot 235. ven, dat POTAMLÆNA, drie dagen na haren martel-
 dood, hem des nachts verscheenen zijnde, eene kroon
 op het hoofd gezet, en gezegd had, dat zij, op hare
 gebeden, zijne zaligheid van God had verworven, en
 dat hij eerstdaags zou opgenomen worden. Hier op
 gedoopt zijnde, werd hij des anderen daags onthoofd.
 Zoo verhaalt men ook, dat dezelfde POTAMLÆNA
 aan nog meer andere burgers te *Alexandrië* verschee-
 nen zijn, en die tot het aannemen van het Christen-
 dom overgehaald zal hebben. Daar EUSEBIUS zelve
 voor de echtheid dezer verschijningen niet instaat,
 zullen wij weinig reden hebben, om ze te geloven,
 maar wij zien, uit dergelijke berichten, hoe gereed
 vele Christenen thans reeds waren, om wonderbare
 verhalen aan te nemen, en hoe geneigd, om aan
 de voorbede der Martelaren, na hunnen dood, eene
 bijzondere kracht toe te schrijven.

PERPE-
 TUA EN
 FELICI-
 TAS.

In *Afrika*, mischien wel te *Karthago*, ondergin-
 gen, bij gelegenheid dezer vervolging, met meer
 Christenen, twee vrouwen PERPETUA EN FELICITAS
 den dood voor het Christendom, wordende met het
 zwaard onthoofd. Vergeefs zocht de Vader van
 PERPETUA zijne dochter door gebeden en tranen te
 bewegen, dat zij haar leven zou behouden, door
 haar

(*) *Hist. Eccles.* VI. 5.

haar geloof te verzaken. FELICITAS, die zwanger was, beviel in de gevangenis van een dochtertjen; als zij zwaare weeën leed, werd haar gevraagd: Hoe zij het, nu zoo van pijn keimende, maken zou, wanneer zij ter dood gebracht zou worden? Waar zij op antwoordde: „Nu lijde ik, het geen ik lijde, „maar dan zal hij in mij lijden, die voor mij ge- „leden heeft.” Men vindt nog meer bijzonderheden van deze Martelaresfen opgetekend, als, verscheiden gezichten, verschijningen en voorzeggingen, waar uit sommigen een besluit hebben afgeleid, dat zij *Montanisten* geweest zijn, die gewoon waren, zich op gezichten en voorzeggingen te beroemen. Alhoewel wij nu niet willen ontkennen, dat onder de Martelaren van deze tijden vele dweepzuchtige Christenen en *Montanisten* geweest zijn, evenwel, gelijk SCHRÖCK te recht aanmerkt, weet men, dat ook andere Christenen, ten dezen tijde, gezegd worden, gezichten en ingevingen gehad te hebben; ook heeft AUGUSTINUS, ter eere van deze Martelaresfen, *Sermoenen* of redenvoeringen gehouden, die het eerst te Parijs in 1654 zijn uitgegeven. Bij deze voorbeelden van Christenen, die, om het geloof, bij deze vervolging, gedood zijn, kan men nog voegen de Geschiedenis der Martelaren te *Scillita* in *Afrika*, die eenige leerzame omstandigheden bevat. (*) Deze vervolging hield aan, met min of meer hevigheid, tot den dood van den Keizer SEVERUS, in het jaar 211.

Ve-

(*) Men zie RUINART *Acta Martyr. Sincera* p. 86. en 90. volgg.

II Vele Christenen ontweken deze vervolging, door
 BOEK de vlucht; dus begaf zich CLEMENS, de opvolger
 VI van PANTENUS, in het Leerärämbt op de School
 Hoofdft. van *Alexandrië*, van daar in het jaar 202 naa *Jeru-*
 na C. G. te *Alexandrië*, van daar in het jaar 202 naa *Jeru-*
 Jaar 193. *salem*, of *Ælia Capitolina*. Van hem en zijne
 tot 235. ſchriften moeten wij hier een kort verflag geven.

CLEMENS TITUS FLAVIUS CLEMENS (*) ALEXANDRINUS,
 van Alex- of van *Alexandrië*, genoemd, ten einde hem van
 andrië. CLEMENS ROMANUS, of van *Rome*, te onderſchei-
 Bijzon- den, wegens zijne geleerdheid *de verwonderlijke* ge-
 derheden heeten, had zijne letteröfeningen te *Atheenen*, het-
 van hem. welk fommigen als zijne geboorteplaats opgeven, be-
 gonnen, in *Afië* vervolgd, en te *Alexandrië* vol-
 tooid, alwaar hij eerst een leerling, en naderhänd
 de opvolger, van PANTENUS geworden is, in het jaar
 191. Hij was te gelijk Ouderling in de Gemeente
 te *Alexandrië*, tot hem de vervolging onder SEVE-
 RUS noodzaakte naa *Jerufalem* te wijken, alwaar
 hij, gedurende zijn verblijf, veel tot bemoediging
 en nut der Gemeente toebragt, volgens het getui-
 genis van derzelve Bisfchop ALEXANDER. (†) Na
 den dood van SEVERUS naa *Alexandrië* wedergekeerd,
 is hij niet lang daar na, onder de regeering van CA-
 RACALLA, aldaar overleden tusſchen de jaaren 217,
 en 220.

Zijne ge- CLEMENS heeft bij ouden en nieuwen eenen groo-
 leerdheid. ten roem van geleerdheid, waar in hij alle voorgaan-
 de Leeräars der Christenen, wier ſchriften onzen tijd
 be-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 13.

(†) Bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 11.

bereikt hebben, ver overtrof. Hij had eene groote beleezenheid in de werken der Heidenfche Schrijvers, en niet min ervarenheid in de leerftellingen der Heidenfche Wijsgeeren. Met de fchriften der Christenen, echte en onëchte, was hij, insgelijks, gemeenzaam. Alle deze kundigheden fpreidt hij, in zijne Werken, rijklijk ten toon; en volgde dus het voorbeeld van zijnen Leermeester PANTENUS, om de Heidenfche Geleerdheid met de leere van het Christendom te paaren. (*) Bijzonder zocht hij de Wijsgeerte der Grieken en den Christelijken Godsdienst tot één famenftel te brengen, waar in hij zich, als een *Eclecticus*, gedraagt, kiezende uit alle de bijzondere aanhangen, het geen hem best aanftond, en het nuttigst voorkwam, in het leerftellige, meest de *Platonisten*, in het zedekundige, de ftrengheid der *Stoïcynen* volgende. Met dit alles mist men orde en geregeldheid, in het geen hij fchrijft, en dikwijls is hij, door zijnen bloemrijken en leenfpreukigen ftijl, volftrekt onverftaanbaar. Om de gezochte overëenftemming tufchen het Christendom en de Wijsgeerte te vinden, geeft hij dikwijls de allervreemdste verklaringen van de gezegden en leere des Bijbels; met één woord, wanneer men zijne Schriften leest, zal men zich meer over zijne beleezenheid, dan wel over zijn oordeel en wijsheid, verwonderen.

CLEMENS heeft verſcheiden werken gefchreven. Drie derzelven hebben onzen tijd bereikt; het eerste
 Zijne Schriften.
 noemt

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

(*) Boven *Bladz.* 229.

II noemt hij *πρόρηπτικός λόγος*, *Vermanings-reden* aan
 BOEK VI de Heidenen, in welke hij de ongerijmdheid van het
 Hoofdst. VI Heidensch Bijgeloof bestrijdt, en de Heidenen aan-
 na C. G. maant, om het Christendom aan te nemen. Het
 Jaar 193. tweede werk, hetwelk in drie Boeken is afgedeeld,
 tot 235. en dat hij den naam van *παιδαγωγός*, de *Onderwij-
 zer*, of *Zedenbestuurer*, noemt, behelst in zich een
 onderwijs van leven en gedrag, waar door zich de
 Christenen van de Heidenen behooren te onderscheiden,
 en de pligten, die zij te volbrengen hebben. Men heeft
 dit tweede Werk doorgaands voor een samenstel van
 zedekunde aangezien; indien het daar voor zou moe-
 ten gelden, zou de zedekunde van CLEMENS zeer
 gebrekkelijk zijn; doch zijne bedoeling is enkel, de
 Christenen af te manen, van deel te nemen in de
 Heidensche zeden, gebruiken, vermaken, en feesten,
 waar door ook zijne lesfen dikwerf vrij streng zijn,
 waar toe zijne liefde voor de *Stoïcynsche* Wijsgeerte,
 het land, waar hij leefde, en deszelfs lichtsgefeld-
 heid, als ook het karakter der inwoneren, veel toe-
 brachten. Dit Werk schreef hij meer bepaald voor
 gemeene Christenen, schoon hij niet kan nalaten,
 ook daar in zijne geleerdheid te pas te brengen.

Zijn derde Werk, welks volledige titel is, *των κατά
 την αληθνή φιλοσοφίαν γνωστικων ἱπομνηματικων σημειώσεων*.
Tapijtwerk van herinneringen, (of *aanmerkingen*,)
van verhevene kennis naar de waare Wijsgeerte,
 is bestemd voor meer verlichte Christenen; hij noem-
 de het *tapijtwerk* of *tapisserijën*, omdat het eene
doorëengeveefde verzameling in zich vervat, van Chris-

Christelijke kundigheden en Wijsgeerige geleerdheid; de benaming van *verhevene kennis*, of *Gnostische herinneringen*, doelde op de *kennis*, (*Gnosis*,) waar op de *Gnostieken* gewoon waren te roemen, en waar tegen CLEMENS wilde aantonen, dat de waare leere der Christenen de echte verhevene kennis en wijsheid behelst; eindelijk de *waare Wijsgeerte* is bij CLEMENS de Christelijke Godsdienst-leere, die men, reeds vóór hem, als de waare *Wijsgeerte*, tegen over de Heidensche Wijsgeerte had beginnen te stellen, om haar bij de Heidenen te meer achtbaarheids te geven. In dit Werk, brengt CLEMENS allerhande aanmerkingen, uit Christelijke en Heidensche Schriften, bij een, opdat de Christenen leeren zouden, hoe ook geleerdheid hun voege, en zij die, ter bevordering van het Christendom, konden en behoorden te gebruiken. In de daad, een loflijk en prijswaardig oogmerk, doch, waar omtrent CLEMENS zich zelve dikwils al te zeer, aan eenen valschen schijn van geleerdheid, heeft vergaapt, vele ongerijmde gevoelens en stellingen, en zeldzame verdraajingen der Heilige Schrift waagende, en losse onbewezen verhalen en onëchte geschriften te ligtgelovig aannemende, en tot zijn oogmerk gebruikende; behalven dat de stijl over het geheel zeer duister en ingewikkeld is, waar door zijne waare mening niet dan moeilijk, en vaak geheel niet, te vatten is. Trouwens, hij zelve schrijft (*): „Deze Boeken zullen de waarheid, „ vermengd met de leere der Wijsbegeerte, of lie-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *Strom. Libr. I. p. 326. ed. POTTERI.*

II „ ver, door dezelve bedekt en verborgen, bevatten;
 BOEK „ gelijkewijs de schaal de kern der vruchten be-
 VI „ dekt — Veel, het geen niets tot het hoofddoel
 Hoofdst. „ toebrengh, strekt toch den kunstenaar tot sieraad.
 na C. G. „ Voorts bezorgt ook eene menigvuldige geleerdheid
 Jaar 193. „ hem, die de hoofdleere voordraagt, meer goed-
 tot 235. „ keuring bij de toehoorders, boezemt den leerlingen
 „ verwondering in, en leidt hen tot de waarheid”—
 enz. En op het einde van dit Werk (*), wil hij,
 dat men zich over de verwarring en wanorde niet ver-
 wondere, die in dit zijn Werk heerscht, alzoo hij
 het opzetlijk dus heeft ingericht, opdat men genood-
 zaakt zij, het met meer opmerkzaamheid te lezen,
 en het goede met zorgvuldigheid uit te kippen.

Dit Werk bestaat, zoo als wij het thans hebben,
 uit zeven Boeken: of het, te vooren, uit agt bestaan
 hebbe, en dus één derzelve verloren zij geraakt,
 is niet zeker. Ten minsten, het geen als het *agste*
 Boek wordt opgegeven, is een Werk van een geheel
 onderscheiden inhoud, als behelzende onderwijs in de
 redeneerkunde, (*ars dialectica*), en dus schijnende een
 Boek te wezen, het welk behoort tot zijn verloren
 Werk, *ὑποπόπαις*, genaamd.

Andere
 Schriften
 van CLE-
 MENS.

Behalven de gemelde drie Hoofdwcrken van CLE-
 MENS, hebben wij, onder zijnen naam, nog eenige
 andere geschriften van minder aandelang. Eene ver-
 handeling: *Welk rijke wordt zalig?* ter verklaring
 van de uitspraak van JESUS, (MARK. X. 17. volgg.)
 is niet geheel de aandacht onwaardig. Min belang-
 rijk

(*) *Livr.* VII. p. 901, 902.

rijk is een ander gefchrift, dat onder zijnen naam gaat, doch misfchien van een' ander Schrijver is, en ten opfchrift heeft: *Uittekzel uit de Schriften van THEODOTUS, en der zoogenaamde Oosterfche leere, omftreeks de tijden van VALENTINUS.* Even weinig beduidend zijn *de uittekzels uit de Schriften der Profeten*, welke insgelijks als een Brokftuk van CLEMENS opgegeven worden. Alle deze Schriften zijn het volledigft te Oxford, in het jaar 1715, in twee Deelen in Folio, in het licht gegeven, door JOHN POTTER, Aardsbifchop van Canterbury, met aanmerkingen en ophelderingen.

II
BOEK
VI
Hoofdft.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Onder die Werken van CLEMENS, welken de tijd ons ontroofd heeft, was het merkwaardigfte zijne *ὑποδιπώσεις*, of *Onderwijzingen*, of *Verklaringen*, waar uit EUSEBIUS ons verfcheiden ftukken bewaard heeft. (*) FOTIUS (†), heeft 'er het volgend algemeen denkbeeld van gegeven: „ Het is over „ plaatzen des O. en N. Testaments opgefteld, „ die hij kortlijk verklaart. Men vindt 'er wel vele „ goede leeringen in; maar ook vele godloze ge- „ voelens. Want, hij leert, dat de Stoffe eeuwige „ is; dat God zekere denkbeelden door zijnen wil „ heeft voortgebracht; en dat de Zoon van God „ een Schepzel is. Hij geloofte, dat de Zielen van „ het ééne ligchaam in het andere verhuizen, en „ dat 'er reeds vele Werelden vóór ADAM beftaan „ heb-

Verloren
Schrift-
ten.

(*) *Libr. I. C. 12. II. C. 1, 2, 9, 14, 15. VI. C. 14.*

(†) *Biblioth. Cod. 109.*

II „ hebben. Hij laat EVA, op eene schandelijke wij-
 BOER „ ze, uit ADAM ontstaan. Naar zijn voorgeven heb-
 VI „ ben de Engelen bij vrouwen kinderen verwekt.
 Hoofdst. „ Het Woord zal niet waarlijk, maar alleen in
 na C. G. „ schijn, mensch zijn geworden: en 'er zal een
 jaar 193. „ dubbel Godlijk Woord zijn, waar van alleen het
 tot 235. „ geringste aan de menschen verschenen is, hetwelk
 „ hij eene kracht Gods noemt, die uit het Woord
 „ is voortgevloeid, en de harten der menschen door-
 „ drongen heeft. Dit alles zoekt hij uit de Heil.
 „ Schrift te bewijzen. Hij brengt nog vele andere
 „ slechte stellingen bij; het zij, dat hij, (CLEMENS,)
 „ zelve dit gedaan; of dat een ander onder zijn'
 „ naam die uitgestrooid heeft. Het oogmerk van
 „ dit geheele Boek is eene uitlegging te geven, van
 „ de twee eerste Boeken van MOSES, de Psalmen,
 „ de Brieven van PAULUS, en den Prediker van
 „ SALOMO."

Oordeel over hem. Men ziet, uit dit verslag van FOTIUS, hoe hij
 getracht hebbe, de eere van CLEMENS te redden,
 door de echtheid van gemelde Werk in twijfel te
 trekken; jammer is het, dat wij hetzelfde niet meek
 hebben, alzoo wij nu niet in staat zijn, alles be-
 hoorlijk te beoordeelen, en ondertuschen komen ver-
 scheiden van de door FOTIUS gemelde gevoelens in
 zijne nog overgebleven Werken voor. EUSEBIUS en
 HIERONYMUS spreken van hem altijd, met den groot-
 sten lof, van welken echter niet weinig moet afge-
 trokken worden, indien wij onpartijdig willen we-
 zen. Wie toch kan eene zoo geheimzinnige en duis-
 tere wijze van schrijven goedkeuren, als hij volgt,
 of

of het verbergen van waarheid, onder voorwendzel, dat zij zou kunnen misbruikt worden? of het draajen en wringen der Heil. Schrift, om haar met de Grickfche Wijsgeerte te doen overëenftemmen? Deze zucht, om zekere, ik weet niet welke? meer verheven wetenfchap te bejaagen, en geheimen te zoeken, door de eenvoudige letter der Heilige Schriften in leenfpreuken te veranderen, openbaart zich in meer oude Kerkleeräaren, doch in niemand fterker dan in CLEMENS van *Alexandrië*, en juist deze zucht is oorzaak geweest, dat men, hun gezag, in vervolg van tijd, zonder behoorlijk onderzoek, volgende, de Christelijke leere, verbasterd en misvorind heeft, door vele met haar onbestaanbare bijvoegzelen.

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

Het zou den Lezer eer verveelen, dan vermaaken, indien ik hier uittrekzels, uit zijne Werken, plaatfte, waarom ik mij zal vergenoegen, met eenige voorbeelden van fommigen zijner bijzondere gevoelens bij te brengen, welke naderhand onder de Christenen verder zijn voortgeplant en uitgebreid. Ééne zijner voornaamfte onderftellingen, die grooten invloed op alles heeft, is, dat JESUS eene hooger Kennis of Wetenfchap, aan de Apostelen PETRUS, JAKOBUS, JOÄNNES en PAULUS, heeft medegedeeld, die, van Vader tot Zoon, is overgeleverd en bewaard, welke CLEMENS, in zijn Werk, zoo ver zijn geheugen toelaat, en hij het oorbaar vindt, wil voordragen. (*) Door zulke onderftellingen moest het

Voorbeelden van zijne gevoelens. Over de overlevering eener geheime leere.

(*) Dit fchrijft hij, in het begin van zijn *Tapijtwerk*,

II gezag der *overleveringen*, van tijd tot tijd, toene-
DOEK men; in het eerst bepaalde men dezelve voornaam-
VI lijk tot gebruiken in den eeredienst, en tot zekere
Hoofdst. bijzondere gezegden of verrichtingen van JESUS en
na C. G. de Apostelen, gelijk wij gezien hebben, CLEMENS
Jaar 193. ging reeds verder, en hoe zeer hij, onder zijne *ge-*
tot 235. *heime* overgeleverde leere, niet zoodanige leerstukken
 begreep, die tot het wezenlijke van het Christendom
 behoorden, maar daar door verstond, verhevener Wijs-
 geerige verklaringen van de leere van dien Godsdienst,
 ook wel geheimzinnige uitlegging van de Heilige
 Schrift, wier letterlijke zin alleen voor gemeene le-
 zers of hoorers ondersteld werd, evenwel was deze
 mening des te gevaarlijker, omdat zij zoodanige
 overleveringen tot CHRISTUS zelven terug bracht,
 en te gelijk den weg voor stoute geesten opende,
 om verder te gaan, en geheel nieuwe gevoelens, en
 van het Christendom vreemde stellingen, op den-
 zelfden grond te vestigen en te verspreiden. Men
 kan, ondertusfchen, van deze zucht, voor geheime
 leere, en leenspreukige verklaringen der Heil. Schrift,
 welke CLEMENS en andere oude Kerkleeräars zoo
 sterk openbaren, gemakkelijk reden geven; zij wilden,
 door blijken van geleerdheid, de opmerkzaamheid en
 achting der Heidenen voor het Christendom opwek-
 ken, en te gelijk, aan de *Gnostieken*, die op hun-
 ne kennis roemden, toonen, dat zij, door de echte
 over-
 in het I. *Boek*, zoo als het naamlijk thans voorhanden
 is. Men vergelijkte eene plaats, uit één zijner verloren
 Werken, aangehaald bij EUSEBIUS *Hist. Eccl.* II. 1.

overlevering, die kennis bezaten, welke de *Gnostieken* valschlijk voorwendden; te *Alexandrië* had *FILO*, de Jood, zich door zijne leenspreukige uitleggingen der Heilige Schrift, in het bijzonder, eenen naam verworven, en was bij *CLEMENS*, en andere Leeräars der Christenen aldaar in hooge achting, waar door zij te eer genoopt werden, zijn spoor te betreden.

Daar *CLEMENS*, in navolging van zijnen leermeester *PANTENUS*, zoo veel werks maakte van de Grieksche Wijsgeerte en geleerdheid, en die met het Christendom wilde gepaard hebben, gelijk dit openlijk zijne pogingen in zijne werken bedoelen, kan het ons niet bevreemden, dat hij ten voordeele van die Wijsgeerte zoo sterk spreekt, dat hij schrijft: „ Voor 's Heeren komst was de Wijsgeerte voor de „ Grieken nodig tot rechtvaardigheid. Thans is zij „ in zoo verré nuttig tot Godzaligheid, dat zij eene „ voorbereiding is voor die genen, welke vervol- „ gends, door overtuiging, tot het geloof komen. (*) Elders zegt hij: „ Dat God aan den Heiden, op- „ dat hij tot zijne volmaaktheid mogt komen, de „ Wijsgeerte geschonken heeft, gelijk aan de Jooden „ de Wet. Hij heeft hem, Zon, Maan, en Starren „ gegeven, ter verëring, (DEUT. IV. 19.) opdat „ niet de Heidenen, geheel zonder God en Gods- „ dienst zijnde, geheel zouden ontkomen ” (†)

Van

(*) *Stromat. Libr. I.*

(†) *Stromat. Libr. VII.*

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Over de
waarde
der Hei-
denfche
Wijsgeer-
te.

II Van de Godheid van JESUS, het Woord van God, spreekt hij dikwijls zeer nadrukkelijk, op zeer vele plaatsen. Onder anderen zegt hij (*): „De *Logos* des Vaders van allen, is geen Woord, dat uitgesproken wordt (†), maar Gods Wijsheid en blijkbare goedheid, zijne almachtige en waarlijk Godlijke kracht, zijn almachtige wil.” Het derde Boek van zijnen *Onderwijzer*, (*Pædagogus*,) eindigt met eene *Doxologie*, of Godsverheerlijking, waar in wij, „onzen lof en dank toebrengen aan den eenigen Vader en Zoon, den Zoon en Vader onzen *Onderwijzer* en Leeräar, te gelijk ook met den Heiligen Geest. Alles (behoort) aan den éénen, in wien alles is, door wien alles één is, door wien de eeuwigheid is, wiens leden allen zijn, wiens de heerlijkheid en eeuwen zijn, wien heerlijkheid zij, en nu en in eeuwigheid. Amen.” Ondertuschen, blijft het, wegens zijnen duisteren en ingewikkelden stijl steeds moeilijk, om zijne gevoelens omtrent de Godheid van JESUS, en omtrent de leere van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te bepalen. De volgende plaats (§) zal echter dit zijn gevoelen wel het duidelijkst opgeven. „De natuur des Zoons is de volmaaktste en heiligste — en die het allermaast komt aan den eenigen Almagtigen of Albeheerscher.” Deze benaming geeft CLE-

MENS

(*) *Stromat. Libr. V.*

(†) *προλογος.*

(§) *Stromat. Libr. VII.*

MENS in zijne Werken altijd aan God den Vader II
 alleen, gelijk ook dien van *God van allen*. Nu ver- BOEK
 volgt hij: „ De Zoon beschikt alles naar den wil VI
 „ des Vaders, en vergist zich zelve nooit in zijn Hoofdſt.
 „ bestuur. Hij is niet gedeeld, niet afgeſcheiden, na C. G.
 „ gaat niet van de ééne plaats tot de andere over, Jaar 193.
 „ maar is overal ten allen tijde, en door niets be- tot 235.
 „ perkt. Hij is geheel Vaderlijk verſtand en licht,
 „ geheel oog, alles ziende, alles hoorende, alles
 „ wetende. Aan hem is het gantſche heil van En-
 „ gelen en Goden ontworpen.”

Boven hebben wij gezien, uit FOTIUS, dat CLE- Van JESUS
 MENS geloofd hebbe, dat JESUS, alleen *in ſchijn*, mensch-
 mensch geweest zal zijn, wat daar ook van zij, de lijke na-
 volgende plaats (*), geeft ten minſten te kennen, tuur.
 dat hij, aan het ligchaam van CHRISTUS, andere hoeda-
 nigheden, dan aan de gewoone menschlijke lichamen,
 toefchreef.” Het zou belaglijk zijn te geloven, dat
 „ het ligchaam des Heilands onderhoud en andere
 „ dienſten nodig zou gehad hebben; hij at, bij voor-
 „ beeld, wel, doch niet om zijns ligchaams wil,
 „ dat door Godlijke kracht onderhouden werd, maar
 „ om der genen wil, die bij hem waren, opdat nie-
 „ mand hunner vermoeden mogt, dat hij geen mensch
 „ ware.”

Ten opzichte van JESUS verdienſten tot heil der Van JESUS
 menſchen, zullen wij alleen deze plaats uit zijnen verdienſ-
Onderwijzer aanhalen: „ De Zon der gerechtigheid ten.
 „ breidt zich over het menſchdom algemeen uit,
 „ even

(*) *Stromat. Libr. VI.*

II „ even gelijk de ligchaamlijke Zon alles beſchijnt.
 BOEK „ Hij heeft den dood ten leven gekruist, den mensch
 VI „ van het verderf gered, en hem in de bovenlucht
 Hoofdſt. „ opgehangen, en daar hij verderflijk was, in een
 na C. G „ onverderflijk leven verplant. Volken heeft hij tot
 Jaar 193. „ het goede gewezen, en een waar leven indachtig
 tot 235. „ gemaakt, en ons een waarlijk groot erfdeel ge-
 „ ſchonken, den mensch, door zijne hemelfche lee-
 „ re, vergodende, ” (naar het beeld Gods vernieu-
 „ wende.) — „ Zoo groote en zoodanige werkingen
 „ en gaven maakt hij u deelächtig voor een weinig
 „ geloof — maar de zonde is de eeuwige dood. ”
 Een weinig vroeger had hij gezegd. „ Den mensch,
 „ die door de *lust* of *begeerte* (*) verleid en van
 „ het verderf gebonden was, heeft hij vrij gemaakt,
 „ en toont zulks door zijne (aan het kruis) uitge-
 „ spannen armen. — De Heer is gevallen, maar de
 „ mensch weder opgeſtaan: en die uit het Paradijs
 „ verjaagd was, ontvangt, tot eenen grooten loon
 „ van *gehoorzaamheid*, den Hemel. ”

Vanden
 vrijen
 wil.

Uit deze plaats blijkt ons tevens, wat CLEMENS
 aan des menſchen *vrijen wil* oordeelde te moeten
 toekennen. Dit krijgt meer opheldering uit het geen
 hij tegen de *Gnosticken* beweert, om te bewijzen,
 dat geboorte en leven op zich zelve niet kwaad
 zijn: „ Laat hen ons zeggen, of een pas geboren
 „ kind gehoereerd heeft? of hoe iemand, die nog
 „ niets

(*) Dus verklaart hij teenſpreukig de *ſlang*, die EVA
 verleidde, zonder echter, naar het ſchijnt, den letterlij-
 ken zin te willen verwerpen.

„ niets verricht heeft, onder den vloek van ADAM
 „ gevallen zij? Hun blijft dan niets overig, dan dat
 „ zij, bij gevolgtrekking, zeggen, dat de geboorte
 „ niet alleen van het ligchaam, maar ook van de
 „ ziel, door, en om welke, het ligchaam bestaat,
 „ zondig is. En wanneer DAVID zegt: *Ik ben in*
 „ *zonden ontvangen*, enz., zoo noemt hij wel, als
 „ Profcet, EVA zijne *Moeder*; maar EVA was de
 „ Moeder der levenden: en alhoewel hij in zonde
 „ ontvangen is, echter was hij niet zelve in zonde,
 „ noch zelve zonde.” enz. Meermalen spreekt hij
 „ duidelijk en sterk van des menschen vrijen wil en
 „ werking, schoon hij die tevens paart en samenvoegt
 „ met de Godlijke genade en werking. (*) „ In den
 „ mensch, als een vrij wezen, is eene vrijë wils-
 „ verkiezing, maar in God het geven, als Heer en
 „ Bestuurer. Hij geeft aan die *willen*, en met allen
 „ vlijt *streven*, en *bidden*: want God dwingt niet,
 „ alzoo geweld strijdig is met Gods natuur, maar
 „ hij schenkt aan de genen, die hem zoeken, enz.”

Omtrent den staat na de dood, heeft CLEMENS, Omtrent
 inzonderheid, vreemde gevoelens geëit. Zijn vol- eenen
 maakte Christen, de waare *Gnostiek*, is een waar tu schen-
Ouderling en *Diakon* der Kerk, dat is, een Die- staat na
 naar van den Godlijken wil, en zal eens, zegt hij, den
 „ indien hij niet hier reeds met den *Bischoffelijken* dood.
 „ zetel verëerd is, gelijk JOÄNES in de Openbaring
 „ zegt, op de 24 troonen zitten, om het volk te
 „ rieh-

(*) In zijne Verhandeling: *Welke rijke zalig wordt?*
 C. 10.

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

II „ richten. Want de ambten der *Bisfchoppen*, *Oud-*
 BOEK „ *ften*, en *Kerkendienaaren*, zijn, gelijk ik geloof,
 VI „ nabootzingen van de heerlijkheid der Engelen, en
 Hoofdst. „ van de inrichting, welke, volgens de Heilige
 na C. G. „ Schrift, voor die genen bestemd is, die naar het
 Jaar 193 „ voorbeeld der Apostelen geleefd hebben, van de-
 tot 235. „ ze schrijft de Apostel, dat zij in de wolken zul-
 „ len opgenomen worden, en eerst *Dienaren*, (*Di-*
 „ *akonen*,) vervolgens door eenen hooger trap van
 „ heerlijkheid, onder de *Ouderlingen* aangenomen,
 „ worden, tot dat zij zullen opwasfen tot eenen
 „ volkomenen man.” — Verders, behalven de vol-
 maakte Christenen, welke aan de Engelen gelijk zul-
 len wezen, laat hij niet alleen zulken, die aan de
 driften en onmatigheid onderworpen zijn, van hunne
 zonden, door zekere straffen, reinigen, vóór dat zij
 tot hunne woonstede in den hemel komen; maar ook
 die genen, welke hij *Gelovigen* noemt, zullen, wegens
 hunne zonden, een gelijk lot na den dood onder-
 gaan, en zelfs alsdan zich niet tot de hoogste za-
 ligheid der volmaakten verheffen. De wijze de-
 zer zuivering door straffen beschrijft hij niet na-
 der, maar zegt, dat de gelovige zich daar over
 bekommert, dat hij nog niet zoo ver gekomen is,
 als anderen; ook wordt hij door schaamte wegens
 zijne begane overtredingen getroffen, en dit zullen
 voor hem de hardste straffen zijn. Men ziet, uit
 het één en ander, hoe veel deze Kerkleeráar van
 de *Platonische* en *Pijthagorische* Wijsgeerte heeft
 overgenomen, en veel zelfs heeft, dat naar stellingen
 der *Gnostieken* finaakt. Tevens kan men opmer-
 ken,

ken, uit welken oorsprong, in vervolg van tijd, een reinigings- of zoogenaamd *vagevuur*, ontstaan is, waar van in de Heilige Schriften geene spoor te ontdekken is.

Ten opzichte van het Heilig Avondmaal, vinden wij, bij CLEMENS, in gevolge zijne zucht voor leenspreuken, de aanmerking, dat MELCHIZEDEK, *brood en wijn geheiligd, ten voedsel gegeven heeft, tot een voorbeeld van de Eucharistie*, of het *dankmaal*.(*)

Elders (†) de Christenen tegen dronkenschap waarschuwende, voegt hij 'er bij: „ Christenen hebben „ eenen edeler drank, het *bloed* van CHRISTUS. „ Het bloed nu des Heeren is van eene dubbele natuur. Een ander naamlijk, is zijn ligchaamlijk „ bloed, waar door wij van het verderf verlost zijn. „ Een ander zijn geestelijk, dat is, waar mede wij „ gezalfd worden. En dit is het bloed van JESUS „ drinken, dat wij des Heeren onverderlijkheid deel „ „ ächtig worden.” Voorts verklaart hij zich daar genoegzaam op dezelfde wijze, omtrent de verëeniging van het *Woord*, den *Logos*, met het brood en den wijn, als wij te voren van IRENEUS gezien hebben. (§)

Wij sluiten ons verslag van CLEMENS met zijne merkwaardige aanmerking over den Marteldood (**): „ Som-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.
Over het
Heilig
Avond-
maal.

(*) *Stromat. Libr. IV.*

(†) *Pædag. Libr. II. C. 2.*

(§) Zie boven *Bladz. 160.* en vergelijk *VENFMA. TON. III. Hist. Eccles. pag. 480, 481.*

(**) *Stromat. Libr. IV.*

II „ Sommige Kettters bewèeren, dat het waare Marte-
 BOEK „ laarfchap beftaat in de kennis van den waaren
 VI „ God. Dit geven wij toe. Doch het is valsch,
 Hoofdft. „ en godloos, wanneer zij 'er bijvoegen, dat die
 na C. G. „ gene een zelfmoorder is, die God door zijnen
 Jaar 193. „ dood belijdt; hoewel het eenigermate gezegd kan
 tot 235. „ worden, van zulken, die den dood moedwillig
 over den „ zoeken, en zoodanigen zijn 'er, die met den naam
 Martel- „ tot ons behooren, die zich zeer beijveren, om
 dood. „ zich zelve over te leveren, en die uit haat tegen
 „ den Schepper, op eene ellendige wijze, naar den
 „ dood ftreeven, zulke kunnen gezegd worden, zich
 „ zelve uit het leven te helpen, zonder eigenlijk
 „ Martelaars te zijn, alhoewel zij openbare lijfftraf-
 „ fen dulden.” Uit deze plaats zien wij, dat CLE-
 MENS door eenen *Martelaar* verftaat, iemand, die
 niet alleen den waaren God kent, maar die ook om
 zijn geloof lijden ondergaat, doch tevens blijkt ons,
 uit dezelve, het geen wij reeds gelegenheid hebben
 gehad, om op te merken, dat vele Christenen, het
 zij uit dweep- of ijdele eerzucht, zich zelve meer-
 malen moedwillig aan vervolgingen hebben blootge-
 geven.

Dit zij genoeg, om ons CLEMENS te doen ken-
 nen, als eenen Kerkleeraar, wiens geleerdheid of be-
 lezenheid onbetwiftbaar is, maar die echter dien
 uitbondigen roem niet verdient, welken velen der ou-
 den hem gegeven hebben, en wien zijne niet behoortijk
 beftuurde zucht, om de Wijsgeerte der Heidenen
 dienstbaar te maken aan, en te doen overëenftemmen
 met, de leere van het Christendom, aanleiding gege-

ven heeft, tot verscheiden meningen, onbestaanbaar met de eenvoudigheid van de leere van JESUS, en de Apostelen, gelijk reeds bij sommige vroeger Kerkleeräaren, dergelijke zucht dezelfde gevolgen gehad had, welke zich, ongelukkig, van tijd tot tijd, verder onder de Christenen hebben uitgebreid. (*)

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235

Terwijl vele Christen-Leeräars, in de Wijsgeerte der Heidenen niet onërvaren, van JUSTINUS den *Martelaar* reeds af, hun werk maakten, om aan te toonen, dat bij de voortrefflijkste Heidensche Wijsgeeren velen van de voornaamste waarheden des Christendoms te vinden waren, het zij dan, dat zij, volgens hen, de kennis derzelve hadden, door eene algemeene verlichting des verstands, waar mede het eeuwig Woord van God, de *Logos*, hen ook zou verlicht hebben, of door omgang en verkeerling met de Jooden en derzelve Schriften; en terwijl deze Christelijke Leeräaren daar van gebruik maakten, tegen de Heidenen, om hen de Christelijke leere te doen eerbiedigen, als de volmaakte Wijsgeerte, welke, terwijl de Heidensche Wijsgeeren onderling twistten en streden, de waarheid eenstemmig en duidelijk behelsde en voordroeg, kwam 'er, bijzonder te *Alexandrië*, in *Egypte*, eene nieuwe gezindte van Wijsgeeren op, welke de strijdende aanhangen der Wijsge-

AMMONI-
US SAC-
CAS slicht
de Eelec-
tische of
nieuw-
Platoni-
sche ge-
zindte.

(*) Men zie verders over hem het oordeel der laater geleerden, CLERICUS, BRUCKER, MOSHEIM, SEMLER, RÖSSLER, aangehaald door SCHRÖCK, *Kirch-Gesch.* III. Th. S. 289.

II geeren poogde te verëenigen, door geenen derzelve
 BOEK geheel aan te nemen, maar uit de gevoelens en fa-
 VI menftellen van allen uit te kiezen, het geen men
 Hoofdst. voor waarheid moest houden, en dit behoorlijk te
 na C. G. verbinden. Zij gaven zich den naam van *Eclectici*,
 Jaar 193. tot 235. *uitkiezers*, en POTAMO, een Wijsgeer te *Alexandrië*,
 was één der ijverigften, om de voornaamfte gezindheden der Wijsgeeren, die toen nog bloeiden, op deze wijze overëen te brengen; na hem vormde AMMONIUS SACCAS, het eerst, een volledig famenftel, het welke alle andere famenftellen verëenigen, en als 't ware, in één smelten zou.

Zijne ge- Deze AMMONIUS, een geleerd man, was uit
 fchiede- Christen ouders geboren; hij draagt den bijnaam
 nis. SACCAS, omdat hij in zijne jeugd zijn beftaan had, met koornzakken te dragen, bij het laaden en losfen van vaartuigen, doch zich aan de beëfeningen der wetenschappen overgevende, en daar in, spoedig, zeer groote voortgangen makende, beflot hij, op het voetspoor van POTAMO, het geen deze aangevangen had, te voltoojen, en, om van alle twisten en verdeeldheden onder de Wijsgeeren, ja zelf tufchen hen en de Christenen, een einde te maken, een nieuw leergebouw te vormen, in het welk alle leerftellingen een punt van verëeniging konden vinden. Dit gelukte hem in zoo verre, dat hij het hoofd van eenen nieuwen, onder de Heidenen den laatften, aanhang of gezindte, geworden is, die men, behalven de *Eclectifche*, ook omdat zij veel uit de Wijsgeerte van PLATO overnam, de *Platonifche*, en
 ter

ter onderscheiding, de *nieuwe Platonische* genoemd heeft, doch die men beter eene *Sijncretistische*, of *Samensmeltende*, of ook wel, naar *Alexandrië*, de *Alexandrynsche* noemt. AMMONIUS, ingenomen met zijn ontwerp, en een bewonderaar der Heidenfche Wijsgeerte, zal, volgens een bericht van PORPHYRIUS, bij EUSEBIUS (*) aangehaald, het Christendom verlaten hebben, en tot het Heidendom overgegaan zijn. EUSEBIUS wederspreekt dit, en verzekert, dat hij niet alleen een Christen gebleven is, maar ook Boeken ten voordeele van het Christendom geschreven heeft, waar mede ook HIERONYMUS overeenstemt (†). Dit strijdig bericht heeft de geleerden van laater tijd verdeeld, van welken sommigen aan PORFYRIUS geloof geven, meenende, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, door twee lieden van denzelfden naam, AMMONIUS den Wijsgeer, en AMMONIUS eenen Christen-Schrijver, voor denzelfden te houden, onder dezen zijn de voornaamsten, FABRICIUS en LARDNER. Anderen, integendeel, verwerven het getuigenis van PORPHYRIUS, en volgen het gezag van EUSEBIUS, tot welke MOSHEIM behoort, die te vooren het eerste gevoelen omhelsd, maar naderhand hetzelfde veranderd heeft; (§) terwilt

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *Hist. Eccles.* VI. 19.

(†) *Catal. SS. Eccles.* C. 55.

(§) Men zie de aantekening op MOSHEIMS *Kerkgeschied.* I Deel, *Bladz.* 233. en de redenen, waarom hij meende, van gevoelen te moeten veranderen, in de *Nedige Ophelderingen* II Deel, *Bladz.* 110. *vulgg.*

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

---

wij anderen meenen, de beide getuigenissen te kunnen verëenigen, door te denken, dat AMMONIUS wel een *Christen* gebleven is, doch, die de leerstukken der *Heidensche* Wijsgeerte zoo behendig met de Christelijke leere verëenigde, dat hij, bij de Christenen, voor een' *Christen*, maar bij de Heidenen, voor een' *Heiden* doorging, en gehouden werd; en zeker, men vindt, in volgende tijden, eenige beroemde geleerden, die dus in het midden stonden, tusschen de belijdenis van het Heidendom en het Christendom, dat men over hen getwist heeft, tot welk van beiden zij behoord hebben. Het is des te moeilijker, tusschen de strijdige berichten van PORPHYRIUS en EUSEBIUS eene keuze te doen, omdat PORPHYRIUS, ter zelfde plaatze, een' openlijken misflag begaat, dewijl hij van ORIGENES schrijft, dat hij, van *Heidensche* ouders geboren, een *Christen* geworden is, daar wij echter zeker weten, dat LEONIDES, de Vader van ORIGENES, niet alleen een *Christen*, maar zelfs een Martelaar geweest is. Kon niet PORPHYRIUS een' dergelijken misflag begaan, omtrent AMMONIUS? En zelfs des te gereeder, daar hij deszelfs famenstel bewonderde, en 'er dus prijs op stelde, om dien grooten Wijsgeer als een' Heiden te begroeten. Aan den anderen kant, schrijft EUSEBIUS aan AMMONIUS Boeken toe, terwijl 'er zekere berichten zijn, dat hij geene schriften heeft nagelaten. Doch, mischien, zijn deze laatstgemelde berichten te verstaan van schriften, die zijn nieuw Wijsgeerig famenstel betreffen, zonder dat daar door beweerd wordt, dat hij volstrekt niets geschreven heb-

hebbe. Hoe het zij, AMMONIUS vond eene menigte
toehoorders en aanhangers, onder Christenen, on-
der welke men meent, dat ook ORIGENES geweest
is, (*) maar voornaamlijk onder Heidenen, onder
welke PLOTINUS, en naderhand PORPHYRIUS, JAM-
BLICHUS, en PROCLUS, zijn famenstel, met hunne
schriften, hebben voortgeplant. Hij is, in eenen
hoogen ouderdom, tusfchen de jaaren 230 en 250
overleden.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Dewijl AMMONIUS zelve zijn famenstel niet in ge-
fchrift nagelaten heeft, hebbende hij zelfs zijnen leer-
lingen verboden, zijne gevoelens onder de menigte
te verspreiden, doch welk verbod zij niet hebben
in acht genomen, kunnen wij hetzelfde alleen kennen
uit de fchriften zijner bovengemelde leerlingen en
aanhangers, die 'er ons ook breedvoerig verflag van
gedaan hebben, hoewel zij hetzelfde door bijvoegze-
len, gevolgtrekkingen, en opfierungen, aannemelijker
hebben willen maken. De hoofd-onderftelling van
AMMONIUS was, niet alleen, dat men, bij alle Wijs-
geerige en Godsdienstige gezindten waarheden aan-
treft, die men behoort uittekiefzen en aantenemen,
het geen, waarlijk, *Eclectisch* zou geweest zijn,
maar, dat zij allen dezelfde waarheid behelzen, wat
de groote grondbeginfels der waarheid betreft, dat
zij

(*) Men befluit dit, uit eenen Brief van ORIGENES,
aangehaald bij EUSEBIUS, *Hist. Eccles.* VI. 1. Doch in
welken echter ORIGENES zijnen leermeester niet met na-
me noemt, zoodat het eene bloote gissing blijft, of hij
AMMONIUS bedoeld heeft.

II zij alleen verschillen, in de wijze van zich uit te
BOEK drukken, en in eenige denkbeelden van weinig aan-
VI belang, en dat men ze slechts behoorlijk behoeft te
Hoofdst. verklaren, om ze tot de eerste zuivere waarheid te
na C. G. rug te brengen, en ze dus met malkander te verëeni-
Jaar 193. gen. Verder, onderstelde hij, dat deze zuivere waar-
tot 235. heid in het Oosten bekend geweest, en van ZORO-
ASTER, den stichter der Caldeeuwsehe Wijsgeerte, geleerd was, van wien de vermaarde Egyptische HERMES ze had overgenomen, en dat zij van dien weder tot de Grieken was gekomen, alwaar zij, door menigvuldig twisten, en haarkloven verduisterd, maar door PLATO, den besten uitlegger van HERMES, het zuiverst van allen bewaard was. Met deze oude Wijsheid hadden alle Godsdiensten oorspronkelijk overëengestemd, maar, doordien zij, het geen de oude Wijzen onder verbloemde uitdrukkingen en in beelden hadden voorgedragen, eigenlijk en letterlijk verstonden, heeft het Bijgeloof de overhand genomen, en den Godsdienst misvormd, welke tot die oude Wijsheid moet terug gebracht worden, hetwelk ook het doel van JESUS geweest is.

Op deze onderstelling, moest nu de oude Wijsheid der Oosterlingen en Egyptenaren, de leerstelsels van PYTHAGORAS, PLATO, ARISTOTELES, en der *Stoïcijnen*, ja zelfs de leere der Christenen, verëenigd worden, en wel tot het volgend famenstel. Alles, het gantsch Heel-al, heeft zijnen grond in God, vloeit uit God voort, en maakt, met God, één groot geheel uit. God heeft de Wereld van Eeuwigheid uit zich zelve geschapen, die dus eeniger-
 ma-

mate hem gelijk, en eeuwig is. Op dezelfde wijze, zijn ook alle zielen, en eene ontallijke menigte Goden, Engelen, Demons, en Geesten, uit God voortgevloeid. De zielen gaan door verschillende lichamen, tot zij, eindelijk, in God terug keeren. De hooger Geesten zijn door God tot bestuurders en opzieners der volken, en der algemeene Natuur, gesteld. Zij, die over Zon, Maan, en Starren gebieden, zijn onder hen de eerwaardigste en magtigste. Maar, onder de overige, meer aardfche, geesten, zijn vele wellustige en schadelijke: deze verlangen flachtöfiers van beesten; terwijl de anderen zich met onbloedige geschenken vergenoegen. Deze dienaars van den hoogsten God zijn zekere verëering waardig; zij hebben ook van God het vermogen, om ons lichaamljke weldaaden deelächtig te maken; maar de ziels-goederen moet men alleen van God verwachten. De geschiedenis der Goden heeft eenen verheevener zin, en moet, of uit de zedenleere, of uit de natuurkunde, verkfaard worden. Alles komt aan op den dienst van den eenigen God. Dezen volbrengen de gemeene lieden, volgens de voorschriften van hun land. Maar de wijze man, die zijne ziel reeds in deze Wereld tot de beschouwing en de naauwste gemeenschap met God kan opnellen, moet zich van alle hartstochten en bekooringen tot zonde, van alles, wat zijn ligchaam overvloedig voedt en versterkt, onthouden, maar daar tegen zich van het zinlijke tot hooger werkzaamheden wenden, en in de strengste deugd oefenen: dus wordt hij eindelijk het Godlijk wezen deelächtig. Zoo ver echi-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

II ter kan alleen zijne redelijke ziel geraken; maar niet
 NOEK de gevoelige natuurlijke. Deze laatste, die uit de stof-
 VI fe ontstaan is, heeft dit eigen, dat zij door zekere
 Hoofdst. zuivering bekwaam wordt, om de Ondergoden en
 na C. G. Demons te zien, daar mede te verkeerem, ze op te
 Jaar 193. roepen, en met hunne hulp wonderbare daaden te
 tot 235. verrichten, eene Godlijke kunst, bij hen *Theurgia*
 genoemd, naar welke niet eens alle Wijzen behoeven te streeven. Zoodanig iemand was JESUS, een van God bezielde man, Leerär van den zuiversten Godsdienst, en zeer ervaren in de *Theurgische* kunsten. Daaröm ontleenden de aanhangers van deze Wijsgeerte veel uit den Christelijken Godsdienst, doch zoo, dat zij alles naar hunne denkbeelden en gevoelens verdraiden. Zij spraken van den éénen hoogsten God, van drie Grondwezens in God, van de teeling of geboorte van het Godlijk verstand, en van de Schepping der wereld. Hunne zedenleere was voorts zeer streng, terwijl zij de pligten, die zij voorschreven, dikwijls met uitdrukkingen der Heilige Schriften van de Christenen voorstelden, waar door ongeöefenden ligtelijk, over de gelijkvormigheid derzelve met de Christelijke zedenleere, verwonderd moesten staan.

Beoor-
 deeling
 van dit
 nieuwe
 famen-
 stel.

Welk schijnbaar voorkomen deze Wijsgeerte ook in den eersten opslag mogt hebben, waar door velen overreed werden, om ze te omheizen, niets is echter blijbarer, dan dat zij, in de daad, nadelig was, niet alleen voor het Christendom, maar zelfs voor de waare Wijsgeerte. Dewijl het onmooglijk was, alle de zoo strijdige gevoelens der Wijsgeer-
 ren,

ren, onderling, en met het ware Christendom, te verëenigen, moest men dezelve, door allerhande verdichtzelen, en door de ééne zoo wel als de andere te verwringen, op eene geweldige wijze, doen schijnen overëentestemmen. Men verloor den waaren zin van de leerstelsels der ouden, en men opende een onafmeetbaar veld tot nieuwe twisten en spitsvinnigheden. Den Heidenfchen Godsdienst kon dit nieuwe stelsel, door vergezochte uitleggingen, niet baten, dewijl dezelve meestäl te gedrongen en onwaarfchijnlijk waren, ook kon men, in de daad, indien men, door middel van hetzelfde, het Christendom wilde beftrijden, dat doel niet bereiken, daar het terftond in het oog moest vallen, dat men het Christendom, naar zijne onderftellingen, geplooid, en in een valsch licht geplaatst had. Integendeel, moest elk opmerksaame tot de voortreffelijkheid van het Christendom befluiten, ziende, hoe Wijsgeeren, die de wereld met een nieuw licht wilden befchenken, zich, in verfehiden opzichten, kunstig naar het Christendom fchikten, en deszelfs flichter jesus moesten verëeren, als een' groot man, wiens wonderdaaden zij niet ontkennen konden, wezenlijk gebeurd te zijn, welke zij te vergeefs aan zekere geheime kunsten trachtten toe te fchrijven, of met de goochelftukken van anderen te vergelijken, die'er al te ongelijk aan waren.

Men kan echter niet ontkennen, dat dit zelfde famenftel een zeer groot nadeel aan het Christendom heeft veröorzaakt. Men kan wel niet bewijzen,

II zen, dat door hetzelfde één enkel Christen beweegd
 BOEK is geworden tot afval van zijnen Godsdienst; want
 VI het voorbeeld van AMMONIUS zelven, is onzeker,
 Hoofdst. en de afval van den Keizer JULIÄAN, welken men,
 na C. G. insgelijks, aan den invloed van dit famenstel toe-
 Jaar 193. fchrijft, had zijne aanleiding in andere omstandighe-
 tot 235. den, alhoewel dit famenstel daar bij tot een voor-
 wendzel kon dienen. Maar, dit zal wel zeker zijn,
 dat vele Heidenen, door dit famenstel begoocheld,
 terug zijn gehouden, om daadlijk het Christendom
 te omhelzen, dewijl dit famenstel leerde, hoe men
 het Christendom en deszelfs Stichter kon hoogäch-
 ten, zonder dat daar uit volgde, dat men hetzelfde
 noodzaaklijk behoefde te omhelzen, omdat men de-
 zelfde waarheden ook bij de Wijsgeeren meende te
 kunnen vinden.

Doch het grootste nadeel werd door dit famenstel
 veröorzaakt, doordien vele Christen-Leeräars, die bo-
 ven de gemeene Christenen wilden uitmunten, zich
 aan hetzelfde vergaapten, in de verbeelding, dat zij
 daar mede aan het Christendom voordeel konden
 doen. De genegenheid voor de Wijsgeerte van PLA-
 TO had reeds te vooren, gelijk wij gezien hebben,
 bij zulken, die, vóór dat zij Christenen werden,
 de Heidenfche Wijsgeerte hadden beöefend, te veel
 invloed gehad, om, alhoewel zij de Wijsgeerte met
 het Christendom verwisfeld hadden, echter van ver-
 fcheiden Wijsgeerige denkbeelden, bijzonder in de
 leere der Heilige Schriften, aangaande God den Va-
 der, Zoon en Heiligen Geest, gebruik te maaken, ten
 ein-

einde die leere te verklaren, en ze een Wijsgeerig voorkomen te geven. Thans lieten zij zich verleiden, om dit nieuw famenstel te verëenigen met de leere des Christendoms, waar door verscheiden, met het waare Christendom naauwlijks bestaanbare, begrippen van God, van de ziel des menschen, van derzelver toestand na den dood, van de aanroeping van overleden Heiligen, ook verscheiden gebruiken in den eeredienst, strenge en afgezonderde levenswijze, ter bevordering, gelijk men meende, van Godzaligheid, maar ook het gebruik van zoogenaamde *vrome bedriegerijën*, gedeeltelijk reeds uit de Platonische Wijsgeerte overgenomen, meer bevestigd, gedeeltelijk met nieuwe vermeerderd werden. (*) —

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Het

(*) Men heeft, over het nadeel, het Christendom, door het *Platonisme* der Kerkvaderen, bijzonder door dit *Nieuwe Platonisme*, toegebracht, verschillend geoordeeld: De verhandeling van MOSHEIM, *de turbata per recentiores Platonicos Ecclesia, in Disf. ad Hist. Eccles. pertin.* vol. I. pag. 90. is bekend; men vergelijke ook BRUCKER, *Hist. Crit. Philos. T. II. p. 189-462. Tom. VI. p. 360.* Sommigen, bijzonder in onzen tijd, hebben dit nadeel al te zeer vergroot, en gemeend, dat verscheiden leerstukken, die de Christenen altijd voor belangrijk en gewichtig gehouden hebben, hier aan hunnen oorsprong verschuldigd, en tot verderf van het Christendom ingevoerd zijn. Het tegendeel hier van is ons echter uit het beloop der Geschiedenis ten duidelijken gebleken. Doch, aan den anderen kant, heeft men vergeefsch getracht, de Kerkvaders geheel van het *Platonisme*, en eene

II
BOEK
VI
Hoofdst.
III C. G.
jaar 193.
tot 235.

Het was 'er echter verre af, dat de onderftellingen van het nut, welk de Wijsgeerte het Christendom kon toebrengen, bij de Christenen algemeen zouden geweest zijn; velen integendeel verklaarden 'er zich openlijk tegen, gelijk zelfs uit CLEMENS van *Alexandrië* blijkt, welke nodig oordeelde, tegen zulken zijne pen te fcherpen, en hen te wederleggen. Dan ook onder dezen gingen velen weder aan den anderen kant te ver, en wilden alle Wijsgeerte, alle Geleerdheid, uit de Kerk verbannen hebben, waar uit, gelijk het vervolg dezer Gefchiedenis zal aanwijzen, niet alleen vele twisten, maar ook groote nadeelen voor het Christendom, geboren zijn.

Men moet zich, ondertusfchen, niet verbeelden, dat de nieuwe Wijsgeerige aanhangers van AMMONIUS gunftiger omtrent de Christenen dachten, of min geneigd waren, dan ooit, om hen te haaten en te vervolgen. Integendeel, alle oude redenen van Godsdiensthaat bleven niet alleen in volle kracht, maar dewijl zij de Christenen befchouwden, als lieden, die zelfs de bedoelingen van hunnen Stichter JESUS bedorven hadden, en tegenwerkten, en wier waare gevoelens hunne bedoelde verëeniging van alle

verkeerde of ongelukkige toepassing van hetzelfde op het Christendom, vrij te plijten. Het laatste gefchrift over dit onderwerp, zoo veel mij bekend is, van KEIL, Prof. te *Leipzig*, vijf Verhandelingen: *De Doctoribus Veteris Ecclesiae culpa corruptae per Platonicas sententias Theologiae liberandis Lipsiae 1793-1797.* verdient gelezen te worden.

le gevoelens het meest in den weg stonden, stelden deze nieuwe Wijsgeeren, vervolgens, alle pogingen te werk, om het Christendom tegen te spreken, en als een gevaarlijk foort van Bijgeloof en Dweeperij, haatlijk te maaken, waar door de Geest van vervolging nieuwe aanmoediging verkreeg.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

De vervolging, die, onder SEVERUS, de Christenen trof, wekte, opdat wij den draad der Geschiedenis weder aanhechten, onder anderen TERTULLIANUS op, om de goede zaak van het Christendom, in meer dan één geschrift, te verdedigen, en hun ten voorpraak te dienen. Deze man heeft zich, één der eersten in de Westersche Kerk, eenen zoo grooten naam, door zijnen ijver, arbeidzaamheid, en geleerdheid, verworven, en wij kunnen, ten opzichte van de gebruiken, gewoonten, en toestand der Christenen van dien tijd, uit zijne geschriften zoo veel leeren, dat wij van hem aan onze Lezers een eenigzins breeder verslag verschuldigd zijn.

TERTULLIANUS
schrijft
eene verdediging
van het
Christendom.

QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS is, nog vóór het midden der tweede eeuw, te *Karthago*, in *Afrika*, geboren, alwaar zijn Vader, een Heiden, in den krijgsdienst eenen geringen post bekleedde; in zijne jeugd, en vóór zijne bekeering tot het Christendom, leidde hij, naar zijne eigene bekenenis, een vrij ongebonden en liederlijk leven. (*) Hij oefende echter zijne natuurlijke geestvermogens in allerlei wetenschappen, bijzonder in de rechtsgeleerdheid;

Zijne geschiedenis.

(*) *Apolog. C. 29. de Resurrect. Carnis Cap. 59.*

II heid; zoodat EUSEBIUS (*) hem prijst als zeer er-
 BOEK varen in de Romeinsche Wetten. Evenwel is hij
 VI onderscheiden van dien rechtsgeleerden, van wien
 Hoofdst. het één en ander in de *Pandecten*, of het Romein-
 na C. G. sche Wetboek. gevonden wordt, doch welke onder
 Jaar 193. scheidt. HADRIËAN geleefd heeft, en die eigenlijk TERTYL-
 tot 235. LIANUS heet. Men weet niets van zijne verrich-
 tingen of lotgevallen, vóór zijne bekeering tot het
 Christendom, en even min, wanneer of op welke
 wijze, en om welke redenen, hij het Christendom
 omhelsd en aangenomen heeft. Zoodra hij een Chris-
 ten was geworden, veränderden zijne zeden en ge-
 drag, en werden streng, ten uiterste naauwgezet,
 en gemoedelijk, waar toe hij, uit hoofde van zijne
 zwaarmoedige geëartheid, natuurlijk overhelde. Dat
 hij getrouwd geweest is, blijkt uit zijne Boeken aan
 zijne huisvrouw. Hij geraakte spoedig, door zijne
 kundigheden, en dengdzaam leven, bij de Christenen
 in achting, en werd, onzeker te *Rome*, of te *Kar-*
thago, tot Ouderling verkozen, terwijl hij zich, door
 zijne schriften, bij de Christen-Kerk begon verdien-
 stelijk te maken. Te midden echter van zijnen roem-
 rijken loop en jaaren, ging hij, omtrent het jaar 200,
 tot de partij der *Montanisten* over, zijnde, volgens
 MËRONYMUUS (†), daar toe gebracht, door den af-
 gunst en beschimpingen, die hij van de Romeinsche
 Geestelijkheid ondervond, welke zijne strenge deugd

en

(*) *Hist. Eccles.* II. 2.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 53.

en zeden, naar het schijnt, niet konden verdragen; doch, ook zonder zoodanige aanleiding, kan zijne geëartheid, die somber en tevens scherp en hevig was, gelijk uit zijnen stijl, ook in die schriften, welke hij, vóór dezen overgang tot de *Montanisten*, geschreven heeft, blijkt, ons dezen overgang genoeg begrijpelijk maken; en zijne geleerdheid kon hem, bij deze zwaarmoedige gesteldheid en eene verwilderde verbeeldingskracht, niet voor Dweepzucht bewaaren. TERTULLIANUS betoonde zich een' groot ijveraar voor den aanhang, tot welken hij zich verwoegd had, hij schreef niet alleen *zeven Boeken*, ter verdediging van de *Montanisten*, die verloren zijn (*), maar voer, in zijne meeste Werken, na dezen tijd geschreven, tegen de overige Christenen hevig uit, in welken hij hun verval der Godzaligheid met alle vuur bestrafte, terwijl hij hen doorgaands met den naam van *Pfijchici*, *natuurlijke* of *zinlijke* menschen, benoemde, maar aan zijnen aanhang den naam van *Spirituales* (*geestelijken*) geeft, welke de volmaaktheid des Christendoms bereiken, en de gaven en werkingen des Heiligen Geests kennen (†). Ondertusfchen behoort men in het oog te houden, dat de *Montanisten* en TERTULLIANUS altijd beweerd hebben, dat zij bij de eenheid des geloofs wilden blijven, dat hunne strengheid omtrent de zeden, en hunne Dweepzucht omtrent onmiddlijke openbaringen en ingevingen, geen of weinig invloed hadden, op het geen

zij

(*) Boven *Bladz.* 139.

(†) *De Monogamia c. 1.*

II zij van de leertellingen des Christendoms geloofden,
BOEK VI waar omtrent zij met de overige Christenen bleven
Hoofdst. overëenstemmen, waar uit men besluiten kan, dat,
na C. G. niettegenstaande zijne *Montanisterij*, de schriften van
Jaar 193. TERTULLIANUS voor ons zeer bruikbaar zijn, gelijk
tot 235. dan ook zijne achting bij de Westersche Kerk, altijd
 zeer groot is geweest, zoo zelfs, dat zeer vele van
 zijne bewoordingen en spreekwijzen uit zijnen stijl,
 in de Latijnsche taal dier Kerk, zijn overgenomen en
 in gebruik gebracht. TERTULLIANUS bleef, tot zij-
 nen dood toe, volharden bij zijne *Montanistische*
 gevoelens, en bracht zijn leven tot eenen hoogen
 ouderdom, tot hij hetzelfde, omtrent het jaar 220,
 of wat vroeger, eindigde.

Zijne Menigvuldige schriften heeft deze ijverige en werk-
schriften. zame man opgesteld, en in het licht gegeven, van
 welke wij 'er nog velen overig hebben, welke ver-
 scheidene malen, zoo afzonderlijk, als bij malkander,
 zijn uitgegeven. SEMLER heeft de laatste uitgave
 in Duitschland bezorgd, in 5 Deelen in Octavo 1769
 tot 1773. Waar bij SCHUTZ een zesde Deel 1776
 gevoegd heeft, hetwelk een *glossarium* of woorden-
 boek, en een' nuttigen Bladvijzer of Register, be-
 vat. Alle zijne schriften zijn in eene Latijnsche
 taal en stijl, aan TERTULLIANUS bijzonder eigen,
 door hem vervaardigd. Hij maakt gebruik van ver-
 ouderde, maar ook dikwijls van nieuwgevormde
 woorden, harde woordvoegingen, vreemde toefpe-
 lingen, ongelijkheid in den geheelen loop zijner
 reden, saamgedrongen korthed, gespitsde spreu-
 ken, en al te vernuftige tegenstellingen. Over het
 ge-

geheel is zijn stijl zoo duister, als zijn gantsche gettel somber en zwaarmoedig blijkt geweest te zijn. Tevens echter vergoedt hij zijnen Lezer de moeite, en het onāangename van dezen duisteren stijl rijklijk, door den gewigtigen en leerzamen inhoud, en de menigvuldige wetenswaardige zaken, zoo betreffende de leere en zeden der Christenen, als hunne lotgevallen, welke in deze zijne schriften voorkomen.

Verfcheiden Geleerden hebben onderzoek gedaan, naar den tijd, in welken TERTULLIANUS zijne bijzondere schriften heeft opgesteld, voornaamlijk, ten einde het onderscheid aan te wijzen, van zulken, die hij vóór, en anderen, die hij na zijnen overgang tot de *Montanisten* geschreven heeft; alhoewel J. W. HOFMAN (*) beweerd heeft, dat zij alle na dien overgang geschreven zijn, en dit is zeker, dat zijne sombere geāardheid, en stroeve stijl, in allen kan opgemerkt worden. Onder anderen, heeft D. NOËSSELT †) dit onderscheid, met zoo vele naauwkenrigheid, nagespoord, dat wij den uitflag zijner nasporingen den Lezer zullen mededeelen. Hij verdeelt dan de schriften van TERTULLIANUS in verfcheiden klassen. In de eerste, plaatst hij die schriften, over welker schrijftijd en rechtzinnigheid, als zijnde, vóór den gemelden overgang, door TERTULLIANUS geschreven, men vrij zeker kan zijn. Deze zijn zijn Boek *ad Martijres*,

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Gefchreven voor en na zijn overgang tot de Montanisten. Eerste Classe derzelve.

(aan

(*) *Disf. omnia Tertulliani in Montanismo scripta videri. Wittenberg 1738.*

(†) *De vera aetate scriptorum, quae supersunt Sept. Florent. Tertulliani cet. III. Disfert.*

II (aan de Martelaren,) in het jaar 197. Dit is eene
 BOEK vermaning aan Christenen, die om hun geloof ge-
 VI vangen waren, tot eendragt, moed, en standvastig-
 Hoofdst. heid — *de spectaculis*, (over de schouwspelen,) in
 na C. G. het jaar 198, behelzende vermaningen aan de *Catechu-*
 Jaar 193. *menen*, of onderwijzelingen, om de Heidensche schouw-
 tot 235. spelen niet bij te wonen — *de Idololatria* (over de
 Afgoderij,) in hetzelfde jaar. In dit Werk verklaart
 hij, wat men al voor Afgoderij te houden hebbe, te
 weten, niet alleen de waarneming van Afgodische
 plegtigheden, maar in het gemeen lopen alle zonden
 op Afgoderij uit; in het bijzonder, behoort daar toe
 het maken van Afgodsbeelden, de Starrenwichelarij,
 het onderwijs in Heidensche Wetenschappen, het
 verkopen van waaren, die tot den Afgodsdienst no-
 dig waren en gebruikt werden; hij keurt tevens af,
 het deel nemen in de feestvieringen en openbare vro-
 ijkheden der Heidenen; het verlichten der huizen,
 en het versieren derzelve, ter eere van den Vorst,
 maar Huwlijksfeesten en Bruiloften acht hij voor ge-
 oorloofd. Waardigheden en Ambten kan een Christen
 bekleeden, indien zij hem slechts niet verplig-
 ten, om Opziener te wezen over de Tempels der
 Heidenen, of over het bezorgen der schouwspelen,
 of tot het doen van eenen eed, of tot doodvonnis-
 sen te vellen. Purper en goud mag geen Christen
 dragen; ook is hem de krijgsdienst verboden. Men
 kan zich ook, door woorden, aan Afgoderij schuld-
 dig maken, als men aan Heidensche Afgoden den naam
 van Goden geeft, of zich in het gemeene leven van ze-
 kere vlocken of eeden bij de Goden bedient enz.—
 Ver-

Verders zijn *Apologeticus*, (of verdedigings - geschrift,) in het jaar 199. Zeker het fraaiste en aangenaamste van alle zijne schriften, gericht aan de Stadhouders der Provinciën, waar in hij de onschuld der Christenen, tegen de beschuldigingen en lasteringen der Heidenen, op eene voortreffelijke wijze, handhaaft. Deze zijne verantwoording is in het Grieksch vertaald, en in laater tijd ook in verscheidene Europische taalen overgezet. Men heeft 'er eene zeer goede uitgave van, door SIGEB. HAVERCAMP, Leyden 1718. 8vo. In hetzelfde jaar 199 beschaafde en vermeerderde, TERTULLIANUS deze verantwoording, ten gebruik van andere Lezers, waar uit zijne twee Boeken *ad Nationes*, (aan de Heidenfche volken,) ontstonden; ook kwam in dat jaar zijn Boek *de Testimonio animae*, (over het getuigenis der ziel,) in het licht. Hij merkte daar in op, hoe vele blijken van de kennis van God, en van het leven na dit leven, in de gemeene wijzen van spreken voorkomen, waar uit hij besluit, dat deze kennis in de natuur der menschlijke ziel diep is ingeprent, en zij dus daar aan getuigenis geeft. Bij alle deze Boeken vindt geen vermoeden, ten minsten geen zeker vermoeden, van *Montanisterij* plaats.

Tot de tweede klasfe der schriften van TERTULLIANUS, rekt NOËSSELT zulke, wier ouderdom men kan aanwijzen, en waar in men tevens de gevoelens van *Montanisterij* kan opmerken. Deze zijn *de corona militis*, (over de kroon van den foldaat,) in het jaar 201, waar in TERTULLIANUS, opzetlijk, het

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

II Klasse
Schriften
na zijnen
overgang
tot de
Montanisten.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193
tot 235.

het gedrag van dien soldaat verdedigt, waar van wij hier voor gesproken hebben. (*) Twee Boeken, *de cultu feminarum*, (over den opschik der vrouwen,) in het jaar 201, of 202, waar van anders het eerste den titel voert, *de habitu muliebri*, (van de vrouwelijke kleding.) In deze Boeken laat hij zich vrij streng uit tegen allen sieraad en opschik der vrouwen: „Geene prachtige klederdragten,” zoo spreekt hij de Christen vrouwen van zijnen tijd aan, „maar treurgewaaden voegen u, wegens de zonde, die, door uw geslacht, in de Wereld gekomen is. De afgevalnen Engelen zijn de uitvinders van allen vrouwlijken opschik en sieraad; en hunne vermenging met vrouwen geeft daar aanleiding toe.” enz. Verscheiden Boeken schreef TERTULLIANUS, om dezen tijd, opzetlijk tegen de rechtzinnige Christenen, en zekere gevoelens en begrippen der groote Kerk; hier toe behoort zijn Boek, *de fuga in persecutione*, (over de vlucht, in tijden van vervolging,) in het jaar 202. In dit Werk keurt hij het ontwijken der vervolgingen, door eene tijdige vlucht, ten hoogsten af, en vaart hevig uit tegen die leeraaren en dienaaren der Kerk, welke hunne gemeenten zoo vreesächtig verlieten. Ook waarschuwt hij de Christenen, dat zij zich geene vrijwaring van vervolging voor geld koopen zullen. — *Scorpiace* of *Scorpiacum*, *adversus Gnosticos de bono martyrii*. (Tegengift tegen Scorpioenen, ter wederlegging der *Gnostieken*, over het goed des Martelaarschaps,)

iii

(*) *Bladz. 292.*

in het jaar 204. Sommige Gnostieken naamlijk, be-
 weerden, gedurende de thans plaatshebbende ver-
 volging van SEVERUS, dat het niet nodig, noch
 zelfs nuttig ware, dat de Christenen zich, om hun-
 nen Godsdienst, ter dood lieten brengen. Tegen
 dezen verzet zich TERTULLIANUS, en toont de ver-
 pligting der Christenen daar toe aan, volgens den
 wil van God, en de nuttigheid van het Martelaar-
 schap, als eenen kamp, dien God heeft voorgesteld,
 waar door de verschillende menigvuldigheid der *ver-
 diensten* van de Christenen, en van derzelve
 heerlijkheid, kon erkend worden, enz. Onder-
 tusfchen schijnt het, dat deze *Gnostieken* tevens
 zulken buitensporigen ijver der Christenen berispten,
 waar door sommigen moedwillig den Marteldood in
 den mond liepen, of dien al te zeer verhieven (*) —
 Vijf Bocken *adversus Marcionem*, (tegen MARCI-
 ON,) in het jaar 207, of 208, wat het eerste Bock
 betreft: de overige zijn onzeker. (†) — *De pallio*,
 (over den mantel,) in het jaar 208, zijnde eene
 verdediging van deze klederdragt. Te weten, TER-
 TULLIANUS had de *Toga*, of Tabberd, gelijk de
 Romeinen droegen, afgelegd, en met het *pallium*,
 den mantel der Grieken, verwisfeld. Dit deden de
 Christenen, ten dezen tijde, meer, om zekere een-
 vouwigheid in hunne kleding te vertonen, waaröm
 de Heidenfche Romeinen hun den fcheldnaam *Gre-
 cus impostor*, (Griekfche bedrieger,) toeduwden.

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

TER-

(*) Men vergelijke boven *Bladz.* 313. en 314.

(†) Zie boven *Bladz.* 89.

II TERTULLIANUS nam, even als JUSTINUS en andere
 BOEK VI Leeräars reeds te vooren gedaan hadden, den eigen-
 Hoofdst. lijken Wijsgeerigen Mantel aan, als een Christelijk
 na C. G. Wijsgeer. Hij werd daar over te *Karthago* bespot,
 Jaar 193. maar handhaaft, in dit Boek, de eere van zijnen mantel,
 tot 235. met zoo vele duistere geleerdheid, dat 'er een'
 CL. SALMASIUS nodig was, om dit Boek op te hel-
 deren en te verklaren, die het, met zijne aantekeningen,
 te Parys 1622, en te Leyden 1656 in Sto. heeft uitgegeven. — Eindelijk zijn Boek *ad Scapulam*, (aan SCAPULA,) in het jaar 211. Deze SCAPULA was Stadhouder van *Afrika*, die zeer wreed en bloeddorftig met de Christenen handelde, waaröm TERTULLIANUS dit geschrift, ter verdediging der Christenen, aan hem schreef, waar uit wij, met betrekking tot het gene de Christenen, ten dezen tijde, hebben ondergaan, veel leeren kunnen.

III Klasse Hier op volgt eene derde klasse van Boeken, van onze-
 kerer waar van men het jaargetal niet kan bepalen, maar
 tijd, ech- die toch geschreven moeten zijn, vóórdat TERTULLIANUS
 ter vóór LIANUS zich bij de *Montanisten* voegde. Zijn Boek
 zijnen *de Oratione*, (over het gebed,) wordt gemeenlijk
 over- voor het oudste van zijne schriften gehouden, en
 gang tot bevat eene letterlijke en leenspreukige verklaring van
 de Mon- het gebed des Heeren, en bij deze gelegenheid ook ver-
 tanisten. scheiden aanmerkingen, zoo over den pligt van bidden,
 als over bijzondere omstandigheden, tijd, en wijze van
 bidden, waar uit wij aanmerklijke berichten, met betrekking tot de gewoonten der Christenen, bij hun bidden, kunnen opzamelen — Zijn Boek *de Baptismo*, (over den doop,) is voor ons van zeer veel

veel aanbelang, hij fchreef het tegen zekere **QUINTILLA**, eene vrouw, den Gnostifchen aanhang der *Kajanen* of *Käiniten* toegedaan, welke den doop geheel verwierpen. Wij zullen van dit Werk, zoo aanfonds, nog meer gebruik moeten maken. —

Twee Boeken *ad Uxorem*, (aan zijne huisvrouw.) Hij was, derhalven, getrouwd, doch, of zijne vrouw thans van hem afgezonderd leefde, kunnen wij uit dit Werk niet befluiten. Hij vermaant haar, indien hij vóór haar mogt fterven, niet weder te trouwen, terwijl hij tegen het tweede huwlijk verfeheiden redenen aanvoert; evenwel verzacht hij, in het tweede Boek, zijnen eifch merklijk, zijne vrouw, indien zij, na zijne dood, volftrekt geene weduwe kon blijven, vermanende, om ten minften geen Heiden te trouwen, gelijk reeds van meer Christenvrouwen gefchied was. —

II
BOEK
VI
Hoofdit.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Nog zijn 'er eenige van zijne Boeken, waar in men zijne *Montaniftifche* gevoelens ontdekt, zonder echter den juiften tijd te kunnen bepalen, waar in zij zijn opgefteld. Daar toe rekent men zijn Boek *de Patientia*, (over de lijdzaamheid.) Eene vrij wel gefchreven vermaning tot deze deugd, welke hij met de belijdenis aanvangt, dat hij ten minften van deze deugd wil handelen, hoe min hij ook in ftaat ware, om ze zelve uit te oefenen — *de virginibus velandis*, (dat de jonge dochters zich met eenen fluiër behooren te bedekken.) In deze verhandeling ftaat hij de bijzondere begrippen der Montaniften, met die warmte en ijver, voor, dat men, met waarfchijnlijkheid, befluit, dat dit één zijner eerfte fchriften zij, die

IV Klasse
van on-
zekerem
tijd, doch
na zijnen
overgang
tot de
Montaniften.

II hij onder deze partij opstelde. De Christen jonge
 BOEK
 VI dochtters te *Karthago* kwamen, met ontbloote aan-
 Hoofdfl. gezichten, tot den Godsdienst, waar tegen hij ten
 na C. G. nadruklijksten aandringt, dat zij verplicht waren,
 Jaar 193. het aangezicht dan met eenen fluiër te bedek-
 tot 235. ken; in zijnen ijver noemt hij zulken, die zich dek-
 — ten, aan God gewijde maagden, terwijl hij de an-
 deren, als jonge dochtters voor de menschen te-
 kent, zonder dat daar uit echter volgt, dat hij aan
 naderhand zoo genoemde *Nonnen* gedacht heeft. Hij
 gewaagt, in deze verhandeling, van de Openbaring
 van eenen Engel, aan eene zuster of Christinne,
 door welke zijn gevoelen zal bevestigd zijn — *de*
Exhortatione castitatis en *de Monogamia*, (verma-
 ning tot kuischheid, en over het ééne huwlijk.) In
 deze beide schriften ijvert hij tegen het tweede huw-
 lijk, zijnde het eerste geschikt tot onderwijs van eenen
 bijzonderen Christen, maar het tweede, tegen de
 Rechtzinnigen in het gemeen, met vrij wat hevigheid
 en drift, gericht. — *de Jejuniis adversus Pſijchicos*,
 (over het vasten, tegen de natuurlijke menschen,) in
 hetwelk hij opzetlijk de begrippen der Montanis-
 ten, omtrent het vasten, verdedigt — *de Pudicitia*,
 (van de kuischheid of eerbaarheid.) Deze verhan-
 deling is insgelijks tegen de rechtzinnigen, en bij-
 zonder tegen den Bischof van *Rome*, ZEPHYRINUS
 gericht, aan welken hij de titels geeft van *Apostol-*
licus, (Apostolisch Leeraar,) en *benedictus Papa*,
 (gezegende Vader.) „De Hoogenpriester,” schrijft hij,
 „ de Bischof der Bischoppen heeft een besluit van den
 volgenden inhoud laten uitgaan: „ Ik vergeve den
 „ ge-

„genen, welke Kerkelijke boete gedaan hebben, de
 „zonden van echtbreuk en hoererij.” Dit geeft
 TERTULLIANUS aanleiding, om, met drift, en niet
 zonder hoonenden schimp, het begrip van zijnen
 aanhang, in dit Boek, te beweeran, te weten, dat
 Christenen, welke, na den doop, groote zonden,
 inzonderheid echtbreuk en hoererij, begaan hebben,
 nooit weder, door de Kerkelijke boete, toegang tot de
 Gemeente behoorden te vinden. Opmerkelijk is, in deze
 verhandeling, de volgende verklaring van het gezegde
 van CHRISTUS, MATTH. XVI. „JESUS zegt daar tot
 PETRUS, niet tot de Gemeente: *Op u zal ik mijne
 Gemeente bouwen, u zal ik de steutelen geven*, en
 werkelijk is ook de Christelijke Kerk op hem, dat
 is, door hem, gebouwd geworden, nademaal hij
 het eerst, na JESUS Hemelvaart, Jooden bekeerd,
 door den doop den Hemel ontfloten, aan ANANIAS
 de zonden gehouden, en den kreupelen man van
 zijne banden bevrijd heeft” — *adversus Praxeam*,
 (tegen PRAXEAS,) (*) — *adversus Hermogenem*,
 (tegen HERMOGENES.) (†) — *de Anima*, (over
 de ziel,) geschreven tegen de Heidensche Wijsgeer-
 en, welke hij de *Patriärchen der Kettens* noemt,
 die niets zekers van de ziel zullen geweten hebben. Hij
 leert, in deze verhandeling, verscheiden vreemde be-
 grippen, nopens het wezen der ziel, en haren toe-
 stand na den doop. Hij verklaart zich, omtrent de
 droo-

(*) Zie boven bladz. 216-227.

(†) Bladz. 211. volg.

II doomen, en ontdekt vele ligtgelovigheid; onder an-
 DOKK deren verhaalt hij van eene *Montanistische* vrouw,
 VI die, in tegenwoordigheid van hem en anderen, on-
 Hoofdst. der den Godsdienst, in verrukking viel, Godlijke
 na C. G. openbaringen ontving, met de Engelen, en somtijds
 Jaar 193. ook met CHRISTUS zelven omgang had, verborgen
 tot 235. dingen hoorde en zag, veler harten doorgrondde,
 wonderbare genezingen ondernam, en zelfs ééns de
 ziel, in eene geheel menschlijke gedaante, met eene
 fijne, glinsterende en luchtige kleur gezien zal heb-
 ben — *adversus Valentinianos*, (tegen de *Valenti-*
niänen.) Van dit Werk is reeds in het voorgaan-
 de (*) gesproken — *de Praescriptionibus adversus*
haereticos, (over de verjaaring, of van de hoofd-
 bedenkelijkheden, of algemeene grondstellingen, tegen
 de Ketteren.) (†) — Hij beweert, in 'dit' Werk,
 dat

(*) *Bladz.* 56.

(†) *Praescriptio* is één van die woorden van TER-
 TULLIANUS, die duister zijn, omdat zij meer dan één
 denkbeeld uitdrukken kunnen. Als Rechtsgeleerde, kan
 hij 'er *het recht van verjaring* door verstaan hebben,
 en in de daad, uit dat recht redenkavelt hij, voor een
 groot gedeelte, in dit Werk tegen de Ketteren; maar ook
 kan hij 'er den zin van *Bezwaaren*, (*Prejugès*,) tegen
 de Ketteren, aan gehecht hebben; doch, dewijl hij C. 21.
Praescriptio en *Praescribere* gebruikt voor iet *vaststellen*,
beweeren, *ten grondslag leggen*, en van eenen *algemeen*
grondregel, kan men het ook, in den titel van
 zijn Werk, in die betekenis nemen.

dat de Christenen zich behooren te vrede te houden, met het geloof, en zich niet in te laten in nieuwsgierige en ijdele onderzoekingen en twistvragen, waar aan velen, die een *Platonisch* en redenkunstig (*dialectisch*) Christendom invoerden, zich vergaapten; men kon den twist tegen de Ketterers tot dit hoofdpunt bepalen, dat de echte Christenen de waare leere van hand tot hand behouden hebben, van de Apostelen af, en dus een recht van verjaaring bezitten, terwijl de Ketterers enkel nieuwigheden voortbrachten en opdischten. Zijn besluit neemt hij op dezen voet: Wie van het oorspronkelijk oudste Christendom is afgeweken, zoo als de eerste Gemeenten het uit den mond der Apostelen en derzelve leerlingen zelve ontvangen hebben, en zoo als het, van eersten af, overëenstemmend met de schriftelijk opgestelde leere der Apostelen, en ook mondeling, onder de Christenen is bewaard gebleven, maakt eene ongegronde aanspraak op den naam van Christen. En, in de daad, wanneer men vraagt, wat Christelijke leere is? komt alles neder op het onderzoek: wat hebben de Apostelen geleerd? op deze wijze, hebben wij boven gezien (*), dat ook IRENEUS redenkavelde; op dezen grond spreekt TERTULLIANUS, in dit Werk, (†) de Ketterers met zoo veel vuur aan: „Wie zijt gij? Wanneer en van waar zijt gij gekomen? Wat doet gij in het mijne, daar gij de mijne niet zijt? Met wat recht „houwt

(*) *Bladz.* 246.

(†) *Cap.* 37.

II „houwt gij, ó MARCION, mijn woud om? — Het
 BOEK „ is mijne bezitting; ik bezit het van ouds, ik be-
 VI „ zit het het eerst, ik heb de zekere oorsprong-
 Hoofdst. „ lijke bescheiden, van de stichters zelve, wier goed-
 n: C. G. „ het was. Ik ben de erfgenaam der Apostelen.”
 Jaer 193. „
 tot 235.

— Zijn hoofdbewijs berust dus niet op de oudheid der leere, enkel en in het afgetrokkene, maar op derzelve overëentemming met de leere der Apostelen — *de carne Christi*, (over het ligchaam van CHRISTUS;) waar in hij die dwaalleeräars, die ontken- den, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, wederlegt; bij voorbeeld MARCION, die beweerde, dat CHRISTUS niet geboren was; APOLLOS, die wel toestond, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, maar uit den Hemel medegebracht; en de *Dokeeten*, die alleen een *schijnbaar* ligchaam aan hem toekenden — Eindelijk *de resurrectione carnis*, (over de opstanding des vleeschs of des ligchaams.) In deze verhandeling, die met de voorgaande in betrekking staat, betoogt hij de waarheid der opstanding uit de dooden, en handelt over de gesteldheid onzer ligchaamen bij en na dezelve.

V. Klasse Eindelijk, in de vijfde klasse worden gebracht
 Schriften twee geschriften van TERTULLIANUS, van welke men
 van wier geheel geene zekerheid kan opspooren, of zij vóór
 tijdsbe- of na zijnen overgang tot de *Montanisten* zijn op-
 pelling of gesteld; deze zijn zijn Boek *de Poenitentia*, (over de
 wij ge- Boete,) en *adversus Judaeos*, (tegen de Jooden.)
 heel gee- In het eerste boek handelt hij in het gemeen over
 ne zeker- de *Boete*, of het berouw over de zonde, waar door
 heid heb- In het eerste boek handelt hij in het gemeen over
 ten. de *Boete*, of het berouw over de zonde, waar door
 hij de droefheid verstaat, die men over de begane

zonde, uit vrees voor God, tot zaligheid ondervindt en gevoelt, vervolgens spreekt hij van de tweede Boete, na het ontvangen van den doop, welke openlijk voor de gemeente moet betoond worden, in de beklijdenis der zonden (*) — Tot het laatstgemelde Werk *tegen de Jooden*, gaf een vuurig gesprek van eenen Christen met eenen Jood aanleiding, waar in ook anderen van weêrskanten deel namen; en TERTULLIANUS ontvouwt hier, naauwkeurig en geleidelijk, het geen in dit gesprek, door de drift, meer verward was voorgedragen. Zijne bewijzen, ter overtuiging der Jooden aangevoerd, zijn breedvoerig uit één gezet, bekend, en meestâl vrij dienftig, om aan het oogmerk te beantwoorden.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Behalven deze menigte van gefchriften, die wij van TERTULLIANUS overig hebben, heeft de tijd ons nog andere van zijne Werken ontroofd, als behalven de reedsgemelde zeven Boeken, *voor de Montanisten*, of *van de geestverrukking*, en *tegen APOLLONIUS*, een Boek *over de hoop der Gelovigen*, een ander over *het Paradijs*, als ook *van de kleederen van AÄRON*, en meer andere. Nog heeft men hem sommige verhandelingen toegefchreven, welke doorgaans bij de uitgaven van alle zijne werken gevoegd worden, doch wier onêchtheid reeds voor lang bewezen is.

Verloren
fchriften.

Uit deze fchriften van TERTULLIANUS zijn ons zeer vele bijzonderheden, nopens de Christenen van

Bijzon-
derheden
uit de
zij-

(*) Men vergelijke het geen boven uit MENAUS aangehaald is. *Bladz.* 245.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.
—
fchriften
van TER-
TULLIA-
NUS.

zijnen tijd, derzelver toestand met betrekking tot de Heidenen, hunne Godsdienstige leere, gebruiken, en zeden, bekend, waar van wij sommigen hier moeten bijbrengen, te meer, omdat, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, uit den stijl en taal van TERTULLIANUS, vele woorden en spreekwijzen in het spraakgebruik der Westersche Kerk zijn overgenomen.

Laste-
ringen
der Hei-
denen te-
gen de
Christe-
nen.

Behalven de bijzonderheden, die wij, boven, uit hem hebben medegedeeld, met betrekking tot de vervolging der Christenen, onder den Keizer SEVERUS, meldt hij ons, in zijn Verweerschrift, hoe ver de haat der Heidenen, in het gemeene leven, tegen de Christenen ging; zoo ver, dat de naam, van een Christen te zijn, genoeg was, om den deugdzaamsten man haatlijk te maken, al wist men niets anders tegen hem in te brengen. (*) Men lasterde de Christenen, dat zij kinderen slachtten en aten, dat zij, in hunne vergaderingen, een' hond aan den kandelaar bonden, en hem dus het licht lieten uitbluschen, om, in de duisternis, alle ontucht te plegen. (†) Verders, dat zij een' ezelskop aanbaden, eene lastering, die, gelijk wij weten, door TACITUS reeds aan de Jooden is te last gelegd, misfchien ontleend van de gedaante der Cherubs, in den Tempel. Iemand bracht zelfs eene spotschilderij te voorschijn, vertoonende een beeld met ezelsöoren, den éénen voet met klauwen, houdende een Boek

(*) *Apologet. Cap. 2.*

(†) *Cap. 7.*

in de hand, en met een' langen rok bekleed, hebbende dit opschrift: *Deus Christianorum Ononychites*. (*) (De God der Christenen met Ezelsklauwen.) — Andere Heidenen meenden, dat de Zon door de Christenen werd aangebeden, omdat de Christenen gewoon waren, zich, als zij baden, na het Oosten te keeren, ook omdat zij den Zondag vierden. Anderen, dat zij een kruis aanbaden, (†) omdat, naamlijk, de Christenen met de hand het teken van een kruis aan hunne voorhoofden maakten, als een teken van onderscheiding en herinnering, wanneer zij eenige bezigheid, of verrichting, ondernamen, evenwel zonder daarom „een kruis te verëeren, zoo min als het kruis te wenschen,” gelijk MINUCIUS FELIX (§) zich uitdrukt. Men gebruikte bijzonder dit teken van het kruis bij den doop. (**)

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Aanmerkenswaardig is de plaats van TERTULLIANUS (††), in welke hij de Heidenen uitdaagt, dat zij eenen bezetenen, die van eenen *Demon* of Geest bezeten is, voor het gericht zullen brengen, en, zegt

(*) *Cap. 16. en Libr. II. ad Natt.* zegt hij, dat de maker van deze spotprent een Jood geweest zij. Men vergelijkte verders eene verhandeling van THEOD. HASE, over dit onderwerp, in de *Biblioth. Bremensis*.

(†) *Cap. 16. en de corona militis. C. 3.*

(§) *In Octavio.*

(**) TERTULLIAN. *de resurrect. Carnis. C. 8.* CLEMENS *Alexandr.* noemt daarom het kruis, *het teken des Heeren.*

(††) *Apolog. Cap. 23.*

II zegt hij, „indien deze geesten niet bekennen, dat
 BOEK „ zij *Demons*, (of Duivelen) zijn, dewijl zij tegen
 VI „ eenen Christen niet durven liegen, zoo vergiet
 Hoofdst. „ daar onmiddlijk het bloed van zoodanigen Chris-
 na C. G. „ ten” — Ook zegt hij stellig: (*) „ Wij Chris-
 Jaar 193. „ tenen, drijven de booze geesten uit.” Doch,
 tot 235. „ aan den anderen kant, is het ook waar, dat ons,
 uit vercheiden voorbeelden, uit zijne schriften blijkt,
 dat TERTULLIANUS, zoo wel vóór, als bijzonder
 na zijn' overgang tot de *Montanisten*, overhelde,
 om het wonderbare, gezichten, verschijningen, won-
 dergebeurenissen, vrij ligt te geloven, en op het ver-
 haal van anderen aan te nemen. (†) Bijzonder is
 zijn Boek *de anima*, (over de ziel,) vervuld, met
 zoodanige voorbeelden, die van 's mans ligtgelovig-
 heid, in dit opzicht, getuigen. (§)

Toestand Van den toestand der Christen-Kerk, ten zijnen
 derChris- tijde, geeft TERTULLIANUS (**) de volgende gun-
 ten-Kerk. stige beschrijving: „ Wij zijn één ligchaam, in de
 „ ge-

(*) *Apolog. C. 42.*

(†) In zijne verhandeling *de spectaculis*, verhaalt hij,
 dat de Duivel somtijds in die genen voer, welke de
 schouwspelen bezochten, ja, dat hij eens, uit eene
 Christinne gedreven wordende, door de bezweering, en
 gevraagd, hoe hij zich had vertoont, in eene gelovige
 te vaaren, geantwoord hebbe: „ Ik deed zulks met
 „ alle recht, want ik vond haar op mijn gebied.”

(§) Wij hebben 'er boven *Bladz. 340.* een voorbeeld
 van aangehaald.

(**) In zijn' *Apolog. C. 39.*

„ gemeene kennis van den Godsdienst , de eenheid
 „ der Kerkelijke tucht en zeden , en in de gemeen-
 „ schap der hoop. Wij komen bij één in onze
 „ vergaderingen , om , met onze gebeden , God , als
 „ gemeenzamer hand , te omfingelen ; zoodanig ge-
 „ weld is Gode aangenaam. Wij bidden ook voor
 „ de Keizers , voor hunne Staatsdienaren , en de
 „ wereldsche magten , voor de rust van den Staat ,
 „ en voor het uitstel van het einde (der wereld) (*).
 „ Wij komen bij één tot het overdenken der God-
 „ lijke schriften , naarmate de gesteldheid der tegen-
 „ woordige tijden ons opwekt , tot vermanen , of
 „ om de vervulling der schriften naar te gaan. Wij
 „ voeden ons geloof met heilige gezangen , wekken
 „ onze hoop op , gronden ons vertrouwen , en be-
 „ vestigen de Kerkentucht , (en goede zeden) , niet
 „ min door het inboezemen van voorschriften en
 „ lesfen. Daar zijn vermaningen , bestraffingen , en
 „ God-

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

(*) *Pro mora finis*. Voor het einde der wereld , moest , volgens de Christenen , de ondergang van het Romeinsche Rijk voorafgaan. TARTULIANUS wil dus den Heidenen te kennen geven , dat de Christenen , om het uitstel van het einde der wereld biddende , tevens beden , om de duurzaamheid van het Romeinsche Rijk. In zijne verhandeling *de oratione* echter , rekent hij , tot het gebed , om de *komst van Gods Koningrijk* , ook het gebed *om het einde der wereld* , den wensch der Christenen , de bezetting der volken , de vreugde der Engelen enz.

II „ Godlijke tucht-oefening. (*cenfura.*) Daar oor-
 BOEK „ deelt men met groote gemoedelijkheid, als bij
 VI „ zulken, die zeker zijn van de tegenwoordigheid
 Hoofdf. „ van God. Het is bij ons een zeer groot voor-
 na C. G. „ teken van het toekomend oordeel, wanneer ie-
 Jaar 193. „ mand zoo zeer gezondigd heeft, dat hij, van de
 tot 235. „ gemeenfchap in het gebed, van de bijeenkomst,
 „ en alle heilige en Christelijke verkeerung, uitge-
 „ sloten wordt. Ouderlingen van beproefde deugd
 „ hebben de voorzitting, die deze eere, niet om
 „ geld, maar door een goed getuigenis, verkregen
 „ hebben: want geene Godlijke dingen zijn voor
 „ geld veil. Alhoewel 'er bij ons eene foort van
 „ algemeene kasse is, evenwel wordt die niet uit
 „ eene gewoone belasting, als of men den Gods-
 „ dienst kopen moest, verzameld. Elk brengt,
 „ maandelijks, of wanneer hij wil, en zoo hij wil
 „ en kan, eene matige almoefte bij, waar toe nie-
 „ mand genoodzaakt wordt, maar die hij vrijwillig
 „ toebrengr. Dit is als een geheiligd pand der
 „ Godsvrucht; waar van niets befteed wordt, tot
 „ maaltijden, maar om de behoefligen te onderhou-
 „ den en te begraven, als ook, om behoeflige ou-
 „ derloze wezen, en huiszittende oude lieden, ook
 „ zulken, die fchipbreuk geleden hebben, of die
 „ zich, om den wil van God en Godsdienst, in de
 „ mijnen, op eilanden, of in gevangeniften, bevin-
 „ den, te onderfteunen. (*) Doch zelfs zoodanige
 „ lief-

(*) Zoodanige vrijwillige verzameling van penningen,

tot

„ liefdevolle schikking wordt door sommigen ons ten
 „ kwade geduid, en bespot. *Zie eens*, zeggen zij,
 „ *hoe lief zij malkanderen hebben.*” De Christenen
 noemden malkander *broeders*; dit werd ook van de
 Heidenen bespot, maar hoe zeer ten onrechte, als men
 deze edeläartige verklaring van TERTULLIANUS aan
 de Heidenen in aanmerking neemt! „ *Wij zijn ook*
 „ *uwe broeders*; en nog meer zijn wij zulks onder-
 „ ling, dewijl wij allen énen God hebben, en ook
 „ door dezelfde waarheid verlicht zijn.”

Uit TERTULLIANUS verhandeling over het gebed
 des Heeren, gemeenlijk het *Onze Vader*, kunnen ver-
 scheiden merkwaardigheden opgezameld worden, aan-
 gaande de begrippen over, en de wijze van bidden,
 hetwelk de Christenen steeds, als een' der eerste
 pligten van hunnen Godsdienst geächt hebben. Zij
 bedienden zich van dit gebed van JESUS woordelijk,
 en niet alleen als een voorschrift, om daar hunne
 gebeden naar in te richten; hoewel zij 'er, naar de om-
 standigheden hunner behoeften, andere gebeden bij-
 voegden. (*) Zij oordeelden, dat men behoore te
 bidden, met een hart, vrij van toorn, en alle ver-
 war-

tot ondersteuning van behoeftigen en ellendigen, is reeds
 van de tijden der Apostelen af, bij de Christenen in ge-
 bruik geweest. Dit noemde de oude Christen - Kerk
προσφορα, *oblaciones*, offeranden. Men noemde dus ook
 de bijdrage van brood en wijn, tot viering van het
 Avondmaal; ook schijnt men uit deze kasse verscheiden
 Leeräaren der Christenen onderhouden te hebben.

(*) C. 9.

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

II warring des harten, en met een zuiver gemoed. (*)
BOEK Sommigen wiesfchen, ten zinbeeld van deze zuiver-
VI heid, de handen, vóór dat zij hun gebed deden,
Hoofdst. ja zelfs wel, niet zonder bijgelovigheid, baadden
na C. G. zij hun geheele ligchaam, (†) zoo hadden ook
Jaar 193. eenigen de gewoonte, om, vóór het gebed, hunnen
tot 235. mantel af te leggen, en na hetzelfde neder te zitten,
 en meer andere omftandigheden, welke TERTULLIA-
 NUS, dewijl 'er de Heere, noch zijne Apostelen,
 geen gebod van gegeven hebben, voor Bijgeloof ver-
 klaart. Men bad, met uitgebreide armen, waar door
 men het teken des kruis uitdrukken, en dus te ken-
 nen wilde geven, dat men een Christen zij; dit be-
 hoeft men echter niet altijd te doen, even min als
 een luid geroep tot het gebed behoort. Ons gebed
 moet ftil, nederig, eerbiedig wezen. (§) Na het al-
 gemeen gebed gaf men malkanderen den broederkus,
 als eene verzegeling des gebeds, uitgezonderd op
 den Paaschdag, wanneer men een algemeen vasten
 hield, terwijl onze Kerkvader het afkeurt, dat fom-
 nigen, wanneer zij, in 't bijzonder, gevast hadden,
 dien broederkus nalieten, gelijk hij ook de gewoon-
 te van velen afkeurt, welke, op de wekelijkfche bede-
 flonden en vastendagen, die hij, met een woord uit
 den krijgfdienst ontleend, *stationes*, (wachten of
 posten,) noemt, de *offergebeden*, gelijk hij zich uit-
 drukt, dat is, het gebed en gebruik des Avond-
 maals, niet bijwoonden, in den waan, dat hun vasten,
 door het ontvangen van des Heeren ligchaam,

ZOU

(*) C. 10. (†) C. 11. (§) C. 12, 13.

zou afgebroken worden. Ten opzichte der vrouwen, was men niet eenparig, omtrent de vraag, of de ongetrouwde vrijsters, bij het gebed, zich al dan niet met eenen fluiër behoorden te dekken? TERTULLIANUS (*) ijvert voor het laatste, hetwelk hij, gelijk wij gezien hebben, ook in eene afzonderlijke verhandeling, met opzet, aandringt. Men had op de vasten- en bededagen, (*jejuniis et stationibus*,) knielend, alleen eenige weinigen onthielden zich daar van op den *Sabbath*, welke TERTULLIANUS hoopt, dat toegeven, of dat de anderen zich niet aan hen ergeren zullen. Alleen op den dag van JESUS Opstanding, en gedurende de Pinksterdagen, moet men zich, volgens hem, van het knielen, gelijk van alle tekens en plichten van angst, onthouden, en ook zijne daaglijksche bezigheden uittellen, om den Duivel geene plaats te geven (†). Men kan aan alle plaatsen het gebed doen, waar het voegzaam is, of de nood het verëischt. Maar ook is het goed, eene vaste bepaling van biduren te maken, en daar toe het derde, zesde, en negende uur, naar de toenmalige uurtelling, af te zonderen, als schuldenaars aan den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, evenwel, behalven het morgen- en avondgebed. Ook betaamt het den geloovigen, geene spijze te gebruiken, of in het bad te gaan, vóór hij zijn gebed verricht heeft. Ook zal men eenen vreemden Christen, die ons bezoekt, niet gaan laten, zonder met hem gebeden te hebben. Eindelijk, die naarstig wa-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) C. 21.

(†) C. 24.

II ren in het gebed, besloten hetzelfde met *Allelujah*,
 BOEK en zulk foort van *Pfalmen*, met welker flot de
 VI overige aanwezenden konden antwoorden (*).
 Hoofdst. Uit de verhandeling van TERTULLIANUS over den
 na C. G. Doop, kunnen wij de inrichting van denzelfen on-
 Jaar 193. der de Christenen, ten dezen tijde, vrij duidelijk lee-
 tot 235. ren kennen. Hij noemt den Doop „het zalig Sa-
 De doop „*crament* van ons water, omdat wij van de zon-
 derChris- „den onzer voorige blindheid afgewasfchen, en tot
 tenen. „het eeuwig leven verlost worden.” Hij befchouwt
 hem, als eene zeer eenvoudige plegtigheid; men
 ziet, zegt hij, een mensch zich in het water neder-
 laten, (†) en met weinige woorden gedoopt wor-
 den,

(*) C. 25, 26, 27.

(†) TERTULLIANUS fchijnt alleen den doop door in-
 dompeling, niet door besprenging, te kennen. Zoo zegt
 hij ook (*de orat. C. 11.*) *manus cum toto corpore in*
Christo femel lavimus. „Wij hebben de handen, met
 „het *geheele* ligchaam, eenmaal (bij den doop,) in
 „CHRISTUS gewasfchen.” Hier uit volgt niet, dat ook
 niet de doop door besprenging kan bediend zijn. Trou-
 wens, ten opzichte der uiterlijke plegtigheden, gebruikten
 de Christenen, in onderscheiden plaatzen, hunne vrij-
 heid. Iet, het geen te weinig in acht genomen wordt,
 door hen, die ons de Christelijke oudheden befchrijven.
 Uit zijn Boek *de corona militis*, zien wij nog, dat de
 indompeling *drie malen* gefchiedde, als ook, dat deze
 gedoopten *melk* en *honig* werd gegeven, en dat zij zich
 eene gantfche Week daar na van alle wasfchen en baden
 des ligchaams onthielden.

den, die niets of niet veel zuiverer daar uit weder opkomt; aan deze eenvoudigheid ergerden zich de ongelovigen, niet kunnende begrijpen, hoe men daar door de eeuwigheid deelachtig wordt. Doch hij merkt aan, dat de Heilige Geest, reeds bij de eerste Schepping over de Wateren zwevende, die geheiligd heeft, zoodat het water thans eene heiligende kracht hebbe. Deze kracht ontvangt bijzonder het water in den doop, door het aanroepen van God, alzoo de Heilige Geest terstond van den Hemel over hetzelfde komt en het heiligt. (*) Dit verklaart hij nader: (†) niet als of wij den Heiligen Geest in het water ontvingen, maar in het water gezuiverd zijnde onder den Engel, worden wij voor den Heiligen Geest toebereid — Deze Engel, opziener des Doops, (§) bereidt den weg voor den Heiligen Geest, door de afwasfching der zonden, welke het geloof verkrijgt, wordende door den Vader, en Zoon, en Heiligen Geest, verzegeld. Uit het waterbad opkomende, ontvangen de gedoopten, naar het oud gebruik, de zalving, gelijk wel eer de Priesters plegen gezalfd te worden (**), ver-

H
BOEK
VI
Hoofdt.
na C. G.
Jaar 193
tot 235.

(*) C. 1-5.   (†) C. 6.

(§) Dus fchijnt hij eenen bijzonderen Engel over den Doop te fteilen, gelijk eenen Engel over het Gebed, volgens de lezing van fommigen, *de oratione* C. 12. doch volgens eene andere lezing, verftaat hij te dier plaatze den goeden Befchermer-Engel, welken ook andere oude Christenfchrijvers aan elk mensch toekennen.

(**) C. 7.

II. DEEL.

Z

II volgens werden hun de handen opgelegd, en de
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.
 zegen over hen uitgesproken, daar door den Heili-
 gen Geest inroepende en uitnodigende, die op deze
 gezuiverde en gezegende lichamen van den Vader
 geern nederdaalt, en op het water des doops, als
 zijne oude rustplaats herkenkende, rust. — Van eene
 bezweering des boozen Geests, (*Exorcismus*,) bij
 den Doop, weet TERTULLIANUS niet, hoewel wij 'er
 spoedig gewag van zullen vinden; alleen schrijft hij
 elders, (*) dat de Christenen bij den Doop belijden,
 dat zij den Duivel en zijnen stoet, (*pompa*,) en
 zijne Engelen, hebben vaarwel gezegd. Voorts leer-
 de men, volgens TERTULLIANUS, dat niemand za-
 lig wordt zonder den doop, waarömtrent hij ver-
 scheide bedenkingen maakt en oplost, (†) en wel-
 ke noodzaaklijkheid hij uit het bevel van CHRISTUS
 om te doopen afleidt, en daar toe bepaalt. Wij
 hebben maar éenen doop, de Ketters hebben geene
 gemeenschap met onze Kerkentucht, zij hebben dan
 geen doop, omdat zij geen' waaren doop hebben. (§)
 „ Wij ontvangen den doop maar ééns: ééns wor-
 „ den de zonden afgewasfchen, die niet weder her-
 „ haald behoorden te worden. Zalig water, hetwelk
 „ ééns vooräl zoo zuiver wascht, dat de zondaren
 „ 'er den fpot niet mede kunnen drijven!” (**)
 Alleen

(*) *Libr. de spectaculis*. Het zelfde zegt hij ook
 in *Libr. de corona militis*. (†) C. 12-13.

(§) Juist de aanleidende felling tot den twist over
 den *Ketterdoop*, die niet lang daar na zoo zwaar ge-
 voerd is. (***) C. 15.

leen hebben wij nog eenen Doop, den *Bloeddoop*. Met deze benaming betekende men het Martelaarschap, hetwelk zij ook hoog verhieven, gelijk hier TERTULLIANUS (*) insgelijks doet, daar hij zegt: „Deze doop vergoedt den waterdoop, als men dien niet ontvangen, en herstelt hem, als men dien verloren heeft.” Zoo ver dreef men deze hoogachting, dat men ’er eene verdienste in begon te stellen, ja men kwam vervolgens zoo ver, dat men dezen bloeddoop boven den waterdoop, door CHRISTUS ingesteld, verhief, omdat men na denzelfden niet meer blootgesteld was voor het gevaar, om op nieuw te zondigen. Ondertuschen diende deze eerbied tevens, om de Christenen aan te moedigen, en zelfs begeerig te maken, naar zoodanigen uitgang uit de wereld, welke drift, gelijk wij reeds gezien hebben, bij sommigen tot dweepzuchtige spoorloosheid ontstuurde — Het recht, om den doop te bedienen, kent TERTULLIANUS, (†) aan den Opperpriester, (§) dat is, den Bischof, toe. Vervolgens hebben ook de Ouderlingen en Diaconen dit recht, evenwel niet zon-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) C. 16. (†) C. 17.

(§) Deze Schrijver houdt veel van zulke benamingen, uit de Joodfche Kerk ontleend, op den Christen-Godsdienst toe te passen. Zoo noemt hij de gebeden *offeranden*, (*facrif.ium*, *hostia*) enz. Hij echter verklaarde deze beelden in eenen Christelijken zin. Doch anderen, die hem volgden, namen ze meer eigenlijk, maar uit volk rechten voor de Bischoppen, Ouderlin-

II zonder verlof van den Bisfchop, *wegens de eere der*
 BOEK *Kerk*; dit zal zeker betekenen, om de goede orde
 VI en geregeldheid in de Kerk te onderhouden, dewijl
 Hoofdst. hij 'er terftond op laat volgen: „ Welke bewaard
 na C. G. „ wordende, blijft de vrede bewaard.” Echter heb-
 Jaar 193. „ ben zulke dubbelzinnige gezegden al vroeg aanleiding
 tot 235. gegeven, om de *eere der Kerk*, en de *rechten* der
 Bisfchoppen, faam te paaren, en de ééne voor de
 anderen te nemen. „ Anders,” vervolgt hij, „ heb-
 „ ben ook de *Leeken* dit recht; want het geen op
 „ gelijke wijze ontvangen is, kan op gelijke wijze
 „ gegeven worden.” Doch deze behooren alleen
 dit recht te oefenen, in gevalle van noodzaaklijk-
 heid, als de omftandigheid van plaats, of tijd, of
 perfoon, daar toe dringt. Aan de vrouwen ontzegt
 hij het recht, om te doopen. (*)

Ver-

gen, en Kerkendienaren, den oorfprong ontleend hebben,
 omdat men deze met den *Hoogenprieftcr*, *Priefters*, en
Leviten, vergeleek. Het woord *offer* heeft eindelijk een
 eigenlijk voortduurend *offer* in den Godsdienst der Chris-
 tenen ingevoerd. enz.

(*) C. 17. Onzeker is het echter, of hij ook aan
 deze zulks niet toelaat, in gevalle van nood. Zijne
 woorden zijn: „ De uitsporigheid der vrouwen, die zich
 „ aanmatigt te leren, zal haar echter geen recht geven,
 „ om ook te doopen.” Bij deze gelegenheid meldt hij
 ons, dat deze vrouwen zich beriepen op zeker gefchrift:
de handelingen van PAULUS en THECLA. Welk gefchrift
 in *Alte* door zekeren Ouderling was ver dicht, welke
 daar

Vervolgens vermaant TERTULLIANUS (*) ten sterksten, dat men den doop niet ligtvaardig en onbedachtzaam zal bedienen. Ja, zegt hij, „naar de „omftandigheid en gefteeldheid, ook naar den ouderdom der perfoonen, is het uitftellen van den doop nuttiger: voornaamlijk echter omtrent *kleine kinderen*. Want, wat is het nodig, zo het ook nodig zij, dat men ook *dooppeeten*, of doopge-
tuigen, mede in het gevaar inwikkele, die niet alleen zelve, door hunnen dood, kunnen belet worden, hunne beloften te vervullen, maar ook bij de uitkomst door den flechten imborst des kinds bedrogen worden? De Heere zegt wel: *Verhindert ze niet, om tot mij te komen*. Laat hen dan komen, terwijl zij opgroejen, terwijl zij leeren, terwijl zij onderwezen worden, tot wien zij komen: Laat hen Christenen worden, als zij CHRISTUS kunnen kennen. Wat haast zich deze *onfchuldige* leeftijd tot de vergeving der zonden? Laat hen weten om de zaligheid te bidden, op-
„ dat

daar van overtuigd zijnde, schoon hij voorwendde, zulks uit liefde tot PAULUS gedaan te hebben, echter daarom van zijn ambt is afgezet geworden. Dit is eene zeer merkwaardige bijzonderheid, voor zoo ver wij 'er uit vernemen, dat, ja wel, ook rechtzinnigen al vroeg gepoogd hebben, gefchriften onder den naam der Apostelen te verdichten, maar te gelijk, dat de Christenen daar tegen gewaakt, en toen ten minften zulke *vroom-bedriegerijen* niet ongestraft gelaten hebben.

(*) C. 13.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

II „ dat gij schijnen moogt die op het gebed te ge-
 BOEK „ ven.” enz. In 't gemeen raadt hij het uittfel
 VI des doops aan de ongetrouwden aan, en besluit met
 Hoofdst. deze woorden: „ Wie het gewigt van den doop
 na C. G. „ verstaat, zal meer schroomen, dien te ontvangen,
 Jaar 193. „ dan dien uit te stellen: een oprecht geloof is van
 tot 235. „ de zaligheid verzekerd.”

Uitstellen Het moet ons in deze woorden bevreemden, dat
 van den een Leerjaar, die de noodzaaklijkheid des Doops leert,
 doop. tevens het uittellen van denzelfven aanraadt. De re-
 denen echter van dezen raad zijn niet ver te zoe-
 ken, en door TERTULLIANUS zelve aangevoerd,
 zij zijn gelegen, in die mening, dat de vergeving
 der zonde door den Doop maar éénmaal geschiedt,
 welke vergeving door grove zonden, in welke men
 na den doop vervalt, krachteloos gemaakt wordt.
 Wat de noodzaaklijkheid van den doop betreft, de-
 ze bleef in haar geheel, indien men slechts vóór
 zijn' dood gedoopt wordt, en 'er in geval van eenig
 gevaar mede spoedde.

Eerste Ten tweeden, wij hebben hier het eerste uitdruk-
 uitdruk- lijk gewag van den Kinderdoop onder de Christenen
 lijk ge- in gebruik, en wel, waar op te letten staat, als
 wag van een gebruik, hetwelk reeds vroeger plaats had, maar
 den Kin- hetwelk door onzen Kerkleerjaar wordt afgekeurd,
 derdoop. hetwelk door onzen Kerkleerjaar wordt afgekeurd,
 zonder dat hij, echter, zonder zijne bewijzen, één
 voegt, ontleend van den *nieuwen* oorsprong van dit
 gebruik, hetwelk hij, die zoo veel werks van de *over-
 levering* omtrent gebruiken maakte, niet nagelaten zou
 hebben aan te voeren, indien hetzelfde eerst onlangs was
 opgekomen. Wij leeren hier ook de redenen ken-
 nen,

nen, die vóór en tegen dit gebruik toenmaals werden bijgebracht, onder welke deze van TERTULLIANUS, dat de *onschuldige* leeftijd der kinderen zich niet behoeft te haasten tot de vergeving der zonden, zeer bedenkelijk is, en te kennen schijnt te geven, dat TERTULLIANUS geene kennis gehad hebbe, aan die zedenlijke verdorvenheid des menschedoms, die men naderhand met den naam van *Erfzonde* benoemd heeft.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Eindelijk, in deze plaats komen *Dooppeeten* of *Doopgetuigen*, (*Sponsores*,) voor, die men naderhand ook *Doophelfers*, (*Susceptores*,) noemde. Hier komen zij alleen voor, met betrekking tot kinderen, doch men schijnt ze ook bij bejaarden tot *getuigen* of *borgen* gehad te hebben; schoon men niet weet, wanneer, of bij welke foort van doopelingen, zij het eerst in gebruik zijn gekomen. De Jooden hadden zulke getuigen bij den doop van *Profelijten*, of Joodengenooten, die uit het Heidendom tot hen overkwamen, dus gist men, dat de Christenen hen daar van ontleend hebben. Zij dienden bij de bejaarden, om in te staan, voor derzelver oprechtheid, in het begeeren van den doop, om getuigenis te geven van derzelver gedrag, en borg te blijven voor hunne toekomstige levenswijze, als Christenen. Dit was eene voorzorg van behoedzaamheid tegen bedriegers of verfpieders, of andere geveinsden, die met een snood oogmerk den schijn konden maken van het Christendom te omhelzen, ten einde den Christenen eenige schade bij de Heidenen te berok-

II kenen. Bij de kinderen werden zij noodzaaklijk ge-
 BOEK oordeeld, ten einde over derzelve opvoeding mede
 VI het oog te houden, en voornaamlijk de plaats der
 Hoofdst. na C. G. ouderen te vervangen, wanneer die, het geen bij
 Jaar 193. de geweldige vervolgingen om den Godsdienst te
 tot 235. ligter kon gebeuren, aan de kinderen te vroeg door
 den dood ontrukkt werden.

Tijd, om Wat, eindelijk, den tijd betreft; volgens TER-
 den doop TULLIANUS (*), is het Pascha daar toe de pleg-
 te bedie- tigste, vervolgens het Pinksterfeest; „voords,” zegt
 nen. hij, „ is elke dag des Heeren, elk uur, elke tijd,
 „ geschikt voor den doop: is 'er al eenig onder-
 „ scheid in meer of min sfaatlijkheid, 'er is geen
 „ onderscheid in de genade.” In de daad, waren
 ook de nacht voor het Feest van jesus opstanding,
 en de daar op volgende week, als ook de nacht
 voor het Pinksterfeest, de voornamte tijden, die voor
 den doop bepaald waren, en op welken dezelve
 sfaatlijkst bediend werd — Bejaarden, die den doop
 stonden te ontvangen, bereidden zich daar toe met
 naarstig bidden, vasten, knielen, en in het gebed
 waken; terwijl zij belijdenis deden van hunne te
 vooren begane zonden. (†)

Het Hei- Omtrent de plegtigheid van het Heilig Avondmaal
 lig A- heeft TERTULLIANUS niets opzetlijk geschreven, wij
 vond- kunnen dus alleen eenige hier en daar verstrooide
 maal. bijzonderheden uit zijne schriften opzamelen. Hier
 toe behoort, dat hij het brood en wijn in het

Avond-

(*) C. 19. (†) C. 20.

Avondmaal van JESUS, een beeld (*figura*,) noemt, van zijn ligchaam en bloed. (*), elders noemt hij (†) het vleesch van CHRISTUS een geestelijk brood, hetwelk hij van JESUS levendmakenden Geest verklaart. In zijne verhandeling over het gebed des Heeren, (§) neemt hij de bede om ons daaglijksch brood, ook in eenen geestelijken zin: „Omdat ook „JESUS ligchaam in het brood gerekend wordt, „(*cenfetur*:) *dit is mijn ligchaam*. Derhalven, „als wij om daaglijksch brood bidden, bidden wij „om de aanhoudende verëeniging met CHRISTUS.” „Het vleesch,” zegt hij (**), „eet het ligchaam „en bloed van CHRISTUS, opdat ook de ziel van „God gevoed worde.” Het is moeilijk, uit zulke losse gezegden, 's mans eigenlijk gevoelen, over dit onderwerp, te verftaan, het waarfchijnlijkst echter is,

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *Contra Marcion. Libr. IV. C. 40*. Op die zelfde plaats lezen wij: „CHRISTUS heeft het brood genomen, „en aan zijne leerlingen rondgedeeld, en tot zijn ligchaam gemaakt, door te zeggen: *dit is mijn ligchaam!* Doch, tevens moeten wij aanmerken, dat, in den ftijl van TERTULLIANUS, *facere*, *maken*, dikwijls hetzelfde is, als *verklaren*. Te weten, de heiliging van brood en wijn, in het Heilig Avondmaal, gefchiedde bij de oude Christenen, door gebeden en zegenspreking. JESUS verklaarde, door deze woorden, *dit is mijn ligchaam!* het brood voor zijn ligchaam, of, gelijk TERTULLIANUS zegt, voor een beeld (*figura*) van zijn ligchaam.

(†) *De refurrect. carnis* C. 37. (§) C. 6.

(**) *De refurrect. carn.* C. 8.

II is, dat hetzelfde na genoeg overëenkomt met dat
 BOKK
 VI
 Hoofdst. van IRENEUS, waar van wij op zijne plaats gespro-
 ken hebben.

na C. G. Het brood, hetwelk de Christenen in het Avond-
 Jaar 193. maal gebruikten, werd door hen als een *offer* toe-
 tot 235. gebracht, en schijnt dus niet *ongezuurd* of *ongedeesfemd*, maar gewoon gedeesfemd brood geweest te zijn; ten minsten het tegendeel kan uit TERTULIANUS niet bewezen worden. (*) Dit brood werd gebroken, en de Christenen ontvingen het *staande* (†). De wijn was gefchonken in glazen bekers, en wel gefchilderde, die ligtelijk breken konden, zij hadden het beeld van eenen herder, die een fchaap op de fchouders draagt, met toefpeling op de gelijkenis van het verloren en wedergevonden fchaap. LUK. XV. (§) Zorgvuldig waren de Christenen, bij het gebruiken van brood en wijn, dat niets daar van op den grond flortte (**); fomtijds,

na-

(*) *Ad uxorem Libr. II. C. 5.* alwaar hij haar, bij een tweede huwelijk, ten fterkten waarschuwet, hetzelfde niet met eenen Heiden aan te gaan, en onder anderen zegt: „Zou uw man niet weten, wat gij, in het geheim, „vóór dat gij eenige andere fpijs gebruikt, eet? En „als hij wist, dat het brood was, zal hij niet geloven, „dat het zulk brood is, als gezegd wordt?” Niet, gelijk men besluiten wil, *ongezuurd*, maar, *gedoopt in het bloed van een gedood kind*, gelijk de Heidenen lasterden.

(†) *De orat. C. 14.*

(§) *De Pudicit. C. 7. en 10.*

(**) *De corona. milit. C. 3.*

namen zij een gedeelte van het brood met zich na huis, hetwelk zij gebruikten, vóórdat zij gewoone spijze aten. (*) De bediening van het Avondmaal geschiedde door de *Voorzitters*. (†) Evenwel kent TERTULLIANUS het recht aan de Leken toe, „waar geene vergadering van de Kerkelijke orde bestaat,” zegt hij, (§) „offert en doopt gij, en zijt Priester voor u zelven alleen.” *Offeren* doelt hier ongetwijfeld op het Avondmaal, gelijk blijkt uit de samenvoeging met Doopen. In 't gemeen weten wij, reeds uit den bekenden Brief van PLINIUS, dat het Avondmaal op de Zondagen gevierd werd, en wel in de vergaderingen, des morgens vroeg, vóór den dag, uit TERTULLIANUS vernemen wij, dat dit ook in de Avondvergaderingen geschiedde. (**)

Reeds van de tijden der Apostelen af, hielden de Christenen met malkanderen *Liefdemaaltijden*, die als aanhangzels van het Heilige Nachmaal beschouwd werden, en wanneer dit des avonds gevierd werd, daar op volgden, zijnde ingesteld, om de onderlinge liefde, eensgezindheid, en broederlijke verkeerling onder de Christenen te onderhouden, en de waare Christelijke gelijkheid daar mede te betoonen, waar door rijken en armen, maar ook Jooden en Hei-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *Libr. II. ad uxor. C. 5.* boven aangehaald.

(†) *Presbiteros*. Men denke aan de Bisschoppen, door den dienst der *Diakonen*, *de coror. vltit. C. 3.*

(§) *Eccl. castit. C. 7.*

(**) *De coen. milit. C. 3.*

II Heidenen, als broeders in CHRISTUS, onderling ver-
 BOEK eenigd, zijn aan te merken. Dewijl deze, als
 VI slemptalen, en aanleidingen tot den schandelijksten
 Hoofdst. wellust, gelasterd werden, verdedigt TERTULLIANUS
 na C. G. dezelve, en geeft 'er de volgende beschrijving van (*).
 Jaar 193; tot 235.

Na aangemerkt te hebben, dat de naam zelve hare
 liefderijke bedoeling aanduidt, en dat de kosten daar
 aan besteed, eene uitgave van Godsdiensfigheid zijn,
 tot verkwikking van behoefligen, en dat 'er niets
 laags, noch zedenloos, in wordt gepleegd, vervolgt
 hij: „Men gaat niet eer aanzitten, dan voordat men
 „ het gebed tot God gesmaakt heeft. Men eet,
 „ zoo veel de honger verëischt. Men drinkt, zoo
 „ veel nuttig is voor matige lieden. De gasten ver-
 „ zadigen zich zoo, als die gedenken, dat God ook
 „ des nachts moet aangebeden worden; hunne ge-
 „ sprekken zijn zoodanige, als die weten, dat de
 „ Heere hen hoort. Als het water om de handen
 „ te waschen, en het licht, binnengebracht is,
 „ wordt elk, naar mate hij uit de Heilige Schrif-
 „ ten, of uit zijn verstand, in staat is, verzocht,
 „ een lied overluid ter eere van God te zingen;
 „ waar uit blijkt, in welke mate hij gedronken heb-
 „ be. Op gelijke wijze maakt het gebed een einde
 „ van de maaltijd, en men scheidt, — om bij de
 „ overige zedigheid en matigheid te volharden;
 „ want men heeft niet zoo zeer eene maaltijd, als
 „ wel zedentucht, genoten.”

Wij

(*) *Apologet. C. 39.*

Wij hebben hier voor (*) reeds een en andermaal gezien, dat de Christenen de Kerkentucht zeer strikt en streng oefenden. De leden der Kerk, die tot eenige zwaare zonde vervielen, waren niet alleen tot inwendig berouw en leedwezen voor God verplicht, maar ook tot eene openbare belijdenis van en veröotmoediging over hunne zonden, eer de Kerk hen weder in hare gemeenschap aannam. Hoe streng deze boete ware, beschrijft ons TERTULLIANUS (†).

„ Deze Boete , (*Exomologesis* ,) is de zedentucht
 „ voor den mensch , om zich neder te werpen ,
 „ en te vernederen , hem den regel van zijne levenswijze en barmhartigheid voorschrijvende . Zij
 „ schrijft de wijze van kleding en de spijszake voor ,
 „ in zak en asche te liggen , het ligchaam haveloos
 „ te houden , den geest te veröotmoedigen door
 „ droevenissen , en door deze treurige vernedering ,
 „ het geen men misdaan heeft , te veranderen . Voorts
 „ enkel water en brood te gebruiken , te weten ,
 „ niet om des buiks , maar om der ziele wil : maar
 „ integendeel , door vasten het gebed onderhouden ,
 „ zuchten , weenen , en klaaglijk schreeuwen tot den
 „ Heere zijnen God , voor de Ouderlingen neder
 „ te vallen , en te knielen voor de geliefden van
 „ God , en alle broeders om hunne voorpraak aan
 „ te spreken . ” enz .

Hoe zeer TERTULLIANUS , gelijk wij gezien hebben , de rechten der Christenen , in 't gemeen , onderscheid tusschen erkent ,

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.
 —————
 Kerken-
 boete.

(*) *Bladz.* 245. enz.

(†) *De poenitent.* C. 9.

II kent, en hun den eernaam van *Priesters* geeft,
 BOEK VI
 evenwel is hij de eerste der Kerkelijke Schrijvers,
 Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.
 die de Bisschoppen en Opzieners der Kerk zoo hoo-
 Geestelijken en Leeken.
 ge eere toekent, dat hij de Christenen in twee dee-
 len verdeelt, noemende hij, met woorden, uit de
 Romeinsche staatsgesteldheid ontleend, de Leeräars
 en Opzieners der Kerk *Ordo*, (de Orde,) met welk
 woord de Romeinen den stand der aanzienlijken, en
 der magthebbende, bij voorbeeld, den Raad en de
 Ridderfchap, betekenden, en de overige Christenen
plebs of het *volk*. Die Leeräars, trouwens, welke
 te vooren, wegens hunne kunde, godsdienstigheid,
 werkzaamheid, en het ambt, hetwelk zij bekleed-
 den, met één woord, uit hoofde van hunne be-
 gaafdheden en verdienstelijkheid bij de Kerk of Ge-
 meente der Christenen, eere, hoogächting, en liefde
 genoten, begonnen zich van tijd tot tijd recht op
 dezen eerbied, ja op gehoorzaamheid, aan te mati-
 gen, en 'er vestigde zich, door verscheiden omstan-
 digheden, eene foort van magt, in de Kerk, door
 welke een gedeelte der Christenen zich boven hun-
 ne medebroederen verhief. De eere der Kerk, en
 de betaamlijkheid eener geregelde orde en onderge-
 schiktheid, prijslijke redenen op zich zelve, werden
 tot voorwendzels misbruikt, om dit onderscheid te
 versterken, de Kerkelijke besluiten gaven 'er aan-
 zien aan, en de eerzucht liet niet na, zich meer en
 meer aan te matigen, terwijl gewoone Leeräars zich
 de voorrechten en eere der buitengewone allengs lieten
 aanleunen. Eene andere benaming van onderscheid,
 bij TERTULLIANUS het eerst voorkomende, en
 waar-

waarschijnlijk in zijnen tijd eerst opgekomen, heeft, in 't vervolg, nog grooter misbruiken voortgebracht, te weten, de benaming van *Clerus*, of *Clerici*, om de Leeräaren, Opzieners, en Bedienaren der Gemeente, die men ook de *Geestelijkheid* of *Geestelijken* genoemd heeft, en *Laici*, om de overige Christenen, naderhand ook *Wereldlijken*, te betekenen. *Clerus* betekent in het Grieksch *een erfdeel*, *erfbezitting*, eene benaming, met welke in het Oude Testament, in de vertaling der LXX. dikwijls het Israëlitische volk, als een eigendomlijk volk van God, werd aangeduid, in welken zin PETRUS de Apostel ze op de Christenen toepast, (I. PETR. V. 3.); bijzonder werden de Priesters en Leviten, als aan God gewijd, Gods erfdeel, gelijk God hun erfdeel of bezitting, genoemd. En in dezen zin is de Christelijke Geestelijkheid, mischien wel, op hunn' eigen voorgang, *Clerus* en *Clerici* (*) genoemd. Tegen hun worden dan de overige Christenen onder den naam van *Laici*, het *volk*, naderhand *Leeken*, overgesteld, welk woord *Leeken*, vervolgens, eene zeer vernederende en verächtelijke betekenis verkregen heeft. Uit zoodanige beginselen is de magt en het gezag der Geestelijkheid allengs opgewassen, en de waare natuur van het Christendom meer en meer verbastert

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) Dat van dit woord ons woord *Klerik* stamt, is bekend; doch in eene geheel andere betekenis, welke haren oorsprong vindt in die tijden, in welke alle wetenschap, zelfs de schrijfkunst, genoegzaam alleen bij de Geestelijken gevonden werd.

II terd geworden. Deze Geestelijkheid matigde zich
 BOEK spoedig aan, alleen de Kerk te verbeelden, en zich
 VI alle de eere, die men aan de Kerk toekende, toe te
 Hoofdst. eigenen; welke *eere der Kerk* niet weinig vergroot-
 na C. G. te, nadat men haar onder het denkbeeld eener *Moeder*
 Jaar 193. der voorstelde, die tevens maagd, hare kinderen,
 tot 235. met de Heilige melk, dat is, het *kinderlijk woord*,
 voedt (*), maar ook de Kerk nevens den Vader,
 Zoon, en Heiligen Geest, noemde, gelijk onze TER-
 TULLIANUS (†), bij gelegenheid zijner verklaring
 van de aanspraak in het gebed des Heeren, *Onze*
Vader, enz. „Insgelijks wordt hier in den Vader
 „de Zoon aangeroepen. Zoo zegt hij: Ik en de
 „Vader zijn één. Zelfs wordt de Moeder, de
 „Kerk, niet voorbijgegaan, nademaal de Moeder,
 „in den Vader en Zoon, herkend wordt, over wel-
 „ke ook de naam des Vaders en des Zoons be-
 „staat.” (§) Is het wel te verwonderen, dat zulke
 dustere en verwarde begrippen en taal, in vervolg
 van tijd, zoo vele verwarring in het leerstuk, aan-
 gaande de *Kerk*, gebracht hebben?

Leerevan Omtrent de voornaamste hoofdstukken der Chris-
 TERTUL- telijke leere, heeft TERTULLIANUS, in zijne menig-
 LIANUS, vuldige schriften, zijne meningen, dan meer dan
 omtrent min duidelijk, ontvouwd en opengelegd. Hij erkent
 de II. en verëert de Heilige Schriften, die hij genoegzaam
 Schrift, al-

(*) CLEMENS *Alexandr. Padeg. Libr. I. C. 6.*

(†) *De Orat. C. 2.*

(§) *De qua constat et patris et filii nomen.* Ik be-
 ken, geenen zin aan deze woorden te kunnen hechten.

allen , onderscheidenlijk , opnoemt . Het is waar , in zijn Werk tegen de Kettters (*), zegt hij , dat men tegen de Kettters niet uit de Heilige Schrift moet redentwisten ; doch niet , omdat hij het gezag der Heilige Schrift niet zou erkennen , maar omdat de Kettters , die hij bedoelde , de echtheid van verscheiden gedeelten der Heil. Schrift niet erkenden , en anderen vervalschten , waar uit volgen moest , dat men , na lang twisten met hun , niets gevorderd zou zijn , gelijk dit veelal de uitflag is van twisten over den Godsdienst , bij welke ieder zijne onderstellingen medebrengt en vasthoudt . Men moet , voor alle dingen , overëenkomen , omtrent de *echtheid* der Heilige Boeken , wanneer men uit dezelve besluiten zal . Daar op dringt dan TERTULLIANUS aan , dat deze echte Boeken , in de Gemeenten , door de Apostelen zelve gesticht , van hand tot hand , zijn overgeleverd en bewaard gebleven , en dus bij de rechtzinnige Kerk alleen te vinden zijn . „ Wel aan , ” zegt hij , (†) „ gij , die nu onderzoeklust beter wilt oefenen , in „ de zaak uwer zaligheid , ga de *Apostolische Ker-* „ *ken* , ” (de Gemeenten , die door de Apostelen zelve gesticht zijn ,) „ door , alwaar nog de leer- „ stoelen der Apostelen , in hunne plaatze , door de „ voorzitters bezeten , bij welke hunne *echte schrif-* „ *ten* (§) gelezen worden , waar men , als 't wa-

re ,

(*) *Prescript. contra heret. C. 15.*

(†) *Prescript. advers. heret. C. 35.*

(§) *Authenticae literae* , zijn niet de *oorspronkelijke* handschriften , noch de *Kanonische Boeken* , in de oor-

II „ re, hunne stem nog hoort, hun aangezicht nog
 BOEK „ ziet. Is *Achaië* u het naast, daar hebt gij *Kō-*
 VI „ *rinthe*, zijt gij niet ver van *Macedonië*, gij hebt
 Hoofdst. „ *Filippi*, gij hebt die van *Thesfalonica*, kunt gij
 na C. G. „ naa *Afïe* reizen, gij hebt *Efeze*. Doch, grenst
 Jaar 193. „ gij aan *Italië*, daar hebt gij *Rome*, van waar ook
 tot 235. „ *wij*,” (de *Afrikaansche* Gemeenten,) „ gezag
 „ bij de hand hebben. Eene in toestand gelukkige
 „ Kerk, aan welke de Apostelen hunne geheele lee-
 „ re, te gelijk met hun bloed, uitgestort hebben;
 „ waar PETRUS een lijden, gelijk aan des Heeren
 „ lijden, heeft ondergaan, PAULUS met den dood van
 „ JOÄNNES (den Dooper) gekroond is, en de Apostel
 „ JOÄNNES, in kookenden olie geworpen zijnde, zon-
 „ der eenig letzel geleden te hebben, is gebannen ge-
 „ worden. Laat ons zien, wat zij gezegd, geleerd, en
 „ ook aan de *Afrikaansche* Kerken medegedeeld heeft.”

Hetaan-
 zien der
 Kerk van
 Rome.

Ik heb deze geheele plaats uitgeschreven, dewijl
 daar uit, duidelijk, blijkt, hoedanige begrippen men
 van het gezag der Kerk van *Rome*, in dien tijd,
 maakte. Dit gezag staat hier gelijk, met dat van
 alle overige Apostolische Kerken, maar onder de
 Westersche Kerken of Gemeenten, was die van *Ro-*
me de eenigste, die door de Apostelen gesticht was,
 en van daar de eerbied der Westersche Gemeenten
 voor deze Kerk. (*) Voor het overige, bepaalt

TER-

Springlijke taal, maar *echte*, dat is, niet verdichte, niet
 ondergeschoven, niet vervalschte of verminkte, *schriften*.

(*) Vergelijk het geen boven *Bladz.* 250. enz., uit
 de *schriften* van IRLINEUS is aangebracht.

TERTULLIANUS, (*) het gezag der *Overlevering*, vrij duidelijk, tot gebruiken en gewoonten, terwijl de leerstellingen met de Heilige Schrift moeten overeenkomen, en daar in gevonden worden.

In zijn Werk *Over den vrouwlijken opfchik*, haalt TERTULLIANUS het *Boek van HENOCH*, een verdicht opstel, aan, alhoewel het de Jooden, zegt hij, niet tot hunne Heilige Schriften rekenen, maar het kan van NOËCH, na den Zondvloed, even goed hernieuwd zijn, als ESRA met de Schriften des Ouden Testaments gedaan heeft. De Jooden verwierpen toch meer van de Schriften, omdat zij op CHRISTUS wezen. Men zal dezen misflag gern inschikken, als men in aanmerking neemt, dat TERTULLIANUS, gelijk de overige oude Kerkvaders, door gebrek aan Taalen Oordeelkunde, geen bevoegd richter was, om de echtheid der Boeken des Ouden Testaments juist te beoordeelen. Maar, dat TERTULLIANUS ook de *Herder van IERMAS* tot de Heilige Boeken des Nieuwen Testaments zou gerekend hebben, gelijk sommigen hebben gedacht, blijkt niet uit zijne aanhaling van hetzelfde, in zijne verhandeling, *Over het gebed* (†), alwaar hij het wel *Scriptura*, (de Schrift,) noemt, maar dit woord dan in eenen algemeenen zin neemt, en niet in den hoogen zin, voor de *Heilige Schrift*. Gelijk wij dan ook weten, dat de oude Kerkvaders meermalen dergelijke Schriften aangehaald,

en

(*) *De corona militis* C. 3.

(†) C. 13.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Hij re-
kent het
Boek van
HENOCH
onder de
Godlijke
Schrif-
ten, maar
niet de
Herder
van IER-
MAS.

II en gebruikt hebben, zonder die daarom voor *Kanon-*
 BOEK *nieke*, of Heilige Boeken, te erkennen. (*)
 VI
 Hoofdft. In TERTULLIANUS fchrijven, komt eene plaats
 na C. G. voor (†), in welke hij aan God een *ligchaam* toe-
 Jaar 193. fchrijft. Van het *Woord Gods*, den *Logos*, aange-
 tot 235. merkt hebbende, dat „het geen van God, zoo groot
 Hij „ een bestaand wezen, (*Substantia*,) voorkomt,
 fchrijft „ ook een wezenlijk bestaand wezen zijn moet,”
 aan God „ vervolgt hij: „Deze is het woord Gods, die in de
 een lig- „ gedaante (*Effigies*,) van God zijnde, het geenen
 haam toc. „ roef geächt heeft, Gode even gelijk te zijn. In
 „ welke gedaante van God? Zekerlijk, in eene an-
 „ dere, evenwel in eenige. Want, wie zal ontken-
 „ nen, dat God een *ligchaam* is, alhoewel God
 „ een Geest is, want een geest is toch ook een
 „ *ligchaam*, van zijn foort, in zijne gedaante.”
 Men heeft, om deze reden, den Kerkvader befehul-
 digd van het *Anthropomorphismus*, en *Materialis-*
mus, waar van echter anderen hem hebben zoeken
 vrij te plijten; ten dien einde aanmerkende, dat *Sub-*
stantia, een bestaand wezen, en *Corpus*, bij hem
 het zelfde zij, gelijk hij zich verklaart, (§) „ Al-
 „ les, wat is of beftaat, is een ligchaam, van zij-
 „ ne foort: niets is onligchaamlijk, dan het geen
 „ niet

(*) IRENEUS *Libr. IV. C. 37.* CLEMENS *Alexandr.*
 bij EUSEBIUS *Hist. Eccles. VI. 13. enz.*

(†) *Contra Praxeam C. 7.*

(§) *De carne Christi C. 11. vergelijk advers. Her-*
nogen. C. 35.

„ niet bestaat.” Doch deze verſchoning is niet geheel voldoende , alzoo nog ſteeds het vermoeden overblijft, dat zij , die dus ſpreken , onder welken ook de *Stoïcynen* waren , onder alle beſtaande wezens , aan iet *ligchaamlijks* en *ſtofflijks* dachten , en de bijvoeging der woorden , *hoewel hij een Geest is* , ſchijnt dit vermoeden te bevestigen , en niet min , het geen volgt : „ Alle onzichtbare „ dingen hebben bij God haar ligchaam en hare ge- „ daante , waar door zij voor God alleen zichtbaar „ zij.” Hier komt bij , dat het geheele ſomber en dweepächtig geſtel van TERTULLIANUS hem tot het *zinlijke* en taſtbare deed overhellen , dus beſleedt hij een gedeelte van zijn Werk *over de ziel* (*), om tegen de aanhangers van PLATO en ARISTOTELES te bewijzen , dat de ziel eene foort van ligchaam heeft , „ hetwelk een heller luchtbeeld is , en dat ziel en „ adem hetzelfde is ;” en hij geeft (†) deze bepaling van de ziel : „ Wij bepalen de ziel , door „ Gods wenk geboren , onſterflijk , ligchaamlijk , „ gebeeld , eenvoudig van wezen , (*Subſtantia* ,) „ wijs uit het hare , op verſchillende wijze voort- „ komende , vrij van wil , (*Arbitrium* ,) aan toe- „ valligheden onderhevig , naarmate van den imborst „ veränderlijk , redelijk , heerſchend , voorgevoelend , „ (*Divinatrix* ,) uit ééne voortvloejende.” Das verbeeldt hij zich de *ziel* , en zoo ook de *geesten* , ligchaamlijk , en kan derhalven van ruwe denk-
II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *De anima* C. 6. ſqq.

(†) *De anima* C. 22.

II beelden en gezegden niet geheel vrijgesproken worden. (*)

BOEK
VI

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.
Zijne leer
re van
God, Va-
der,
Zoon, en
Heilige
Geest.

In de leere van God, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, heeft TERTULLIANUS het eerst gebruik gemaakt, van de woorden *Substantia*, en *Persona*.

Door het eerste verftond hij het *Wezen* of de *Godheid*, en door *Persona*, eene wezenlijke bestaanlijkheid. Ook heeft hij de woorden *unitas Substantiae*, (eenheid des Wezens,) en *Trinitas*, (drieheid van personen) ingevoerd, en noemt deze leere *dispensatio*, (schikking,) of ook *oeconomia*, (huishouding).

„ Deze verborgenheid (†) der *huishouding* schikt
„ de *eenheid* in eene *drieheid*, dewijl zij drie stelt,
„ den Vader, Zoon, en Heiligen Geest. Drie niet
„ in staat, (*Status*,) maar trap; (*Gradus*;) niet
„ in wezen, (*Substantia*,) maar in de vorm of
„ wijze; (*Forma*;) niet in magt, (*Potestas*,) maar
„ in *foort*; (*Species*;) echter van één wezen, één
„ staat, ééne magt.” Hier door wordt echter de
éénheid van God (*Monarchia Dei*,) niet wegge-
nomen, „ want het blijft maar één God, uit wien
„ die trappen, en vormen, en foorten, onder den
„ naam van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, wor-
„ den afgedeeld.” Dus heeft hier geene *verdeeling*
plaats,

(*) Hij is ook niet alleen onder de ouden, die aan God iet ligchaamlijks toefchrijft. Men zie ORIGEN. *Voorred.* voor zijn Werk *περι αγγελων*, ook vinden verscheiden van hun het beeld van God, in het ligchaam van den mensch, en deszelfs gedaante.

(†) *Advers. Praxeam. C. 2.*

plaats, maar alleen eene *onderscheiding*. Hij heldert dit op met dit voorbeeld: (*) „De wortel en tak zijn twee zaken, maar saamgevoegd, de bron en de rivier twee foorten, maar onverdeeld, de Zon en eene Zonnestraal twee vormen, maar saamenhangende.” Verder: (†) „De Vader is het geheele Wezen, maar de Zoon eene afleiding van het geheel, en een deel, gelijk hij zelve be-lijdt: de Vader is meer dan ik.” Hij wil, wanneer de Vader en Zoon te gelijk moeten genoemd worden, dat men den Vader *God*, en den Zoon, *JESUS CHRISTUS, onzen Heere*, zal noemen. (§) Deze Zoon van God is van den Vader *uitgegaan*, (*Procesfit*,) en ’er is *een tijd geweest, toen de Zoon niet was*, (**) hoewel hij aan den Zoon echter elders duidelijk de eeuwigheid toeschrijft. Hoe dit te verëffenen, is moeilijk, ten zij hij het dus begrepen hebbe, omtrent gelijk TATIANUS (††), dat de Zoon in den Vader was, van eeuwigheid, als de *Rede* en *Wijsheid* des Vaders, maar bij de voortbrenging of *Generatie*, als des Vaders *Woord*, van den Vader uitging, waar mede schijnt in te stemmen, dat hij den Zoon en den Heiligen Geest noemt, *de poging van Gods gemoed*, (*Animi Deifusus*,) (§§) en dat hij elders (***) zegt: „Vóór alle
„din-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot *35.

(*) C. 8.   (†) C. 9.   (§) C. 13.
(**) *Contra Hermogen. C. 3.*
(††) *Boven Bladz. 197.*
(§§) *Advers. Hermog. C. 43.*
(***) *Advers. Prax. C. 5.*

II „ dingen was *God alleen*. Hij was voor zich we-
 BOEK „ reld, en plaats, en alles. Alleen omdat hij niets
 VI „ anders buiten zich had. Evenwel ook toen niet
 Hoofdst. „ alleen, want hij had met zich zijne *Rede*, die
 na C. G. „ hij in zich had.” (*) Eindelijk zegt hij (†):
 Jaar 193 „ God blijft zoo in zijnen *staat*, alhoewel men eene
 toe 235. „ Drieheid onderfelt, dat die aan den Vader van
 „ den Zoon ook weder gegeven moet worden, na-
 „ demaal de Apostel van het laatste einde zegt: als
 „ hij het Koningrijk aan God en den Vader zal
 „ wedergeven.” Na dit alles mogen wij veilig met
 SCHRÖCK (§) besluiten: „ Over het geheel leert wel
 „ TERTULLIANUS hetzelfde geloof met het later
 „ heerschend famenstel der Christenen, echter scheelt
 „ het veel, dat hij doorgaands zulke ophelderingen,
 „ bewijzen, en bepaalingen, als zij, gebruikt zou
 „ hebben.”

Van de
 verdien-
 sten van
 JESUS.

Van de verdiensten van JESUS, vinden wij, onder
 anderen, dit gezegde bij TERTULLIANUS: (**), „Wie
 „ heeft de dood van anderen betaald, dan alleen
 „ de Zoon van God? trouwens, hij heeft, in zijn
 „ lijden zelve, den moordenaar verlost, want daar
 „ toe was hij gekomen, opdat hij, zuiver van zon-
 „ de, en heilig in alles, voor zondaren sterven
 „ zou-

(*) TERTULLIANUS maakt dus, van den Zoon spre-
 kende, onderscheid tusschen *ratio*, de rede, in en met
 God. en *fermo*, het Woord, uit God voortgaande.

(†) *Advers. Prax.* C. 4.

(§) *Kirch-Gesch.* III. Th. S. 402.

(**) *De pudicit.* C. 22.

„ zoude.” Elders (*) noemt hij hem, „ een offer
„ voor alle volken.”

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

De zedelijke verdorvenheid des menschen, of de
zonde, leidt hij van ADAM af, op die wijze, dat de
ziel, door hare verëeniging met het zondig ligchaam,
ook zondig wordt (+), en gelijk hij aan den éénen
kant de genade van God noodzaaklijk en krachtig
erkent te zijn, tot des menschen herstelling en ver-
betering, zoo staat hij aan den anderen kant sterk
voor de vrijheid van den wil, (*libertas arbitrii*,
of *liberum arbitrium*.) „De kracht,” zegt hij, (§)
„ der Godlijke genade, is alszins magtiger dan de
„ natuur, hebbende in ons aan zich onderworpen
„ het vrijë vermogen van den wil, hetwelk ἀνεξαρτισον
„ genoemd wordt.” Elders echter plijt hij, nadruk-
lijk, tegen de *Gnostieken*, voor des menschen vrijën
wil, zelfs na den zondenva. (**)

Vande
zonde en
vrijën
wil.

Zijn gevoelen omtrent den staat der zielen, na de
dood, is, dat die der Godvruchtigen overgebracht
worden in ABRAHAMS schoot, maar die der *Marte-*
laren alleen in het *Paradijs*. Nademaal CHRISTUS,
vóór hij ten hemel voer, in onderäardfche gewesten
(*in inferiora terrarum*, of *apud inferos*,) is ne-
dergedaald, om zich aldaar aan de Aartsvaderen en
Profeten mede te deelen, zoo heeft men niet te

Vanden
staat der
zielen na
de dood.

twij-

(*) *Advers. Jud. C. 13.*

(+) *Per Trajanc. Libr. I. advers. Marc. D. animas*
op verscheiden plaatsen.

(§) *De anima C. 21.*

(**) *Advers. Marc. Libr. II. C. 8. fig.*

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

II twijfelen, dat de zielen der geloovigen, tot de opstanding toe, zich in eene onderaardiche plaats bevinden, alwaar zij reeds zekere vreugde genieten, gelijk de zielen der Godlozen aldaar het begin hunner straffen dulden. (*) Doch in een ander werk (†), beweert hij juist het tegendeel, te weten, dat de *Schoot* van ABRAHAM eene boven de aarde verheven plaats zij, in welke de zielen der rechtvaardigen, tot aan de opstanding, verkwikking deelachtig zijn.

Gebeden voor de dooden.

Met zoodanige begrippen, over den staat der zielen, na den dood, kan men ligtelijk overeenbrengen, dat de Christenen, ten dezen tijde, reeds voor de dooden baden, waar van de eerste melding bij TERTULLIANUS voorkomt (§), zeggende: „ Dat „ eene weduwe voor de ziel van haren overleden „ man bidt, en verkoeling of verkwikking voor hem „ smeekt, en gemeenschap met hem in de eerste op- „ standing, als ook dat zij jaarlijks op den dag van „ zijn ontlapen *offert*.” Dit laatste, het *offeren*, of *offeranden* brengen voor de dooden, waar van hij elders spreekt (**), ziet daar op, dat men, in naam der overledenen, aan den Bisschop gaven bracht ten dienste van het Heilig Avondmaal, ten einde daar door te kennen te geven, dat zij de overledenen, die in het geloof gestorven waren, als

le-

(*) In zijn Boek, *de Anima*.

(†) *Advers. Marc. Libr. IV. C. 34.*

(§) *De Monogamia C. 10.*

(**) *Exhort. Cist. C. 11.*

leden der Kerk erkenden, met welke zij gemeenschap, als met levenden, bleven houden.

Eindelijk, betoont zich TERTULLIANUS (*) een' ijverigen voorftander van een duizendjarig Rijk van CHRISTUS op aarde, hetwelk, na de algemeene opftanding, te *Jerufalem* opgericht worden, en de gelovigen voor hun verlies van wereldfche goederen, door geestelijke voorrechten, fchadeloos zal ftellen, volgende hij daar in PAPIAS, JUSTINUS, IRENEUS, enz. Hier toe behoorde ook zijn Boek *Van de hoop der geloovigen*, hetwelk verloren is geraakt. Ja, in het aangehaalde Werk tegen MARCION, verhaalt hij, zonder voor de fpotternij der Kettters te vreezen, dat, geduurende eenen veldtogt van SEVERUS, in *Jalœ*, zelfs van Heidenen, eene Stad, veertig dagen lang, van den Hemel nederhangende, gezien is, als een voorbeeld van dit nieuw *Jerufalem*.

Ten befluite kan ik niet afzijn, een zeer merkwaardig gezegde van dezen Kerkvader hier bij te voegen, hetwelk te wenfchen ware, dat de Christenen, en alle menfchen, ten allen tijde, hadden opgevolgd, omtrent de vrijheid van Godsdienst-oefening. „Ziet toe,” dus fpreekt hij de Heidenen aan, (†) „dat dit veel meer den naam van On- „ godsdienftigheid verdient, als men de vrijheid van „ Godsdienst ontnemt, en de keuze van eene „ Godheid verbiedt, zoodat het mij niet geoorloofd

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.
—
Het duizendjarig
Rijk.

Vrijheid
van Gods-
dienst-oefening.

„ zij,

(*) *Libr. III. adv. Marc.*

(†) *Apolog. C. 24.*

II „ zij, te dienen, wien ik wil, maar ik gedwongen
 BOEK „ worde, te dienen, wien ik niet wil. Niemand,
 VI „ zelfs geen mensch, zou van eenen onwilligen be-
 Hoofdst. „ geeren gediend te worden.” Eene waarheid, die
 na C. G. „ van alle onderdrukte gezindten, in alle eeuwen, ge-
 Jaar 193. tot 235. predikt, maar, wanneer zij de overhand verkregen,
 ————— veelal, te weinig onthouden en betracht is!

Woorden en spreekwijzen van TERTULLIANUS bij de Westersche Kerk in gebruik gebracht. Zoo groot is het aanzien van TERTULLIANUS, bij de Westersche Kerk, in welke hij de eerste Latijnsche Schrijver geweest is, niettegenstaande zijnen overgang tot de *Montanisten*, steeds gebleven, dat dezelve vele woorden en spreekwijzen, door hem gebruikt, overgenomen en behouden heeft. Wij hebben daar van de voorbeelden gezien, in de woorden *trinitas*, hetwelk men *Drieuuldigheid* heeft vertaald, *unitas*, eenheid, *substantia*, wezen, *persona*, perfoon. Velen ontleende hij uit het Oude Testament, en den Godsdienst der *Israëlitén*, gelijk wij gezien hebben, in de woorden, *Clerus*, *Laicus*, *oblatio*, *hostia*, (offerande,) enz., maar voornaamlijk verschaft de krijgstaat hem gelegenheid, tot het uitvinden van vele woorden en spreekwijzen, bijzonder in zijn Werk *De corona militis*, dewijl hij den *geoorigen*, die den soldatenstand in de wereld niet volgt, echter als een' geestelijk krijgsknecht van CHRISTUS befchouwt, die onder de banier van JESUS strijdt. Van hier, dat hij de gebeden en vasten-uuren der Christenen, *Stationes*, (wachten, posten,) noemt: hunne geloofsbelijdenis met de leuze en het wachwoord, *Symbolum*, vergelijkt, en de gewigtigste plegtigheden

den van den Godsdienst met den krijgsseed der soldaaten, *Sacramentum*, welk woord TERTULLIANUS wel bijzonder toepast, op den Doop en het Heilig Avondmaal, als bij welke zich de Christenen, alserplegtigst, aan hunnen eenigen Heer en Leidsman verbonden, om tegen alle vijanden van zijn geloof te strijden; maar welk woord hij ook anders in eenen meer algemeenen zin neemt, van alle leerstukken des Christendoms, inzonderheid van de Verborgenheden, van de Heilige Schrift, van Kerkplegtigheden, en in 't gemeen, van allerleië soort van Kerkelijke inrichtingen; doch hier in was hem de oude Latijnsche Overzetting des Bijbels reeds voorgegaan. Zoodanige nieuwe en leenspreukige woorden en benamingen, wier zin en bedoeling niet zelden vrij duister en onbepaald is, konden niet misfen, gelijk ook, in de daad, bij de nitkomst bevestigd is geworden, veelvuldige aanleiding, of tot rwissen en haarklooverijën, of tot misvormingen van meer dan ééne natuur, te geven.

Alhoewel TERTULLIANUS, zoo min als iemand der vorige Kerkvaderen, de Christelijke Zedeleere opzetlijk in derzelve geheelen omvang en samenhang behandeld heeft, nothans hebben verscheiden onderwerpen in zijne schriften regelrecht betrekking tot voornamc gedeelten der zedeleere; de voorschriften van pligten, welke hij, bij die gelegenheden, aan de Christenen geeft, zijn, overéenkomsflig zijne geëartheid, en zijne begrippen, vooräl na zijnen overgang tot de *Montanisten*, streng, overdreven, en dikwijls onbestaanbaar met 's menschen natuurli-

II
BOEK
VI
Hooidst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Zedekunde der Kerkvaderen.

ke.

II ke, maatschappelijke, en burgerlijke betrekkingen.
 BOEK VI Dus verwerpt hij een tweede huwelijk, de krijgs-
 Hoofdst. mansstand, den eed, de lijfstraffen, alle vermaken en
 na C. G. uitspanningen, enz. In het gemeen kan men het-
 Jaar 193. zelfde bijkans van de zedeleere der oude Kerkva-
 tot 235. deren zeggen, verscheiden van welke een afgezon-
 ——— derd, moeilijk, en treurig leven, als een middel ter
 aankweeking van Godzaligheid, en nadere verkeering
 met God, aanprezen; uit zoodanige begrippen had
 de levenswijze der *Askeeten* haren oorsprong geno-
 men (*), en zij werden de bronnen van vele buitenspoorige gevoelens, omtrent de zedelijke pligten van den Godsdienst, in volgende tijden, van het Munniken- en Kluizenaars leven. enz. Om deze voorschriften aan te dringen, gebruikten de oude Kerkvaders, gelijk ook TERTULLIANUS, dikwijls gronden en redenen, die ver gezocht en leenspreukig waren, vaak in woorden en klanken bestonden, en wel eenigen schijn, maar geene wezenlijkheid, hadden, welke den toets kon doorstaan.

Niettegenstaande deze gebreken, is 'er echter geene reden, om op deze anders waardige mannen, in dit opzigt, al te laag te vallen. Zij hebben toch, in hunne schriften, zeer veel goeds, tot opwekking van Godsdienst en deugd, zij leggen het gezag der zedeleere van JESUS en de Apostelen altijd ten grond, daar aan willen zij hunne voorschriften getoetst hebben, dewijl zij ze daar uit, op hunne wijze, zoeken te betogen. Men moet ook behoedzaam zijn, dat men hun-

(*) Zie boven *Bladz.* 171. volg.

hunne begrippen niet houde voor de begrippen van alle Christenen; men hield zich over het algemeen eenvoudig aan de voorschriften des Bijbels, ten opzichte der zedelijke pligten, en met betrekking tot uitwendige plegtigheden van den Godsdienst, maakte elke Gemeente gebruik van hare vrijheid.

II
BOEK
VI

Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Verders moet men, ten aanzien van de gebreken dezer Kerkvaders, in het zedekundige, vele verontschuldigingen, ontleend uit hunne omstandigheden, toelaten. Dus moet men veel aan de zwaarmoedige geëartheid van TERTULLIANUS en aan zijne daar uit gevolgde overhelling tot de *Montanisterij* inschikken; men moet acht geven, dat de Kerkvaders geen geleidelijk famenstel van zedeleere hebben vervaardigd; maar dat wij van hun alleenlijk vermaningen, verweerschriften, en wederleggingen hebben; in den ijver, om de Christenen tot de najaaging der volmaaktheid, en het vermijden van alle gemeenschap met de Heidensche Afgoderijen en Bijgelovigheden, op te spooren, in de drift van het verdedigen van de goede zaak van het Christendom, en derzelve voortreffelijkheid boven het Heidendom, en bijzonder in het vuur van den twist tegen de ongerijmdheden der dwaalleeräaren, bijzonder der Gnosticken, is het niet te verwonderen, dat hun vele dingen zijn ontvallen, die zij, buiten deze en dergelijke omstandigheden, bij eene bedaarde en opzettelijke overweging van de zedeleere van JESUS en de Apostelen, zouden vermijd hebben.

Deze aanmerkingen behooren onze beoordeeling over de zedeleere dezer Kerkvaders te leiden, en wij

II wij zullen hen zoo min geheel verächtelijk rekenen,
 BOEK als wij hunne zedeleere tot een voorbeeld en model
 VI van eene goede en volkomene Christelijke zedeleere
 Hoofdst. zullen aannemen. (*)
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

— Omtrent dezen zelfden tijd, verdedigde ook MINU-
 CIUS FELIX het Christendom schriftelijk tegen het
 Heidendom, in een Gesprek, aan hetwelk hij den
 naam *Octavius* geeft. De volle naam van dezen
 Christen-Schrijver was MARCUS MINUCIUS, men
 houdt hem insgelijks voor eenen *Afrikaan*, om zij-
 nen schrijfstijl, als ook, omdat hij FRONTO van *Cir-
 ta*, eene Stad van *Numidië*, den *zijnen*, of zijnen
 landgenoot, noemt; sommigen maken hem ouder dan
 TERTULLIANUS, en stellen zijnen leeftijd onder de
 regering der ANTONINUSSEN, gelijktijdig met ATHE-
 NAGORAS, terwijl anderen gelooven, dat hij eenig-
 zins jonger dan TERTULLIANUS zij, en dat hij des-
 zells *verantwoordingsgeschrift* gelezen, en zich ten
 voorbeeld van navolging gesteld hebbe, plaatsende
 hem omtrent het jaar 220. Indien FRONTO, van
 wien hij melding maakt, gehouden moet worden
 voor dien redenaar, welke de onderwijzer geweest
 is van Keizer ANTONINUS den *Wijsgeer* (†), zal
 het

(*) Het verwaarlozen dezer aanmerkingen heeft te
 veel invloed gehad, op hen, die de zedeleere der Kerk-
 vaders alleen van hare zwakke zijde hebben beschouwd,
 gelijk JOH. BARBEYRAC, maar ook op hen, die alles,
 wat zij daar omtrent geschreven hebben, gezocht hebben
 te verdedigen of te ontschuldigen.

(†) Boven. *Bladz.* 143.

het zeker genoeg zijn, dat hij op het einde van de tweede, en in het begin der derde eeuw, geleefd hebbe, zonder dat wij echter met zekerheid het bovengemelde verschil kunnen bepaalen. Hoe het zij, uit LACTANTIUS en HIËRONYMUS weten wij, dat hij, in zijnen vroegeren leeftijd, een Heiden zijnde, te Rome, de Rechtsgeleerdheid heeft geöefend, en het beroep van *Advokaat* heeft waargenomen, hetwelk hij, Christen geworden zijnde, nog eenigen tijd schijnt aangehouden te hebben. Volgens HIËRONYMUS ging 'er, onder zijnen naam, nog een Boek, *de Fato, vel contra Mathematicos*, (over het noodlot, of tegen de starrenwicheelaars,) doch hetwelk hem ten onrechte schein toegeschreven te worden.

In het bovengemelde gesprek, hetwelk hij onderfelt, te *Ostia*, niet ver van Rome, gehouden te zijn, verdedigt OCTAVIUS JANUARIUS, een vriend van MINUCIUS, te vooren een streng richter tegen de Christenen, thans zelve een Christen, hunne zaak en Godsdienst, tegen den Heiden CAECILIUS NATALIS, in tegenwoordigheid van MINUCIUS, met die kracht en dat gevolg, dat CAECILIUS zich, bij slot, overwonnen belijdt, maar zich zelve te gelijk geluk wenscht, dat hij de dwaling overwonnen heeft. De geheele Samenpraak is, in eenen vrij zuiveren en vlocjenden stijl, met veel levendigheid en vuur geschreven, en heeft zoo veel overeenkomst met het verweerschrift van TERTULLIANUS, wat de orde en schikking des inhouds betreft, dat velen daar uit befloten hebben, dat MINUCIUS dezen laatste daar in zich ten voorbeeld van navolging gehad hebbe. Uit hoofde van deze over-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

ëenflemming, zal het min nodig zijn, eenige bijzondere plaatzen uit dit gesprek aan te halen, dan alleen deze weinige: Behalven de lasteringen der Heidenen, die wij ook bij TERTULLIANUS ontmoet hebben, worden de Christenen door CÆCILIUS bezwaard, met een vermoeden, als of zij de schaamdeelen van hunnen Bistfchop en Priester verëerden, (*) hetwelk geen' anderen grond had, dan, omdat de Heidenen zagen, dat de Boetelingen zich aan de voeten van de Opzieners der Kerk nederwierpen, en hunne knieën omhelsden, om vergeving van hunne zonden te verwerven.

Omtrent de leere der Christenen, verdient de volgende plaats opgemerkt te worden. (†) CÆCILIUS de Heiden zegt daar: „ Door deze dwaling, ” (de opstanding des ligchaams uit de dooden,) „ bedrogen, beloven zij zich zelve, als rechtvaardigen, „ ook een eeuwig leven na de dood; maar voor- „ spellen aan alle anderen, als onrechtvaardigen, „ cene *eeuwige* straffe. — Alhoewel ik al toestond, „ dat zij rechtvaardigen waren, echter fchrijft het „ gevoelen der meesten, hetwelk ook gijlieden toestemt, de fchuld of onfchuld aan het *noodlot* toe. „ Want, gelijk anderen, alles wat wij doen, aan het *noodlot*, zoo fchrijft gijlieden alles aan *God* toe. Dus begeert gij voor uwe gezindte geene „ *vrijwillige*, maar *uitverkozen* menfchen; en ver- „ dicht u eenen onbillijken Richter, die in de men- „ fchen

(*) Pag. 94.

(†) Cap. XI. pag. 112. enz.

„ſchen hun *noodlot*, maar niet hunnen *wil*, ſtraft.”
 Uit deze woorden mogen wij beſluiten, dat niet,
 gelijk velen meenen, AUGUSTINUS de eerſte onder de
 Christenen geweest is, die, gelijk men zich uitdrukt,
 een misverſtand van de woorden, *verkiezen*, *uitver-*
kozenen, enz., in de Heilige Schrift voorkomende,
 ingevoerd, of daar toe aanleiding gegeven hebbe.
 De Christenen geloofden echter geen *blind noodlot*,
 zij erkenden de *vrijheid* van den mensch, doch te-
 vens zijne afhankelijkheid van God. Tot de verëſſe-
 ning van deze twee zaken, beſteedden de Leeräars
 der Kerk hunnen vlijt, en dit niet op ééne en de-
 zelfde wijze, terwijl zij echter het één zoo wel als
 het ander beweerden. Zie hier, hoe OCTAVIUS de
 Christen, bij onzen MINUCIUS, de zwaarigheid tracht
 weg te nemen: (*) „Niemand moet ook uit het
 „noodlot troost ontleenen, of daar mede de uit-
 „komst onſchuldigen; ’er zij een *lot* van het for-
 „tuin, evenwel de ziel is *vrij*: dus worden de
 „daaden des menſchen, maar niet zijne waardig-
 „heid beoordeeld. Want wat is het *noodlot* (*fatum*)
 „anders, dan het geen God van elk onzer *geſpro-*
 „*ken heeft?* (*fatus est?*) welke, daar hij de ſtoffe
 „te vóoren kan weten, ook de *lotgevallen* naar elks
 „*verdienſten* en *hoedanigheden* bepaalt. Dus wordt
 „in ons niet onze geboortelond (*genitura*.) maar
 „de natuur van onzen aart en imborst, geſtraft.”

Langen tijd, was dit geſchrift van MINUCIUS voor
 het achtſte Boek van het Werk van ARNOBIUS tegen
 de

(*) C.p. 36. p. 365.

II de Heidenen gehouden, en als zoodanig bij hetzelfde
 BOEK gevoegd, tot dat FR. BALDUINUS den waaren Schrij-
 VI ver ontdekte, waarna het meermalen afzonderlijk ge-
 Hoofdst. drukt en uitgegeven is geworden. —
 na C. G. Ten tijde van TERTULLIANUS, onder ZEPHYRI-
 Jaar 193. NUS, Bisfchop van Rome, (*) bloeide ook CAJUS,
 tot 235. of GAJUS, Ouderling der Gemeente te Rome, een
 CAJUS, of geleerd man, doch van wiens fchriften wij niets
 GAJUS, of ouderling over hebben, behalven eenige uittrekkzels bij EUSE-
 te Rome, over BICUS, HIERONYMUS (†), en FOTIUS (§). EUSE-
 verzet zich te- BIUS gewaagt van één zijner Werken, zijnde een
 gen het gevoelen gefprek met PROCLUS of PROCULUS, éenen voorna-
 van het gevoelen men *Montanist*, meermalen. FOTIUS noemt, inzon-
 duizend- jarig derheid, zijn Werk *tegen PLATO*, of *over de geheele*
 Rijk. *Schepping*, benevens een ander *tegen de Artemoniten*, en nog één *het kleine Doolhof* genoemd. Deze
 CAJUS verzette zich ten fterkften tegen de verwach-
 ting, welke zeer vele Christenen zich maakten, van
 een duizendjarig Rijk van CHRISTUS op deze aarde,
 zoo fterk zelfs, dat men meent, dat hij de Open-
 baring van JOÄNNES, als dit gevoelen te zeer begun-
 stigende, niet aan dezen Apostel, maar aan den Ket-
 ter CERINTHIUS, hebbe toegefchreven. (**) — Zeke-
 rer is het, dat hij den Brief aan de *Hebreëen*, niet
 voor

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 25.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 59.

(§) *Biblioth. Cod.* 48.

(***) Men belluit dit uit EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 23.
 doch men leze, het geen daar omtrent gezegd is in het
 I. Deel, *Bladz.* 311.

voor eenen Brief van den Apostel PAULUS erkende (*), in welk gevoelen nog vele Christenen, ten tijde van EUSEBIUS, stonden, en de geheele Gemeente van Rome, ten tijde van HIËRONYMUS, volgens deszells bericht.

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

Men heeft nog een Latijnsch Brokftuk over den Canon der H. Schrift, (*Fragmentum de Canone Sacrarum Scripturarum*,) door MURATORI (†) het eerst uitgegeven, en door D. STOSCH (§) herhaald, aan CAJUS toegefchreven, welk brokftuk ten minften tot de derde eeuw behoort. In hetzelfde worden de Brief aan de Hebreëen, de Brieven van PETRUS, JAKOBUS, en de derde van JOÄNNES, niet onder de Apostolifche Schriften geteld, maar daar tegen het *Boek der Wijsheid*, en eene *Openbaring van PETRUS*, onder de Heil. Schriften aangenomen. Waar uit men besluiten mag, het geen wij reeds meermalen hebben aangemerkt, dat de Christenen alle vrijheid oefenden in hun oordeel over de Heil. Schriften, waar door de echtheid van zulken, omtrent welken zij algemeen overëenftemden, te meer boven allen twijfel verheven is.

Ondertusfchen hield de vervolging tegen de Christen weder, voor eenigen tijd, op, met de dood van den Keizer SEVERUS. Deze Vorst, in het jaar 211 overleden zijnde, had zijne beide Zoonen CARACALLA en GETA, bij JULIA DOMNA, tot zijne dood van SEVERUS. zijn Zoon CARACALLA, volgtem op, en op-

(*) EUSEB. VI. 20.

(†) *Antiquitt. Ital. medii aevi Tom. III. p. 84. fq.*

(§) *De Canone N. T. p. 181. fqq.*

II opvolgers. Doch, de ongelijke imborst dezer jon-
 BOEK gelingen, van welken GETA zeer zachtmoedig en
 VI goedäartig, maar CARACALLA onbefchoft en wreed
 Hoofdst. was, kon niet dulden, dat zij langen tijd famen re-
 na C. G. geerden. Het volgende jaar reeds vermoordde de laatst-
 Jaar 193. gemelde zijnen Broeder GETA, op den ſchoot hunner
 tot 235. vermoort Moeder, tot wie hij den toevlucht genomen had;
 zijnen voorts liet hij alle de vrienden en bedienden van zijnen
 Broeder. Broeder van kant helpen, en zelfs den vermaarden
 Rechtsgeleerden PAPINIANUS ter dood brengen, om-
 dat deze deugdzame man den Broedermoord niet kon
 of wilde goedkeuren. Hij regeerde, vervolgens, als
 een volflagen dwingeland, 6 jaaren, tot hij in het
 jaar 217, door eenige faamgezworenen, aan wier
 hoofd OPILIUS MACRINUS, bevelhebber der lijf-
 wacht, zich bevond, vermoord werd. Deze wreed-
 äart had, in zijne kindsheid, eene Christinne tot
 voedſter gehad, en was, gelijk TERTULLIANUS (*)
 zich uitdrukt, *met Christelijke melk opgevoed*; hoe
 weinig invloed dit ook op zijne zeden en geäarthed
 mogt hebben, evenwel liet hij de Christenen on-
 geſtoord bij hunnen Godsdienst, en deed niet alleen
 de vervolging tegen hen ophouden, maar ook wer-
 den de gebannenen terug geroepen. —

MACRI-
 NUS Kei-
 zer.

MACRINUS, zijn moordenaar, die na hem den
 troon beklom, werd, reeds in het volgende jaar,
 door een oproer der foldaten omgebracht, terwijl hij
 zich in het Oosten bevond, waar hij eenen ſchan-
 delijken vrede met de *Perſen* geſloten had. Dit
 op-

(*) *Ad Scapul. C. 4.*

oproer was berokkend, door de listen van MESA, de Zuster der oude Keizerin, JULIA DOMNA, SEVERUS Gemaal.

Deze Vorstin had twee Kleinzoonen, uit hare twee Dochters, AURELIUS ANTONINUS HELIOGABALUS, of liever ELAGABAL, VARIUS, en MARCUS AURELIUS ALEXANDER. De eerste voerde den naam naar den Afgod ELAGABAL, onder welken naam de Zon door de Syriërs werd aangebeden, en in wiens Tempel-hij het Priesterchap bekleedde. Zijne Grootmoeder wist het zoodanig te befeeken, dat MACRINUS door de soldaten vermoord, en deze haar Kleinzoön tot Keizer uitgeroepen werd. Hij was niet meer dan veertien jaaren oud, en bezat den troon niet langer dan drie jaaren en negen maanden, maar heeft zich, in dien tijd, als den snoodsten van alle dwingelanden, niet alleen door wellust, liederlijk gedrag, en verkwisting, maar ook door dwaasheid en wreedheid, berucht gemaakt. De Christenen hadden echter, onder zijne regeering, rust. Alleen lezen wij bij LAMPRIIDIUS (*), dat hij, geen' anderen God, dan dien, wiens Priester hij geweest was, te Rome gediend willende hebben, ook bedacht zal geweest zijn, om den Godsdienst der Jooden, Samaritanen en Christenen daar mede te verëenigen, opdat de Priesters van zijnen God ELAGABAL de geheimen van alle eerdiensten bezitten zouden. Doch, de nadeelige gevolgen, welke dit ontwerp voor de Christenen zou

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

ANTONINUS HELIOGABALUS.

kun-

(*) *In vita C. 3. Hist. Aug. SS. Ton. I. pag. 756.*

II kunnen gehad hebben, werden gelukkig voorgekomen, door zijnen dood, in het jaar 222, wordende hij, te gelijk met zijne Moeder, omgebracht, zijn
BOEK VI
Hoofdst. na C. G. lijk in het openbaar riööl geworpen, en van daar
 jaar 193. met een' haak naa den Tiber gefleept, hebbende
 tot 235. ——— dus een einde, zoodanig leven waardig.

ALEXANDER SEVERUS be- Zijn Moeders Zusters Zoon, of zijn Neef, **ALEXANDER SEVERUS**, insgelijks een jongeling van veertien
 guntigt jaaren, maar van eenen zachtäardigen en deugdza-
 de Chris- men imborst, dien **HELIOGABALUS**, reeds in het
 tenen. voorgaande jaar, **CÆSAR**, of vermoedelijken opvolger
 in het rijk, verklaard had, volgde hem op, onder
 de voorgelijë zijner Moeder, **JULIA MAMMEA**, wel
 eene erzuchtige en gierige, maar tevens schrandere;
 en over het geheel vrij deugdgezinde vorstin, die
 de jeugd van haren Zoon naauwkeurig gadesloeg,
 en hem voor vleijërs en verleiders bewaarde. **EUSEBIUS** (*) noemt haar eene zeer Godvruchtige en
 deugdzame matrone, waar mede ook **HIËRONYMUS**
 instemt †); ook verhaalt **EUSEBIUS** daar, dat zij,
 zich te *Antiöchië* bevindende, den Kerkdeeraar **ORIGENES**,
 die toen den algemeenen roem had van geleerd-
 heid in Godlijke zaken en wetenschappen, bij zich
 ontboden, en met hem over den Godsdienst der
 Christenen gesproken heeft. Laater Schrijvers, en
 onder deze **OROSIUS** (§), noemen haar zelfs eene

Chris-

(*) *Hist. Eccles. VI. 21.*

(†) *De viris Illustr. C. 54.*

(§) *Hist. Libr. VII. C. 19.*

Christinne, hetwelk nochtans niet blijkt, schoon EUSEBIUS (*) verzekert, dat zeer velen van het Keizerlijk Huis of de Hofbedienden van ALEXANDER SEVERUS gelovigen, dat is, Christenen, geweest zijn. (†) Hoe het zij, ALEXANDER, de goede raadgevingen zijner Moeder opvolgende, en door de kundigheden van bekwame en in het recht ervaren mannen, ULPIANUS, POMPONIUS, CELSUS, MODESTINUS, PAULLUS, PROCULUS, en VENULEUS, ondersteund, heeft den lof van eenen goeden Vorst verworven. Lieftalig en minzaam, was hij de vriend zijner onderdanen, en een streng handhaver van het recht, ook, als het nodig was, een wakker oorlogsman. Als ARTAXERXES, in zijnen tijd, het rijk der *Parthen* vernietigd, en dat der *Perfen* weder hersteld hebbende, hetzelve tot de oude grenzen van het eerste *Perfische* Rijk, dat is, tot den *Archipel*, meende uit te breiden, voerde hij tegen denzelfden oorlog zoo gelukkig, dat hij hem, gelijk de meeste Schrijvers berichten, in eenen beslissenden veldslag overwon, ten minsten noodzaakte, van zijne oogmerken af te zien. Hij was de eerste Keizer, die openlijk hoogächting voor JESUS CHRISTUS, en genegenheid jegens de *Christenen*, betoonde. Volgens het verhaal van LAMPRIDIUS (§), had hij in

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

(*) *Hist. Eccles.* VI. 28.

(†) Vergelijk MOSHEIM, *Nodige Opbeeldingen*, III. Deel, Bladz. 1. enz.

(§) *Hist. Alex.* C. 29. pag. 230. Tom. II. *Hist. Aug.* 88.

II zijn *Lararium*, (Hofkapelle), waar hij, elken morgen, zijnen Godsdienst verrichtte, onder de vergode BOEK
VI
Hoofdst. Vorsten, de beste uitverkozenen, en heilige zielen, na C. G. ook APOLLONIUS, en gelijk een Schrijver van dien Jaar 193. tijd zeide, CHRISTUS, ABRAHAM, en ORFEUS, en tot 235. dergelijke Goden, benevens de beeldenissen zijner vooröuderen: Elders verhaalt (*). die zekke Schrijver, dat hij, „eene Tempel ter eere van CHRISTUS „ heeft willen flichten, en hem onder de Goden „ plaatzen, gelijk ADRIANUS insgelijks voornemens „ was geweest.” (†) Men kan hier uit echter niet meer bewijzen, dan dat hij CHRISTUS voor een' groot achtbaar man gehouden, en nevens andere groote mannen verëerd hebbe. Zoodanige hoogächting voor CHRISTUS was beslaanbaar met de nieuwe Platonische Wijsgeerte, gelijk wij hier voor gezien hebben, zoo als mischien het ontbieden van ORIGENES, door 's Keizers Moeder, boven gemeld, ook meer betrekking had tot de Wijsgeerte, dan wel bepaaldelijk tot den Christelijken Godsdienst. De geleerde PAULUS ERNESTUS JABLONSKI heeft in eene opzetlijke verhandeling (§) beweerd, dat ALEXANDER een Christen geweest, en zelfs gedoopt is, doch in het geheim, en door eene Leeräar uit den aanhang der *Gnostieken*. Doch, zijn eenigste schijnbaar

(*) *In Vit. Sev. C. 43. Tom. I. H. A. SS. p. 993.*

(†) Zie boven *Bladz. 71.*

(§) *Comment. de Alexandro Severo Christianorum Sacris per Gnosticos initiato in de Miscell. Lips. nov. Tom. IV. P. I. p. 56-94.*

baar bewijs voor deze mening ligt in een oud edel-
 gesteente , op hetwelk het naamsteken van CHRIS-
 TUS gezien wordt, met dit bijchrift. *Sal. don.* Alex. fil. Ma. luce, welke letters hij dus leest :
Salus donata Alexandro filio Mammeæ, luce, en
 vertaalt: *Het heil, aan Alexander, den Zoon van*
Mammea, geschonken, door het licht. Indedaad,
 een zwak bewijs! Immers, wie twijfelt, of men kan
 deze afgebroken woorden, op meer dan ééne wijze,
 invullen? Ook zou men, indien de Keizer ALEXAN-
 DER gemeend was, eenige blijk hier van, door het
 Woord *Imp.* of *Imperator,* enz. verwacht hebben.
 Zelfs toont het gedrag van ALEXANDER , omtrent
 de Christenen, wel zijne zachtzinnigheid, en gene-
 genheid jegens hen, en zijnen eerbied voor hunnen
 Godsdienst en zedenleere, maar tevens vrij duidelijk,
 dat hij geen Christen geweest is. Hier toe behoort het
 volgende. „ Hij heeft de *Jooden* bij hunne voor-
 rechten behouden: en de *Christenen* geduld.” (*)
 Hij begunstigde, derhalven, den *Jooden* meer dan
 den *Christenen*, aan welke hij geene voorrechten
 toekende. „ Wanneer hij ten oogmerk had, land-
 „ voogden aan de wingewesten te geven, of beftuu-
 „ rers aan te stellen, deed hij derzelyer namen aan-
 „ plakken, het volk vermanende, dat, zo iemand
 „ enige beschuldiging tegen hen had, hij die te
 „ voorschijn brengen en bewijzen zou — zeggen-
 „ de, dat, daar de *Christenen* en *Jooden* dit dee-
 „ den,

II
 BOEK
 VI
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 193.
 tot 235.

(*) LAMPRID. *Vit. Sev. C.* 22. p. 914.

II „ den, ten opzichte van de zoodanigen, die Pries-
 BOEK „ ters zouden worden, dit niet min behoorde te ge-
 VI „ schieden, omtrent de bestuurders der Landschappen,
 Hoofdst. „ aan welke de goederen en het leven der menschen
 na C. G. „ werden toebetrouwd.” (*) Hier medekeurde hij wel
 Jaar 193. „
 tot 235. „ deze gewoonte der *Jooden* en *Christenen* goed, en
 navolgenswaardig, maar gaf tevens geene blijk, dat hij
 den Godsdienst van de ééne of anderen was toegedaan.
 „ Hij vond zoo veel smaaks in de Spreuk, die hij
 „ van sommige Jooden of Christenen gehoord had:
 „ *Het geen gij niet wilt, dat u geschiede, doet*
 „ *dat niet aan een' ander,*” dat hij ze door den
 openbaren uitroeper liet roepen, als hij iemand be-
 straffen wilde, en ze tot een opschrift in zijn Paleis,
 en op andere openbare gebouwen, plaatste. (†) Doch
 zelfs vijanden der *Christenen* hebben de voortreflijk-
 heid van de zedenleere van het *Euangelie* erkend en
 bewonderd. Eindelijk, het volgende was eene blijk
 van zijne achting voor den Godsdienst in het gemeen,
 en niet zoo zeer voor dien der *Christenen* in 't bijzon-
 der, dat hij, „ toen de *Christenen* zekere plaats,
 „ die eene gemeene plaats geweest was, ten gebruik
 „ genomen hadden, en de kroeghouders, die gaar-
 „ keukens hielden, daar tegen inbrachten, dat die
 „ plaats hun toebehoorde, daar op antwoordde, dat
 „ het beter ware, dat *God* daar, op welke wijze dan
 „ ook, gediend, dan dat dezelve aan de kroeghou-
 „ ders

(*) LAMPRIJ. C. 41. p. 997.

(†) LAMPRIJ. C. 51. p. 1007.

„ders overgelaten werd.” (*) Hoe het zij, de Christenen genoten stille rust, gedurende de regeering van dezen goedhartigen Vorst. Ook is het geheel niet waarschijnlijk, dat die DOMITIUS, de rechtsgeleerde, van wien LACTANTIUS (†) verhaalt, dat hij, in zijne Boeken over de plichten van eenen *Proconsul*, zeven harde bevelen van onderscheiden Vorsten tegen de Christenen verzameld hebbe, om te toonen, welke straffen men de genen behoorde aan te doen, die zich beleden, verëerers van God te zijn, dezelfde zou zijn, met den uitmuntenden Rechtsgeleerden DOMITIUS ULPIANUS, die onder ALEXANDER gebloeid heeft, en één zijner geheimraden geweest is, ten minsten, men verneemt niet, dat deze poging, om de Christenen te benadeelen, zo zij al tot dezen tijd behoorde, eenig gevolg gehad hebbe. Even min blijkt het met zekerheid, dat de gemelde ULPIANUS de Christenen bedoelt, wanneer hij schrijft, (§) dat een geneesheer geen recht heeft, om gerechtelijk beloning te vorderen, *indien hij met betovering, met vervloeking, of, om het gemeene woord der bedriegers te gebruiken, met bezweeringen heeft omgegaan, (si exorcizavit.)* Dewijl toch de Christenen, in hunne *bezweering* of *duivelbanning*, geen geldvoordeel zochten, maar zulks voor *bedriegers* overlieten.

Der-

(*) Men vergelijke MOSHEM, *Nod. Opheld.* III. *Deel* Bladz. 5. volg. (†) *Div. instit.* L. V. C. 11.

(§) *Leg.* 1. §. 3. *Dig. de extraval. cogit.* *Libell.* 11. 13.

II
BOEK
VI
Hoofdst
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

ALEXAN-
DER
wordt
ver-
moord.

Kerken
derChris-
tenen.

Dertien jaaren en tien dagen had ALEXANDER SE-
VERUS, deze begunstiger der Christenen, geregeerd,
toen hij, zich op eenen krijgstogt tegen de *Ger-*
manen bevindende, met zijne Moeder, door de fol-
daten, die zijne strenge krijgstucht niet verdragen
konden, en opgestookt waren door MAXIMINUS, in
het jaar 235, is vermoord geworden, wordende MA-
XIMINUS door de soldaten in zijne plaats tot Keizer
uitgeroepen.

In het hier bovengemeld bericht, dat de Christe-
nen eene gemeene plaats in gebruik genomen had-
den, moet men, volgens de omstandigheden, den-
ken, aan een gebouw, ter verrichting van hunnen
Godsdienst, hetwelk de Christenen op de gemelde
plaats hebben opgericht. De Christenen hadden, van
eersten af, geene openbare gebouwen, ter viering
van hunnen Godsdienst, zij kwamen bijeen in bij-
zondere huizen, en schikten zich naar de tijdsöm-
standigheden, omtrent de plaats hunner samenkomst,
geleerd zijnde, dat men God, op alle plaatzen, kan
en mag aanbidden. In tijden van vervolgingen, dien-
den boschen en velden, zelfs holen en spelonken,
graven, openbare begraafplaatzen, gelijk de *Ca-*
tacomben te *Rome*, hun dikwijls, om daar, voor
hunne vijanden verborgen, vóór het aanbreken van
den dag, of bij nacht, bijeen te komen. Toen het
getal der Christenen meer en meer aanwies, bracht
de aart der zaak mede, wanneer slechts de tijden
zulks toelieten, dat men ruimer gebouwen verkoos,
welke tot een bestendig gebruik dienen konden. De-
ze noemde men *Vergaderplaatzen*, (*Εκκλησιας*) het-
welk

welk bij de Grieken de Volksvergadering betekende, en dus ook bij de Christenen voor de *Gemeente* zelve, maar ook voor de plaats, waar zij vergaderde, gebruikt werd. Deze waren zeer eenvoudige gebouwen, die men ook *Bedehuizen*, (*Ευκλησια, προσευκτηρια*,) en *Huizen des Heeren*, (*Dominica, Κυριακα*, van waar ons woord *Kerk*,) noemde, zonder eenigen sieraad, zoodat de Christenen van de Heidenen beschuldigd werden, dat zij geene *Tempels* noch *Altaaren* hadden. De houten tafel, op welke het brood en wijn stond, dat de Christenen, ten dienste van het Avondmaal, brachten, of *offerden*, heette nog niet, *Altaar*, maar de *Heilige tafel*. Meer kan men van deze Kerken niet zeggen, dan dat zoodanige gebouwen, aan welke de Christenen geene bijzondere heiligheid toefchreven, bij gunstige tijden, naar het aantal der Christenen, steeds vermenigvuldigden, wanneer zij zich nieuwe aanschaften, waar van wij hier een voorbeeld hebben, terwijl wij ook lezen, hoe, bij de vervolging, die MAXIMUS aanrichtte, deze hune Kerken verwoest of gesloten werden. De geleerde MICHAËLIS meent wel (*), in het jaar 202, eene spoor ontdekt te hebben, dat de Christenen in *Syrië* toen reeds prachtiger gebouwen tot hune Godsdienstverrichting zouden gehad hebben, gebouwd op de wijze van Tempels, verdeeld, gelijk nog in *Syrië* gewoonlijk is, in *Beit*, (het ligchaam der Kerk,) *Chorus*, (het Koor,) en *Hai-kal*, (het Heiligdom of het Altaar,) welk laatste

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

was

(*) *Sijr. Chretsomath. p. 49.*

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 193.
tot 235.

II wat hooger was, dan de andere deelen, en in het welk de *Altaar* was geplaatst; omdat in eene *Kroniek van Edesfa* (*) verhaald wordt, dat bij eene overstroming, in het jaar der *Seleuciden* 513, dat is, in het jaar 202, het water tot in het *Heiligdom der Kerk* gekomen zij; doch, behalven dat de onbekende Schrijver dezer *Kroniek* eerst in het midden der zesde eeuw geleefd heeft, zoo kan men zijne woorden vertalen, dat het water in het *Heiligdom*, dat is, het Kerkgebouw der *Gemeente* gekomen is, hetwelk, derhalven, even eenvoudig zal geweest zijn, als die gebouwen, waar van wij, bij de Westersche Gemeenten, in dezen tijd, gemeld vinden. (†)

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen van de vervolging door Maximinus, tot de vervolging door Decius en deszelfs dood.

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

II Na den dood van den goeden Keizer ALEXANDER SEVERUS, begon het Romeinsche Keizerrijk op zijnen grondslag te waggelen. Tot hier toe aan de Romeinen bijna onbekende volken van het Noorden begonnen hetzelve, van alle kanten, te bestooten, en een voorspel te geven van die groote om-

(*) DOOR ASSEMANI uitgegeven, *Biblioth. Orient.* T. I. p. 338. fq.

(†) SCHRÜCK. *Kirch-Gesch.* IV. Th. S. 18.

omwentelingen, welke eene eeuw haer, door de verhuizingen dezer volken, in *Europa* werden te weeg gebracht. Inwendig werd de Staat gefchokt door verdeeldheid en burgertwist, van Keizers en Tegen-keizers, de meesten van welken slechts korten tijd regeerden, en genoegzaam allen door moord en geweld omkwamen. De Christenen, die omtrent twintig jaaren rust hadden mogen genieten, ondergingen thans weder op nieuw vervolging, hoewel dezelve van korten duur en niet algemeen was, zich meest bepaalende tot de geestelijken van sommige Gemeenten, (*) en tot het sloopen en verbranden van hunne Kerkgebouwen op sommige plaatsen (†).

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
Romein-
schen
Rijks na
ALEXAN-
DERS
dood.

MAXIMINUS, op wiens aanstoken ALEXANDER, door de soldaaten, vermoord was, werd, terstond daar op, door hen, tot Keizer uitgeroepen, in het jaar 235. Hij was een man van eene bijkans reusachtige grootte en geëvenredigde sterkte, maar even woest en wreed van imborst, van geboorte een *Thraciër*, had hij een' *Goth*, tot Vader, eene *Alaansche*, tot Moeder. Terwijl hij in persoon den Oorlog tegen de *Germaanen*, of Duitchers, voortzette, liet hij, allerwegen, maar bijzonder te *Rome*, door zijne bewindsliden, de vrienden, bedienden, en begunstigers van den voorgaanden Keizer en deszelfs huis, op de geweldigste wijze, vervolgen en ombrengen; dewijl zich nu, gelijk wij, in het vorige Hoofdstuk, gezien hebben, vele Christenen onder het huisgezin van ALEXANDER bevonden, en de

(*) SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 30.

(†) ORIGENES in *Matth. Tractat.* XXVIII.

II de Christenen dezen Vorst, in 't gemeen, wegens
 BOEK zijne zachtheid jegens hen, waren toegedaan, strekte
 VII zich zijn haat ook tegen hen uit, doch alleen tegen
 Hoofst. na C. G. zulken van hunne Opzieners en Bestuurers, de Bis-
 Jaar 235. schoppen en Ouderlingen, die uitstekende blijken van
 tot 251. hunne gehechtheid aan de regeering van den voor-
 gaanden Keizer gegeven hadden. (*) Men kan dit
 derhalven naauwlijks eene vervolging, om den Gods-
 dienst, noemen, ook was zij niet algemeen, door
 het geheele Rijk, maar bepaalde zich tot *sommige*
Gemeenten; ook ontmoeten wij slechts weinige voor-
 beelden van Christen-Leeräaren, welke deze vervol-
 ging getroffen heeft. EUSEBIUS (†) maakt enkel
 gewag van AMBROSIUS en PROTOKTETUS, Ouderling
 van *Cesarea*, welke door deze vervolging in geen
 gering gevaar gekomen zijn, en aan welke, als ge-
 trouwe belijders van JESUS, ORIGENES eene verhan-
 deling *over het Martelaarschap*, bij gelegenheid de-
 zer vervolging opgesteld, heeft opgedragen. Onder
 de Martelaren, wordt, onder anderen, de Bischof
 van *Rome*, PONTIANUS, gesteld, doch EUSEBIUS
 zegt, uitdrukkelijk, dat deze, onder de regeering van
 GORDEANUS, overleden is, zonder een woord van zij-
 nen Martelaarsdood te spreken (§). Trouwens niets
 is meer met verdichtzelen overladen, dan de Geschie-
 denis der Martelaren, waar van wij, bij deze gele-
 genheid, een sprekend voorbeeld kunnen bijbrengen.
 Te weten, men verhaalt, dat, omtrent het jaar 236
 of 237, zekere URSULA, eene Prinses uit *Brittannië*,

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 28.

ver-

(†) L. C. (§) *Libr.* VI. C. 29.

verzeld door elfduizend maagden, en vele Bischoffen en andere voorname Heeren, eene bedevaart na Rome gedaan hebbende, op hare terugreize, bij Keulen, door de Heidenen zal omgebracht zijn. Dit verhaal is eerst in het midden der XIIIde eeuw opgekomen, toen men de lijken dezer heilige jongvrouwen ontdekt zal hebben, blijkens de daar bij gevonden opschriften, welke lijken te Keulen bewaard, en door wonderwerken vermaard zijn geworden, ook ontving de Heilige ELISABETH, eene abtdisse in het Trierfche, tot bevestiging van de waarheid der Geschiedenis, hemelsche verschijningen en openbaringen. Niets kan ongerijmder wezen, dan dit verhaal, het zij men op het getal der omgebrachte personen, het zij men op het stilzwijgen der waare Geschiedenis, en op verscheiden tijdrekenkundige strijdigheden, acht geeft. Maar ook heeft de vlijt van verlichte mannen ons den oorsprong van deze geheele *Legende* ontdekt. Een ontdekt graf bevatte dit opschrift: S. URSULA et XI. M. V. dit las men: S. URSULA et XI. Mille Virgines, (S. URSULA en XI duizend maagden,) daar men had moeten lezen: S. URSULA et XI Martyres Virgines, (S. URSULA en XI martelaresfen, maagden;) of liever zal, volgens anderen, het opschrift geweest zijn. S. URSULA et UNDECIMILLA VIRGINES, (S. URSULA en UNDECIMILLA, maagden,) zijnde UNDECIMILLA een eigen naam, waar voor de bijziende onkunde gelezen heeft, UNDECIMILLIA, (*elfduizend*). (*) Met

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jahr 235.
tot 251.

(*) SAL. DEYLING *Obsery. Sacr. Libr. I. pag. 144* die meer Schrijver, aanhaalt.

II Met de vervolging van MAXIMINUS moet niet ver-
 BOEK ward worden eene bijzondere plaatselijke vervolging,
 VII welke, ten dezen tijde, de Christenen in *Pontus*
 Hoofdfl. en *Kappadocië* trof; (*) deze ontftond, gelijk dit
 na C. G. en *Kappadocië* trof; (*) deze ontftond, gelijk dit
 Jaar 235. voorheen meermalen had plaats gehad, bij gelegen-
 tot 251 heid eener aardbeving, welke in *Kappadocië* geheele
 Steden verwoestte, en die het gemeen aan den toorn
 der Goden tegen de Christenen toefchreef; ook
 woedde deze vervolging niet alleen tegen de Geeste-
 lijken, maar tegen allen, die van dezen Godsdienst
 belijdenis deden, en de Stadhouder van *Kappadocië*,
 SERENIANUS, ondersteunde 's volks woedde, met
 alle geftrengheid.

Verände- De vervolging, door MAXIMINUS aangericht, was
 ringen in echter van korten duur. De ingezetenen des Rijks,
 in het Ro- zijne wreedheid twee jaaren geduld hebbende, be-
 meinfche gonden overäl tegen hem op te staan. Te *Kartha-*
 Rijk. De gong, in *Afrika*, werd de Stadhouder van dit ge-
 vervol- gog, in *Afrika*, werd de Stadhouder van dit ge-
 ging houdt op. west, GORDIANUS, met zijnen Zoon, tot Keizer
 uitgeroepen, in het jaar 237, doch de Zoon korten
 tijd daar na door de bevelhebbers van MAXIMINUS
 overwonnen en verflagen zijnde, benam de oude
 GORDIANUS zich zelve, uit vertwijfeling, het leven.
 Te *Rome* verklaarde de Raad, ten zelfden tijd, MA-
 XIMINUS, den troon onwaardig, en was zelfs be-
 dacht, om de oude gemeenebestregering te herftel-
 len,

(*) Van dezelve gewaagt ORIGENES in *Matth. Tract.*
 XXVIII. p. 857. T. III. Opp. Ed. DE LA RUE Paris.
 1740. fol. en TERTULLIANUS in eenen Brief aan CYPRIANUS,
 (in *Epist. Cyprian. n. 75.*)

len, waar toe hij aan twintig van zijne leden het bewind overgaf, doch het volk en de foldaten de vrijheid niet kunnende verdragen, verkoos de Raad twee waardige mannen, om te famen het Rijk te regeeren, BALBINUS EN MAXIMUS PUPIENUS, voegende, op begeerte des volks, bij hun nog, in dezelfde waardigheid, den jongen GORDIANUS, Kleinzoon van den bovengemelden Landvoogd van *Afrika*. MAXIMINUS, met zijn leger na *Italië* opgetrokken, om zich met geweld te handhaven, werd, te gelijk met zijnen Zoon van denzelfden naam, dien hij tot zijn' Medekeizer had aangenomen, terwijl hij *Aquileia* belegerde, in het jaar 238, door zijne eigene foldaten vermoord; welk lot echter, nog in hetzelfde jaar, ook den beiden waardigen mannen, BALBINUS EN PUPIENUS, van de Hoffoldaten te *Rome*, omdat zij van den Raad en niet door hen verkozen, en omdat de foldaten aan de krijgstuicht ontwend waren, te beurt viel. Dus bleef de jonge GORDIANUS alleen op den troon, een kind van dertien jaaren, die, door den raad van MISITHEUS, wiens dochter hij trouwde, beftuurd, goede hoop van zich en zijne regeering beloofde, maar, wanneer hij, met denzelven naa het Oosten vertrokken, den oorlog voortpoedig tegen de *Persen* voerde, overleed MISITHEUS, het zij aan eene ziekte, of door de kunftnarijën van FILIPPUS, door de foldaten vermoord, waar op deze tot bevelhebber der lijfwacht aangefteld, GORDIANUS zelven, door dergelijke listen, in haat bij de foldaten bracht, door welke deze Vorst insgelijks van het leven beroofd werd, schoon FILIPPUS,

II
BOEK
VII
Hooftft.
n^o C. G.
Jaar 235.
tot 251.

II den Raad te *Rome*, door zijne brieven, wilde doen
 BOKK
 VII geloven, dat hij aan eene ziekte gestorven was. Dit
 Hoofdst. gebeurde in het jaar 244, het zesde jaar der regee-
 na C. G. ring van den jongen GORDIANUS.

Jaar 235. De moordenaar FILIPPUS, de *Arabiër* bijgenaamd,
 tot 251. besteeg, na GORDIANUS, den Keizerlijken troon. Hij
 FILIPPUS bekleedde denzelfden, hoe zeer hij dien langs eenen
 Keizer. onbillijken weg besleggen had, echter geduurende vijf
 Of hij jaaren, niet zonder roem. In het vierde jaar zijner
 eenChris- regeering, vierde hij de eeuwspelen te *Rome*, omdat
 ten ge- die Stad nu 1000 jaaren, zedert hare stichting ge-
 weest is? staan had, met alle pracht, in het jaar 248.

Deze FILIPPUS is, door een aantal Schrijvers, voor den eersten Keizer gehouden, die het Heiden- dom verlaten, en den Christelijken Godsdienst omhelsd zal hebben. (*) Terwijl echter anderen zulks ontkennen. MOSHEIM durfde dezen twist niet beslisen (†), ook spreekt VENEMA twijfelächtig, over denzelfden (§). Zie hier, wat 'er van de zaak is. EUSEBIUS geeft ons (***) het volgende verhaal:
 „ Het gerucht zegt, dat deze Keizer (FILIPPUS),
 „ een *Christen* zijnde, ten tijde van de laatste ge-
 „ heele nachtwake van Paaschen, (††) met de
 „ gant-

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij JO. ALB. FABRICIUS, *Lux. Salut. Euang. toti orbi exor.* p. 235.

(†) *Ned. Opledd.* III. *Deel*, *Bladz.* 18. *volgg.*

(§) *Hist. Eccles. Tom.* III. p. 760.

(**) *Hist. Eccles. Libr.* VI. C. 34.

(††) Men noemde deze Godsdienst-oefening, waar mede men den nacht vóór een' groot Feest met bidden en

„ gantfche menigte aan de gebeden wilde deelnemen; II
 „ maar dat de Opziener, of Bifchop, te dier plaat- BOEK
 „ ze, hem niet wilde toelaten binnen te komen, VII
 „ vóórdat hij zijne zonden beleden, en zich ge- Hoofdf. na C. G.
 „ plaatst had onder die genen, die, in misdaaden Jaar 235.
 „ vervallen, op de plaatze der boedoening ftaan. tot 251.
 „ Dat de Bifchop, indien hij dit niet gedaan had,
 „ hem nimmermeer zou toegelaten hebben, ter oor-
 „ zake van zijne veelvuldige misdaaden; en dat de
 „ Keizer bereidwillig gehoorzaamde, zijne rechttaarte
 „ en godvruchtige gefteltenis, ten opzichte der vre-
 „ ze Gods, door zijne werken toonende.” Op dit
 getuigenis van EUSEBIUS, komt hier eigenlijk alles
 aan, want, de volgende Schrijvers hebben het gezag
 van EUSEBIUS, of hetzelfde gerucht, waar van hij
 fpreekt, gevolgd, en het, gelijk het gaat, in een
 ftellig bericht veränderd, ja met bijvoegzelen ver-
 meerderd, zoo zelfs, dat OROSIUS, en anderen na
 hem, dezen Keizer voor eenen Martelaar hebben te
 boek gefeld, omdat hij door DECIUS van het leven
 is beroofd. Ondertusfen ziet elk, hoe onzeker EU-
 SEBIUS fpreekt (*): *Het gerucht zegt!* ook noemt
 hij noch de plaats, waar dit geval zou gebeurd zijn,
 noch

en zingen, in de Kerken, doorbracht, *Vigilie* of *Per-
vigilia*.

(*) In zijne *Kroniek* op het jaar 236. fchijnt hij ftel-
 lig te fpreeken. Doch in den Griekfch n Text, die van
 hem is, zegt hij 'er niets van, maar alleen in de La-
 tijnfche Overzetting, die MÆROSYMUS vervaardigd, en
 in dezelve veel veränderd en ingevoegd heeft.

II noch den Bisfchop, die den Keizer dus streng zou
 BOEK VII behandeld hebben (*). Ook noemt EUSEBIUS (†)
 Hoofdst. KONSTANTYN *den Grooten* ftellig den *eerften* Keizer,
 na C. G. die den Christelijken Godsdienst *openlijk* beleden
 Jaar 235. heeft. Het is zoo, FILIPPUS vergunde aan de Chris-
 tot 251. tenen groote vrijheid van Godsdienst, ook lezen wij,
 dat de vermaarde ORIGENES brieven aan dezen Kei-
 zer, en zijne gemalin SEVERA, gefchreven heeft (§),
 doch daar uit volgt geenszins, dat deze Vorsten
 Christenen geweest zijn. Men kan ook niet zeggen,
 dat FILIPPUS, *in het geheim*, dezen Godsdienst heb-
 be aangekleefd, hier mede toch is de boven verhaalde
 gebeurenis onbestaanbaar, alzo de Keizer de
 Godsdienst-oefening met de gantfche Gemeente wil-
 de bijwonen. Wanneer men daartegen overweegt,
 dat niet alleen bij geen' Heidenfchen Schrijver, zelfs
 niet bij den Keizer JULIAAN, eenige fpoor voorkomt
 van het Christendom van FILIPPUS, maar dat men,
 in zijne Gefchiedenis, en op penningen, die van
 hem overig zijn, verfcheiden onloochenbare kenmer-
 ken ontmoet van het Heidendom, hoe kunnen wij
 dan in twijfel flaan, om alles, wat van zijn Chris-
 tendom verhaald wordt, te ontkennen? Wat de ge-
 beurenis te *Antiöchië* betreft, waar EUSEBIUS en au-
 deren van fpreken, iet dergelijks fchijnt met eenen
 anderen FILIPPUS, eenen Keizerlijken Bevelhebber of
 Lands

(*) Laater Schrijvers noemen hem BABYLAS, Bisfchop van *Antiöchië*.

(†) *De Vita Constantini Libr. IV. C. 74.*

(§) EUSEB. *Hist. Eccles. VI. 36.*

Landvoogd, voorgevallen te zijn, welken het *gerucht*, of de overlevering, met den Keizer FILIPPUS verward zal hebben (*).

Geduurende deze tijden van rust en vrede, niet alleen het getal der Christenen aanmerkelijk toe, maar het geheele uiterlijk aanzien der Godsdienst-oefeningen verkreeg niet slechts zekere geregelde schikking, maar ook aanzien en luister. Daar zij thans, waar van wij het voorbeeld gezien hebben, openbare en aanzienlijke gebouwen hadden, tot Kerken, om daar te vergaderen, en de Gemeenten aangroerden in getal, konden de Bestuurers der Kerk, hare Bischoppen (†), Ouderlingen, Diakonen, en Diakonesen, niet voldoen, tot het vervullen van alle bedieningen, behalven dat deze, in grooter Gemeenten, het ook beneden hunne waardigheid zullen gerekend hebben, om, gelijk voorheen, laager diensten te volbrengen; het één en ander gaf dus aanleiding, tot het aantellen van mindere Kerkelijke bedienenden, waar omtrent men, in de zoogenaamde *Apostolische* Kerkregelen, voorschriften vindt, die hunne bijzondere diensten bepalen, gelijk ook vervolgens verscheiden Kerkvergaderingen besluiten en wetten aangaande dezelve maakten. Dat zij, ten dezen tijde, reeds eenen aanvang hadden genomen, weten wij, uit

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
Voor-
spoed der
Christe-
nen, ver-
meerde-
ring der
Kerkelij-
ke bedie-
ningen.

(*) Men zie CASAUBON. *Not. ad Hist. Aug.* SS. Tom. II, pag. 168.

(†) Men kende thans ook reeds *Landbischoppen*, (*χωρηπισκοποι.*) in de Gemeenten, ten platten Lande.

II eene aanmerkelijke plaats, bij EUSEBIUS (*), al-
 BOEK
 VII
 Hoofdst. fchop van Rome, die in het jaar 252 overleed, aan
 na C. G. FABIVS, Bisfchop van *Antiöchië*, in welken hij een
 Jaar 235. vrij uitvoerig verflag geeft, van den toefland der
 tot 251. Gemeente te Rome, waar uit tevens, eenigermate,
 eene berekening kan opgemaakt worden, omtrent de
 talrijkheid der leden van deze Gemeente. Deze Bis-
 fchop van Rome meldt dan, dat zich in zijne Ge-
 meente bevonden, zesënveertig *Ouderlingen*; zeven
Diakonen; en zeven *Onderdiakonen*; (†) tweeën-
 veertig *Oppassers* of *Bedienden*; *Bezweerers*, (Dui-
 velbanners,) *Voorlezers*, en *Deurwachters*, famen
 tweeënvijftig; voorts meer dan 1500 *Weduwen* en
Behoeftigen, welke door de genade en goedertieren-
 heid des Heeren onderhouden werden. Vervolgens
 gewaagt hij van een aantal vermogende lieden, en een
 zeer groot ontelbaar volk. Uit deze opgave meent
 GIBBON (§) het getal der Christenen te Rome op
 omtrent 50,000 te mogen fteflen, rekenende voor
 elken Ouderling eene Gemeente van omtrent dui-
 zend leden; fchoon men voor de juistheid dezer
 re-

(*) *Hift. Eccles.* VI. 43.

(†) Het fchijnt, dat men zwaarigheid gemaakt heb-
 be, om van het zevental, met betrekking tot de *Di-*
akonen, af te wijken, omdat 'er, in de Apostoli-
 fche Gemeente te *Jerufalem*, juist zeven *Diakonen*
 verkozen waren.

(§) *Over den Val des Romeinfchen Rijks*, Cap. 15.

rekening niet kan instaan, even min als men uit het getal der *Ouderlingen*, met zekerheid, kan besluiten, dat de Christenen thans reeds meer dan *veertig* Kerken in *Rome* gehad hebben. De Bischoep *CORNELIUS* spreekt wel van een *ontelbaar* volk, doch, het is duidelijk, dat men zijne uitdrukking niet al te letterlijk moet aandringen. Zekerer leren wij, uit deze plaats, welke bedienden de Christenen, in hun genootschap, thans in gebruik hadden, te meer, dewijl *CYPRIANUS*, een tijdgenoot van dezen Bischoep, dezelve, in zijne Werken, ook allen meldt, behalven de *Deurwachters*. De beschrijving van deze Bedienden der Kerken behoort eigenlijk tot de *Christelijke Oudheden*, zij verdienen echter, in de Kerkelijke Geschiedenis, tot derzelve beter verstand, kortlijk verklaard te worden.

De *Onderdiakonen* werden aan de *Diakonen* toegevoegd, ten einde hun in hunne verscheiden diensten de hand te bieden, ook zorgden zij voor de Heilige Kerkvaten, schotels, bekers, ten gebruike van het Avondmaal enz., zij brachten de brieven van de ééne Gemeente aan de andere over, en stonden, terwijl de Godsdienst verricht werd, aan de deuren der vergaderplaats.

De *Oppassers* of *Bedienden*, (*Acoluthi* genaamd, van *volgen*, *navolgen*.) schijnen eene soort van *Bedienden* van den Bischoep, *Ouderlingen*, en andere Kerkendienaren te zijn geweest, die hen volgden, en hunne boodschappen overbrachten. In de volgende eeuw, staken zij ook het licht aan, in de Kerken, en bezorgden ook de heilige vaten of gereedschappen tot den Godsdienst.

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

Onderdiakonen.

Oppassers of Bedienden.

De

II De *Bezweerers* of *Duivelbanners*, (*Exorcisten*),
 BOEK VII komen hier, gelijk ook bij CYPRIANUS, voor, als
 Hoofdst. eene bijzondere foort van Kerkelijke Bedienden. Wij
 na C. G. hebben hier voor (*) gezien, dat de Doopelingen,
 Jaar 235. bij hunnen doop, plegtig den Satan en zijnen floet
 tot 251. den dienst opzegden. In het midden dezer eeuw,
 Bezwee- vinden wij, bij CYPRIANUS (†), reeds melding van
 rers. de Bezweering, of Duivelbanning, welke bij de *Catechumenen*, vóórdat zij gedoopt werden, verricht werd, eene gewoonte, die zich grondde, op het gevoelen van de magt des Duivels over de ongelovigen, waar bij de leere der *Platonisten*, omtrent de geesten, zeer veel invloed had. Deze Bezweering geschiedde echter niet door deze *Bezweerers*, maar gemeenlijk, door den *Catecheta* of *Catechista*, den Onderwijzer der Doopelingen, hetwelk, gelijk wij boven (§) zagen, geen ambt was, aan eenig bijzonder foort van personen bepaald, gelijk ook deze hun Onderwijs niet in de Kerk, maar aan de bijzondere huizen, gaven. De *Bezweerers* (*Exorcisten*), hadden betrekking tot die genen, welke de ouden, niet alleen de Christenen, maar ook de Jooden en Heidenen, voor *bezetenen* van eenen boozen Geest, (*ενεργησμενοι*, *daemoniaci*,) hielden, waar toe zij ook, naar het schijnt, alle zwartgalligen, mildzuchtigen, krankzinnigen, en ongeestelden van zenuwgestel, rekenden, over dezen schijnen deze *Bezwee-*
rers

(*) *Bladz.* 354.

(†) *Opp. pag.* 355-359. *Paris* 1648. *fol.*

(§) *Bladz.* 225.

vers het toezicht gehad, en voor hun onderhoud gezorgd te hebben, terwijl ons tevens uit verscheiden besluiten van Kerkvergaderingen der vierde eeuw blijkt, dat zij hun ook dagelijks de handen oplegden, en met zekere voorgeschreven gebeden bezwoeren, blijvende nogthans het denkbeeld der buitengewone magt over de geesten, met welke sommige Christenen tot hier toe geächt waren begaafd geweest te zijn, nog steeds overig, waar toe de volgende vaststelling behoort: (*) „Een *Exorcist*, (Bezweerer,) wordt niet ingewijd, of *geördend*, want deze strijd berust op den gunstrijk vrijen wil en genade van God door *CHRISTUS*, onder de komst des Heiligen Geestes.”

De gewoone Bezweering vóór den Doop geschiedde somtijds ook door de *Voorlezers*, (*Αναγνώσαι*, *Lectores*,) welke het Voorlezen der Heilige Schrift voor de Gemeente waarnamen, en van welke *TER-TULLIANUS* reeds melding maakt (†). In de eerste tijden der Kerk lazen de *Bisdommen* en *Ouderlingen*, mischien ook somtijds de *Diakonen* in hunne plaats, een gedeelte der Heilige Schriften aan de Gemeente voor, doch, thans werd daar toe eene bijzondere soort van laager Kerkbedienden, onder dezen naam van *Lezers* of *Voorlezers*, aangesteld, zonder dat wij berichten hebben van de redenen, waaröm de Opzieners der Kerk dit eerwaardig gedeelte van hunne bediening aan deze *Voorlezers* hebben

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

(*) *Constit. Apost. L. VIII. C. 26.*

(†) *De praescript. haeret. C. 41.*

II ben afgeftaan. Waarfchijnlijk kan men vermoeden, dat, daar zij, door eene verhandeling, vermaning, of leerreden, (*ἑμίλια*, en *sermo*, een gemeenzaam genaamd,) de Gemeente gewoon waren te flichten (*), zij dezelve, van tijd tot tijd, in meer bearbeide en uitgewerkte leerredenen veranderden, waaröm zij het voorafgaand lezen der Schrift voor zich te moeilijk vonden. De post van Voorlezer werd ras aangemerkt als één der eerfte trappen, langs welken men tot het eigenlijk Leer-äär-ambt opklom. Desniettegenftaande leest men nog, in de zoogenaamde *Apostolifche Inftellingen* (†), deze verördening: „Een *Diakon*, of *Ouderling*, „ behoort de *Euängeliën* voor te lezen.” En zelfs nog in de vijfde eeuw, was dit ambt van *Voorlezer* niet algemeen bij alle de Gemeenten ingevoerd. In fommigen lazen deze Kerkdienaars alleen, in andere de Ouderlingen, en zelfs op groote Feestdagen de Bifchoppen, de Heilige Schriften den volke voor (§).

Deur-
wachters.

De laafte foort van laager Kerkbedienden waren de *Deurwachters*, (*πυλωγοι*, *ostiarrii*, *janitores*,) die de deuren der vergaderplaatzen openden en flo-ten, zorgden tegen alle wanörde bij het aan- of uit-

(*) Deze redenvoeringen werden, bijzonder door den Bifchop of Opziener, gehouden, welke dit echter ook dikwijls aan de Ouderlingen, als hunne medehulpen, opdroegen, hetwelk in grooter Gemeenten, waar de Christenen vele Kerken hadden, noodzaaklijk was.

(†) *Const. Apost. L. II. C. 57.*

(§) *Sozomenus Hist. Eccles. L. VII. C. 19.*

uitgaan der vergaderingen , en misfchien het uur en tijd van den Godsdienst aan de Christenen melden. —

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
Voorzangers.

Behalven deze , door den Bisfchop CORNELIUS gemelde , laager Kerkenbedienden , kan men , naar alle waarfchijnlijkheid , ook nog tot dezelve , in dezen tijd , de *Voorzangers* , (*ψαλται* , *ὑποβολαις* , *Cantores* ,) rekenen ; door welken de Pfalmen en andere geestelijke liederen werden aangeheven , waar na de Gemeente volgde , en met hun zong (*). Men vindt , in de vierde eeuw , eene Kerkelijke Wet (†) , volgens welke , in zekere Gemeenten , niemand mogt voorzingen , behalven den daar toe aangefelden Voorzanger.

Deze laagere Kerkelijke Bedieningen , (van welke de vijf eerste *ordines minores* genoemd werden ,) waren niet alleen in de Gemeente van Rome , maar ook in andere groote Gemeenten , van *Karthago* , *Alexandrië* , en andere , ingevoerd ; door dezelve rees het aanzien der Bisfchoppen ten fterkften , dewijl deze lieden fpoedig , meer als dienaars der Bisfchoppen , dan der Gemeente , werden aangezien , te meer , omdat zij , niet met oplegging der handen , maar alleen met eene aanspraak van den Bisfchop , die hun daar bij eenige tekenen van hun ambt overgaf , werden ingehuldigd (§).

Ge-

(*) *Can. Apost.* 43. 69. *Confl. Apost. Libr.* III. C. 11.

(†) *Concil. Laodic. Can.* 15.

(§) In de *Conflit. Apost. L.* VIII. C. 21. beveelt wel de Apostel THOMAS , dat deze laagere Kerkendienaren

II Gelijk de rust en voorspoed der Christenen strek-
 te, om aan hun genootschap meer geregeldheid en
 luister te geven, zoo strekte zij ook niet wei-
 nig, om hunne zeden en Godzaligheid te beder-
 ven, ten minsten zeer veel te doen verslaauwen; ge-
 lijk het den menschlijken geest eigen is, dat hij
 door tegenspoeden verstaald, maar door aanhouden-
 den welvaart, en rust, verslapt wordt. Hunne Bis-
 choppen, Oudsten, en Kerkendienaars, werden
 trotsch, hoogmoedig, en heerschzuchtig, en naar
 evenredigheid dom en onkundig (*), waar van een
 algemeen verval van deugd en goede zeden onder
 de Christenen het natuurlijk gevolg was (†). CY-
 PRIANUS beschrijft dit groot verval van zeden, op
 eene roerende wijze, in verſcheiden van zijne Schrif-
 ten (§), onder anderen zegt hij (**): „ Elk was
 „ ’er slechts op uit, om zijne bezittingen te ver-
 „ grooten: niet gedachtig, aan het geen de gelo-
 „ vigen, ten tijde der Apostelen, gedaan hadden,
 „ of steeds schuldig zijn te doen, trachtten zij,
 „ met eene onverzaadlijke begeerte, naar aanzienlijke
 „ goe-
 ren, door oplegging der handen en gebeden, zullen in-
 gewijd worden; maar een zoo verdacht getuigenis kan
 niet in aanmerking komen, waar men van het tegenge-
 stelde echte bewijzen heeft.

(*) ORIGENES in *Matth. T. I. Opp. pag. 420. 441.*
Ed. Huet.

(†) Dezelfde *Hom. X. in Gen. Opp. T. II. p. 86. sq.*

(§) *Epist. 68. ad Hispan. Ep. 7. ad Clerum. enz.*

(**) *De Lapsis. p. 123. aliis 182.*

„ goederen. In het waarnemen van het Leer-
 „ ambt, had geene waare Godzaligheid; in de Ker-
 „ kelijke bedieningen, geene onvervalschte trouw;
 „ geen medelijden in de werken, geen tucht in de
 „ zeden, plaats. Mannen schooren den baard af,
 „ en vrouwen vervalschten haar gelaad door blan-
 „ ketzel. Op gelijke wijze, misvormde men de
 „ door Gods hand gevormde oogen, en gaf aan
 „ het haar eene bedrieglijke kleur. Eenvouwige ge-
 „ moeden werden door slimme kunstgreepen bedro-
 „ gen, en de broeders door listige voorgevens mis-
 „ leid. Men knoopte den huwlijksband met onge-
 „ lovigen, en liet de leden van CHRISTUS door
 „ Heidenen schenden. 'Er werd niet alleen ligt-
 „ vaardig, maar ook valsch gezworen. De Opzie-
 „ ners der Gemeenten werden met trotschen euvel-
 „ moed verächt; men lasterde malkanderen met een'
 „ vergiftigen mond, en bleef door hardnekkige vij-
 „ andschappen onderling van één gefcheurd. Vele
 „ Bisfchoppen, welke voor anderen zoo wel tot ver-
 „ maning als ten voorbeeld hadden behooren te strek-
 „ ken, werden, met verächtning van hun geestelijk
 „ ambt, waarnemers van wereldlijke zaken, en ver-
 „ lieten hunnen leerstoel, om in vreemde landfchap-
 „ pen rond te zwerven, en inhalig voordeelige kost-
 „ winning te drijven. Aan de hongerige broederen
 „ in de Gemeente bewees men geen en bijstand; men
 „ wilde flechts veel geld hebben, men haalde met
 „ bedrieglijke hebzucht liggende gronden tot zich,
 „ en woekerde met fleeds klimmenden woeker. Wat
 „ verdienden wij niet voor zulke zonden te lijden?"

II CYPRIANUS ziet, met deze laatste woorden, op de vervolging, welke de Christenen kort daar na trof. Te weten, de Keizer FILIPPUS, met zijnen Zoon, van denzelfden naam, in het jaar 249, in een oproer der soldaten, hetwelk door DECIUS was aangestookt, in het zesde jaar van zijne regeering, omgebracht zijnde, beklom DECIUS den troon van het Roomsche Rijk, zijnde, als Vorst, niet ontbloot van deugden, en uitmuntende in krijgsdapperheid, welke hij, bijzonder, in den oorlog tegen de *Gothen*, betoonde, maar tegen de Christenen de geweldigste vervolger en vijand, dien zij tot hier toe gehad hadden, waarüm LACTANTIUS (*) hem een *verderflijk monster* noemt. Zoodra hij de regeering aanvaard had, gaf hij, in het jaar 249, een openbaar en algemeen bevelfchrift of plakaat, uit, aan alle Stadhouders en Overigheden, om de Christenen, door de verschriklijkste bedreigingen, en alle soorten van pijnigingen, te noodzaken, hunnen Godsdienst te verloochenen, en tot den Heidenschen over te gaan; onder de zwaarste straffen tegen de genen, die halfstarrig mogten blijven. Dit gebod was zoo gestreng, dat het alle Christenen met eenen algemeenen schrik vervulde, en, gelijk DIONYSIUS van *Alexändrië* zich bij EUSEBIUS (†) uitdrukt, zelfs de uitverkozenen, indien zulks mogelijk ware, daar door tot afval zouden gebracht zijn.

Redenen Verscheiden oorzaken liepen samen, om DECIUS tot

(*) *De Mortib. Persecut. Cap. 4.*

(†) *Hist. Eccles. VI. 41.*

tot deze vervolging der Christenen te brengen. De genegenheid, die de vorige Keizer FILIPPUS den Christenen betoond, en de bescherming, die hij hun verleend had, had ook hen aan dezen Vorst ten sterksten verbonden. DECIUS kon hen derhalven verdacht houden, dat zij hem, bij gelegenheid, iet euvels mogten brouwen, ten einde den moord van dien Vorst te wreeken (*). De rampen, welke thans, door invallen van barbaarsche volken, pesttijden enz., het Romeinsche gebied troffen, en welke de Heidenen aan den toorn der Goden, wegens de ongodsdienstigheid, die zij aan de Christenen te last legden, toefschreven, kunnen den vorigen Godsdiensthaat weder opgewakkerd hebben; te meer, omdat de menigte der Christenen overal zoo zichtbaar en aanmerkelijk aanwies: „Nadat alle inwo-
 „ners der Steden,” zegt GREGORIUS *van Nyssa* (†), doch als Redenaar, „en der nabuurige
 „Dorpen tot het waare geloof gebracht, de Altaar-
 „ren, Tempels en Afgodsbeelden in dezelve om-
 „geworpen, de onreine smook der offeranden weg-
 „genomen, en van allen, op alle plaatzen, ijverig
 „Tempels geflicht werden, om in dezelve in CHRIS-
 „TUS naam te bidden, zoo werd de toenmalige
 „Vorst van het Romeinsche Rijk deswegens door

II
 BOEK
 VII
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 235.
 tot 251.
 ———
 oorzaken
 van deze
 vervol-
 ging.

„woe-

(*) Deze reden geeft EUSEBIUS insgelijks op, *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGOR. NYSSEN. *Orat. in* GREGOR. THYMATURGUM.

II „ woede en nijd aangegrepen, dat zijn Vaderlijke
 BOEK „ Godsdiensl verönächtzaamd wierd; maar de Chris-
 VII „ telijke integendeel zoodanig toenam enz.” Einde-
 Hoofdst. lijk, gelijk wij van CYPRIANUS gezien hebben, vele
 na C. G. Christen - Leeräars merkten deze vervolging aan,
 Jaar 235. tot 251. als eene rechtvaardige kastijding der Christenen,
 ————— door de Godlijke Voorzienigheid, wegens het zwaar
 verval van hun geloof, godzaligheid, en deugd.

Zwaarte en alge-
 meenheid
 dezer
 vervol-
 ging. Hoe het zij, de vervolging onder DECIUS had
 plaats door openbaar gezag, en strekte zich uit over
 het geheele Romeinse gebied. Zoodra des Keizers
 bevelschrift in de bijzondere wingewesten des Rijks
 was aangekomen, waren de bestuurers en overheden
 in dezelve werkzaam, om hetzelfde ten uitvoer te
 brengen, en de Christenen, door geweld, tot afval
 van hunnen Godsdiensl te brengen, alhoewel zij al-
 len niet met gelijke wreedheid te werk gingen naar
 het onderscheid van hunne geäartheid, of omdat
 sommigen den Christenen niet ongezind waren. Al-
 gemeen nogthans overtrof deze vervolging alle voor-
 gaanden in wreedheid, en bijzonder daar in, dat
 men niet te vrede schein, met den dood der Chris-
 tenen, maar men wilde hen tot het verzaken van
 hunnen Godsdiensl noodzaken. Het werd den Chris-
 tenen, zegt CYPRIANUS (*), niet vergund, ter dood
 gebracht te worden, alshoon zij bereid waren te
 sterven. Zij werden door langduurige pijnigingen
 gemarteld, waar bij hunne vijanden opzetlijk zoch-
 ten

(*) *Epist.* 54. HÆRONYM. *in vita Pauli Eremitæ.*

ten voor te komen, dat zij, onder dit aanhoudend
lijden, stierven, ten einde dus over hunne standvas-
tigheid te zegepraalen, zoodat de listige vijand, gelijk
HIÉRONYMUS zich uitdrukt, het 'er meer op toelagde,
om de ziel, dan om het ligchaam, te dooden. De
wreedheid betoonde zich vernuftig, in het uitvinden
van pijnigingen; zwaarden, brandftapels, wilde bees-
ten, ijzeren gloeiënd gemaakte floelen, haaken en
nagels, werktuigen, om de ledenmaten uit malkan-
der te rekken, en famen te persfen, waren eenige
van de gewone martelingen, met welke de Christe-
nen mishandeld werden. (*) Hoe vruchtbaar de
Heidenen waren, in het uitdenken van middelen,
om der Christenen geloof en deugd te overwinnen,
daar van levert ons HIÉRONYMUS de twee volgende
voorbeelden: Een Christen, die onder alle martelin-
gen standvastig bleef, werd, op bevel van eenen
Heidenschen Richter, naakt uitgekleeft, en over het
geheele ligchaam met honig befmeerd, en dus, met
de handen op den rug gebonden, aan de brandende
zonneftraalen blootgefteld, opdat de vliegen en mug-
gen, die met geheele zwermen op hem vielen, door
hun fteeken, zijn geduld zouden overmeesteren. Een
ander, die even standvastig was gebleven, werd, op
last van den Richter, in eenen zeer aangename tuin
gebracht, en daar op een zacht bed vastgemaakt,
waar na een fchoon Heidensch vrouwsperfoon hem,
op de onbefchaamdste wijze, tot ontucht moest lok-
ken. De Christen, geene uitkomst ziende, dewijl
lij

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

(*) CYPRIAN. *Epist. ad Demetrian.* p. 192.

H BOEK
VII hij noch vlieden noch zich verweeren kon, beet zich
HOOFDST.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
 zelven de tong af, die hij der verleidster in het aan-
 zicht spoog, en door hevige pijn tevens alle beko-
 ring tot wellust overwon. (*)

De vervolging trof voornaamlijk de Bischoppen,
 Bestuurers, en Leeräars der Gemeenten, niet, om-
 dat zij tegen hen alleen gericht was, maar omdat
 natuurlijk de haat en woede het eerst op hen moest
 vallen: trouwens, dat men het op alle Christenen,
 zonder onderscheid, gemunt had, blijkt uit het een-
 parig getuigenis der gelijktijdige Christen-Schrijvers,
 DIONYSIUS van *Alexandrië*, CYPRIANUS enz., gelijk
 'er ook alöm, door het gantsche Rijk, een groot aan-
 tal Christenen de slachtöflers dezer wreedheid geworden
 zijn. Doch laat ons eenige bijzonderheden van bijzon-
 dere Gemeenten, in de onderscheiden gedeelten 'des
 Romeinschen Rijks, die ons de Geschiedenis meldt,
 verhaalen.

Te Rome Te *Rome* werd de Bischop FABIANUS ter dood ge-

(*) GIBBON in zijne *Geschiedenis van den Val des
 R. Rijks*, rekent het voor eene zachtheid en genade in
 de vervoigers, dat zij de Christenen niet ter dood brach-
 ten, en schijnt de Christenen van eene haltarrigheid te
 beschuldigen, welke eindelijk de Overheid noodzaakte
 tot het uiterste, dat is, tot de doodstraffe, te komen.
 Doch, indien men niet geheel alle geschiedkundig ge-
 loof wil verloochenen, kan men niet anders oordeelen,
 of hij sielt de zaak in een verkeerd gezichtpunt voor.
 De verloochening van zijnen Godsdienst zal toch den
 deugdzaam Christen zwaarer vallen dan de dood.

gebracht, (*) een man, die geen' geringen lof van ijver voor den Godsdienst heeft nagelaten, en die door CYPRIANUS hooglijk geroemd wordt. (†) Van dezen FABIANUS verhaalt EUSEBIUS (§), dat hij tot den Bisfchoppelijken stoel te *Rome*, als door eene Godlijke aanwijzing, verheven was. Te weten, als de Gemeente in het jaar 236 in de Kerk vergaderd was, om eenen nieuwen Bisfchop te verkiezen, en niemand aan FABIANUS dacht, die zoo even van buiten in de Stad en in de Kerk was gekomen, daalde eene duive op zijn hoofd neder, men hield dezelve voor een zinbeeld des Heiligen Geestes, en verkoos op staande voet FABIANUS, met eenparige stemmen, tot Bisfchop. EUSEBIUS echter staat niet in voor de waarheid der gebeurtenis, maar verhaalt ze, als een *men zegt*. Maar, al ware ook iet dergelijks met eene duive gebeurd, zou zulks niet meer bewijzen, dan de genegenheid der menschen tot het wonderbare, bijzonder bij gelegenheden, die met den Godsdienst in verband staan. Welke Christenen te *Rome* behalven FABIANUS zijn omgekomen, kunnen wij, uit zekere berichten, niet zeggen; de Martelaarsboeken gewagen van verscheidenen, maar derzelve berichten zijn veelal, op zijn best genomen, onzeker. 'Er worden nog genoemd, MOSES, MAXIMUS, en CELERINUS, voorname geestelijken, welke in de gevangenis geworpen en zwaar gepijnigd zijn.

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
—
wordt de
Bisfchop
FABIANUS
ter dood
gebracht.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 29.

(†) CYPRIAN. *Ep.* 9. *Ed. Brem.* *Ep.* 4. *Ed. Pamel.*

(§) *Hist. Eccles.* VI. 29.

II zijn. Men kon of durfde ook te *Rome*, een jaar lang, geenen opvolger voor FABIANUS verkiezen, BOEK VII
 Hoofdft. alzoo de dwingeland, DECIUS, gelijk CYPRIANUS na C. G. fchrijft (*), liever zou gehoord hebben, dat 'er een Jaar 235. Tegenkeizer tegen hem ware opgetaan, dan dat te tot 251. *Rome* een Priester van God verkozen ware. In het volgende jaar echter werd CORNELIUS, wiens bericht van den toestand der Roomfche Gemeente wij boven (†) hebben aangehaald, tot deze waardigheid verheven.

Te Alex- Te *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar DIONYSIUS thans andrië. Bifchop was, had reeds een jaar te vooren eene bijzondere vervolging gewoed, zijnde het gemeen aldaar tegen de Christenen opgeruid, door zekeren Waarzegger of Dichter, waar door verfcheiden Christenen ellendig mishandeld en van het leven beroofd werden. Onder anderen noemt DIONYSIUS, de Bifchop (§), MATRAS, een' oud man, en eene vrouw QUINTA, welke beide met ftokken geflagen, langs de ftraaten gefleept, en eindelijk buiten de ftad door het volk dood gefteenigd werden. APOLLONIA eene bejaarde vrijfter, die het graauw, haar buiten de ftad gefleept hebbende, daar dreigde te verbranden, indien zij haar geloof niet verzaakte, fprong zelve in het aangeftoken vuur, en liet zich verbranden. Ook viel het gemeen op de huizen van vele Christenen aan, die geplunderd werden; zekere SERAPION in zijn eigen huis

(*) *Epist.* 52. *alits* 55. (†) *Bladz.* 410.

(§) In eenen Brief aan FABIUS, Bifchop van *Antiüchïë*, bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 41.

huir gegrepen , werd deerlijk geflagen , getrapt , en
 eindelijk , uit zijn vertrek op het platte dak , van bo- II
 ven neder geworpen. Deze woede des volks duurde BOEK
 een' geruimen tijd , tot een daar op gevolgd oproer VII
 en burgerkrijg , onder die rampzaligen ontstaan , de Hoofdst.
 wreedheid , die tegen de Christenen gewoed had , na C. G.
 tegen hen zelve keerde. Dit alles gebeurde nog bij Jaar 235.
 het leven van den Keizer FILIPPUS , die den Chris- tot 251.
 tenen gunstig was. Doch , te gelijk met de tijding
 van zijne dood , en de verheffing van DECIUS tot
 Keizer , kwam ook het gebod van dezen tegen de
 Christenen aan , welke , door deszelfs strengheid ,
 met den uiterften schrik getroffen werden. Velen
 verzaakten toen hun Christendom ; eene menigte vlood
 naa het gebergte en de woestijnen ; anderen , die
 standvastig bij hun geloof bleven , werden , naar het
 Keizerlijk bevel , op onderscheidene wijzen , ter dood
 gebracht , waar van DIONYSIUS eenige voorbeelden
 van tien of elf mannen , en vier of vijf vrouwen
 bijbrengt. (*) Zekere JULIANUS , een oud man , die
 door het voet-euvel staan noch gaan kon , werd met
 nog een' ander , op kameelen zittende , de geheele
 Stad rond gevoerd en gegeesfeld , en ten laatsten
ver-

(*) Men kan daar uit echter , met GIBBON , niet be-
 fluiten , dat 'er geen meer Christenen in *Alexandrië* bij
 deze gelegenheid gedood , en dus dat het getal der Mar-
 telaren slechts gering en bijna niet noemenswaardig ge-
 weest zij ; alzoo het blijkbaar is , dat DIONYSIUS , in zij-
 nen Brief , alleen eenige voorbeelden van standvastig lij-
 den wil aanhalen .

II verbrand. Een soldaat, die, bij deze gelegenheid, het volk, dat deze lijdens beschimpte, had afgekeerd, werd, op deszelfs geschreeuw, voor den Richter gebracht, en, toen hij beleed, een Christen te zijn, met de bijl onthoofd. Nog een MACAR werd levend verbrand; twee anderen, benevens vier vrouwen, na alle ijslijkheden van den kerker, ijzeren haaken, geesfeling en duizend andere smarten, standvastig te hebben doorgegaan, verloren in ongebluschte kalk hun leven. Nog twee vrouwen, ééne van welke, DIONYSIA, moeder was van verscheiden kinderen, werden met het zwaard gedood. Te midden van zoo vele voorbeelden van onmenschelijkheid, gewaagt DIONYSIUS ook één enkel, waar bij de menschelijkheid hare rechten handhaafde. DIOSCORUS, een knaap van vijftien jaaren, standvastig zijn Christendom voor den Richter belijdende, en tevens alle hem gedaane voorstellen en vragen met eene wijsheid, die zijne jaaren te boven ging, beantwoordende, roerde het hart van den Richter, die hem ontfloeg, zeggende, hem tijd te willen geven, om zich te verbeteren. Wij kunnen ondertuschen niet ontveinzen, dat de Christenen zich niet altijd lijdzaam gedroegen; de hevigheid der vervolging maakte hunne drift wel eens gaande. Een Christen, te recht gesteld zijnde, begon te wankelen, en scheen te neigen, om CHRISTUS te verloochenen, wanneer eene kleine bende soldaten, daar bij staande, dit gewaar werd, begonnen zij op de tanden te knersfen, het hoofd te schudden, de handen op te steeken, en met hume gebaarden en bewegingen hun on-

ongenoegeu te kennen te geven, waar door zij de oogeu van alle omstanders tot zich trokken. Onverziens vliegen zij naa den Richterstoel, en roepen, dat ook zij Christenen waren. Nu vatten de beschuldigden moed, de bevelhebbers en richters werden bevreesd, en de gevangen en verlieten als in zeggemaal de rechtbank, zich verblijdende, dat zij hun getuigenis voor de waarheid hadden afgelegd. Dit geval, door DIONYSIUS verhaald, kan, in de daad, niet wel tot lof verstreken, hoe zeer het, door het menschlijke, kan veröntschildigd worden. Nog is een ander voorbeeld bij dezen Bischoep bedenkelijk. Zekere NEMESION, een *Egyptenaar*, werd beschuldigd, als een deelgenoot en makker van struikrovers; deze beschuldiging bij den Bevelhebber van zich afgeweerd hebbende, wordt hij beschuldigd, een Christen te zijn, en daar op door den onbillijken Bevelhebber, eens zoo zwaar, als de overige struikrovers, gepijnigd en gegeesfeld, en eindelijk met de struikrovers verbrand. Ondertussehen kwamen 'er ook door geheel *Egypte* vele Christenen, door deze vervolging, om het leven. Velen, die in de Woestijnen gevluucht waren, stierven van honger, dorst, koude, en ongemakken, als ook door roovers en wilde beesten. Sommigen, die in 't gebergte hadden zoeken te ontkomen, werden van de *Saraceenen* en omzwerrende *Arabieren* gevangen, en tot slaaven gemaakt, zonder ooit hunne vrijheid weder te bekomen (*).

Te

(*) DIONYSIUS bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 42.

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

II Te *Karthago* in *Afrika*, gaf de Overigheid, op
 BOEK het ontvangen van 's Keizers bevel, aan de Christe-
 VII nen eenen bepaalden tijd, om zich te verklaren, of
 Hoofdst. zij Christenen waren, dan niet; die na deszelfs ver-
 na C. G. loop zwegen, werden als Christenen aangezien. Toen
 Jaar 235. namen ook de geweldenarijën eenen aanvang; vele
 tot 251. Christenen werden in ballingschap verdreven; zij,
 Te Kar- die zich van het uitstel bediend en de vlucht genom-
 thago. men hadden, werden gestraft met het verbeurdver-
 klaren van hunne goederen; vele werden gevangen,
 op verscheidene wijzen gemarteld, en ter dood ge-
 bracht. CYPRIANUS noemt, in verscheiden van zijne
 Brieven, aan zijne tijdgenoten (*), velen van dezen,
 onder welke ook Leeräars waren, en in eenen Brief,
 dien hij, uit zijne schuilplaats, waar heen hij gewe-
 ken was, aan deze Martelaren en Belijders schreef (†),
 wenscht hij hun geluk, wegens hunnen moed en stand-
 vastigheid, met deze zwellende bewoordingen: „ Ik
 „ hoor, dat eenigen van u lieden reeds met den
 „ Marteldood gekroond zijn geworden, terwijl ande-
 „ ren zich nabij deze overwinning bevinden; maar dat
 „ allen, wier roemwaardige menigte in den Kerker
 „ is opgesloten, van even vuurige dapperheid, om
 „ den strijd te volbrengen, bezielde zijn — De aan-
 „ sehouters zagen dezen hemelchen strijd, den strijd
 „ van CHRISTUS; zij zagen zijne knechten, met God-
 „ lij-

(*) *Epist.* 38, 39, 40. *aliis* 33, 34, 35. *Cf. Ep.* 22. *Luciani ad Celerinum.*

(†) *Epist.* 10. *ad Mart. et Confesf.* *aliis Ep.* 9.

„ lijke kracht staan, wel zonder eenige wereldlijke
 „ wapenen, maar gelovig gewapend met het wapen
 „ des geloofs — Daar stonden de gemartelden — De
 „ lange woedende en herhaalde vervolging kon het
 „ onverwinnlijk geloof niet bedwingen.”

II
 BOEK
 VII
 Hoofdst.
 na C. G.
 Jaar 235.
 tot 251.

In het Oosten werden insgelijks, door deze vervolging van DECIUS, vele aanzienlijke Leeräaren der Christenen weggerukt, onder dezen was ALEXANDER, Bisfchop van *Jerufalem*, die in het jaar 251, in de gevangenis overleed. (*) Ook heeft de vermaarde ORIGENES, van wien wij, in het vervolg, bijzonder zullen spreken, te *Cæsarea* in *Palestina*, veel uitgeftaan. Voornaamlijk is de dood van BABYLAS, die zedert het jaar 237 Bisfchop van *Antiöchië* was, en aan wien het geval met den Keizer FILIPPUS wordt toegefchreven, daar wij hier voor van gefproken hebben (†), vermaard, door de welfprekendheid van CHRYSOSTOMUS, met welke hij de grootheid van Geest, door BABYLAS in zijn leven be- toond, en de krachtige werking zijner heiligheid, zelfs na zijnen dood, geroemd heeft (§). Volgens dezen zijnen Lofredenaar bracht BABYLAS, door zijn gebed bij God, te weeg, dat de Tempel van APOLLO te *Dafne*, bij *Antiöchië*, door het blikfemvuur verbrandde, en na zijnen dood, verhinderde zijn ge-
 been.

In het
 Oosten.

(*) Zie boven *Bladz.* 283.

(†) *Bladz.* 406. tot 408. Vergel. CHRYSOSTOM. *Libr. Contra Gentes Opp. Tom. I. p.* 657.

(§) *Homiliae de S. Hieremartyre Babijla Tom. I. Opp. pag.* 639.

II beente, hetwelk aldaar begraven werd, den Duivel,
 BOEK om geene Godspraken meer, onder den naam van
 VII APOLLO, te geven. Het verbranden van den Tem-
 Hoofdst. pel door den bliksem, en het ophouden der God-
 na C. G. spraken van APOLLO, behoeft niet in twijfel getrok-
 Jaar 235. ken te worden, al twijfelt men ook, met reden,
 tot 251. dat het één en ander aan deze oorzaak zou toe te
 schrijven zijn. Hoe het zij, BABYLAS leed den Mar-
 teldood, om CHRISTUS wil, in het jaar 250 (*),
 bevelende, in zijn uiterste, volgens CHRYSOSTO-
 MUS, dat men de ketenen, met welke hij beladen
 was, als een eereteken, met zijn ligchaam begraven
 zou.

In Pon- In het Landschap *Pontus*, waren de Overheden
 tus. zoo gereed, om het bevel van DECIUS tegen de
 Christenen ten uitvoer te brengen, dat zij, hier
 voor, alle andere landsbezigheden ter zijde stelden,
 en menigvuldige werktuigen van wreedheid tegen hen
 met allen ijver gebruikten. Hier zag men Ouders en
 Kinderen, Broeders en Zusters, Vrienden en Nabuur-
 ren, malkander verraden, terwijl velen zich van het
 voorwendzel van den Godsdienst bedienden, om zich
 van de bezittingen der Christenen meester te maken,
 door welken Kinderen, Vrouwen, en Grijsäarts, zoo
 min als Maagden, verschoond werden; zoodat *Nieuw-
 cesarea*, in welke Stad GREGORIUS, bijgenaamd *de
 Wonderdoener*, (*Thaumaturgus*,) thans Bisfchop was,
 bijna eene veröverde en verwoeste Stad geleck (†) —

In

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGORIUS NYSSEN. *Orat. in Gregor. Thaumaturg.*

In andere Gewesten des Rijks woedde de vervolging met meer of min hevigheid, doch hier van heeft de Gefchiedenis ons geene bijzonderheden nagelaten, alleen weten wij van twee Bifchoppen in *Spanje*, **BASILIDES** en **MARTIALIS**, die, bij gelegenheid derzelve, van het geloof zijn afgevallen, van welke wij, in het vervolg, nog gelegenheid zullen hebben, te fpreken.

II
BOEK
VII
Hoofdf.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

Volgens deze Gefchiedenis der vervolging onder **DECIUS**, kan men niet ontkennen, dat het getal der Christenen, die daar bij het leven verloren hebben, door het gantsche Romcinfche Rijk, vrij aanzienlijk is geweest. Het is zoo, dat **ORIGENES** (*) fchrijft: „ Dat slechts weinige Christenen, op onderscheiden „ tijden, en die zeer gemaklijk te tellen zijn, voor „ den Godsdienst der Christenen gestorven zijn, „ doch het geen hij ʼer op laat volgen, leert ons, hoe hij wil verftaan zijn, in vergelijking naamlijk van het geheel getal der Christenen. Hij zegt: „ God „ verhinderde, dat hun geheel geflacht niet werd „ uitgeroeid.” Evenwel is het getal der Martelaren, gelijk wij reeds boven zeiden, in de Roomfche en Griekfche Martelaarsboeken, te zeer vergroot, gelijk dan ook de Gefchiedenis der Martelaren, over het geheel, met vele fabelen en verdichtzelen, in vervolg van tijd, is opgefierd, van welke men ook fomtijds, fchoon niet altijd, de toevallige, of ook wel opzetlijke, aanleiding en oorzaak kan naarfpooren, gelijk wij in de Gefchiedenis van de **H. URSULA** gezien hebben.

Getal der
Martelaren.

Thans

(*) *Contra. Cels. Libr. III. p. 116. Edit. Spenc.*

II Thans willen wij nog een voorbeeld, uit dezen
 BOEK
 VII
 Hoofdst. Heilige Zeven Slaapers, waar van GREGORIUS van
 na C. G. Tours (*), een Schrijver, die op het einde der
 Jaar 235. zesde eeuw leefde, het eerste gewaagt, en wier ge-
 tot 251. dachtenis nog blijft niet alleen bij de Christenen,
 Verhaal maar ook bij de Mohammedanen. Zeven aanzienlijke
 van de H. Zeven Christenen van Efeze, zoo luidt hoofdzakelijk het
 Slaapers. verhaal, alhoewel hetzelfde bij anderen in omstandig-
 heden verschilt, hun geloof voor den Keizer DECIUS
 zelve beleden hebbende, verborgen zich vervolgens
 in een hol of spelonk buiten de Stad, waar van de
 Heidenen den ingang toemetzelden. Hier vielen zij
 in slaap, of stierven, volgens het verhaal van laa-
 ter Grieksche Schrijvers. Na eenen slaap van onge-
 veer tweehonderd jaaren, ontwaakten zij, of werden
 weder opgewekt ten leven, in het jaar 446 of 447,
 als Keizer THEODOSIUS de Jongere regeerde, en het
 Christendom reeds lang de Godsdienst van den Staat
 was. Zij, geloovende slechts éénen nacht geflapen
 te hebben, zonden éénen uit hun gezelschap naar de
 Stad, om spijs te kopen, waar door hun wonder-
 geval dra bekend werd. De Bisschop der Stad, en
 eene menigte Christenen, ja de Keizer zelve, daar
 toe van Konstantinopolen overgekomen, gingen hen
 zien en begroeten. Maar kort daar op zegen de-
 ze Zeven Martelaars, in tegenwoordigheid der aan-
 schouwers, neder, en gaven te gelijk den geest —
 Men vertoont nog den Reizigers, in de nabuurschap
 der

(*) De gloria martyrum C. 95.

der Stad *Efeze*, het hol, welk hun ter schuilplaats gediend hebbe (*). 'Er is niet veel opmerking nodig, om te geloven, dat een wondergeval, zoo geheel zonder bedoeling (†), en volftrekt ontbloom van alle gezag van gelijktijdige getuigen, een verdichtzel zij, ook is het niet moeilijk, den oorsprong van een dergelijk verdichtzel te ontdekken. De Christenen noemden, op voorgang van hunne Heil. Schriften, de *dood* eenen *slaap*, en het graf de *slaapplaats* der overledenen, (*κοιμητηριον*,) waarfchijnlijk zijn de overblijzelen van zeven Christenen, ten tijde van DECIVS overleden, en in eene fpelonk begraven, na twee honderd jaaren ontdekt geworden. Dit noemde men hun *ontwaken*. En deze onëigenlijke uitdrukking is, gelijk in zeer vele andere gevallen, door onkunde, of bijgelovige zucht, om wonderwerken te vermenigvuldigen, naderhand in eenen eigenlijken zin opgevat, en van hier het verhaal van de *Heilige Zeven Slaapers*. (§) — Onder de regeering van den Keizer DECIVS zal ook de Heilige Reus, CHRIS-

II
BOEK
VII
Hooftft.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

TO-

(*) Wat de *Mohammedanen* en *Arabiërs*, van de *Zeven Slaapers* verhalen, kan men uit SHAW en NIEBUHR lezen in mijne *Aardrijkskunde des Bijbels* IV. Deel Bladz. 190.

(†) Men heeft wel naderhand gezegd, (*PHOTIUS Biblioth. Cod.* 253.) dat door dit wondergeval een Christen Bifchop, die de opftanding der dooden ontkend had, tot overtuiging dezer waarheid is gebracht. Doch, ook daar toe was zoodanig wonder noch nodig, noch voor de Godlijke Wijsheid gefchikt.

(§) Vergel. SCHRÖCK *Kirch-Gefch. Th.* IV. S 211.

II. DEEL.

E c

II TOPHORUS, of de *II. Christoffel*, geleefd, en zich, door vele wonderbare gevallen, onder anderen het dragen van het kind JESUS door de Roode Zee, vermaard gemaakt hebben. Een verdichtzel, uit de zevende eeuw, niet waardig, om 'er langer bij stil te staan.

BOEK VII
Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Vele Christenen ont-komende vervol-ging door devlucht. Wij hebben, in het verhaal dezer vervolging onder DECIVS gezien, dat vele Christenen zich voor dezelve in veiligheid zochten te stellen, door eene spoedige vlucht. Onder dezen behooren DIONYSIVS van *Alexandrië*, CYPRIANUS, en GREGORIUS THAUMATURGUS, of de *Wonderdoener*. De bijzonderheden, welke daar bij plaats hadden, zullen wij mededeelen, waar wij van deze Kerkleeräars breder zullen spreken (*), hier zij het genoeg aan te merken, dat DIONYSIVS en CYPRIANUS zich tot deze vlucht, door Godlijke openbaring en bevel, gerechtigd hielden, hoewel anders CYPRIANUS, inzonderheid, 'er sterk op staat, dat Leeräars en Kerkendienars niet dan om allergewigtigste redenen hunne Gemeenten behoorden te verlaten, en veelëer verpligt zijn, aan dezelve een voorbeeld van moed en standvastigheid te geven, gelijk hij dan ook, in éénen zijner Brieven (†), belast, dat men eenige Kerkendienaren, welke gevlucht, maar naderhand terug gekomen waren, met inhouding van hunne maandelijksche uitdeeling, straffen zou, tot hij met andere Leeräaren en

(*) DIONYSIVS eigen verhaal vindt men bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 40.

(†) *Epist.* 34. *aliis* 28.

en de Gemeente daarömtrent eene nadere vaststelling zou gemaakt hebben. Maar GREGORIUS vermaande, integendeel, zijne Gemeente, liever in tijds de vervolging te ontwijken, opdat de menschlijke zwakheid niet onder zoo hevigen aanval mogt bezwijken. En, in de daad, schoon voorheen de Christenen den Marteldood, dikwijls met te grooten ijver, te gehoet gingen, thans was deze raad voorzichtig te keuren, dewijl de Heidenen het voornaamlijk toegeden, om de Christenen tot afval van hunnen Godsdienst te brengen; om niet te zeggen, dat Jesus zelve de vlucht, in gevalle van vervolging, aan zijne leerlingen voorgeschreven, en roekeloze vermetelheid afgekeurd heeft.

Het is zeer waarschijnlijk, dat die Leerfaars, welke, ten dezen tijde, in *Gallië*, (*Frankryk*,) in welk landfchap de Christen-Godsdienst nog weinige voortgangen gemaakt had, den grond gelegd hebben voor zeven naderhand aanzienlijke Gemeenten, DIONYSIUS te *Lutetia*, (*Parijs*,) GRATIANUS te *Turonum*, (*Tours*,) TROFIMUS te *Arelate*, (*Arles*,) PAULUS te *Narbonna*, (*Narbonne*,) SATURNINUS te *Tolosa*, (*Toulouse*,) MARTIALIS te *Lemovicum*, (*Limoges*,) en STREMONIUS te *Claramontium in Arvernīs*, (*Clermont in Auvergne*,) Leerfaars of Bedienaars der Kerk te *Rome* geweest zijn, die, om de vervolging te ontgaan, naa *Gallië* geweken zijn. Dit is ten minften veel waarschijnlijk, dan het geen men naderhand gezegd heeft, dat zij door den Bifchop van *Rome*, FABIANUS, als zendelingen, derwaards waren gezonden. Van

II
BOEK
VII
Hoofde.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

Gevluchte
te Chris-
tenen
breiden
het Chris-
tendom
in Gallië
uit.

II deze zending weet ook GREGORIUS TURONENSIS ,
 BOEK die het eerst van deze Leeräaren spreekt, niets (*).
 VII
 Hoofdst. Onder de genen, die deze vervolging door de
 na C. G. vlucht ontkwamen, heeft zich boven anderen een'
 Jaar 235. naam gemaakt PAULUS van Thebe, eene Egyptische
 tot 251. Stad, Hoofdstad van het Landschap *Thebais*, dien
 PAULUS men voor den Stichter van het eenzaam Kluzenaars-
 van The- leven onder de Christenen houdt. HIËRONYMUS heeft
 be, eerste zijn leven beschreven, doch meer als een ligtgelovig
 Kluzen- naar. Lofredenaar, dewijl men den man, als eenen *Hei-*
ligen, verëerde, dan naar de strikte regelen eener
 oordeelkundige en genoegzaam gestaafde waarheid
 zich gedragende levensbeschrijver. Deze PAULUS
 was van rijke ouders geboren, die hij reeds vroeg,
 in den ouderdom van 15 jaaren, verloor, geöefend
 in Grieksche en Egyptische geleerdheid, zachtmoedig
 van imborst, en godvruchtig. Bij het begin der ver-
 volging in zijn vaderland, zocht hij zich op eene
 afgelegene plaats ten platten lande te verbergen. Doch
 ontwaar wordende, dat zijn Zusters Man hem, ten
 einde zijne bezittingen meester te worden, aan de
 Heidenen zocht te verraden, begaf hij zich diep in
 het gebergte, waar hij in een groot hol, hetwelk
 door eenen ouden Palmboom overfchaduwd was,
 waar bij eene heldere bron uit den grond ontsprong,
 zijn verblijf nam. Hier bracht hij, daar de Palmboom
 hem kleding en spijs, en de bron zijn' drank verschaf-
 te, onder gebeden, en heilige aandachts-oefeningen,
 onbekend aan, en afgezonderd van de wereld, zijnen
 leef-

(*) GREGOR. TURON. *Hist. Francor. Libr. I. C. 31.*

leeftijd door, dien hij tot 113 jaaren rekte, of tot omtrent het jaar 340 na CHRISTUS geboorte. Toen werd hij door ANTONIUS ontdekt, die insgelijks in deze Woestijnen van *Egypte*, doch op eene andere plaats, reeds zedert vele jaaren, dezelfde levenswijze gehouden had, en thans, gelijk HIËRONYMUS schrijft, alleen tot PAULUS geleid scheen te zijn, om hem, die kort daar na overleed, te kunnen begraven. Deze PAULUS was echter niet, in den volstrektsten zin, de eerste Woestijnier of Kluizenaar. Onder de Jooden en Heidenen had men reeds dergelijke lieden, voor eeuwen, gevonden, de *Pythagoreërs* en *Esfeenen*, van welke laatste de *Therapeuten* eene voort schijnen geweest te zijn (*). Bij de Christenen hadden de *Askeeten* zich insgelijks, door eene afzondering van de wereld, de achting van hooger wijsheid en verhevener dengd zoeken te verkrijgen (†). Ook hebben wij, in onze Geschiedenis (§), het voorbeeld gehad, van NARCISSUS, Bischof van *Jerusalem*, die eenige jaaren in de eenzaamheid op het land vertoefde, maar daar na tot zijn ambt wederkeerde. Doch, wanneer men zoo hoog wil opklimmen, ten einde aan deze afzondering gezag bij te zetten, dat men den Profeet ELIË, en JOËNNES den *Dooper*, voor zoodanige Kluizenaars wil houden, mist men voor zoodanig begrip allen grond. PAULUS kan, echter, in zeker opzichte, de eerste grondlegger van het

Klui-

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

(*) Vergelijk boven I. Deel, Bladz. 15.

(†) Boven Bladz. 172.

(§) Bladz. 282.

II Kluizenaarsleven genoemd worden, voor zoo veel hij
 BOEK geheel eenzaam en onbekend leefde, ANTONIUS door
 VII zijn voorbeeld deze levenswijze aanpreeft, en zijn
 Hoofdst. na C. G. leerling PACHOMIUS deze oefeningen van Godzalig-
 Jaar 235. heid nog volkomener zocht te maken, door zijne
 tot 251. schikkingen omtrent een eigenlijk *Monniken* leven,
 die hunnen naam, *(Μοναχος)*, van de eenzaamheid
 hebben.

Niets was natuurlijker, dan dat lieden, die zich geheel aan de samenleving onttrokken, om zich enkel aan Godzalige bespiegelingen en de verkeerung met God toe te wijden, voor heiligen werden aangezien, en dat men dra van zulke heilige lieden ook wonderdaadige en buitengewone vermogens en krachten verwachtte. Men behoeft zich ook niet te verwonderen, dat deze voorbeelden zoo vele navolgers kregen, zoodat zelfs weldra het getal dezer Woestijabewoners, bijzonder in *Egypte*, gelijk wij, in 't vervolg, zien zullen, aanmerkelijk werd. De heete luchtstreek van dat Land, zoo ligt de verbeelding verhittende, eene natuurlijke neiging tot eenzaamheid in sommigen, een zwaarmoedig gestel, of verdikt bloed, in anderen; bij dezen tegenspoed of wederwaardigheden in dit leven, bij genen een gevoel van te vooren begaane zwaare zonden, ook de zucht, om voor iet groots geacht te worden; deze en dergelijke oorzaken konden velen ten driefveer verstreken, om de pligten, die een Christen aan de samenleving verschuldigd is, te verzaken, en in Woestijnen het leven van eenen Christelijken wilden te leiden, waar van bij sommigen het gevolg was, eene
 ge-

geheele verbijstering des verstands, en vroomde dwependende geestdrijverij, zoodat zij zich verbeeldden, met hemelsche gezichten en openbaringen verwaardigd te worden, terwijl verwaande trotsheid het hart van anderen vervulde, zich eenen hooger trap van Godzaligheid en verdiensten toefchrijvende, en aanspraak makende op den eerbied, het geloof, en de gehoorzaamheid van andere Christenen. Van het één en ander zal ons de Geschiedenis, in het vervolg, voorbeelden opleveren.

Terwijl, bij deze vervolging, zoo vele Christenen liever alle kwellingen, ja de dood zelve ondergingen, dan dat zij aan het Christendom ontrouw worden, en dat verloochenen zouden, en anderen zich in woestijnen een kommerlijk en ellendig leven getroostten, waren anderen, en wel in een groot aantal, van het Christendom afgevallen. Niet gelijk voorheen wel een enkele, door de felheid der pijnen vermeersterd, maar thans, bij geheele schaaren, terstond bij het eerste ontstaan der vervolging en op het eerste dreigen. Dus verhaalt ons DIONYSIUS (*), dat, zoodra het bevel van DECIUS te *Alexandrië* aankwam, en eene algemeene ontsteltenis verwekte, velen van de aanzienlijkste en vermogendste Christenen terstond, door vrees gedreven, opkwamen, om aan dit bevel te gehoorzamen; anderen verscheenen, door zekere posten of bedieningen, die zij bekleedden, genoodzaakt; anderen, door hunne bekenden gedaagd, en bij naame opgeroepen, namen deel aan de

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

Vele
Christe-
nen val-
len van
hun ge-
loof af.

on-

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 41.

II onreine en onheilige offeranden. Eenigen deden dit, bleek en ontfeld, als of zij zelve tot slachtöf-
 BOEK VII
 Hoofdst. voor de Afgoden verftrekken zouden, waaröm zij
 na C. G. ook door de omftanders werden befchimpt, als lie-
 Jaar 235. den, die noch tot fterven, noch tot offeren, moeds
 tot 251. genoeg bezaten. Maar anderen finden gewillig naa
 de Altaaren, stoutmoedig verzekerende, dat zij nooit
 Christenen geweest waren. Van de genen, die in de
 gevangenis waren geworpen, zwoeren sommigen hun
 geloof af, eer zij nog voor 't gericht werden voor-
 gefeld, anderen bezweeken, nadat zij reeds eenige
 pijniging hadden doorgeftaan, uit vrees voor zwaarer.

Te *Karthago* was de afval niet minder, en dreig-
 de den geheelen ondergang dezer bloejende Gemeen-
 te. Nadruklijk beklagt zich CYPRIANUS hier over (*),
 „ dat een groote menigte der Broederen terftond, op
 „ het eerfte dreigen des vijands, hun geloof verraad-
 „ de: zij werden niet nedergeworpen door de hevig-
 „ heid der vervolging, maar wierpen zich zelve,
 „ door eenen vrijwilligen val, neder. — Zij verloos-
 „ chenden hun geloof, eer men hen nog gegrepen,
 „ of ondervraagd had; zonder eens den fchijn van
 „ dwang aan te nemen. Het fcheen, als of zij zich
 „ enkel van eene gewenschte gelegenheid bedienden:
 „ en zij zelfs, die, wegens het invallen van den
 „ avond, door de Overheid tot den volgenden dag
 „ werden uitgefeld, verzochten, terftond voortge-
 „ holpen te worden. — Voor velen was hun eigen
 „ verderf niet genoeg; men wekte malkanderen op,
 „ tot

(*) *De Lapsis p. 122. ed. Bremens.*

„ tot den afval. En om de misdaad te voltoojen, II
 „ werden kinderen, door de handen hunner ouderen, BOEK
 „ genoodzaakt, daar aan deel te nemen: Dus verlo- VII
 „ ren zij, het geen zij, bij den aanvang van hun Hoofdst.
 „ leven, (door den Doop) verkregen hadden.” na C. G.
 Jaar 235.
 tot 251.

Deze afval der Christenen strekte zich tot meer andere gewesten uit. Immers, dat 'er ook te *Rome* en in *Sicilië* zulke afvalligen geweest zijn, ziet men, uit eenen Brief der Romeinsche Leeräaren aan *CYPRIANUS* (*). Onder deze afvalligen waren zelfs vele Leeräars en Opzieners der Gemeente aan het Christendom ontrouw geworden; te *Karthago* (†), in het overige van *Afrika* (§), insgelijks in *Spanje* (**), en waarfchijnlijk ook elders.

Wanneer men de groote verandering in het gedrag der Christenen in aanmerking neemt, waar door velen thans zoo gemaklijk en ligtvaardig hun geloof verzaakten, waar voor de Christenen, bij vroeger vervolgingen, met dien ijver, zich bezielde toonden, dat zij zich zelve, dikwijls niet zonder dweeperij, ter dood aanboden, en die, als 't ware, zochten, zal men genegen zijn, de oorzaken van deze verandering op te spooren. Dezelve zijn ligtelijk te vinden, deels, in het verval van het Christendom, waar van wij gesproken hebben, welk zijne oorzaak had, in het verflaauwen van den eerften geestdrift der

Chris-

(*) Onder de Brieven van *CYPRIAN. Ep. 30. aliis 31.*

(†) *CYPRIAN. Ep. 14. et 40. aliis 6. et 35.*

(§) *Ep. 59. et 65. aliis 55. et 64.*

(**) *Ep. 67. aliis 68.*

II Christenen, door den toenemenden uiterlijken voor-
 BOEK spoed der Christelijke Gemeenten; deels ook, in den
 VII aart der tegenwoordige vervolging, die de Christenen
 Hoofdst. na C. G. niet terstond ter dood bracht, maar door herhaalde en
 Jaar 235. langduurige kwellingen, moedeloos zocht te maken;
 tot 251. ————— terwijl zij, die zich met de vlucht wilden bergen, hun
 vaderland en goederen moesten verlaten, welk één
 en ander zij behielden, indien zij het Christendom
 verlieten, en deel namen aan de Heidenfche plegtig-
 heden, voor welke verzoekingē velen bezweken.

Sacrificati, Thuri- Deze *afvalligen* of *gevallenē*, (*Lapfi*,) maakten
 ficati, en zich niet, op dezelfde wijze, schuldig, aan het ver-
 Libellati- zaken van hun geloof. Eenigen beleden openlijk liet
 ci. Heidendom, en offerden daadlijk aan de Afgoden,
 en aten van het Afgoden - offer; anderen rookten
 alleenlijk ter eere der Afgoden wierook; men onder-
 scheidde hen, door bijzondere namen, de eerste
 werden *Sacrificati*, de laatstgemelden *Thurificati*,
 genoemd, zulken, die *geïfferd*, en zulken, die *ge-
 wierookt* hadden. Doch, gelijk bij de vervolging,
 onder den Keizer SEVERUS (*), de Christenen,
 voor geld, de gunst van bijzondere Overheden wis-
 ten te bekomen, waar door zij van de vervolging
 bevrijd bleven, zoo bezorgden zich, ten dezen tijde,
 velen *getuigfchriften* van de Overheid of aanzienlijke
 lieden, behelzende, dat zij, als verëerers van de
 Goden, aan 's Keizers bevel voldaan hadden, en
 dus

(*) Boven *Bladz.* 288. Dit werd wel door de *Mon-
 tanisten*, en ook door TERTULLIANUS, afgekeurd, maar
 door de Christenen in het gemeen geduld.

dus geene Christenen waren, zonder dat zij, met de daad, zich aan Heidensche Bijgelovigheden schuldig maakten. Men noemde dezen, naar deze *getuigschriften*, (*Libelli*,) *Libellatici* of *schriftelijke afvalligen* (*). Deze werden, alhoewel zij als *afvalligen* van hun geloof door de Christenen werden beschouwd, evenwel niet in gelijken trap gesteld met die genen, die daadlijk aan de Afgoden geöfferd en gewierookt hadden, gelijk de Geschiedenis ons, in het vervolg, leeren zal.

II
BOEK
VII
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

Hard moest zoodanige ligtvaardigheid en neiging tot afval de ijverigste Christenen treffen, geen wonder dan, dat zij ligtelijk geloofden, dat God sommigen derzelve, op eene buitengewoone wijze, gestraft hebbe. CYPRIANUS (†) heeft hier eenige voorbeelden van bijgebracht. Eén der genen, die zijn geloof vrijwillig verzaakt had, verloor terstond daar op het vermogen der spraak. Eene vrouw, zich aan

Godlijke
oordeelen over
deze afvalligen.

(*) De opgegeven verklaring van het gedrag dezer *Libellatici*, gelijk zij met de natuur der zaak overeenstemt, dus is zij duidelijk uit de Brieven van CYPRIANUS, die ze (*Epist.* 65. *alibi* 68.) *gruwelijke getuigschriften van Afgoderij* noemt, en ze breedvoerig en klaar beschrijft, in eenen Brief aan ANTONIANUS *Epist.* 55. *alibi* 52. waar uit andere min duidelijke gezegden van denzelfden Schrijver kunnen verklaard worden. Men leze MOSHEIM *Nod. Ophelder.* III. *Deel*, *Bladz.* 62. volg. SCHRÖCK *Kirch-Gesch. Th.* IV. *S.* 216.

(†) *De Lapsis p.* 131. *sqq. ed. Brem.*

II afval schuldig gemaakt hebbende, werd van den Duivel bezeten, en zoo geplaagd, dat zij zichzelve de tong afbeet, waar mede zij gezondigd had, gevende vervolgends, onder hevige smarten, den geest. Een ander Christen, die, niettegenstaande zijnen afval, het Heilig Avondmaal had gebruikt, stierf op den eigen stond; nog één, die, naar de gewoonte dezer tijden, wat van het Heilig Brood naa huis had medegenomen, de kast openende, waar hij het in gezet had, sloeg eene vlam tegen het gezicht; een ander, die deze heilige spijze in de hand nam, vond 'er asfche in. Eindelijk, verscheiden van deze afvalligen werden door eenen boozen Geest bezeten, of vervielen in razernij.

Aanmerking daar over.

Indien CYPRIANUS alle deze voorbeelden, als ooggetuigen, verhaalde, zouden wij verlegen zijn, met de geloofwaardigheid van dezen eerwaardigen Kerkleerär, maar dewijl hij de meesten alleen van hooren zeggen vermeldt, en het niet onmooglijk is, dat de één of ander eene schielijke dood stierf, of dat deze of gene afvallige, door den angst of knaging zijns gewetens over zijnen afval, tot eene soort van vertwijfeling en krankzinnigheid vervallen zij, zoo is het alleen ligtgelovigheid, of een te overhaast besluit omtrent de uitwerkzelen, dat men hem kan toeschrijven. Het is waar, hij verhaalt het volgende geval, van een kind, als in zijne tegenwoordigheid gebeurd. De voedster, of minne, van een klein kind, een meisje, welks ouders gevluucht waren, had hetzelfde bij de Overigheid gebracht, op wiens bevel een stukjen brood

brood, in den wijn van een offermaal gedoopt, aan hetzelfde gegeven was. Naderhand bracht de Moeder, hier van niets wetende, het Kind in de Godsdienstige vergadering der Christenen. Onder het gebed, gaf het Kind, dat nog niet spreken kon, door huilen en benaauwde bewegingen, zijne zonde te kennen. Maar, als de Kerkendienaar het, bij het viëren van het Avondmaal, gelijk den overigen aanwezenden, den gezegenden wijn toereikte, wilde het 'er volstrekt niet van proeven; en daar toe genoodzaakt, kon het dien niet lang bij zich houden, dewijl hij, gelijk CYPRIANUS schrijft, niet in een bevlekt ligchaam blijven kon. Doch, wie ziet niet, hoe gemakkelijk dit geval, op eene zeer natuurlijke wijze, te verklaren is? De geloofwaardigheid van CYPRIANUS moge dus gehandhaafd kunnen worden, met reden nogthans zal men zich verwonderen, over 'smans vooríngenomen ligtgelovigheid, en zwak oordeel.

Wij hebben dit laatste voorbeeld, met dat bijzonder oogmerk, hier geplaatst, omdat men daar in het oudste spoor aantreft, dat de Christenen de gewoonte gehad hebben, om de kleinste kinderen zelve het Avondmaal van JESUS te laten gebruiken. Wanneer ook de *Kinderdoop* bij de Christenen in gebruik moge gekomen zijn, schijnt nogthans de tegenípraak van TERTULLIANUS en anderen tegen denzelfen te hebben uitgewerkt, dat men te sterker op denzelfen hebbe aangedrongen, te meer, omdat deze zelfs de noodzaaklijkheid van den Doop tot

II
BOEK
VI
Hoofdst.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.

II zaligheid erkenden; en dewijl volwasfen onderwijze-
 BOEK VII lingen, die tot den Doop werden toegelaten, ook
 Hoofdst. terftond daar op het Avondmaal ontvingen, dreef
 na C. G. men de verëeniging dezer beide plegtigheden zoo
 Jaar 235. ver, dat men begreep, dat men den kleinen Kinde-
 tot 251. ren, die gedoopt waren, ook het Heilig Avondmaal
 behoorde toe te dienen, waar toe men ook gebruik
 maakte van de woorden van JESUS, waar bij hij
 verklaarde, dat *men geen leven hebbe, in zichzel-*
ven, ten zij men het vleesch des Zoons des men-
ſchen etc, en zijn bloed drinke, (JOÄNN. VI. 54.)
 dus deze woorden, die de Zaligmaker in eenen gees-
 telijken zin verflaan wilde hebben, en die niet tot
 het Heilig Avondmaal bijzonder behooren, al te let-
 terlijk opvattende en verklarende. Hoe het zij, AU-
 GUSTINUS (*) noemt deze gewoonte, in zijnen tijd,
 het algemeen geloof der Christenen; en in de zoo-
 genaamde *Apostoliſche Vastſtellingen*, of *Kerkverör-*
deningen, (†) wordt bevolen, dat, onder de le-
 den der Gemeente, ook aan Kinderen het Avond-
 maal behoort nitgedeeled te worden. Waar uit blijkt,
 dat, ten dezen tijde, deze gewoonte niet alleen in
 de Weſterſche Gemeenten, en die van *Afrika*, maar
 ook in de Gemeenten van het Oosten, reeds plaats
 had gevonden. Naderhand heeft de Weſterſche
 Kerk hier in verändering gemaakt, en na de
 twaalfde eeuw is deze gewoonte allengs geheel af-
 ge-

(*) *Epist.* 106.

(†) *Conſtitut. Apost. I.* VIII. C. 13.

geſchaft. Maar in de Griekſche Kerk is zij ſteds aangehouden, en zelfs tot onzen tijd toe in gebruik gebleven. (*)

II
BOEK
VII
Hoofdt.
na C. G.
Jaar 235.
tot 251.
De ver-
volging
houdt op
met de
dood van
DECIVS.

De tot hier toe beſchreven vervolging was, ten geluk van het Christendom, van geen langen duur, hare woede begon, zelfs nog bij het leven van DECIVS, te verminderen, gelijk blijkt, uit de verkiezing van CORNELIVS, tot Biſchop van Rome, en uit de Briefwiſeling, welke, blijkens de Brieven van CYPRIANUS, kon plaats hebben, tuſſchen de Gemeenten van Afrika en Rome, en zij kan gezegd worden geëindigd te zijn met de dood van DECIVS, die, na eene regeering van twee jaaren en eenige maanden, gelijk ook zijn Zoon, in den oorlog met de Gothen, sneuvelde, zijnde met zijn paard in een moeras blijven ſteken; zonder de eere der begraveniſe te mogen genieten, zegt LACTANTIUS (†), bleef hij daar naakt en uitgeſchud, gelijk een vijand van God waardig was, tot een aas voor het wild gedierte en roofgevelte, liggen.

Thans zou ons de orde des verhaals roepen, om den inwendigen toestand der Christelijke Kerk, en de verſchillen over de natuur der Godheid, en den perſoon van JESUS CHRISTUS, die haar, geduurende

(*) Men zie breeder MATH. LARROGUE, *Hist. de l'Eucharistie* p. 235. en 239. Amſterd. 1671. 8vo. en PETR. ZORNIUS, *Historia Eucharistiae Infantum Berol.* 1736. 8vo.

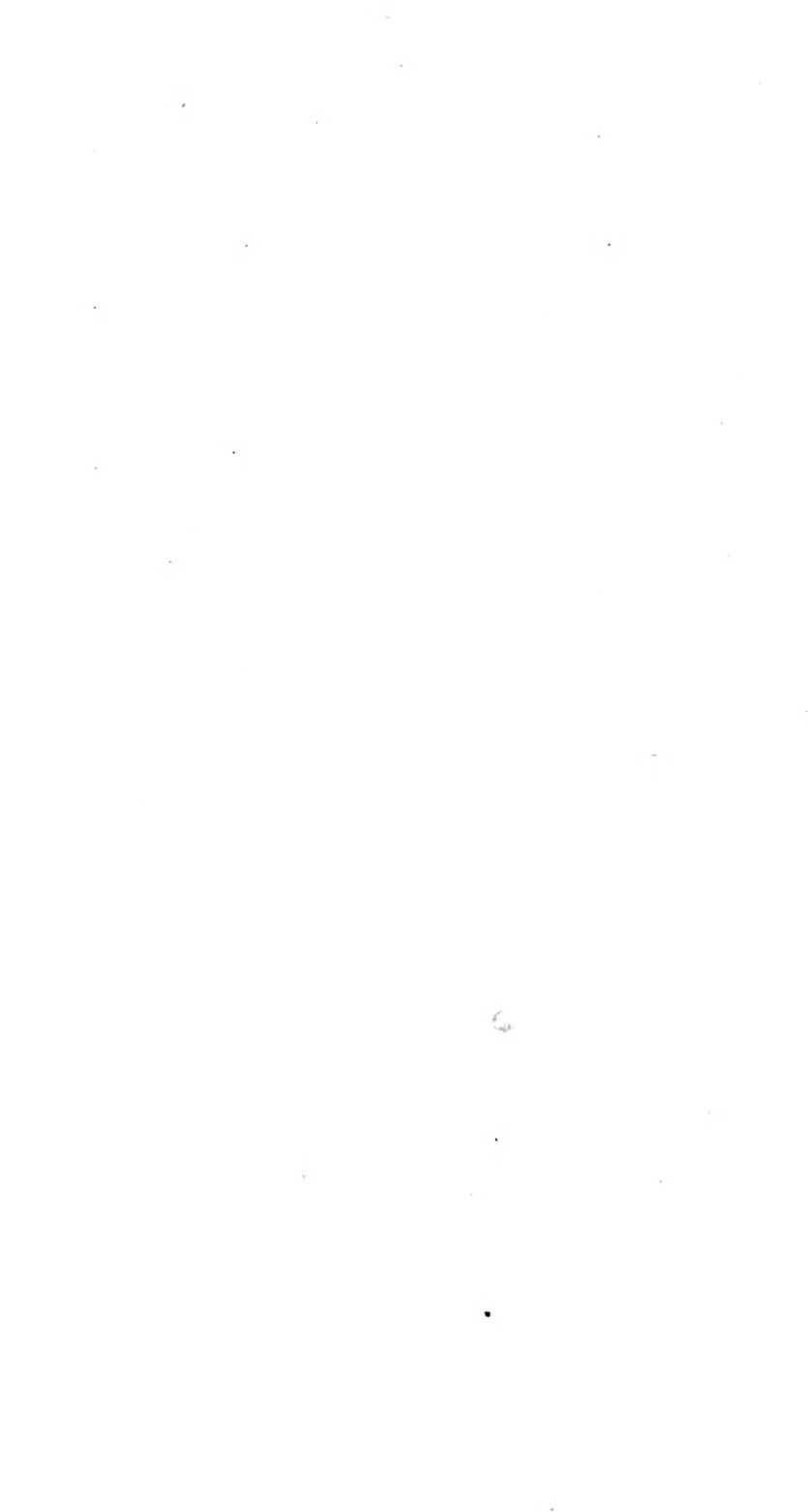
(†) *De mort. Perſecut. C.* 4.

II de het laatst beschreven tijdsbestek, geschikt heb-
 BOEK ben, te beschouwen; als ook bericht te geven van
 VII die Kerkleeräars, en uitmuntende mannen, ORIGE-
 Hoofdst. NES, DIONYSIUS *van Alexandrië*, en anderen, die
 na C. G. in de gebeurtenissen dezer jaaren zoo veel deel ge-
 Jaar 235. had, en zich bij de Christenen, op meer dan ééne
 tot 251. wijze, merkwaardig en verdienstelijk gemaakt heb-
 ————— ben; doch, opdat de dikte der Boekdeelen van
 onze Geschiedenis geëvenredigd blijve, make dit
 verhaal van het einde der vervolging onder den Kei-
 zer DECIUS, ook een

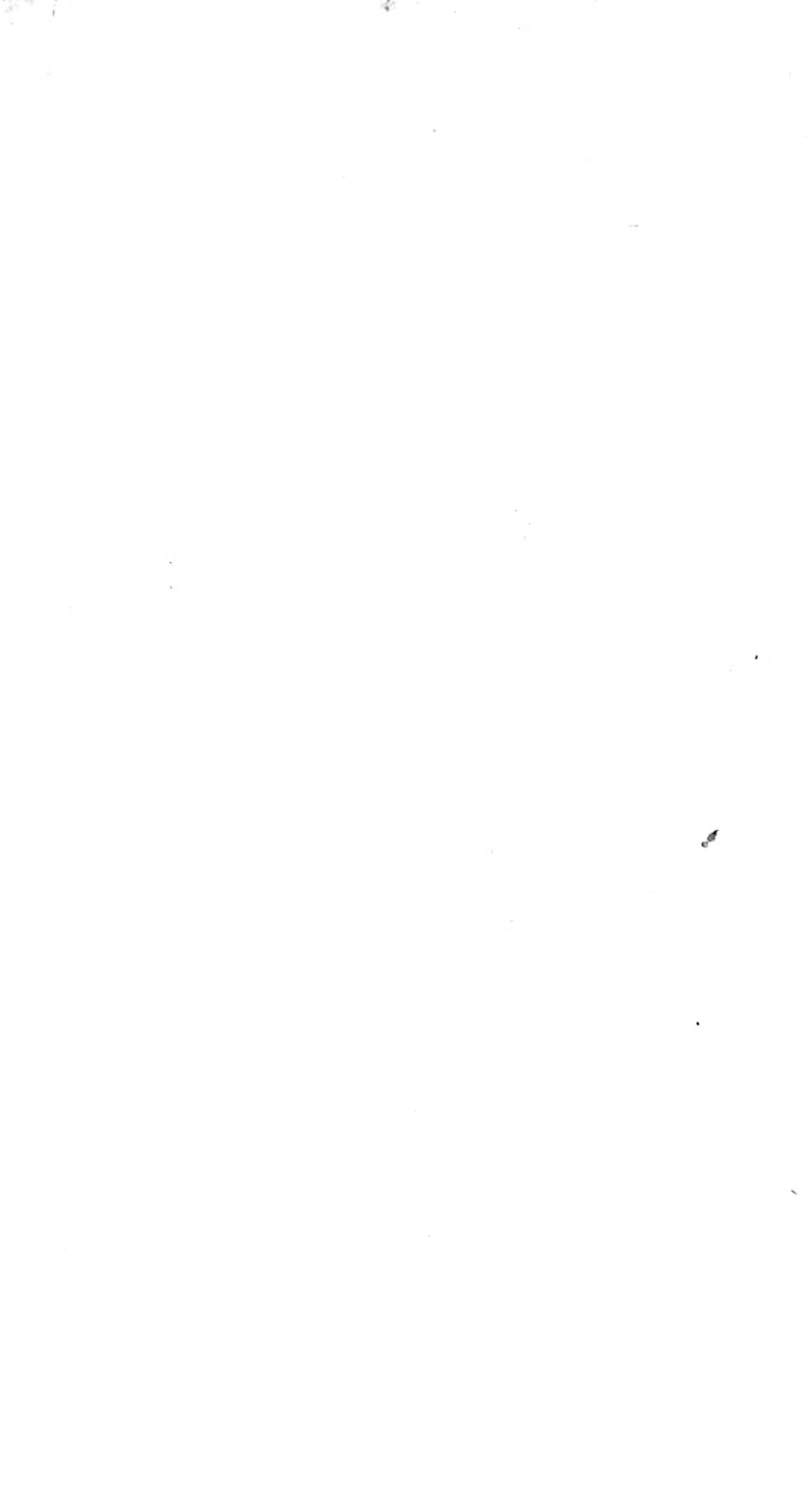
Einde van het Tweede Deel.

INSTITUTE FOR CHRISTIAN STUDIES
TORONTO, ONTARIO, CANADA

